



ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Π.Μ.Σ.: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2021-2022

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

του/της Χριστιάννας – Χρυσούλας Ανδρέου του Ιωάννη
Α.Μ.: 7340132101003

**‘Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στην αναιρετική
δίκη’**

Επιβλέποντες:

Ονοματεπώνυμα επιβλεπόντων

- α) Αναπληρωτής Καθηγητής, κ. Ι. Δεληκωστόπουλος
- β) Καθηγητής, κ. Στ.-Σπ. Πανταζόπουλος
- γ) Επίκουρη Καθηγήτρια, κ. Φ. Τριανταφύλλου-Αλμπανίδου

Αθήνα, Φεβρουάριος 2023

Copyright © [Χριστιάννα – Χρυσούλα Ανδρέου, Φεβρουάριος 2023]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Πίνακας περιεχομένων

1.	Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	5
2.	Γενικά χαρακτηριστικά του ενδίκου μέσου της αναίρεσης	6
2.1.	Τελολογία του ενδίκου μέσου της αναίρεσης	6
2.2.	Όρια που τίθενται στον αναιρετικό έλεγχο	8
2.3.	Κλειστός αριθμός λόγων αναίρεσης	8
2.4.	Έλεγχος νομικών και όχι πραγματικών ζητημάτων	9
3.	Θεωρητικές βάσεις για τη προσέγγιση της διάκρισης πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης.....	10
4.	Θεμελιώδεις Εννοιολογικές Προσεγγίσεις	17
4.1.	Πραγματικό ζήτημα	17
4.2.	Σημαντική η διάκριση νομικού και πραγματικού ζητήματος για πλήθος ζητημάτων που συνδέονται άρρηκτα με τον αναιρετικό έλεγχο	23
4.2.1.	Καθορισμός περιεχομένου της αγωγής (άρ. 216 παρ. 1α ΚΠολΔ).....	23
4.2.2.	Οριοθέτηση του αντικείμενου της απόδειξης	28
4.2.3.	Αντικείμενο αναγνωριστικής αγωγής	28
4.2.4.	Συγκεντρωτικό σύστημα (αρ. 527 ΚΠολΔ).....	29
4.3.	Νομικό ζήτημα.....	29
5.	Ειδικότερα το αντικείμενο του αναιρετικού ελέγχου - Άρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ ως οδηγός της προβληματικής	31
5.1.	Κανόνας: Απαγόρευση εξέτασης του πραγματικού ζητήματος\.....	31
5.2.	Η επιφύλαξη του άρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ («εκτός αν»).....	31
6.	Ο δικανικός συλλογισμός	35
6.1.	Δομή κανόνα δικαίου.....	35
6.2.	Νομικές έννοιες.....	35
6.1.1.	Περιγραφικές έννοιες	46
6.1.2.	Κανονιστικές εν στενή εννοία ή αξιολογικές έννοιες – η λειτουργία του ενδιάμεσου κανόνα δικαίου	49
6.1.3.	Αόριστες έννοιες με τις οποίες καθιερώνεται διακριτική ευχέρεια του δικαστή κατά τη διάγνωση της έννομης συνέπειας του οικείου κανόνα δικαίου.....	60
6.2.	Συμπερασματικές παρατηρήσεις για τις νομικές έννοιες.....	83
7.	Ο Νομικός Συλλογισμός.....	86
7.1.	Εισαγωγικές παρατηρήσεις σε βασικές φιλοσοφικές έννοιες και νοήματα	86
7.2.	Χαρακτηριστικά νομικού (δικανικού) συλλογισμού	90
7.3.	Ο (δικανικός) συλλογισμός ως τελολογικός συλλογισμός.....	94
7.4.	Επιμέρους υπαγωγικοί συλλογισμοί	95

8.	Όρια του αναιρετικού ελέγχου.....	100
8.1.	Εισαγωγικές παρατηρήσεις για τον 1 ^ο και τον 19 ^ο λόγο αναίρεσης.....	100
8.2.	Διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος κατά την ανεύρεση και ερμηνεία του κανόνα δικαίου 111	
8.2.1.	Υποθετική ή Προκαθεστική υπαγωγή.....	112
8.2.2.	Πλήρωση των κενών δικαίου.....	115
8.3.	Διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος κατά την εφαρμογή του κανόνα δικαίου..	121
9.	Ερμηνεία δικαιопραξιών και αναιρετικός έλεγχος.....	130
9.1.	Τι ελέγχεται από τον Άρειο Πάγο.....	137
9.2.	Τι δεν ελέγχεται από τον Άρειο Πάγο.....	149
9.3.	Ειδικότερα η ερμηνεία διαθήκης και η εικονικότητα.....	152
10.	Έλεγχος εγγράφων.....	162
10.1.	Αποδεικτικά έγγραφα.....	164
10.2.	Παραμόρφωση εγγράφου (αρ. 559 αρ. 20 ΚΠολΔ).....	168
10.3.	Διαδικαστικά έγγραφα.....	172
11.	Συμπερασματικές παρατηρήσεις.....	175
12.	Βιβλιογραφία.....	177
13.	Αρθρογραφία.....	178
14.	Νομολογία.....	180

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Δορυφόρο της ανάλυσης της παρούσας μελέτης αποτελεί η διάταξη του άρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ, κατά την οποία *«Η εκτίμηση από το δικαστήριο της ουσίας πραγματικών γεγονότων και ιδιαίτερα του περιεχομένου εγγράφων δεν υπόκειται στον έλεγχο του Αρείου Πάγου, εκτός αν παραβιάστηκαν κανόνες δικαίου, στους οποίους περιλαμβάνονται και οι ερμηνευτικοί ή αν υπάρχει λόγος αναίρεσης κατά το άρθρο 559 αρ. 19 και 20.»*. Από τη γραμματική διατύπωση της διάταξης εμφανίζεται ένα εκ των βασικών ορίων που θέτει ο δικονομικός νομοθέτης στο Ανώτατο Ακυρωτικό δικαστήριο της Ελλάδας· ο Άρειος Πάγος είναι ελεύθερος να επανελέγχει την κρίση του δικαστηρίου της ουσίας, αρκεί να μην επεμβαίνει στις οντολογικές κρίσεις του. Εξ αντιδιαστολής, συνάγεται με απόλυτη σαφήνεια ότι τα νομικά ζητήματα της προσβαλλόμενης απόφασης υπόκεινται στον ακυρωτικό έλεγχο. Ενώ εν πρώτοις η διάκριση μεταξύ των εννοιών νομικό ζήτημα και πραγματικό ζήτημα ομοιάζει λογική και κατανοητή, εντούτοις *«αποτελεί ένα ακανθώδες ζήτημα της αναιρετικής διαδικασίας και της Γενικής Θεωρίας του Δικαίου και εντάσσεται στο γενικότερο πρόβλημα των σχέσεων της επιστήμης του δικαίου με την επιστήμη της λογικής.¹»*. Η διάκριση αυτή, αποτελεί αναμφίβολα το δογματικό θεμέλιο της αναιρετικής δίκης, όπως πολλάκις έχει χαρακτηριστεί από επιφανείς θεωρητικούς του δικονομικού δικαίου².

Η παρούσα μελέτη θα εκκινήσει με την υπενθύμιση κάποιων βασικών χαρακτηριστικών του ενδίκου μέσου της αναίρεσης και τη παρουσίαση των θεωρητικών απόψεων γύρω από το ζήτημα της διάκρισης των δύο αυτών αντίθετων πόλων, του πραγματικού και του νομικού ζητήματος στη πολιτική δίκη, θα συνεχίσει με τη παρουσίαση της έννοιας του «πραγματικού ζητήματος» και θα ολοκληρωθεί με την ανάλυση της έννοιας του «νομικού ζητήματος». Προκειμένου να γίνουν αντιληπτές όλες οι λεπτές διακρίσεις που άπτονται της παρούσας προβληματικής, θα γίνει εκτενής αναφορά στη δομή του κανόνα δικαίου, στις νομικές έννοιες και στις διακρίσεις τους, σε συγκεκριμένες ενότητες μεθοδολογικού και φιλοσοφικού ενδιαφέροντος, στα χαρακτηριστικά του δικανικού συλλογισμού του δικαστή και στα

¹ Κ. Οικονόμου, Διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, Αρμ 2021, σελ. 1817

² Κ. Κεραμεύς, Αστικό Δικονομικό Δίκαιο, 1986, σελ. 500

στάδια από τα οποία περνά η διανοητική του διεργασία εωσότου καταλήξει στο τελικό δικανικό πόρισμα.

Κεντρικού ενδιαφέροντος, όπως μαρτυρά και η διατύπωση της διάταξης – δορυφόρου του αρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ, για την ανάπτυξη του ζητήματος είναι ο 1^{ος}, 19^{ος} και 20^{ος} λόγος αναίρεσης. Για τον λόγο αυτόν, θα ακολουθήσει ανάλυση των περιπτώσεων στις οποίες τυγχάνουν εφαρμογής οι συγκεκριμένοι λόγοι αναίρεσης και του κατά πόσον, και μέσα σε ποια όρια δύναται εκ του νόμου ο δικαστής του Ανωτάτου Ακυρωτικού να ελέγξει την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση του δικαστηρίου της ουσίας. Στα πλαίσια αυτής της έκθεσης, εντοπίζονται τα σημεία στα οποία ο Άρειος Πάγος έχει απεριόριστη εξουσία ελέγχου της προσβαλλόμενης απόφασης και της κρίσης του δικαστή της ουσίας, και τα αντίστοιχα σημεία στα οποία δεν μπορεί να εισέλθει και να τα ελέγξει, μιας και αποτελούν πραγματικά ζητήματα, ήτοι οντολογικές κρίσεις, άλλως πραγματικές παραδοχές του δικαστηρίου της ουσίας.

2. Γενικά χαρακτηριστικά του ενδίκου μέσου της αναίρεσης

2.1. Τελολογία του ενδίκου μέσου της αναίρεσης

Αναίρεση είναι το έκτακτο ένδικο μέσο, με το οποίο προσβάλλεται ενώπιον του Αρείου Πάγου τελεσίδικη απόφαση και ζητείται η εξαφάνισή της λόγω παράβασης κανόνα δικαίου. Αποτελεί μη μεταβιβαστικό ένδικο μέσο, με την επιφύλαξη του νομικού μέρους που άπτεται των λόγων αναίρεσης, κατά κανόνα μη ανασταλτικό (αρ. 565 ΚΠολΔ), μη επικοινωνικό, και τέλος, εις το έπακρον τυπικό και τεχνικό, συνάμα δε και το έσχατο το οποίο μπορεί να ασκηθεί στο Ανώτατο Ακυρωτικό δικαστήριο της χώρας για τις πολιτικές υποθέσεις³.

Ο Άρειος Πάγος δεν αποτελεί, όπως είναι γνωστό, τρίτο βαθμό δικαιοδοσίας. Ως εκ τούτου, η εισαγωγή μιας διαφοράς για κρίση ενώπιον του δεν οδηγεί σε μια ολική επανάκρισή της, αλλά στοχεύει σε έναν περιορισμένης έκτασης έλεγχο αυτής, ο οποίος διαφυλάσσει έτσι τη μορφή της αναίρεσης και δεν την μεταβάλλει από

³ Π. Μάζης, Η αναίρεση στην Πολιτική Δίκη (κατά τα βασικά της σημεία), ΕλλΔνη 2008, σελ. 12, Κ. Κεραμής, Ένδικα μέσα, 4η έκδ., 2007, σελ. 101

ακυρωτική σε αναθεωρητική⁴. Ένας από τους σκοπούς του ενδίκου μέσου της αναίρεσης είναι ο ενοποιητικός, ο οποίος αποτελεί τον ελάχιστο (δυνατό) σκοπό της⁵. Ο περιορισμένος αυτός έλεγχος δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να οδηγεί στο συμπέρασμα ότι στους σκοπούς του ενδίκου μέσου της αναίρεσης δεν περιλαμβάνεται και η απονομή της δικαιοσύνης στη συγκεκριμένη ατομική περίπτωση· με τα όρια που θα αναλυθούν κατωτέρω.

Κατά η κρατούσα γνώμη στη θεωρία, όπως έγινε αντιληπτό, ο βασικός σκοπός του ενδίκου μέσου της αναίρεσης είναι η περιφρούρηση της ορθής εφαρμογής των κανόνων δικαίου⁶. Προσβάλλονται, ως εκ τούτου, με αναίρεση, οι αποφάσεις των κατώτερων δικαστηρίων μόνον για νομικά σφάλματα, κατ' αποκλεισμό των σφαλμάτων που αναφέρονται στην εκτίμηση των αποδεικτικών μέσων και τη διαπίστωση πραγματικών γεγονότων⁷. Μέσω της ορθής εφαρμογής του κανόνα δικαίου, ο Άρειος Πάγος αποδίδει δικαιοσύνη στη συγκεκριμένη ατομική περίπτωση· επομένως, υπό την έννοια αυτή το ένδικο μέσο της αναίρεσης συμβάλλει στη προστασία του ιδιωτικού συμφέροντος. Από την άλλη, η αναίρεση συμβάλλει στη προστασία του δημοσίου συμφέροντος μέσω επίτευξης ενότητας της νομολογίας, η οποία οφείλεται στην αυθεντία του Αρείου Πάγου⁸. Ο σκοπός της αναίρεσης είναι λοιπόν διττός⁹.

⁴ Γ. Ράμμος, Εκτίμησις αποδείξεων και ακυρωτικός έλεγχος αποφάσεων των πολιτικών δικαστηρίων, Αφιέρωμα στον Κωνσταντίνο Τσάτσο, Αθήναι 1980, σ. 705 επ., *Ι. Δεληκωστόπουλος*, Οι δικονομικοί λόγοι αναίρεσης, 2009, σ. 629

⁵ Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 181

⁶ Α. Σινανιώτης, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2006, σελ. 12, Π. Μάζης, Η αναίρεση στην Πολιτική Δίκη (κατά τα βασικά της σημεία), ΕλλΔνη 2008, σελ. 12, Κ. Κεραμεύς, Ένδικα μέσα, 4η έκδ., 2007, σελ. 101

⁷ Κ. Μπέης, Ερμηνεία ΚΠολΔ, 3^{ος} τόμος, 1976, σελ. 2073

⁸ Π. Μάζης, Η αναίρεση στην Πολιτική Δίκη (κατά τα βασικά της σημεία), ΕλλΔνη 2008, σελ. 12, Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 181

⁹ Δεν είναι λοιπόν ορθή η θέση της ΑΠ 1335/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Περαιτέρω, ειδικά για το ένδικο μέσο της αιτήσεως αναίρεσεως ως μέσου πραγματώσεως της ασφάλειας δικαίου (δια της ενότητας της νομολογίας και της προγνωσιμότητας της δικανικής κρίσεως) πρέπει να σημειωθούν τα εξής: Πράγματι η αναίρεση συνιστά έκτακτο ένδικο μέσο, σκοπός του οποίου είναι η ορθή εφαρμογή (ενότητα) δικαίου και η διασφάλιση μιας κατά το δυνατόν ορθότερης κρίσεως και όχι η ενότητα της νομολογίας, αφού οι αποφάσεις του Αρείου Πάγου δεν συνιστούν αυτοτελή πηγή του δικαίου και δεν είναι δεσμευτικές για την κρίση των κατώτερων δικαστηρίων, παρά μόνο για τη συγκεκριμένη υπόθεση (άρθρο 580 Κ.Πολ.Δικ.). Πάντως, τα δικαστήρια της ουσίας ακολουθούν τις νομικές λύσεις που έδωσε ο Άρειος Πάγος και σε άλλες υποθέσεις, εφόσον και αυτές, αν υποστούν αναιρετικό έλεγχο, πάλι από τον Άρειο Πάγο θα

2.2. Όρια που τίθενται στον αναιρετικό έλεγχο

Η άσκηση του ενδίκου μέσου της αναίρεσης προϋποθέτει προσεκτικό υπολογισμό εκ μέρους του διαδίκου και λήψη υπόψη όλων των περιορισμών που τίθενται από το δικονομικό νομοθέτη. Άλλοις λόγοις, ο δικονομικός νομοθέτης, προκειμένου να ελαφρύνει το Ανώτατο Ακυρωτικό από τυχόν παρελκυστική άσκηση αναίρεσεων εκ μέρους των ηττημένων διαδίκων, έχει προβλέψει πλήθος ρυθμίσεων, οι οποίες αποτελούν κάποιες φορές ανασταλτικό παράγοντα άσκησης προφανώς απαράδεκτων και αβάσιμων αναίρεσεων που τείνουν να διαιωνίσουν τη διαφορά και να παρακωλύσουν το έργο της δικαιοσύνης. Μεταξύ των περιορισμών αυτών είναι ο κλειστός αριθμός των λόγων αναίρεσης (περί αυτού θα γίνει λόγος παρακάτω), η προσβολή (και συνεπώς η εξέταση) μόνον των νομικών σφαλμάτων της προσβαλλόμενης απόφασης και όχι των σφαλμάτων που άπτονται πραγματικών ζητημάτων, όπως είναι λ.χ. τα αποδεικτικά σφάλματα, τα κοστοβόρα παράβολα και γραμμάτια προείσπραξης των δικηγόρων, η μη αναστολή του δεδικασμένου και της εκτελεστότητας κατά τη προθεσμία και την άσκηση αναίρεσης, με την επιφύλαξη των εξαιρέσεων του αρ. 565 ΚΠολΔ, καθώς επίσης και τα απαράδεκτα που τάσσονται με το αρ. 562 ΚΠολΔ. Στη συνέχεια εξετάζονται οι δύο βασικότεροι (στα πλαίσια της παρούσας μελέτης) περιορισμοί που τίθενται από το νόμο.

2.3. Κλειστός αριθμός λόγων αναίρεσης

Όπως αναφέρθηκε, ο έλεγχος από τον Άρειο Πάγο της προσβαλλόμενης απόφασης δεν είναι απεριόριστος. Αντιθέτως, θα μπορούσε να ειπωθεί πως η

κριθούν, κατά τη νομική ορθότητά τους, με συνέπεια η απειλή του ακυρωτικού ελέγχου να καθιστά προσεκτικότερη την πρωτογενή απονομή της δικαιοσύνης, να ενισχύει το αίσθημα ευθύνης των κατώτερων δικαστών και να υπάρχει έτσι και μία βάση ασφάλειας δικαίου. Η εξασφάλιση, για λόγους δημοσίου συμφέροντος, της πάγιας και ομοιόμορφης ερμηνείας των νόμων αποτελεί, εξ άλλου, τη ratio της καθιερώσεως της δυνατότητας αναίρεσεως υπέρ του νόμου (άρθρο 557 εδ. 1 του Κ.Πολ.Δικ.), η άσκηση της οποίας δεν έχει μεν επιπτώσεις για τα διάδικα μέρη («διαδίκους», «ενδιαφερόμενο μέρη», «μετέχοντες της διαδικασίας») (άρθρο 557 εδ. 2 περ. α' του Κ.Πολ.Δικ.), ωστόσο, η επίλυση του νομικού ζητήματος από το προς τούτο ανώτατο δικαστήριο, συνιστά εκπλήρωση της νόμιμης αποστολής του και μάλιστα κατά τρόπο ανταποκρινόμενο στην επιταγή της ταχείας και αποτελεσματικής παροχής δικαστικής προστασίας (άρθρο 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α.), μη θεωρούμενη, εντεύθεν, ως ανεπίτρεπτη επέμβαση στο δικαιοδοτικό έργο των δικαστηρίων της ουσίας, στα οποία, αντιθέτως, προσφέρει ερμηνευτική βοήθεια (ολ. Α.Π. 1/2000, ολ. Α.Π. 26/2000, ολ. Α.Π. 13/1999).»

εισαγωγή μιας υπόθεσης στο Ανώτατο Ακυρωτικό εξαρτάται από πληθώρα προϋποθέσεων, οι οποίες τίθενται από το νόμο και πρέπει να πληρούνται προκειμένου αυτή η εισαγωγή να χαρακτηριστεί το πρώτον παραδεκτή και, εν συνεχεία, βάσιμη. Βασικό χαρακτηριστικό του ενδίκου μέσου της αναίρεσης είναι ότι επιτρέπεται μόνον για ειδικούς, καθοριζόμενους από το νόμο λόγους, οι οποίοι δεν επιτρέπουν τον έλεγχο από το Ανώτατο Ακυρωτικό των δεκτών γενομένων από το δικαστήριο της ουσίας πραγματικών γεγονότων. Οι λόγοι αυτοί αναφέρονται περιοριστικά στα αρ. 559 και 560 ΚΠολΔ (numerous clausus λόγων αναίρεσης)¹⁰.

2.4. Έλεγχος νομικών και όχι πραγματικών ζητημάτων

Κατά δεύτερον, ο Άρειος Πάγος δυνάμει του αρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ υποχρεώνεται να μην ελέγξει τις πραγματικές παραδοχές της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης ενώ ταυτοχρόνως δεσμεύεται να θέσει αυτές (δηλ. την ελάχιστονα πρόταση της προσβαλλόμενης απόφασης) ως βάση στον έλεγχο που θα διενεργήσει. Σε συνέχεια τούτου, προκειμένου το Ανώτατο Ακυρωτικό να εξετάσει εάν το δίκαιο εφαρμόστηκε ή όχι ορθά, θα εκτιμήσει όσα έγιναν δεκτά από το δικαστήριο της ουσίας, αλλά δεν θα λάβει υπόψη του περιστατικά νέα εκτός των διαπιστωθέντων στην προσβαλλόμενη απόφαση του δικαστηρίου της ουσίας· δεν είναι ορθό, συνεπώς, να λέγεται ότι ο Άρειος Πάγος δεν ασχολείται καθόλου με τα πραγματικά περιστατικά¹¹.

Από την συνδυασμένη εξέταση των δύο ως άνω περιορισμών συνάγεται πως μια πολύ ουσιαστική πλημμέλεια της απόφασης του δικαστηρίου της ουσίας, η οποία, αν και με πολύ σημαντικές προεκτάσεις, δεν ελέγχεται αναίρετικά από τον Άρειο Πάγο είναι η εσφαλμένη εκτίμηση των αποδείξεων¹². Με τον τρόπο αυτόν, αναδεικνύεται η κατοχυρωμένη στο αρ. 340 ΚΠολΔ ελευθερία του δικαστή της ουσίας να εκτιμά τα αποδεικτικά μέσα. Υπάρχουν, βεβαίως, λόγοι αναίρεσης μέσω

¹⁰ ΟΛΑΠ 45/1987, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹¹ Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 89

¹² Ν. Κλαμαρής/Γ. Ορφανίδης/Γ. Ράμμος, Εγχειρίδιο Αστικού Δικονομικού Δικαίου, 2η έκδ., 2015, σελ. 176

των οποίων ελέγχονται τα ακραία όρια της ελευθερίας εκτίμησης των αποδείξεων¹³. Έτσι, ελέγχεται αναιρετικά μια δικαστική απόφαση που παρά το νόμο δέχθηκε πραγματικά περιστατικά δίχως απόδειξη (αρ. 559 αρ. 10 ΚΠολΔ), που έλαβε υπόψη αποδεικτικά μέσα που ο νόμος δεν επιτρέπει, που έλαβε υπόψη αποδείξεις που δεν προσκομίστηκαν, ή δεν έλαβε υπόψη αποδείξεις που προσκομίστηκαν (αρ. 559 αρ. 11 ΚΠολΔ), που παραβίασε τους ορισμούς του νόμου σχετικά με τη δύναμη των αποδεικτικών μέσων (αρ. 559 αρ. 12 ΚΠολΔ), που εφάρμοσε εσφαλμένα τους ορισμούς του νόμου ως προς το βάρος απόδειξης (αρ. 559 αρ. 13 ΚΠολΔ) και που παραμόρφωσε το περιεχόμενο εγγράφου (αρ. 559 αρ. 20, ως προς το οποίο θα γίνει λόγος στον οικείο τόπο¹⁴).

3. Θεωρητικές βάσεις για τη προσέγγιση της διάκρισης πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης

Η διάκριση μεταξύ πραγματικού και νομικού ζητήματος ως ο θεμέλιος λίθος του αναιρετικού ελέγχου έχει δεχθεί κριτική σε λογικό και γνωσιολογικό επίπεδο¹⁵. Ενώ σε ακαδημαϊκό θεωρητικό επίπεδο διδασκόμαστε ότι η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος είναι πλήρως διακριτή και σαφής (ή τουλάχιστον, έτσι μας παρουσιάζεται), και μάλιστα αποτελεί και τη βάση της διδασκαλίας του δικαίου της αναίρεσης, η ευκολία διάκρισης δεν ήταν κοινώς αποδεκτή από όλες τις θεωρητικές φωνές και με βάση τα ίδια κριτήρια. Όπως έχει πολλάκις επισημανθεί, απαράβατος θεμελιώδης κανόνας του δικαίου της αναίρεσης αποτελεί ο έλεγχος από τον Άρειο Πάγο μόνον των νομικών ζητημάτων και όχι των πραγματικών, άσχετως εάν η διατύπωση της διάταξης του αρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ μπορεί να δημιουργεί (εσφαλμένα) αυτήν την εντύπωση. Το ποιες ήταν οι θεωρητικές απόψεις που υποστηρίχθηκαν σχετικά με την διάκριση του νομικού από το πραγματικό ζήτημα

¹³ *I. Δεληκωστόπουλος*, Το απαράδεκτο στην αναιρετική δίκη, 2021, σελ. 66-67, *Σ. Τσαντίνης*, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 90 υποσ. 348

¹⁴ Βλ. παρακάτω, σελ. 151επ.

¹⁵ *Σ. Τσαντίνης*, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 178

είναι το αντικείμενο της παρούσας ενότητας – εν είδει εισαγωγής στις μετέπειτα επιμέρους προβληματικές.

Παρατηρείται ότι κλασικός ορισμός του «πραγματικού» και του «νομικού» ζητήματος δεν ανευρίσκεται, παρόλο που η σχετική διάκριση έχει αποτελέσει αντικείμενο μακροσκελών επιστημονικών αναλύσεων¹⁶, πολλές από τις οποίες εντοπίζουν δυσκολία στο να διακριθεί με ασφαλή και σαφή τρόπο το πραγματικό από το νομικό ζήτημα στο δίκαιο της αναίρεσης.

Η πρώτη προσπάθεια ανεύρεσης ασφαλούς θεωρητικού πεδίου προς διάκριση του πραγματικού από το νομικό ζήτημα κατέληξε στην εννοιολογική διάκριση ανάμεσα στα δύο αυτά μεγέθη. Η τότε διαδεδομένη αυτή αντίληψη πρέσβευε ότι νομικά είναι τα αφηρημένα ζητήματα, ενώ τα πραγματικά είναι συγκεκριμένα¹⁷. Για παράδειγμα, το αν τα επικαλούμενα και αποδεδειγμένα πραγματικά περιστατικά είναι ικανά, *in abstracto*, να χαρακτηρισθούν ως σπουδαίος λόγος για την επίδικη καταγγελία της εργασιακής σχέσης γινόταν δεκτό ως αντικείμενο αναιρετικού ελέγχου, με τη σκέψη ότι επρόκειτο για νομικό ζήτημα, ενώ η κρίση ότι τα συγκεκριμένα γεγονότα συγκρότησαν στην επίδικη υπόθεση συγκεκριμένο «σπουδαίο λόγο» ήταν ανέλεγκτη ως πραγματικό ζήτημα. Η διάκριση αυτή κρίθηκε ως λανθασμένη, διότι θεωρούσε ως ανέλεγκτο πραγματικό ζήτημα τη συγκεκριμένη υπαγωγή, η οποία, όπως θα αναφερθεί, αποτελεί νομικό ζήτημα και ελέγχεται αναιρετικώς¹⁸.

Η θετικιστική αντίληψη περί διάκρισης του νομικού από το πραγματικό ζήτημα υποστήριζε ότι δεν είναι δυνατή η αυστηρή εννοιολογική διάκριση μεταξύ τους¹⁹ και, συνεπώς, ούτε και τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, καθώς κάθε ζήτημα που αφορά στην διαπίστωση κανόνα δικαίου έχει ως αναπόσπαστο μέρος του και πραγματικό ζήτημα²⁰. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, το θετικό δίκαιο θέτει τα όρια του αναιρετικού ελέγχου και έτσι ο νομοθέτης μπορεί σε κάποιες περιπτώσεις να

¹⁶ Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 178επ.

¹⁷ Κ. Μπέης, Ερμηνεία ΚΠολΔ, 3^{ος} τόμος, 1976, σελ. 2285

¹⁸ Κ. Μπέης, Ερμηνεία ΚΠολΔ, 3^{ος} τόμος, 1976, σελ. 2285

¹⁹ Α. Μπουρόπουλος, Ο μύθος της εννοιολογικής διακρίσεως πραγματικών και νομικών ζητημάτων, ΑρχΝ 1, σελ. 41 επ.

²⁰ Α. Σινανιώτης, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2006, σελ. 231, Α. Παπαλάμπρου, Η παράβασις κανόνος δικαίου και η έλλειψις νομίμου βάσεως ως λόγοι αναιρέσεως κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, Νομικές Μελέτες, 2008, σελ. 204

εκτείνει τον επιτρεπτό αναιρετικό έλεγχο και σε πραγματικά ζητήματα²¹. Ωστόσο, όπως ορθώς παρατηρείται, η συγκεκριμένη θεώρηση πάσχει, καθώς υφίστανται περιπτώσεις στις οποίες ο έλεγχος πραγματικών ζητημάτων από τον Άρειο Πάγο δεν στηρίζεται στο θετικό δίκαιο, αλλά σε άλλες σκέψεις, όπως είναι π.χ. η περίπτωση των αόριστων νομικών εννοιών, για τις οποίες θα γίνει λόγος παρακάτω.

Κατά την τεολογική μέθοδο, με αφετηρία την αδυναμία ικανοποιητικής διάκρισης ανάμεσα σε νομικό και πραγματικό ζήτημα, υποστηρίχθηκε η σκέψη από ορισμένους συγγραφείς ότι διάκριση μπορεί να γίνει βάσει του σκοπού της αναιρετικής διαδικασίας, ο οποίος είναι η ενότητα της νομολογίας. Νομικό ζήτημα, λοιπόν, είναι εκείνες οι κρίσεις της προσβαλλόμενης απόφασης που πρέπει να υπαχθούν σε ενιαία λύση, ενώ οι υπόλοιπες είναι πραγματικό ζήτημα²². Κατά τον E. Schwinge, η οριοθέτηση του αναιρετικού ελέγχου πρέπει να γίνει με μέτρο την ανάγκη ενότητας της νομολογίας, ο οποίος αποτελεί τον σκοπό της αναιρετικής διαδικασίας και έχει σαφώς μεγαλύτερη βαρύτητα από το συμφέρον του αναιρεσιόοντος να εκδοθεί σωστή απόφαση στην υπόθεσή του. Σύμφωνα με τον ίδιο, η έλλειψη ενότητας της νομολογίας θα μπορούσε να έχει πολιτικές ζημιές για το κράτος και θα προκαλούσε αβεβαιότητες των κοινωνιών όσον αφορά στη συμπεριφορά που θα έπρεπε να τηρήσουν απέναντι στο δίκαιο²³. Βάσει αυτών, κατά τον Schwinge, νομικό είναι κάθε ζήτημα που μπορεί να δώσει κατευθυντήριες γραμμές στη νομολογία, ενώ πραγματικό είναι κάθε ζήτημα που είναι ενδιαφέρον μόνον για τη συγκεκριμένη ατομική περίπτωση. Για παράδειγμα, η έννοια της αμέλειας ελέγχεται από τον Άρειο Πάγο μόνον ως προς τις προϋποθέσεις που την απαρτίζουν και όχι ως προς τα αν τα πραγματικά περιστατικά της συγκεκριμένης υπόθεσης υπάγονται σ' αυτήν την αόριστη νομική έννοια²⁴. Από τη θεώρηση αυτή

²¹ Χ. Δέδες, Η διάκρισις νομικού και πραγματικού ζητήματος και ο νέος Κώδιξ Πολιτικής Δικονομίας, ΝοΒ 1968, σελ. 361 «Ο έλεγχος του ανωτάτου δικαστηρίου εκτείνεται εντός του πραγματικού ζητήματος, έστω και αν τούτο συμβαίνει εις ωρισμένας και μόνο περιπτώσεις».

²² Κ. Μπέης, Ερμηνεία ΚΠολΔ, 3^{ος} τόμος, 1976, σελ. 2286-2287

²³ E. Schwinge, Grundlagen des Revisionsrechts, 1960, σελ. 49

²⁴ Η θέση του Schwinge έχει επικριθεί από τον Γ. Μητσόπουλο, Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται Γενικής Θεωρίας Δικαίου και Αστικού Δικονομικού Δικαίου Ι, 1983, σ. 42 επ., κατά τον οποίον αυτή πάσχει διττώς, τόσο ως προς το ότι η θεμελίωση της επιχειρείται να γίνει επί τη βάσει του σκοπού της αναίρεσης, όσο και ως προς το προτεινόμενο κριτήριο καθορισμού των ορίων ελέγχου του Αρείου Πάγου επί των αόριστων νομικών εννοιών. Σε σχέση με τη θεμελίωση στον σκοπό της αναίρεσης, ο ίδιος υποστήριξε ότι η ενότητα της νομολογίας δεν είναι σκοπός της αναίρεσης, αλλά απόρροια του αναιρετικού ελέγχου, καθώς οι αποφάσεις του Ανώτατου Ακυρωτικού δημιουργούν μια

αναδεικνύεται η τεράστια διαφορά ανάμεσα στη παλιά εννοιολογική μέθοδο και στην τελολογική· ό,τι κριθεί ότι συνιστά κατά τη παλαιότερη θεωρία «σπουδαίο λόγο», συμβάλει στη χάραξη της νομολογίας και στη δημιουργία ασφαλών γραμμών που θα ακολουθούνται από τα δικαστήρια σε επόμενες παρόμοιες υποθέσεις. Αντιθέτως, η κρίση της συγκεκριμένης απόφασης για το τι συνιστά σπουδαίο λόγο της επίδικης εργασιακής σχέσης αποτελεί πραγματικό ζήτημα και εκφεύγει από τον αναίρετικό έλεγχο.

Κατά την κρατούσα γνώμη, τέλος, ο εννοιολογικός διαχωρισμός ανάμεσα σε νομικά και πραγματικά ζητήματα είναι δυνατός με καθαρά λογικά κριτήρια, τα οποία ωστόσο δεν είναι πλήρως καταγεγραμμένα, ούτε υπάρχει ομοφωνία ως προς το ποια είναι αυτά. Η βάση αυτής της θεωρίας είναι η διάκριση ανάμεσα στο «είναι» και στο «πρέπει»· εκκινεί από τη λογική διάκριση ανάμεσα στο νομικό και το πραγματικό ζήτημα, η οποία ανταποκρίνεται στη διάκριση μεταξύ της παράβασης κανόνα δικαίου και της διαπίστωσης των πραγματικών γεγονότων. Υποστηρίζεται ότι κριτήριο για τη διάκριση μεταξύ νομικού και πραγματικού ζητήματος αποτελεί η φύση της εκάστοτε εφαρμοζόμενης έννοιας από τον δικαστή. Όταν γίνεται υπαγωγή των πραγματικών περιστατικών σε νομική έννοια που είναι φυσική (πραγματική ή εξωνομική), τότε πρόκειται για πραγματικό (ανέλεγκτο) ζήτημα. Αντιθέτως, όταν λαμβάνει χώρα υπαγωγή μιας έννοιας που αποτελεί στοιχείο του κανόνα δικαίου, τότε το

«ηθική» δέσμευση στα κατώτερα δικαστήρια να τις ακολουθούν και να μην παρεκκλίνουν (το τελευταίο εδάφιο αποτελεί προσθήκη της γράφουσας). Επίσης, η παράβαση του κανόνα δικαίου δεν είναι δυνατό να αποσπασθεί από τα ατομικά και ιδιαίτερα στοιχεία της ατομικής περίπτωσης, διότι η κάθε νομική κρίση στηρίζεται πάντοτε στην ερμηνευτική πορεία κατά την οποία ο ερμηνευτής του δικαίου κατέρχεται από την απώτερη ιδέα της δικαιοσύνης, περνά από όλους τους ενδιάμεσους σκοπούς που θέτει το δίκαιο και εν τέλει καταλήγει στη συγκεκριμένη ατομική περίπτωση. Επομένως, για να ανευρεθεί (μέσω της υποθετικής και της πραγματικής υπαγωγής – για όλα θα γίνει λόγος κατωτέρω) η μείζων πρόταση του δικανικού συλλογισμού, στην οποία υπάγεται η πραγματική περίπτωση, θα πρέπει να καθορισθούν όλα εκείνα τα ενδιάμεσα νοήματα, που αποτελούν τους ενδιάμεσους σκοπούς μέσω των οποίων συνδέεται η ατομική περίπτωση με τα γενικότερα κριτήρια αξίας ή απαξίας στα οποία αναφέρεται ο κανόνας αυτός. Κρίση περί ορθής ή μη εξειδίκευσης της αόριστης έννοιας δεν είναι δυνατή, χωρίς να ληφθούν υπόψη τα ατομικά και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εκάστοτε περίπτωσης, διότι η ιδιορρυθμία των αόριστων νομικών εννοιών έγκειται ακριβώς σε αυτό, δηλ. στο ότι δεν μπορούν να προσδιοριστούν άπαξ, αλλά χρωματίζονται κάθε φορά από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε περίπτωσης και μεταβάλλονται ανά τόπο και χρόνο. Επομένως, σχηματικά θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι, ως προς τις αόριστες νομικές έννοιες, ο Άρειος Πάγος θέτει κατευθυντήριες ερμηνευτικές γραμμές που αποσκοπούν στη δημιουργία αντισταθμίσιματος στην αστάθεια που τις συνοδεύει, έτσι ώστε να τίθενται όρια και βάσεις που θα ακολουθούνται από τους δικαστές σε μεταγενέστερες υποθέσεις που εμφανίζουν ομοιότητα και κοινά χαρακτηριστικά.

συμπέρασμα της υπαγωγής αποτελεί νομικό ζήτημα και υπόκειται στον έλεγχο του Αρείου Πάγου. Κατά τη διάκριση αυτή, φυσικές είναι οι έννοιες που προϋπάρχουν της έννομης τάξης και έχουν στο χώρο του δικαίου την ίδια σημασία που έχουν και εκτός αυτού, ενώ νομικές είναι οι φυσικές έννοιες οι οποίες καθίστανται από το νομοθέτη στοιχείο του κανόνα δικαίου με το ίδιο ή παρεκκλίνον περιεχόμενο σε σχέση με αυτό των εξωνομικών εννοιών. Τα στοιχεία των νομικών εννοιών προσδιορίζονται βάσει κριτηρίων που αντλούνται από τους κανόνες δικαίου.

Κύριος εκφραστής της λογικής διάκρισης ανάμεσα στις έννοιες «πραγματικό» και «νομικό ζήτημα» ήταν ο Γ. Μητσόπουλος²⁵, κατά τον οποίον το νοητικό εργαλείο, που ανυψώνεται ως καίριο και κατάλληλο για τη διάκριση ανάμεσα σε πραγματικό και νομικό ζήτημα στο δίκαιο της αναίρεσης είναι ο νομικός συλλογισμός²⁶²⁷. Η διάκριση μεταξύ νομικού και πραγματικού ζητήματος, συνδεδεμένη με το γενικότερο γνωσιολογικό πρόβλημα της διάκρισης μεταξύ «είναι» και «δέοντος», μεταξύ δηλαδή κρίσης οντολογικής και δεοντολογικής, αποτελεί, κατά την χαρακτηριστική του έκφραση, «ανέκφραστο θεμέλιο της νομικής σκέψης και της εννόμου τάξεως»²⁸. Η αναζήτηση του νοήματος και της διάκρισης μεταξύ «είναι» και «δέοντος» δείχνει την άμεση σχέση που υπάρχει ανάμεσα στη δικονομική θεωρία και τη γενική θεωρία και φιλοσοφία του δικαίου, αλλά και τη σημασία που έχει η γνώση των γενικότερων αυτών ζητημάτων για την σωστή αντιμετώπιση και την επιτυχή λύση βασικών θεμάτων της αναιρετικής διαδικασίας²⁹. Η βασική θέση του Μητσόπουλου είναι ότι η κρίσιμη διάκριση είναι δυνατή τόσο λογικά όσο και

²⁵ Γ. Μητσόπουλος, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 93 επ.

²⁶ Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 202

²⁷ Για τον χαρακτήρα του δικανικού συλλογισμού ως συλλογισμού, βλ. ανωτέρω

²⁸ Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 202, Γ. Μητσόπουλος, Η διάκρισις πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 93-94, Κ. Κεραμεύς/Δ. Κονδύλης/ Ν. Νίκας (-Δ. Κονδύλης), Ερμηνεία ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2020, σελ. 416, Κ. Μπέης, Ερμηνεία ΚΠολΔ, 3^{ος} τόμος, 1976, σελ. 2289, Ν. Νίκας, Εγχειρίδιο Πολιτικής Δικονομίας, 3^η έκδ., 2018, σελ. 787

²⁹ Γ. Μητσόπουλος, Η διάκρισις πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 93-94

γνωσιολογικά και ότι ο κανόνας δικαίου είναι μια πρόταση υποθετική³⁰, διότι τα μέρη από τα οποία αυτή αποτελείται τελούν μεταξύ τους σε σχέση λόγου-ακολουθίας. Συγκεκριμένα, εάν συμβεί το πραγματικό γεγονός, το οποίο αποτελεί περίπτωση εντασσόμενη στην εμπειρική πραγματικότητα που υποθετικά και αφηρημένα προβλέπεται στον κανόνα δικαίου (λόγος), δέον να επέλθει η συνέπεια, η οποία προβλέπεται από αυτόν τον κανόνα δικαίου (ακολουθία). Επομένως, το πραγματικό είναι «ένα τμήμα της εμπειρικής πραγματικότητας σε αφηρημένη μορφή»³¹. Σχηματικά:

Δικαιοπραξία που αντιβαίνει στα χρηστά ήθη είναι άκυρη (ΑΚ 178)

Ο Α και ο Β συνήψαν σύμβαση που είναι αντίθετη στα χρηστά ήθη (λόγος)

Η δικαιοπραξία του Α και του Β είναι άκυρη (ακολουθία)

Όταν εφαρμοσθεί ο κανόνας δικαίου στη συγκεκριμένη περίπτωση, τότε η κρίση που εκφέρεται υπό τη μορφή συμπεράσματος («Η δικαιοπραξία του Α και του Β είναι άκυρη») αποτελεί το δεοντολογικό νόημα το οποίο καταλαμβάνει και ρυθμίζει τη περίπτωση³². «Η τοιάυτη δε νομική κρίσις, ως είδος της καθόλου λογικής κρίσεως», συνεχίζει ο Μητσόπουλος, «περικλείει στην επί αληθεία αξίωσιν»³³, με την έννοια της αλήθειας του ειδικού δεοντολογικού νοήματος που αφορά τη συγκεκριμένη υπό κρίση περίπτωση (δεοντολογική κρίση, και όχι οντολογική).

Προκειμένου να μπορέσει να ελεγχθεί η ορθότητα της κρίσης του δικαστηρίου της ουσίας, πρέπει εν πρώτοις να αναλυθεί σε συλλογισμό και κατ' επέκταση να ελεγχθεί ο συλλογισμός αυτός που ακολουθήθηκε από άποψη τυπικής και ουσιαστικής ορθότητας. Το σωστό συμπέρασμα δεν εξαρτάται μόνο από τη τυπική ορθότητά του συλλογισμού, δηλαδή από τη διαπίστωση ότι οι προκείμενες του

³⁰ Η θέση ότι ο κανόνας δικαίου είναι υποθετική κρίση (και όχι -μόνον- επιταγή) υποστηρίζεται από σημαντικές φωνές της θεωρίας, για τις οποίες βλ. σε Σ. Τσαντίνη, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 221 επ. Μεταξύ αυτών και ο Κ. Τσάτσος, Το πρόβλημα της ερμηνείας του δικαίου, 2^η έκδ., 1978, σελ. 68επ.

³¹ Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 221 και υποσ. 866

³² Δηλ. σε περίπτωση που δύο φυσικά πρόσωπα συνήψαν μια δικαιοπραξία που έχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, τα οποία βάλλουν τις συγκεκριμένες αντιλήψεις ηθικής που επικρατούν σε μια συγκεκριμένη χώρα, τότε δέον είναι να θεωρηθεί άκυρη.

³³ Γ. Μητσόπουλος, Η διάκρισις πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 95

συλλογισμού τελούν σε ορθή σχέση με το συμπέρασμα, αλλά και από την ουσιαστική αλήθεια των προκείμενων. Το σημείο έως το οποίο θα ελεγχθεί ο δικανικός συλλογισμός αποτελεί ζήτημα εκτάσεως των ορίων του αναιρετικού ελέγχου, τα οποία και τίθενται από το θετικό δίκαιο³⁴.

Σύμφωνα με τον Μητσόπουλο, τα πραγματικά περιστατικά στα οποία ο ενάγων θεμελιώνει την αγωγή του, αποτελούν πραγματικό ζήτημα και το αντικείμενο αποδείξεως σε κάθε δικανικό συλλογισμό³⁵. Όπως προαναφέρθηκε, βάση της θεωρίας του Μητσόπουλου περί της διάκρισης του πραγματικού από το νομικό ζήτημα αποτελεί ο υποθετικός χαρακτήρας του κανόνα δικαίου. Τα πραγματικά περιστατικά έτσι, επιτελούν διαφοροποιητικό κριτήριο του πραγματικού από το νομικό ζήτημα. Προς καλύτερη κατανόηση, θα επιχειρηθεί η σύνδεση της θεωρίας του Μητσόπουλου με τη δικηγορική πράξη· ο ενάγων με το εισαγωγικό της δίκης δικόγραφο εξιστορεί τα πραγματικά περιστατικά που θεμελιώνουν το δικαίωμά του, και επιχειρεί με τα αποδεικτικά μέσα που θα προσκομίσει με τις προτάσεις του να τα αποδείξει ως αληθή. Τα πραγματικά αυτά περιστατικά αποτελούν το πραγματικό ζήτημα, και το «μέσο όρο» του δικανικού συλλογισμού³⁶. Ο μέσος όρος είναι έννοια που ανευρίσκεται τόσο στη μείζονα όσο και στις ελάσσονες προκείμενες του δικανικού συλλογισμού και τις συνδέει μεταξύ τους³⁷.

Ωστόσο, το διαφοροποιητικό αυτό στοιχείο που χρησιμοποιεί ο Μητσόπουλος προς διάκριση του πραγματικού από το νομικό ζήτημα (ήτοι τα πραγματικά περιστατικά), έχει αμφισβητηθεί ως προς αυτήν του την ιδιότητα. Παρακάτω θα αναλυθεί εκτενώς ότι ο δικαστής στην ελάσσονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού, παραλλήλως με τη παράθεση των πραγματικών περιστατικών, προβαίνει και στο νομικό τους χαρακτηρισμό, ήτοι προβαίνει σε νομική υπαγωγή.

³⁴ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 539, Γ. Μητσόπουλος, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 95

³⁵ Γ. Μητσόπουλος, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 107-108

³⁶ Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 228

³⁷ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 542-543

Έχει υποστηριχθεί³⁸, λοιπόν, ότι ακριβώς λόγω αυτής της υπαγωγής, τα πραγματικά περιστατικά της εκάστοτε ατομικής περίπτωσης δεν δύνανται να οριοθετήσουν άνευ ετέρου το πραγματικό από το νομικό ζήτημα, επειδή παρεισφρέει πάντοτε και η νομική κρίση περί του αν αυτά αποτελούν όρους του σιωπηρά επικαλούμενου κανόνα δικαίου· η δομή του υπαγωγικού συλλογισμού, επομένως, δεν αποκαλύπτει τη λογική ορθότητα της διάκρισης του πραγματικού από το νομικό ζήτημα³⁹.

4. Θεμελιώδεις Εννοιολογικές Προσεγγίσεις

4.1. Πραγματικό ζήτημα

Πρώτοι οι Ε. Μιχελάκης και Γ. Μητσόπουλος προέβησαν στον ορισμό της έννοιας «πραγματικό ζήτημα». Κατά τον πρώτο, το πραγματικό γεγονός είναι η κατά την ιστορική μέθοδο γνώση της εμπειρικής πραγματικότητας και η αισθητική γνώση⁴⁰. Η ιστορική μέθοδος στρέφεται στο ατομικώς συμβάν σε ορισμένο τόπο και χρόνο και έχει ως αντικείμενο τη γνώση του ιδιαίτερου και μοναδικού. Η ατομικότητα του φαινομένου συνίσταται είτε στον σύνδεσμο προς ορισμένη πράξη ορισμένου υποκειμένου, είτε στη σχέση προς τα συγκεκριμένα συμφέροντα ορισμένου ανθρώπου. Μόνον τότε η γνώση της εμπειρικής πραγματικότητας καθίσταται ενδιαφέρουσα για τη δικανική γνώση, καθόσον είναι γνώση ιστορική⁴¹. Επίσης, κατά την έκφραση του Λ. Σινανιώτη⁴² «Για τον ορισμό της έννοιας του πραγματικού γεγονότος, την βάση πρέπει να αποτελεί η κατ' αίσθηση αντίληψη του φαινομένου.»

Κατά τον δεύτερο, το πραγματικό γεγονός προϋπάρχει κάθε δίκης και εννόμου ρύθμισης και σημαντική είναι η εμπειρική του έννοια και όχι το αν μεταγενέστερα θα

³⁸ Για το ζήτημα αυτό, βλ. Σ. Τσαντίνη, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 229 επ., υποσ. 919 και 920

³⁹ Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 229-230, υποσ. 922

⁴⁰ Ε. Μιχελάκης, Περί του αντικειμένου της δικονομικής απόδειξης, 1940, σελ. 62

⁴¹ Ε. Μιχελάκης, Περί του αντικειμένου της δικονομικής απόδειξης, 1940, σελ. 60, ο ίδιος, Εισηγήσεις και Πρακτικά του Δ' εν Αθήναις Συνεδρίου διά την Πολιτικήν Δικονομίαν του μηνός Σεπτεμβρίου 1967, ΕΕΔ, 1972, 503 επ., 505.

⁴² Α. Σινανιώτης, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2006, σελ. 229

συνδεθεί με κάποιον κανόνα δικαίου ώστε να επιτευχθούν οι σκοποί αυτού⁴³. Στο δίκαιο λογικό είναι να επικρατεί και να επιδιώκεται σε κάθε μεμονωμένη περίπτωση η σύνδεση της πραγματικότητας με τη δυνατότητα απόδειξής της· διότι μόνον εάν ένα γεγονός της εμπειρικής πραγματικότητας μπορεί να αποδειχθεί ως αληθές με οποιοδήποτε αποδεικτικό μέσο, καθίσταται αντικείμενο ενδιαφέροντος για το δίκαιο· διαφορετικά, είναι άνευ σημασίας. Επομένως, σε αυτό το πλαίσιο, σημαντική είναι κατ' αίσθησιν αντίληψη του φαινομένου. Σε συνέχεια αυτών των σκέψεων, το πραγματικό γεγονός ορίζεται από τις περισσότερες θεωρητικές φωνές ως «*το στο χώρο ή χρόνο συγκεκριμένα προσδιορισμένο περιστατικό*».

Κατά τη γνώμη του Μητσόπουλου, η αφετηρία από τη παραδοχή ότι ενδιαφέροντα για το δίκαιο είναι μόνον τα πραγματικά περιστατικά που μπορούν να αποδειχθούν ως αληθή, εν πρώτοις ορθή, δεν εξαντλεί το ζήτημα. Ορθότερο είναι, στη προσπάθεια συγκεκριμενοποίησης του πραγματικού γεγονότος να ληφθεί υπόψη μια πιο ευρεία σύλληψη του, η οποία να αποτελείται από ένα αισθητά και νοητά στοιχεία. Προς καλύτερη κατανόηση, ο παραθέτει ένα παράδειγμα⁴⁴: εάν ο κληρονομούμενος έχει ορίσει στη διαθήκη του ότι στον κληρονόμο Α καταλείπει τον «ωραιότερο» πίνακα της συλλογής του, τότε προκειμένου να διαπιστωθεί ποιος είναι αυτός ο πίνακας, λαμβάνει χώρα μια αξιολογική διεργασία. Στο παράδειγμα αυτό, λοιπόν, υπάρχει το πραγματικό γεγονός ότι ο κληρονομούμενος άφησε με τη διαθήκη του έναν πίνακα στον Α (το «αισθητό»), αλλά προκειμένου να διαπιστωθεί το ακριβές περιεχόμενο του γεγονότος αυτού πρέπει να πραγματοποιηθεί και μια αξιολογική στάθμιση περί του «ποιος είναι ο ωραιότερος πίνακας» (το «νοητό»). Επομένως, *«Η πράξη ως 'είναι' και η πραγματωθείσα αξία ως 'νόημα' αποτελούν εν τη συνθέσει των δύο τούτων στοιχείων ενιαίον όλον, όπερ αποτελεί το αντικείμενον της αξιολογικής θεωρήσεως. Εκ ταύτης δε απόψεως, η αξιολογική θεώρησις κινείται εντός της σφαίρας της οντολογίας· διότι θεωρείται το φαινόμενον ως αξιόλογον ουχί επειδή κρίνεται ως αξιόλογον, αλλ' επειδή είναι αξιόλογον ως φορέυς ανεγνωρισμένης και εν τόπω και χρόνω κρατούσης αξίας. Εξ ετέρου, επειδή εν τη οντολογική θεώρησει της*

⁴³ Γ. Μητσόπουλος, Η διάκρισις πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη ανααιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 108

⁴⁴ Γ. Μητσόπουλος, Η διάκρισις πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη ανααιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 108

πράξεως τόσον η θεωρητική όσον και η αξιολογική κρίσις, παρά τας υφιστάμενας μεταξύ των διαφοράς, τείνουσιν, η μεν πρώτη εις τον προσδιορισμόν του θεωρητικού νοήματος, η δε δευτέρα εις τον προσδιορισμόν του αξιολογικού νοήματος αυτής, θα ηδύναντο αμφότεραι να θεωρηθώσιν ως περικλειόμεναι εννοιολογικώς εις την κρίσιν περί του 'ούτως είναι' της πράξεως, ήτοι εις την κρίσιν δι' ης προσδιορίζεται η ουσία αυτής». Τελικώς, κατά τον Μητσόπουλο, πραγματικό γεγονός είναι «ό,τι εν τω ιστορικό βίω εκδηλούται ως εμπειρικών περιεχόμενον του πραγματικού του κανόνος δικαίου και γιγνώσκεται (οντολογικώς) διά κρίσεως περί του είναι και του ούτως είναι»⁴⁵.

Σε συνέχεια των ανωτέρω επισημάνσεων, το πραγματικό γεγονός αποτελεί συμβάν ή κατάσταση, η οποία προϋπάρχει κάθε νομικής ρύθμισης, αποκτά όμως νομική σημασία, από τη στιγμή που καθίσταται στοιχείο του πραγματικού ενός ουσιαστικού κανόνα δικαίου και με αυτόν τον τρόπο ανυψώνεται σε απαραίτητη προϋπόθεση για την επέλευση της έννομης συνέπειας⁴⁶. Το όχημα με το οποίο οδηγούνται τα πραγματικά γεγονότα ενώπιον του δικαστηρίου είναι οι πραγματικές κρίσεις ή οι πραγματικοί ισχυρισμοί. Κατά τη διατύπωση του Β. Ρήγα, ο πραγματικός ισχυρισμός είναι «ο πυρήνας του αναγκαίου για την προστασία του θιγέντος δικαιώματος οπλοστασίου και ο μοχλός ενεργοποίησης της δικαστηριακής μηχανής⁴⁷». Λόγω της κυριαρχίας του συζητητικού συστήματος στη πολιτική δίκη (άρ. 106 ΚΠολΔ), ο πραγματικός ισχυρισμός προσδιορίζει την έκταση της δικαστικής κρίσης επ' αυτού και εξ αντιδιαστολής, ο μη προταθείς πραγματικός ισχυρισμός δεν μπορεί να ληφθεί υπόψη, διαφορετικά το δικαστήριο της ουσίας υποπίπτει σε αναιρετική πλημμέλεια (άρ. 559 άρ. 8 ΚΠολΔ).

Στη καθομιλουμένη, ο ισχυρισμός γίνεται αντιληπτός ως υποστήριξη ή βεβαίωση γεγονότος, γνώμης ή πληροφορίας. Στο δίκαιο, ο ισχυρισμός αποτελεί διαδικαστική πράξη του διαδίκου, η οποία αποσκοπεί στην έκδοση απόφασης ορισμένου περιεχομένου⁴⁸. Σύμφωνα με τη κρατούσα άποψη στη θεωρία, ο ισχυρισμός αποτελεί αναφορά του διαδίκου προς το δικαστήριο για τη παράσταση ή

⁴⁵ Γ. Μητσόπουλος, Η διάκρισις πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 109, ο ίδιος, Περί του νομικού προσδιορισμού του πραγματικού γεγονότος, 1968, σελ. 285επ.

⁴⁶ Κ. Καλαβρός, Η ανáιρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 534

⁴⁷ Β. Ρήγας, Οι πραγματικοί ισχυρισμοί στην πολιτική και την ποινική δίκη και η απάντηση του δικαστηρίου, ΕΠολΔ 2008, σελ. 10-24

⁴⁸ Σ. Κουσουλής, Οι πραγματικοί ισχυρισμοί στην πολιτική δίκη, 2003, σελ. 41

τη γνώση που έχει περί ορισμένου πραγματικού γεγονότος⁴⁹. Ζήτημα τίθεται περί του κατά ποσό αυτό που ανακοινώνεται είναι αληθές. Δεύτερη γνώμη τονίζει το βουλευτικό στοιχείο της δήλωσης, και συνεπώς της αποδίδει δικαιοπρακτικό χαρακτήρα⁵⁰. Τρίτη γνώμη θεωρεί τον ισχυρισμό ανακοίνωση γνώσης, δηλαδή κρίση αλήθειας· εμπεριέχει δηλαδή, τη κρίση του ανακοινούντος περί της αληθείας ή αναληθείας του ισχυριζόμενου πραγματικού γεγονότος⁵¹. Κατά τον Γ. Μητσόπουλο⁵², η άποψη αυτή είναι παραλλαγή της κρατούσας, αφού τόσο η παράσταση όσο και η γνώση περί πραγματικού γεγονότος, δεν είναι τίποτα άλλο παρά κρίση⁵³. Επομένως, το στοιχείο που διαφοροποιεί τις δύο απόψεις είναι ότι η κρίση περιέχει την αξίωση αλήθειας, επειδή προϋποθέτει τη βεβαιότητα (γνώση) ή πιθανότητα (παράσταση) του κρίνοντος για την ορθότητα της γνώσης και επιπλέον τη συγκατάθεσή του⁵⁴.

Σχηματικά, εάν απομακρυνθούμε από τις θεωρητικές θέσεις και την δογματική προσέγγιση, πραγματικά περιστατικά μιας υπόθεσης είναι αυτά που

⁴⁹ Β. Ρήγας, Οι πραγματικοί ισχυρισμοί στην πολιτική και την ποινική δίκη και η απάντηση του δικαστηρίου, ΕΠολΔ 2008, σελ. 10-24, Ε. Μιχελάκης, Περί του αντικειμένου της δικονομικής αποδείξεως, 1940, σελ. 25-26

⁵⁰ Αντίθετος ως προς αυτό ο Κ. Καλαβρός, βλ. σε Αιτήσεις και ισχυρισμοί στην πολιτική δίκη, 2013, σελ. 58, κατά τον οποίον δεν μπορεί να τίθεται ζήτημα απόδειξης της αλήθειας μια ανακοίνωσης βούλησης

⁵¹ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4η έκδ., 2021, σελ. 314, Ι. Δεληκωστόπουλος, Οι δικονομικοί λόγοι αναίρεσης, 2009, σελ. 237, Κ. Μακρίδου, Πραγματικοί ισχυρισμοί και θεμελιώδη Δικονομικά Συστήματα, Εισήγηση, 32ο Πανελλήνιο Συνέδριο της Ένωσης Ελλήνων Δικονομολόγων, ΕλλΔνη 2008, σ. 321 επ., Ν. Νίκας, Πολιτική Δικονομία, 2^{ος} τόμος, 2005, σελ. 7

⁵² Γ. Μητσόπουλος, Η διάκρισις πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη ανααιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 331 επ., βλ. επίσης, Σ. Κουσσούλη, Οι πραγματικοί ισχυρισμοί στην πολιτική δίκη, 2003, σελ. 35 επ., Κ. Καλαβρό, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4η έκδ., 2021, σελ. 314 υποσ. 716, ο ίδιος, Αιτήσεις και ισχυρισμοί στην πολιτική δίκη, 2013, σελ. 59

⁵³ Ομοίως, Β. Ρήγας, Οι πραγματικοί ισχυρισμοί στην πολιτική και την ποινική δίκη και η απάντηση του δικαστηρίου, ΕΠολΔ 2008, σελ. 10-24, κατά τον οποίον «Ως πραγματικός ισχυρισμός ορίζεται η κρίση του διαδίκου για την ύπαρξη ή ανυπαρξία πραγματικού γεγονότος, δηλ. η πρωτογενής ατομική πρόταση με περιεχόμενο ορισμένη οντότητα και συγκεκριμένως ορισμένη οντολογική κρίση, συνοδευόμενη από την τιμή αληθείας ή ψεύδους αυτής»

⁵⁴ Κ. Καλαβρός, Αιτήσεις και ισχυρισμοί στην πολιτική δίκη, 2013, σελ. 59, Γ. Μητσόπουλος, Διαδικαστικά πράξεις, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 329

αναφέρονται στην ουσία της και ειδικά στην αποδεικτική της βάση⁵⁵. Τα πραγματικά περιστατικά ενδέχεται να είναι και εσωτερικά⁵⁶.

Η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας περί της ύπαρξης των πραγματικών περιστατικών και της απάδειξής τους είναι, σύμφωνα με το θεμελιώδες άρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ, ανέλεγκτη αναιρετικά. Στη συνέχεια, παρατίθενται παραδείγματα από τη νομολογία πραγματικών κρίσεων του δικαστηρίου της ουσίας, οι οποίες ανήκουν στην ανέλεγκτη περιοχή της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης και αποτελούν τη βάση επί της οποίας θα διενεργηθεί ο αναιρετικός έλεγχος. Δεν ελέγχεται αναιρετικά: εάν συμφωνήθηκε η μίσθωση ή εάν το μίσθιο είναι κατάλληλο για τη συμφωνηθείσα χρήση⁵⁷, η ύπαρξη στη συγκεκριμένη περίπτωση προθέσεως και δυνατότητας ιδιοχρήσεως⁵⁸, η συναγωγή εξώδικης ομολογίας από τον περιεχόμενο εγγράφου⁵⁹, εάν ένα έγγραφο φέρει ιδίochειρη υπογραφή⁶⁰, εάν ο σύζυγος είναι κατάλληλος να ασκήσει τη γονική μέριμνα, αντί της συζύγου⁶¹, εάν παραμορφώθηκε σχεδιάγραμμα της τροχιάς⁶², η εκτίμηση των σχέσεων των συζύγων⁶³, ότι μια σύμβαση συνήφθη

⁵⁵ Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 99

⁵⁶ Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 225

⁵⁷ ΑΠ 221/1995, ΕλλΔνη 1996, σελ. 300

⁵⁸ ΑΠ 602/2003, ΕλλΔνη 2004, σελ. 1049

⁵⁹ ΑΠ 1592/2018, ΝοΒ 2019, σελ. 502, ΑΠ 1125/2013, ΝοΒ 2013, σελ. 2709

⁶⁰ ΑΠ 2206/2009, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Η κρίση του δικαστηρίου ότι το ιδιωτικό έγγραφο δεν έχει αποδεικτική δύναμη, κατά τις διατάξεις των άρθρων 443, 444, 445 επ. του ΚΠολΔ, γιατί δεν έχει την ιδίochειρη υπογραφή του εκδότη, δεν ελέγχεται αναιρετικώς με τον καθιερύμενο από το άρθρο 559 αριθ. 20 του ΚΠολΔ λόγο αναιρέσεως, που αναφέρεται στην παραμόρφωση εγγράφου, καθ' όσον ο λόγος αυτός ο οποίος περιορίζεται στο διαγνωστικό λάθος, ήτοι στην απόδοση από το δικαστήριο στο έγγραφο περιεχομένου καταφανώς διαφορετικού από το αληθινό, προϋποθέτει ότι το έγγραφο φέρει την υπογραφή του εκδότη και ως εκ τούτου έχει αποδεικτική δύναμη. Επομένως ο έκτος λόγος αναιρέσεως από το ανωτέρω άρθρο 559 αριθ. 20 ΚΠολΔ, με τον οποίο προσάπτεται η αιτίαση ότι το Εφετείο παραμόρφωσε το περιεχόμενο των ως άνω εγγράφων (telex), τα οποία, όπως προαναφέρεται, δεν φέρουν την υπογραφή του εκδότη, είναι απαράδεκτος και πρέπει να απορριφθεί.»

⁶¹ ΑΠ 426/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁶² ΑΠ 1004/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁶³ ΑΠ 5/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Σε κάθε περίπτωση, ο ανωτέρω λόγος είναι αβάσιμος, αφού από την αντιπαραβολή του περιεχομένου της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης με το συγκεκριμένο περιεχόμενο της αγωγής, προκύπτει ότι όλες οι παραδοχές της απόφασης ως προς τα ουσιώδη πραγματικά περιστατικά, που θεμελιώνουν το βαρύ παράπτωμα και την αχαριστία της αναιρεσείουσας, ανταποκρίνονται στο πραγματικό περιεχόμενο της αγωγής, αφού ο αναιρεσίβλητος επικαλέστηκε και η αναιρεσιβαλλόμενη δέχθηκε ότι αποδείχθηκαν οι συνεχείς πιέσεις της αναιρεσείουσας για τη μεταβίβαση σε αυτή περισσότερων περιουσιακών στοιχείων, η αδιαφορία αυτής για το πρόσωπο του αναιρεσιβλήτου και τελικά η εγκατάλειψη της συζυγικής στέγης παρά τα προβλήματα υγείας του του αναιρεσιβλήτου, η εκτόξευση ύβρων και απειλών

συνεπεία μεσιτικής δραστηριότητας⁶⁴, η ύπαρξης εικονικότητας⁶⁵, το ύψος της αγοραίας αξίας ακινήτου, όπως αυτό διαμορφώνεται από διάφορους παράγοντες⁶⁶, η διαπίστωση της βούλησης των μερών αν με τη συνομολόγηση προθεσμίας θέλησαν να εξαρτήσουν από αυτή ή την πάροδό της, την ανατροπή ή την απόσβεση των αποτελεσμάτων της δικαιοπραξίας ή απέβλεψαν σε κάτι άλλο⁶⁷, η διαπίστωση του δικαστηρίου της ουσίας ότι υπάρχει κενό ή αμφιβολία στη σύμβαση σχετικά με τη

κατ' αυτού με τη δημιουργία επεισοδίων και η σύναψη εξωσυζυγικής σχέσης. Οι όποιες δε διαφορές, οι οποίες αφορούν την διευκρινιστική παράθεση της εξέλιξης των εν γένει σχέσεων των διαδίκων, που συνέχεται με την ιστορική αιτία της αγωγής χωρίς να μεταβάλλει αυτήν, καθώς και την εξειδίκευση των κρίσιμων περιστατικών, όπως προέκυψαν από την εκτίμηση των αποδείξεων, δεν συνιστούν αυτοτελώς "πράγμα" υπό την εκτεθείσα έννοια του άρθρου 559 αρ. 8 ΚΠολΔ (ΑΠ 31/2013), αλλ' αντιθέτως συνιστούν εκτίμηση πραγμάτων που δεν ελέγχονται ανααιρετικά.»

⁶⁴ ΑΠ 290/2001, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Κατά τη διάταξη του άρθρου 703 παρ.1 εδ.α Α.Κ. εκείνος που υποσχέθηκε αμοιβή σε κάποιον (μεσίτη) για τη μεσολάβηση ή την υπόδειξη ευκαιρίας για τη σύναψη μιας σύμβασης, έχει υποχρέωση να πληρώσει μόνο αν η σύμβαση καταρτισθεί ως συνέπεια αυτής της μεσολάβησης ή της υπόδειξης. Κατά τη διάταξη αυτή προϋποθέσεις του δικαιώματος της μεσιτικής αμοιβής είναι: α) σύμβαση μεσιτείας, ήτοι υπόσχεση αμοιβής για την ανατιθέμενη στον μεσίτη παροχή (μεσιτική εντολή) είτε για μεσολάβηση είτε για υπόδειξη ευκαιρίας, β) μεσιτική δραστηριότητα με οποιαδήποτε μορφή (μεσολάβηση ή υπόδειξη ευκαιρίας), γ) σύναψη της σκοπούμενης κυρίας σύμβασης και δ) αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της μεσιτικής δραστηριότητας και τη σύναψη της σύμβασης. Η ύπαρξη της συνάφειας αυτής σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση είναι ζήτημα πραγματικό και δεν ελέγχεται ανααιρετικά...». Αντιθέτως, η κρίση περί του αν τα κυριαρχικώς διαπιστωθέντα από το δικαστήριο της ουσίας πραγματικά περιστατικά επιτρέπουν το συμπέρασμα ότι ορισμένο γεγονός μπορεί αντικειμενικά να θεωρηθεί ή μη ως πρόσφορος αιτία του παραχθέντος αποτελέσματος, δηλ. ως ικανό ή μη κατά τα διδάγματα της κοινής πείρας και υπό τη συνήθη και κανονική πορεία των πραγμάτων να επιφέρει ή μη το αποτέλεσμα αυτό, υπόκειται στον έλεγχο του Αρείου Πάγου για ευθεία ή εκ πλαγίου παράβαση του άρθρου 703 Α.Κ.

⁶⁵ ΑΠ 1627/2008, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Από τις διατάξεις των άρθρων 138 παρ.2 και 503 ΑΚ σε συνδυασμό προς εκείνες των άρθρων 173 και 200 του ίδιου Κώδικα προκύπτει ότι, επί καταρτίσεως εικονικής πωλήσεως καλύπτουσας δωρεά υπό τρόπο, αντικείμενο ερμηνείας είναι οι σχετικές δηλώσεις βουλήσεως στην "κανονιστική" μόνο διάστασή τους ως φορέων ενός νομικώς κρίσιμου νοήματος, ενώ η ύπαρξη της εικονικότητας και των χαρακτηριστικών στοιχείων της καλυπτόμενης δωρεάς, ως εμπειρικώς διαπιστώσιμων φαινομένων, αποτελεί μόνο αντικείμενο αποδείξεως. Ως εκ τούτου, η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας, περί της συνδρομής αυτών των στοιχείων, είναι οντολογική και, άρα, εκφεύγει του ανααιρετικού ελέγχου.»

⁶⁶ ΑΠ 234/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Ειδικότερα, όταν αντικείμενο της προσβαλλόμενης δικαιοπραξίας είναι πώληση ακινήτου, το στοιχείο της δυσαναλογίας κρίνεται μεταξύ του τιμήματος που καταβλήθηκε και της αγοραίας αξίας του μεταβιβασθέντος ακινήτου. Το ύψος, όμως, της αγοραίας αξίας, μόνο του χρόνου κατάρτισης της προσβαλλόμενης δικαιοπραξίας, κρίνεται κατ' ουσίαν από το ουσιαστικό δικαστήριο με διάφορους προσδιοριστικούς παράγοντες, οικονομικούς, πολεοδομικούς κ.λπ., όπως, προκειμένου για αστικά ακίνητα, η μισθωτική αξία, η οικοδομησιμότητα του οικοπέδου, η θέση του, κ.λπ., η δε σχετική κρίση, ως αναγόμενη σε αποδεικτική αξιολόγηση, είναι ανααιρετικά ανέλεγκτη.»

⁶⁷ ΑΠ 469/1996, ΕλλΔνη 1998, σελ. 368-369, ΑΠ 911/2021, ΕπιθΑκ 2022, σελ. 91-95, ΑΠ 949/2009, ΕλλΔνη 2009, σελ. 1079, ΑΠ 1851/2009, διαθέσιμη εδώ: <https://www.sakkoulas-online.gr/reader/2c91db7dde3fb32ee6b1/>

δήλωση βούλησης των συμβαλλομένων⁶⁸, ο καθορισμός της βαρύτητας του πταίσματος και του ποσοστού κατά το οποίο πρέπει να μειωθεί η αποζημίωση (άρ. 914 ΑΚ)⁶⁹, το εάν ο εναγόμενος είχε ποσοστό αλκοόλ στο αίμα του, το οποίο ξεπερνούσε το ελάχιστο επιτρεπόμενο ενώ οδηγούσε⁷⁰, το εάν οι ώρες ενασχόλησης ενός δικηγόρου σε σχέση με το χειρισμό υποθέσεων είναι πολλές ή λίγες⁷¹, κ.λπ.

4.2. Σημαντική η διάκριση νομικού και πραγματικού ζητήματος για πλήθος ζητημάτων που συνδέονται άρρηκτα με τον αναιρετικό έλεγχο⁷²

4.2.1. Καθορισμός περιεχομένου της αγωγής (άρ. 216 παρ. 1α ΚΠολΔ)

Κατά το άρθρ. 216 παρ. 1^α ΚΠολΔ «*Η αγωγή εκτός από τα στοιχεία που ορίζονται στα άρθρα 118 ή 117 πρέπει να περιέχει α) σαφή έκθεση των γεγονότων που θεμελιώνουν σύμφωνα με το νόμο την αγωγή και δικαιολογούν την άσκησή της από τον ενάγοντα κατά του εναγόμενου, [...]*». Σύμφωνα με τη κρατούσα στην ελληνική έννομη τάξη θεωρία του συγκεκριμένου προσδιορισμού του αντικειμένου της δίκης, υπό τη σύγχρονη εκδοχή της, τη λειτουργία του κανόνα δικαίου, η ιστορική βάση της αγωγής πρέπει να αποτελείται από πραγματικούς ισχυρισμούς, δηλ. ισχυρισμούς περί την αλήθεια περιστατικών που συνθέτουν τη νομοτυπική μορφή ενός (καταρχήν σιωπηρά) επικαλούμενου κανόνα δικαίου, και από ορισμένο αίτημα, το οποίο αντιστοιχεί στην έννομη συνέπεια του ίδιου κανόνα⁷³. Υπογραμμίζεται πως η ιστορική βάση της αγωγής δεν ταυτίζεται με ένα απλό βιοτικό συμβάν, ούτε με ένα ιστορικό γεγονός, αλλά ούτε και με κάποια πραγματικά περιστατικά που

⁶⁸ ΑΠ 2356/2009, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁶⁹ ΑΠ 5/2021, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

⁷⁰ Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 280

⁷¹ ΑΠ 1457/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁷² Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 24

⁷³ Β. Ρήγας, Οι πραγματικοί ισχυρισμοί στην πολιτική και την ποινική δίκη και η απάντηση του δικαστηρίου, ΕΠολΔ 2008 σελ. 10-24

θεμελιώνουν, κατά την υποκειμενική κρίση του ενάγοντος, την αγωγή⁷⁴, καθώς έτσι θα σημειωνόταν απομάκρυνση από την αξίωση του δικονομικού νομοθέτη να υπάρχει πλήρης αντιστοιχία του συμβάντος που έλαβε χώρα στην εμπειρική πραγματικότητα και του επικαλούμενου κανόνα δικαίου. Με ποιόν τρόπο άλλωστε, μπορεί ο ενάγων να επιδιώξει δικαστικά την ικανοποίηση της απαίτησής του, εάν το συμβάν που έλαβε χώρα και τον έθιξε δεν προβλέπεται σε κάποια διάταξη νόμου ως αξιόμειπτο; Θα μπορούσε, λ.χ. να ενάγει ο Α τον Β επειδή κατά τη γνώμη του προέβη σε μια αδικοπραξία, η οποία όμως στο δίκαιο δεν ρυθμίζεται ως τέτοια, μόνον επειδή ο ίδιος το θέλει; Γίνεται έτσι πλήρως αντιληπτό πως θα διαταρασσόταν συθέμελα η ασφάλεια των κοινωνιών στη δικαιοσύνη και τους νόμους, καθώς η προστασία τους θα εξαρτιόταν από τις αντιλήψεις του εκάστοτε «δυσαρεστημένου».

Το εισαγωγικό δικόγραφο της δίκης διαδραματίζει, λαμβανομένων υπόψη των επιταγών της θεωρίας του συγκεκριμένου προσδιορισμού, πρωταγωνιστικό και απολύτως καθοριστικό ρόλο στη πολιτική δίκη, και η σύνταξή του χωρίς τη τήρηση των προαναφερόμενων θεμελιωδών δικονομικών επιταγών οδηγεί στην αθεράπευτη συνέπεια της νομικής αβασιμότητας (απόρριψη αγωγής για λόγους ουσιαστικούς, εν αντιθέσει με την απλή νομική αοριστία που οδηγεί σε απαράδεκτο, και άρα απόρριψη της αγωγής για λόγους τυπικούς)⁷⁵, η οποία εξετάζεται αυτεπαγγέλτως από το δικαστήριο της ουσίας, και από τον Άρειο Πάγο, εφόσον φυσικά έχει προβληθεί ο σχετικός ισχυρισμός στην ουσιαστική δίκη και επαναφερθεί και σε όλες τις μεταγενέστερες δίκες με τον νόμιμο τρόπο (αρ. 240 ΚΠολΔ). Διαφορετική είναι η έννοια της νομικής ή πραγματικής αοριστίας, η οποία δεν έχει ως συνέπεια την απόρριψη της αγωγής ως ουσία αβάσιμης (για ουσιαστικούς λόγους), αλλά ως απαράδεκτης (για τυπικούς λόγους), επομένως ο ενάγων μπορεί να θεραπεύσει την αοριστία του δικογράφου του και να επανέλθει με νέα αγωγή⁷⁶.

⁷⁴ Κ. Μακρίδου, Η αόριστη αγωγή και οι δυνατότητες θεραπείας της, 4^η έκδ., 2006, σελ. 24-25

⁷⁵ Ν. Νίκας, Εγχειρίδιο Πολιτικής Δικονομίας, 3η έκδ., 2018, σελ. 200-201

⁷⁶ Είναι λ.χ. αόριστη η αγωγή για τη διάρρηξη της καταδολιευτικής δικαιοπραξίας, εάν δεν αναφέρεται στο εισαγωγικό δικόγραφο η αφερεγγυότητα του οφειλέτη (η ανεπάρκεια της περιουσίας του) με αποτέλεσμα να μη μπορεί να ικανοποιηθεί ο δανειστής από τη περιουσία του (ΑΚ 939), βλ. και ΑΠ 1910/2009, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, κατά την οποία «Προϋποθέσεις προστασίας των δανειστών είναι: 1) απαλλοτρίωση εκ μέρους του οφειλέτη, 2) απαλλοτρίωση με πρόθεση βλάβης των δανειστών, η οποία πρόθεση θεωρείται ότι υπάρχει όταν ο οφειλέτης γνωρίζει πως με την απαλλοτρίωση του περιουσιακού του στοιχείου θα περιέλθει σε τέτοια

Εξ αντιδιαστολής, η αγωγή δεν απαιτείται να περιέχει νομικά επιχειρήματα, όπως επίσης και να αναφέρει τη νομική διάταξη επί της οποίας ερείδεται, σύμφωνα με τον θεμελιώδη κανόνα *iura novit curia*, ο οποίος και διατρέχει το οικοδόμημα της δίκης⁷⁷⁷⁸. αρκεί λοιπόν, η αγωγή, να περιέχει ένα «αχρωμάτιστο» δικαίωμα, που

οικονομική κατάσταση, ώστε η περιουσία του που απομένει να μη επαρκεί για την ικανοποίηση των δανειστών, αφού στην περίπτωση αυτή είναι προφανές ότι ο οφειλέτης γνωρίζει πως συνέπεια της πράξης του είναι η βλάβη των δανειστών, την οποία αποδέχεται, 3) βλάβη των δανειστών, δηλαδή ελάττωση της περιουσίας του οφειλέτη σε τέτοιο βαθμό, ώστε η υπόλοιπη περιουσία του να μην αρκεί προς ικανοποίηση των δανειστών. Η αφερεγγυότητα αυτή του οφειλέτη, που είναι ένα από τα στοιχεία της αγωγής, πρέπει να υπάρχει κατά το χρόνο έγερσης της αγωγής, που είναι ο κρίσιμος χρόνος για τον προσδιορισμό της βλάβης των δανειστών, η οποία υπάρχει μόνον όταν ο οφειλέτης είναι κατά τον χρόνο αυτόν αφερέγγυος [...]». Επίσης, αόριστη θεωρείται η περί κλήρου αγωγή (άρ. 1871 ΑΚ), εάν δεν μνημονεύεται ότι ο εναγόμενος κατακρατεί τα κληρονομιαία αντικείμενα ως κληρονόμος, αντιποιούμενος το κληρονομικό δικαίωμα του ενάγοντος, βλ. σε ΑΠ 1500/1999, ΕλλΔνη 2003, σελ. 955

⁷⁷ Η αρχή *iura novit curia* είναι πλήρως κρατούσα στα ηπειρωτικά δίκαια, βλ. αναλυτικότερα σε Δ. Διαμαντόπουλο, Η αντιφατική συμπεριφορά των διαδίκων στην πολιτική δίκη, 1996, σελ. 114επ. Ο Άρειος Πάγος στη πάγια νομολογία του αναφέρει «Εξάλλου, από το συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 106, 111 § 2, 216 § 1, 335, 337, 338 και 559 αριθ. 1, 8 και 10 του ΚΠολΔ, προκύπτει ότι ο νομικός χαρακτηρισμός των επικαλουμένων περιστατικών, στα οποία θεμελιώνεται το προβαλλόμενο με την αγωγή αίτημα, δεν είναι δεσμευτικός για το ουσιαστικό Δικαστήριο (πρωτοδικείο ή εφετείο), το οποίο οφείλει αυτεπαγγέλτως να προβεί στην ορθή νομική υπαγωγή των εννόμων σχέσεων που αναδύονται εκ των επικαλουμένων κατά τρόπο σαφή πραγματικών περιστατικών, και όπως αυτά στη συνέχεια προκύπτουν κατά την ανέλεγκτη περί τα πράγματα κρίση του Δικαστηρίου από τις διεξαχθείσες αποδείξεις, έστω και διαφορετική από εκείνη στην οποία προβαίνει ο ενάγων, χωρίς αυτό να συνιστά ανεπίτρεπτη μεταβολή της βάσης της αγωγής, αφού η βάση αυτή συγκροτείται από τα θεμελιούντα το αίτημα πραγματικά περιστατικά και όχι από τον διδόμενο από τον ενάγοντα νομικό τους χαρακτηρισμό, αλλά και χωρίς, κατά τη διαφορετική αυτή νομική εκτίμηση, το Δικαστήριο να λαμβάνει υπόψη πράγματα μη προταθέντα ή να λαμβάνει υπόψη πράγματα ως αληθινά, χωρίς απόδειξη» σε ΑΠ 734/2011, ΕλλΔνη 2012, σελ. 374-377. Η θέση αυτή γίνεται δεκτή τόσο στον Άρειο Πάγο, όσο και στα δικαστήρια ουσίας, π.χ. ΕφΑθ 241/2016, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, κατά την οποία «Βεβαίως, υπό το κράτος του ΚΠολΔ, δεν απαιτείται μνεία, ούτε επίκληση στο δικόγραφο αυτής, του νόμιμου λόγου, αφού ο δικαστής οφείλει να γνωρίζει και να εφαρμόζει αυτεπαγγέλτως το νόμο (*iura novit curia*), απαιτητήτως όμως πρέπει να τίθενται υπ' όψιν αυτού, σαφώς και ορισμένως, τα γεγονότα τα οποία κατά νόμο θεμελιώνουν το δικαίωμα, του οποίου η προστασία ζητείται δια της αγωγής. Ειδικότερα, κατά τη θεωρία του ουσιαστικού ή συγκεκριμένου προσδιορισμού της δικαιολογικής σχέσεως, εφ' ης ερείδεται η αγωγή, την οποία αποδέχεται ο ισχύων ΚΠολΔ, όπως τούτο κυρίως προκύπτει εκ των διατάξεων των άρθρων 216 παρ. 1 εδ. α' και 324 αυτού (πρακτικά αναθεωρητικής Επιτροπής, σελ. 85-86, Οικονομοπούλου, Εγχειρ. Πολ. Δικ. τόμος Α', τεύχος Β', σελ. 26, Ράμμου, Στοιχεία Πολ. Δικονομίας, έκδοσις 1955, σελ. 274 σημ. 2), για το ορισμένο της αγωγής, δεν αρκεί η μνεία μόνον των στοιχείων εκείνων, με τα οποία η δικαιολογική σχέση, εφ' ης ερείδεται αυτή, προσδιορίζεται ατομικώς, διακρινόμενη από των άλλων δικαιολογικών σχέσεων, αλλ' απαιτείται προσέτι η ειδική μνεία των συγκεκριμένων παραγωγικών γεγονότων αυτής, ήτοι των συγκεκριμένων περιστατικών, τα οποία θεμελιώνουν κατά νόμο την αγωγή και δικαιολογούν την άσκηση αυτής από τον ενάγοντα κατά του εναγόμενου (ΑΠ 390/1974 ΕΕΝ 42.58), με τρόπο ώστε να παρέχεται εντεύθεν και η ευχέρεια, στον μεν τελευταίο ν' αμυνθεί, στο δε Δικαστήριο να τάξει τις δέουσες αποδείξεις (ΑΠ 185/1971 ΝοΒ 19.720).»

προσδιορίζεται μόνον από τα πρόσωπα του ενάγοντος, του εναγόμενου και από την οφειλόμενη παροχή, αλλά όχι από τη νομική αιτία⁷⁹, η υπαγωγή των πραγματικών περιστατικών στην οποία (*da mihi factum, dabo tibi ius*) αποτελεί *nobile officium* του δικαστή. Σύμφωνα με τον Σ. Τσαντίνη, «η αναφορά στον κανόνα μπορεί να είναι υπόρρητη», να αναφέρεται δηλαδή με έμμεσο και συγκαλυμμένο τρόπο⁸⁰.

Η ανωτέρω περιληπτικά αναφερόμενη κρατούσα τάση στο χώρο του προσδιορισμού της ιστορικής βάσης της αγωγής δεν πέρασε από πολλές θεωρητικές και κατ' επέκταση πρακτικές διχαστασίες. Υπό το καθεστώς της Πολιτικής Δικονομίας του 1834, το άρ. 533 εδ. 3 και 4 επέβαλε στον ενάγοντα να εκθέσει στην αγωγή του όχι μόνο τα περιστατικά επί των οποίων στήριζε ο ίδιος τις αξιώσεις του, αλλά και τον «νόμιμον λόγο εκ του οποίου παρήγαγε τας αξιώσεις αυτάς»⁸¹. αποτυπωνόταν με τον τρόπο αυτόν ο κανόνας του συγκεκριμένου προσδιορισμού του αντικειμένου της δίκης, μη ανοιχτός σε αμφισβητήσεις, λόγω της σαφούς γραμματικής του διατύπωσης. Η επικρατούσα άποψη στις θεωρητικές φωνές της εποχής συνηγορούσε υπέρ του ότι η μεία του νόμιμου λόγου στο άρ. 533 ΠολΔ/1834 δε σήμαινε ότι έπρεπε να αναφερθεί η συγκεκριμένη νομική διάταξη που επικαλούνταν ο ενάγων στο εισαγωγικό της δίκης δικόγραφο, αλλά απλώς να υπάρχει ο συγκεκριμένος κανόνας⁸². γίνεται σαφές, λοιπόν, ότι η παλαιότερη διατύπωση της διάταξης 553 ΠολΔ/1834 δεν εμφανίζει σημαντικές διαφορές σε σχέση με την ισχύουσα διάταξη του αρ. 216 ΚΠολΔ. Η καθ' όλο το χρονικό διάστημα ύπαρξης του νομοθετήματος της Πολιτικής Δικονομίας όμοια μεταχείριση της ιστορικής βάσης της αγωγής, είτε υπό τη θεωρία του συγκεκριμένου προσδιορισμού, είτε υπό τη λειτουργία του κανόνα δικαίου⁸³, μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως ο Έλληνας δικονομικός νομοθέτης επέτρεπε διαχρονικά μια αξίωση που εισάγεται ενώπιον του

⁷⁸ Ο κανόνας δεν ισχύει λ.χ. στο αγγλοσαξωνικό δίκαιο (*common law*), όπου οι διάδικοι οφείλουν να πληροφορήσουν το δικαστήριο για τις ισχύουσες νομοθετικές ρυθμίσεις και συγχρόνως να τους πείσουν ότι αυτές είναι εφαρμοστέες στην προκείμενη δίκη, βλ. αναλυτικότερα σε Δ. Διαμαντόπουλο, *Η αντιφατική συμπεριφορά των διαδίκων στην πολιτική δίκη*, 1996, σελ. 17

⁷⁹ Σ. Τσαντίνης, *Δεδικασμένο και νομική αιτία*, 2016, σελ. 51

⁸⁰ Σ. Τσαντίνης, *Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης*, 2022, σελ. 28

⁸¹ Α Κιτσικόπουλος, *Ερμηνεία ΚΠολΔ*, 5^{ος} τόμος, 1946, σελ. 4777

⁸² Κ. Μακρίδου, *Η αόριστη αγωγή και οι δυνατότητες θεραπείας της*, 4^η έκδ., 2006, σελ. 20 επ., υποσ. 43

⁸³ Δε πρόκειται στη πραγματικότητα για δύο διαφορετικές θεωρίες, βλ. για το ζήτημα αυτό Κ. Μακρίδου, *Η αόριστη αγωγή και οι δυνατότητες θεραπείας της*, 4^η έκδ., 2006, σελ. 20 επ.

δικαστή να μπορεί να υπαχθεί σε περισσότερους κανόνες δικαίου⁸⁴. Άλλωστε, στο άρ. 137 ΠολΔ/1834 οριζόταν πως ο νόμιμος λόγος ευθύνης δεν αποτελούσε αναγκαίο στοιχείο του δικογράφου, αλλά μπορούσε να παραλειφθεί, καθώς ο δικαστής όφειλε να γνωρίζει το νόμο και να τον εφαρμόζει αυτεπαγγέλτως⁸⁵.

Στη γερμανική θεωρία έχει απασχολήσει το ζήτημα της εννοιολογικής προσέγγισης της ιστορικής βάσης της αγωγής. Σύμφωνα με το άρ. 253 παρ. 2 της γερμανικής ΖΠΟ «*Die Klageschrift muss enthalten: [...] die bestimmte Angabe des Gegenstandes und des Grundes des erhobenen Anspruchs, sowie einen bestimmten Antrag.*»⁸⁶. Ομοίως, και στο γερμανικό Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, ως βάση («*Grund*») νοείται το πραγματικό που σύμφωνα με το νόμο είναι η προϋπόθεση της αξίωσης. Παρόλο που το ελληνικό δικονομικό δίκαιο εμπνεύστηκε από το γερμανικό, το τελευταίο αξιώνει από τον ενάγοντα να διατυπώσει στο εισαγωγικό δικόγραφο το συγκεκριμένο βιοτικό συμβάν από το οποίο απορρέει η απαιτούμενη έννομη συνέπεια, χωρίς να χρειάζεται να αναφέρει και όλα τα ουσιώδη γεγονότα που θεμελιώνουν το αγωγικό αίτημα, αλλά μόνον έναν σκληρό πυρήνα πραγματικών περιστατικών, ώστε η επίδικη σχέση να διακρίνεται αδιαμφισβήτητα από άλλες, λ.χ. εάν ο ενάγων αξιώνει δικαστικά από τον εναγόμενο την επιστροφή δανεισθέντος ποσού, ενώ μεταξύ τους έχουν καταρτισθεί περισσότερες συμβάσεις δανείου, αρκεί να διαλάβει στην αγωγή του τα κρίσιμα πραγματικά περιστατικά που διαστέλλουν την επίδικη σύμβαση δανείου από τις υπόλοιπες και δεν χρειάζεται να αναφέρει το γεγονός ότι το δάνειο έχει ήδη καταστεί ληξιπρόθεσμο και απαιτητό⁸⁷. Επικρατεί, λοιπόν, στο γερμανικό δικονομικό σύστημα, όπως «μαρτύρησε» η ανωτέρω ανάλυση, η θεωρία της εξατομικεύσεως υπό την βελτιωμένη της μορφή («*verbesserte Individualisierungstheorie*»), η οποία υποκατέστησε τη κλασική της μορφή που αξίωνε από τον ενάγοντα την συγκεκριμένη αναφορά του επικαλούμενου κανόνα δικαίου στο εισαγωγικό της δίκης δικόγραφο⁸⁸.

⁸⁴ Κ. Μακρίδου, Η αόριστη αγωγή και οι δυνατότητες θεραπείας της, 4^η έκδ., 2006, σελ. 21

⁸⁵ Α Κιτσικόπουλος, Ερμηνεία ΚΠολΔ, 2^{ος} τόμος, 1946, σελ. 1039-1040

⁸⁶ 'Η αγωγή πρέπει να περιέχει [...] σαφή ένδειξη του αντικειμένου και της βάσης της εγερθείσας αξίωσης, καθώς και συγκεκριμένο αίτημα.'

⁸⁷ Κ. Μακρίδου, Η αόριστη αγωγή και οι δυνατότητες θεραπείας της, 4^η έκδ., 2006, σελ. 18

⁸⁸ Κ. Μακρίδου, Η αόριστη αγωγή και οι δυνατότητες θεραπείας της, 4^η έκδ., 2006, σελ. 18

Η σημασία που έχει η αξιούμενη από το νόμο δομή του εισαγωγικού της δίκης δικηογράφου για τον αναιρετικό έλεγχο, θα εκτεθεί εκτενώς στη συνέχεια, οπότε και θα αναλυθεί η δομή του κανόνα δικαίου.

4.2.2. Οριοθέτηση του αντικείμενου της απόδειξης

Τα πραγματικά γεγονότα που εισφέρονται στη δίκη μέσω των πραγματικών ισχυρισμών των διαδίκων καθίστανται αντικείμενο απόδειξης και αντικείμενο της δικανικής κρίσης. Κατά το αρ. 335 ΚΠολΔ «*Αντικείμενο απόδειξης είναι μόνο τα πραγματικά γεγονότα που έχουν ουσιώδη επιρροή στην έκβαση της δίκης*», κατά το άρθρο αυτό σε συνδ. με το αρ. 352 ορίζεται ότι αντικείμενο ομολογίας μπορεί να είναι μόνον πραγματικά περιστατικά⁸⁹, στο αρ. 408 παρ. 2 και 3 ΚΠολΔ ορίζεται ότι οι μάρτυρες ορκίζονται ευσυνείδητα να πουν την αλήθεια και μόνον την αλήθεια (σύμφωνα με τη δική τους σκευή και μόνο⁹⁰), στο αρ. 415 παρ. 1 ΚΠολΔ ορίζεται ότι οι διάδικοι εξετάζονται «για την αλήθεια των πραγματικών γεγονότων» και στο αρ. 368 παρ. 1 ΚΠολΔ ορίζεται ότι μόνον πραγματικά ζητήματα που μπορούν να γίνουν αντιληπτά μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο πραγματογνωμοσύνης. Τα πραγματικά αυτά γεγονότα που αποτελούν αντικείμενο απόδειξης είναι ανέλεγκτα από τον Άρειο Πάγο⁹¹, σύμφωνα με την επιταγή του αρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ.

4.2.3. Αντικείμενο αναγνωριστικής αγωγής

Μέσω της αναγνωριστικής αγωγής, ο ενάγων μπορεί να ζητήσει την αναγνώριση της ύπαρξης (ή της ανυπαρξίας) έννομης σχέσης και όχι πραγματικού

⁸⁹ Η αποδεικτική δύναμη της ομολογίας δεν επηρεάζεται από το ότι, εκτός από το επίσημο πραγματικό γεγονός για εκείνον που ομολογεί, περιέχει και άλλο πραγματικό γεγονός που τον ωφελεί και αποτελεί αυτοτελή ισχυρισμό. Αν το πραγματικό γεγονός, το ωφέλιμο για εκείνον που ομολογεί, δεν είναι αυτοτελές, το δικαστήριο εκτιμά ελεύθερα την ομολογία.

⁹⁰ Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 29 υποσ. 69

⁹¹ Κ. Οικονόμου, Διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, Αρμ 2021, σελ. 1817, 1817-1825

περιστατικού, με τις προβλεπόμενες εξαιρέσεις, όπως είναι λ.χ. η αναγνωριστική αγωγή πλαστότητας εγγράφου κατ' αρ. 544 αρ. 6 ΚΠολΔ⁹²⁹³.

4.2.4. Συγκεντρωτικό σύστημα (αρ. 527 ΚΠολΔ)

Η διάκριση μεταξύ νομικού και πραγματικού ζητήματος εντοπίζεται, με μεγάλη μάλιστα σπουδαιότητα, και στο ζήτημα της απαγόρευσης της καθυστερημένης προβολής ισχυρισμών, η οποία εφαρμόζεται μόνον στους πραγματικούς ισχυρισμούς και όχι σε τυχόν νομικούς συλλογισμούς ή επιχειρήματα, λαμβανομένων υπόψη φυσικά των εξαιρέσεων που η ίδια διάταξη εισάγει. Το συγκεντρωτικό σύστημα συνδέεται επίσης άρρηκτα και με την ανωτέρω θεωρία του συγκεκριμένου προσδιορισμού του αντικειμένου της δίκης, όπως αυτό ανωτέρω εκτέθηκε⁹⁴.

4.3. Νομικό ζήτημα

Η έτερη πλευρά του νομίσματος που καλείται η παρούσα μελέτη να ελέγξει είναι το «*νομικό ζήτημα*». Πρόκειται για τη μεγαλύτερη πρόκληση με την οποία ήρθα αντιμέτωπη κατά την ενασχόλησή μου με τη παρούσα προβληματική, καθώς αντιλήφθηκα σχετικά νωρίς ότι ο Άρειος Πάγος μπορεί να μην ελέγχει τα πραγματικά ζητήματα, αλλά ελέγχει πλήθος άλλων ζητημάτων που άπτονται της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης, τα οποία είναι πολυσχιδέστερα και αφορούν τη διανοητική διεργασία του δικαστή της ουσίας σε όλα της τα στάδια, αρχής γενομένης από την εισαγωγή του ενδίκου βοηθήματος ενώπιόν του έως την έκδοση της τελικής

⁹² Αναψηλάφηση επιτρέπεται μόνο: [...] 6) αν η προσβαλλόμενη απόφαση στηρίζεται σε ψευδή κατάθεση μάρτυρα ή διαδίκου, σε ψευδή έκθεση ή κατάθεση πραγματογνώμονα, σε ψευδή όρκο διαδίκου ή ενόρκως βεβαιώσαντος ή σε πλαστά έγγραφα, εφόσον το ψεύδος ή η πλαστότητα αναγνωρίστηκαν με αμετάκλητη απόφαση ποινικού δικαστηρίου και, αν πρόκειται για κατάθεση διαδίκου, και με δικαστική ή δημόσια, προφορική ή έγγραφη, ομολογία του δια του τύπου και λοιπών ΜΜΕ ή μέσω του διαδικτύου. [...]

⁹³ Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 30 υποσ. 72, ΑΠ 683/2013, ΕφΠειρ 320/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁹⁴ Κ. Μακρίδου, Η αόριστη αγωγή και οι δυνατότητες θεραπείας της, 4^η έκδ., 2006, σελ. 22-23, Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 30

απόφασης, όπου και αναγράφεται αναλυτικώς ο τελικός δικανικός συλλογισμός. Ακριβώς λόγω αυτής της δυσχέρειας των ζητημάτων που κρύβονται πίσω από το «νομικό ζήτημα», η παρούσα μελέτη θα επικεντρωθεί στην όσο το δυνατόν ακριβέστερη απαρίθμηση και σταχυολόγηση αυτών και στη παρουσίαση νομολογιακών παραδειγμάτων, μέσα από τα οποία θα καταστεί αυτή έτι γλαφυρότερη.

Σύμφωνα με το αρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ, με την αναίρεση ελέγχεται μόνον η νομιμότητα της δικαστικής απόφασης, δηλ. οι δεοντολογικές, και όχι οι οντολογικές, της κρίσεις⁹⁵. Εισαγωγικά αναφέρεται ότι στον τελικό δικανικό συλλογισμό της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης ελέγχονται ενδεικτικά από τον Άρειο Πάγο (για ευθεία ή εκ πλαγίου παράβαση), τα ακόλουθα: ο νομικός χαρακτηρισμός των πραγματικών γεγονότων⁹⁶ και της καθόλου έννομης σχέσης, η υπαγωγή στις νομικές έννοιες ή/και η ασάφεια περί την υπαγωγή, η έλλειψη υπαγωγής στους σημαντικούς γενικούς ερμηνευτικούς κανόνες των δικαιοπραξιών των άρ. 173 και 200 ΑΚ - ενώ χρειάστηκε ερμηνεία -, το κενό ή η ασάφεια που διαπιστώθηκαν για το σκοπό της ερμηνείας και τα οποία στήριζαν την εκάστοτε ερμηνευτική εκδοχή, η εξειδίκευση των αόριστων νομικών εννοιών, οι οποίες μπορεί να είναι αξιολογικές, περιγραφικές ή κανονιστικές⁹⁷, και τα άκρα όρια των δυσπόστατων νομικών εννοιών. Επίσης, όπως αναφέρθηκε, περιορισμένα ελέγχεται ο αποδεικτικός συλλογισμός στη τελική του μορφή, δηλ. το αποδεικτικό συμπέρασμα, μόνον ως προς τα άκρα όρια της διακριτικής ευχέρειας του δικαστηρίου της ουσίας⁹⁸. Αναλυτικά για όλα θα γίνει λόγος στους οικείους τόπους.

Επιπλέον, σε αντίθεση με τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω για την έννοια και το περιεχόμενο του πραγματικού ισχυρισμού, οι νομικοί ισχυρισμοί εντάσσονται στα ζητήματα που ελέγχονται αναιρετικά από τον Άρειο Πάγο. Ως νομικός ισχυρισμός χαρακτηρίζεται η κρίση του διαδίκου ότι το συγκεκριμένο εξατομικευμένο γεγονός, το οποίο αποτελεί περιεχόμενο ενός πραγματικού ισχυρισμού, εντάσσεται σε μια Α ή μια Β νομική έννοια, ή συγκροτεί την εμπειρική βάση ορισμένης έννομης σχέσης. Ο

⁹⁵ Σ. Πανταζόπουλος, Ένδικα Μέσα και ανακοπές, 2020, σελ. 190

⁹⁶ ΟΛΑΠ 8/2011, Χριδ 2011, σελ. 752

⁹⁷ Κ. Κεραμής/Δ. Κονδύλης/Ν. Νίκας (-Δ. Κονδύλης), Ερμηνεία ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2020, σελ. 418

⁹⁸ Ι. Δεληκωστόπουλος, Το απαράδεκτο στην αναιρετική δίκη, 2021, σελ. 64-67

νομικός ισχυρισμός περιέχει και κρίση υπαγωγής, εφόσον περιλαμβάνει και νομικό χαρακτηρισμό του πραγματικού γεγονότος⁹⁹. Σύμφωνα με άλλη άποψη, ο νομικός ισχυρισμός είναι ευρύτερη έννοια, καθώς σε αυτήν εντάσσεται και η έννομη συνέπεια εκ της υπαγωγής του βιοτικού συμβάντος στο πραγματικού του οικείου κανόνα δικαίου¹⁰⁰. Κατά τη διάκριση που ακολουθεί η θεωρία, ο νομικός ισχυρισμός διακρίνεται σε μικτό και αμιγή. Ο πρώτος έχει ως βάση τα πραγματικά περιστατικά του δικαστικού αγώνα, ενώ ο δεύτερος διατυπώνεται ανεξαρτήτως των περιστατικών αυτών (ισχυρισμός αντισυνταγματικότητας ή ορθής έννοιας νόμου)¹⁰¹.

5. Ειδικότερα το αντικείμενο του αναιρετικού ελέγχου - Άρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ ως οδηγός της προβληματικής

5.1. Κανόνας: Απαγόρευση εξέτασης του πραγματικού ζητήματος

Οδηγός στη προβληματική που πραγματεύεται η παρούσα μελέτη και θεμέλιος λίθος του δικαίου της αναίρεσης αποτελεί η διάταξη του αρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ, η οποία εισάγει τον θεμελιώδη κανόνα ότι ο Άρειος Πάγος απαγορεύεται να κρίνει εκ νέου το πραγματικό ζήτημα που έκρινε το δικαστήριο της ουσίας, αλλά ελέγχει μόνον τα νομικά ζητήματα.

5.2. Η επιφύλαξη του άρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ («εκτός αν»)

Εφόσον, λοιπόν, η αναίρεση μπορεί να στηριχθεί μόνο σε νομικά σφάλματα της προσβαλλόμενης απόφασης, καταρχήν εκλαμβάνει ως δεδομένες τις πραγματικές διαπιστώσεις της και ελέγχει μόνον αν αυτές υποβλήθηκαν σε ορθή νομική αξιολόγηση. Ως εκ τούτου, οι λόγοι αναίρεσης περιορίζονται στην προσβολή των

⁹⁹ Σ. Κουσουλής, Οι πραγματικοί ισχυρισμοί στην πολιτική δίκη, 2003, σελ. 73 επ., Ν. Νίκας, Πολιτική Δικονομία, 2^{ος} τόμος, 2005, σελ. 7

¹⁰⁰ Β. Ρήγας, Οι πραγματικοί ισχυρισμοί στην πολιτική και την ποινική δίκη και η απάντηση του δικαστηρίου, ΕΠολΔ 2008 σελ. 10-24, Γ. Μητσόπουλος, Διαδικαστικά πράξεις, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 331, Ε. Μιχελάκης, Περί του αντικειμένου της δικονομικής αποδείξεως, 1940, σελ. 27

¹⁰¹ Σ. Κουσουλής, Οι πραγματικοί ισχυρισμοί στην πολιτική δίκη, 2003, σελ. 79 επ.

μειζόνων προτάσεων που περιέλαβε η προσβαλλόμενη στον δικανικό της συλλογισμό, και δεν επεκτείνονται καταρχήν στην ελάχιστονα πρόταση. Ο κανόνας του άρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ αφορά την απαγόρευση ελέγχου της εκτίμησης των πραγματικών γεγονότων, και ειδικά του περιεχομένου εγγράφων· ο ίδιος, όμως, κανόνας δικαίου περιέχει και μια επιφύλαξη, η οποία μας οδηγεί λόγω της γραμματικής της διατύπωσης, εν πρώτοις, στο συμπέρασμα ότι ο Άρειος Πάγος, στις περιοριστικά αναφερόμενες στο άρθρο περιπτώσεις, μπορεί να ελέγξει τις ουσιαστικές παραδοχές του δικαστηρίου της ουσίας· συγκεκριμένα, η επιφύλαξη που εκκινεί με «εκτός αν ...», φαίνεται εν πρώτοις να εννοεί πως η παραβίαση κανόνων δικαίου, στους οποίους ανήκουν και οι ερμηνευτικοί, και η προβολή των υπ' άρ. 19 και 20 λόγων αναίρεσης του αρ. 559 ΚΠολΔ, επιτρέπουν στο Ανώτατο Ακυρωτικό να εισέλθει στα κατά τα άλλα «αναιρετικώς ανέλεγκτα» μονοπάτια της ουσιαστικής δίκης.

Κατά τη κρατούσα άποψη στη θεωρία, η επιφύλαξη αυτή είναι άνευ περιεχομένου και δεν περιορίζει σε καμία περίπτωση την απαγόρευση της εκτίμησης από τον Άρειο Πάγο του οντολογικού μέρους της προσβαλλόμενης απόφασης¹⁰², δεν ιδρύει έναν νέο, μη περιλαμβανόμενο στα άρ. 559 και 560 ΚΠολΔ λόγο αναίρεσης, ούτε θεσπίζει και άλλες προϋποθέσεις για την ίδρυση των συγκεκριμένων λόγων αναίρεσης· η επιφύλαξη τονίζει, απλώς, πως ο Άρειος Πάγος θα αναιρέσει την απόφαση, εάν το δικαστήριο της ουσίας κατά τη κατάρτιση του οντολογικού μέρους της ελάχιστονης πρότασης υπέπεσε σε αναιρετικώς ελεγχόμενη νομική πλημμέλεια ή εάν το αποδεικτικό του συμπέρασμα παραβιάζει κανόνα δικαίου που θεμελιώνει λόγο αναίρεσης από τους αναφερόμενους στα άρ. 559 και 560 ΚΠολΔ. Άλλωστε, το Ακυρωτικό ελέγχει μόνον την νομιμότητα της δικαστικής απόφασης εφόσον προβληθεί νόμιμα και παραδεκτά ένας από τους λόγους των άρ. 559 και 560 ΚΠολΔ, και έτσι είναι απαράδεκτος ένας αναιρετικός λόγος με τον οποίον ψέγεται τη προσβαλλόμενη απόφαση λόγω εκτιμητικού σφάλματος¹⁰³. Κατά τη γνώμη της

¹⁰² Κ. Κεραμέυς/Δ. Κονδύλης/Ν. Νίκας (-Δ. Κονδύλης), Ερμηνεία ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2020, σελ. 416-417, Ι. Δεληκωστόπουλος, Το απαράδεκτο στην αναιρετική δίκη, 2021, σελ. 63, Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 32 π.

¹⁰³ Βλ. π.χ. ΑΠ 346/2016, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, κατά την οποία «Αντίστοιχα, ανεπάρκεια αιτιολογίας υπάρχει όταν από την απόφαση δεν προκύπτουν σαφώς τα περιστατικά που, είτε είναι κατά νόμο αναγκαία για τη στοιχειοθέτηση στη συγκεκριμένη περίπτωση, της διάταξης ουσιαστικού δικαίου που εφαρμόστηκε, είτε αποκλείουν την εφαρμογή του, όχι δε και όταν

γράφουσας, μόνον εφόσον προβάλλεται λόγος περί παραβίασης κανόνα δικαίου, περί έλλειψης νόμιμης βάσης και περί παραμόρφωσης εγγράφου, ο Άρειος Πάγος έρχεται σε εγγύτερη επαφή με όσα έγιναν ανελέγκτως δεκτά από το δικαστήριο της ουσίας και τα οποία οφείλει να τα θέσει ως βάση του ελέγχου του.

Επί παραδείγματι, στην υπ' άρ. 875/2017 απόφαση ΑΠ¹⁰⁴ αναφέρεται «Έλλειψη νομίμου βάσεως της αποφάσεως για την οποίαν ιδρύεται ο από το άρθρο 559 αριθμ. 19 Κ.ΠολΔ λόγος αναιρέσεως υπάρχει, όταν δεν προκύπτουν σαφώς από το αιτιολογικό της τα περιστατικά που είναι αναγκαία για την κρίση του δικαστηρίου, στην συγκεκριμένη περίπτωση, περί της συνδρομής των νομίμων όρων και προϋποθέσεων της ουσιαστικού δικαίου διατάξεως που εφαρμόστηκε ή περί της μη συνδρομής τούτων, που αποκλείει την εφαρμογή της, καθώς και όταν η απόφαση έχει ανεπαρκείς ή αντιφατικές αιτιολογίες ως προς το νομικό χαρακτηρισμό των περιστατικών που έγιναν δεκτά και έχουν ουσιώδη επίδραση στην έκβαση της δίκης. Ο λόγος αυτός αναιρέσεως δεν ιδρύεται όταν η έλλειψη, ανεπάρκεια ή αντιφατικότητα των αιτιολογιών ανάγονται στην εκτίμηση των αποδείξεων και ειδικότερα στην ανάλυση, στάθμιση και αξιολόγησή τους, το εκ των οποίων πόρισμα εκτίθεται σαφώς.»¹⁰⁵. Επίσης, στην ΑΠ 1350/2015¹⁰⁶, απορρίφθηκε ο 19^{ος} λόγος αναιρέσεως του άρ. 559 ΚΠολΔ, διότι μέσω αυτού η

υφίστανται ελλείψεις στην ανάλυση, στάθμιση και γενικώς στην εκτίμηση των αποδείξεων, εφόσον το πόρισμα από την εκτίμηση αυτή εκτίθεται με σαφήνεια και πληρότητα (ΟΛΑΠ 15/2006, 1/1999). Εξάλλου, από τη διάταξη του άρθρου 561 παράγραφος 1 του ΚΠολΔ προκύπτει ότι η εκτίμηση από το δικαστήριο της ουσίας των πραγματικών περιστατικών, εφόσον δεν παραβιάστηκαν με αυτά κανόνες ουσιαστικού δικαίου, στους οποίους περιλαμβάνονται και οι ερμηνευτικοί, ή εφόσον η εκτίμηση τους δεν ιδρύει λόγους αναιρέσεως από τους αριθμούς 19 και 20 του άρθρου 559 του ΚΠολΔ, είναι από τον Άρειο Πάγο ανέλεγκτη, ο δε αντίστοιχος λόγος αναιρέσεως, από τον αριθ. 19 του αρθρ. 559 του Κ.Πολ.Δ, εκ του περιεχομένου του οποίου προκύπτει ότι δεν συντρέχει καμία από τις προαναφερθείσες εξαιρετικές περιπτώσεις απορρίπτεται ως απαράδεκτος, εφόσον πλέον πλήττεται η ουσία της υπόθεσης που δεν υπόκειται σε αναιρετικό έλεγχο (ΑΠ 2095/2009).»

¹⁰⁴ Διαθέσιμη εδώ: <https://www.sakkoulas-online.gr/reader/be75aec7b579d239c6bc/>

¹⁰⁵ Ο συγκεκριμένος αναιρετικός λόγος, δηλαδή, δεν αφορά σφάλματα του δικαστηρίου που έχουν να κάνουν με τις οντολογικές του κρίσεις, αλλά με τις δεοντολογικές· δεν θα είναι παραδεκτός ο 19^{ος} λόγος αναιρέσεως εάν, όπως εν προκειμένω, η ελάχιστη πρόταση περιέχει αντιφατικές προτάσεις ως προς την εκτίμηση των αποδείξεων, αναφέρει δηλ. ότι το μίσθιο δεν ήταν τελικώς κατάλληλο για τη συμφωνημένη χρήση, ενώ σε άλλο σημείο αναφέρει ότι ήταν κατάλληλο. Αντιθέτως, θα είναι παραδεκτός, εάν δεν προκύπτει με ασφάλεια, ή δεν προκύπτει καθόλου εάν το μίσθιο ήταν κατάλληλο για τη συμφωνημένη χρήση, επειδή κατά την κατάσχεση της ελάχιστης πρότασης, ο δικαστής της ουσίας δεν ανέλυσε βάσει ποιών στοιχείων θεώρησε ότι το μίσθιο ήταν κατάλληλο ως προς τη συμφωνημένη χρήση.

¹⁰⁶ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

αναιρεσεύουσα επιχείρησε να πλήξει το αποδεικτικό πόρισμα του δικαστηρίου της ουσίας, βάσει του οποίου η αντίδικος είχε καταστεί κύρια του επίδικου ακινήτου.

Λαμβάνοντας υπόψη τις ανωτέρω επισημάνσεις, είναι αδιαμφισβήτητο, ότι η διαχρονικά επίκαιρη προβληματική της διάκρισης μεταξύ νομικού και πραγματικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης αναδεικνύεται σε εκείνες τις περιπτώσεις όπου η απόφαση του δικαστηρίου της ουσίας έχει προσβληθεί με κάποιον λόγο αναίρεσης σχετικά με σφάλμα στον δικανικό της συλλογισμό (μειζων και ελάσσων πρόταση). Αντιθέτως, οι λοιποί λόγοι αναίρεσης δεν εμφανίζουν ενδιαφέρον σε σχέση με το ζήτημα της παρούσας μελέτης. Αναλυτικότερα, με τους υπ' άρ. 2-9 λόγους αναίρεσης του άρ. 559 ΚΠολΔ, ο Άρειος Πάγος ελέγχει εάν το δικαστήριο της ουσίας τήρησε τους κανόνες της διαδικασίας που σχετίζονται με τη σύνθεση και την αρμοδιότητα του δικαστηρίου ή την τήρηση του συστήματος διάθεσης και του συστήματος συζήτησης, με τους υπ' άρ. 10-13 λόγους του άρ. 559 ΚΠολΔ, ο Άρειος Πάγος ελέγχει εάν το δικαστήριο της ουσίας κατά τη διαμόρφωση του σκέλους εκείνου της ελάσσονος πρότασης του δικανικού συλλογισμού, που περιλαμβάνει το αποδεικτικό του πόρισμα, τήρησε τους οικείους κανόνες του δικαίου της απόδειξης, ενώ, τέλος, με τους υπ' άρ. 14-18 και 20 του άρ. 559 ΚΠολΔ, ελέγχεται εάν το δικαστήριο της ουσίας τήρησε άλλους σημαντικούς κανόνες της διαδικασίας¹⁰⁷. Στις ανωτέρω περιπτώσεις, ο αναιρετικός έλεγχος δεν επεκτείνεται έως τον δικανικό συλλογισμό της προσβαλλόμενης απόφασης, αλλά περιορίζεται σε ένα πρωθύστερο διαδικαστικό στάδιο, πλήρως απομακρυσμένο από την κρίση περί τα πράγματα του δικαστηρίου της ουσίας και από την κάθε εξατομικευμένη περίπτωση που άγεται ενώπιον του Άρειου Πάγου¹⁰⁸. Για να το διατυπώσουμε απλούστερα, ο Άρειος Πάγος δεν χρειάζεται καν να εισέλθει σε ζητήματα που αναφέρονται στην ουσία της υπόθεσης, καθώς το σφάλμα εντοπίζεται σε ένα διαδικαστικό ζήτημα της δίκης, όπως αυτή εκτυλίχθηκε στο πρωτοβάθμιο ή το δευτεροβάθμιο δικαστήριο, όπως λ.χ. η κακή σύνθεση του δικαστηρίου.

¹⁰⁷ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 225

¹⁰⁸ Ι. Δεληκωστόπουλος, Το απαράδεκτο στην αναιρετική δίκη, 2021, σελ. 65, Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 346, Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 532, Α. Σινανιώτης, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2006, σελ. 229

6. Ο δικανικός συλλογισμός

6.1. Δομή κανόνα δικαίου

Κεντρικό σημείο ενδιαφέροντος στους αναιρετικούς λόγους 1 και 19 του άρ. 559 ΚΠολΔ αποτελεί ο δικανικός συλλογισμός, τα διάφορα στάδια του οποίου ελέγχονται από τον Άρειο Πάγο, καθώς αποτελούν νομικό και όχι πραγματικό ζήτημα. Προκειμένου να καταστούν πιο κατανοητά τα στάδια του νομικού συλλογισμού που δύναται να ελέγξει ο Άρειος Πάγος, η ανάλυση θα εκκινήσει με την παρουσίαση της δομής του κανόνα δικαίου, ο οποίος επιτελεί πρωταγωνιστικό ρόλο στο καθόλου οικοδόμημα της δίκης.

Οι κανόνες δικαίου αποτελούν καταρχήν υποθετικές προτάσεις δεοντολογικής μορφής¹⁰⁹ και συγκροτούνται από δύο επιμέρους προτάσεις: τον λόγο και την ακολουθία, οι οποίες μεταφράζονται νομικά ως «πραγματικό» και «έννομη συνέπεια». Το πραγματικό του κάθε κανόνα συγκροτείται από εξωτερικά πραγματικά περιστατικά, γεγονότα, ανθρώπινες πράξεις ή παραλείψεις, κ.λπ. τα οποία προϋπάρχουν του κανόνα δικαίου. Η σχέση που συνδέει το πραγματικό με την έννομη συνέπεια είναι σχέση λόγου και ακολουθίας και σχέση τελολογική, με την έννοια ότι εάν ο λόγος είναι κατάλληλος και αναγκαίος, τότε επέρχεται και η ακολουθία («συμπέρασμα»)¹¹⁰. Η μόνη περίπτωση να μην επέλθει η έννομη συνέπεια είναι εάν συντρέξουν οι προϋποθέσεις ενός άλλου αντίθετου κανόνα δικαίου, ο οποίος θα ανατρέψει τη συνέπεια του βασικού κανόνα δικαίου, λ.χ. εάν ο Α δανεισθεί ένα χρηματικό ποσό από τον Β, τότε πρέπει να του το επιστρέψει. Ένας όρος που ανατρέπει τη συνέπεια της οφειλής του Α προς τον Β είναι η εξόφληση του σχετικού ποσού.

6.2. Νομικές έννοιες

¹⁰⁹ Γ. Μητσόπουλος, Πολιτική Δικονομία, 1972, σελ. 8, Β. Ρήγας, Περί της δικανικής πεποιθήσεως, ΕΠολΔ 2013, σελ. 289-297, ο ίδιος, Ο αναιρετικός έλεγχος της αιτιολογίας της ποινικής (και αντιστοίχως της πολιτικής) αποφάσεως, ΕΠολΔ 2009, σελ. 140-155

¹¹⁰ Βλ. Στ.-Σπ. Πανταζόπουλο, Ένδικα μέσα και ανακοπές, 2020, σελ. 193-194

Οι κανόνες δικαίου αποτελούνται από έννοιες και ισχύουν αφηρημένα, καθώς η διατύπωσή τους εκκινεί με τον υποθετικό σύνδεσμο «αν» ή με την αόριστη αντωνυμία «όποιος»¹¹¹. Οι έννοιες με τις οποίες προσδιορίζονται οι προϋποθέσεις του κανόνα δικαίου για την επέλευση των συνεπειών του ονομάζονται **νομικές έννοιες**¹¹², έχουν συγκεκριμένο εμπειρικό ή νομικό περιεχόμενο¹¹³ και αναφέρονται αμέσως ή εμμέσως σε υποθετικά πραγματικά περιστατικά, τα οποία εφόσον πραγματοποιηθούν θα επιφέρουν και το αποτέλεσμα, αποτελούν δηλ. το λόγο της προβλεπόμενης στον κανόνα δικαίου ακολουθίας. Στη περίπτωση που και όταν στην εμπειρική πραγματικότητα συντρέξουν τα πραγματικά γεγονότα, τα οποία αντιστοιχούν στις νομικές έννοιες που περιέχονται σε έναν κανόνα δικαίου, γεννιούνται, μετατίθενται, αλλοιώνονται ή καταργούνται δικαιώματα και υποχρεώσεις για τους κοινωνούς του δικαίου. Ο χαρακτήρας των νομικών εννοιών ως ορισμένων ή αορίστων¹¹⁴¹¹⁵ καθιστά αναλόγως και τον τρόπο με τον οποίον ο ενάγων τις συγκεκριμενοποιεί (μέσω του εισαγωγικού δικογράφου) προκειμένου να είναι το ένδικο βοήθημά του νόμω ορισμένο¹¹⁶, καθώς επίσης και τον τρόπο με τον οποίον ο δικαστής τις ελέγχει, εύκολο ή δύσκολο αντίστοιχα¹¹⁷.

¹¹¹ Κ. Μπέης, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1117

¹¹² Γ. Μητσόπουλος, Η πιθανολόγηση εν τω αστικό δικονομικό δικαίω. Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, 2004, σελ. 3

¹¹³ Κ. Μπέης, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1121, Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 540

¹¹⁴ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 13 επ.

¹¹⁵ Βλ. παρακάτω, σελ. 44επ.

¹¹⁶ Ως προς το ζήτημα του κατά πόσον πρέπει ο ενάγων να συγκεκριμενοποιεί τα πραγματικά περιστατικά, βάσει των οποίων ο δικαστής θα προχωρήσει στην εξειδίκευση των αόριστων νομικών εννοιών, βλ. για παράδειγμα στην ΟΛΑΠ 20/1992, ΝοΒ 1993, σελ. 85 «Κατά δε τα άρθρα 297-298 ΑΚ ο υπόχρεος σε αποζημίωση οφείλει να την παράσχει σε χρήμα. Η αποζημίωση περιλαμβάνει τη μείωση της περιουσίας του δανειστή (θετική ζημία), καθώς και το διαφυγόν κέρδος, εκείνο δηλαδή που προσδοκά κανείς με πιθανότητα σύμφωνα με τη συνηθισμένη πορεία των πραγμάτων ή τις ειδικές περιστάσεις και ιδίως τα προπαρασκευαστικά μέτρα που έχουν ληφθεί. Από τη διάταξη αυτή προκύπτει ότι τα περιστατικά που προσδιορίζουν την προσδοκία ορισμένου κέρδους, με βάση την, κατά τη συνήθη πορεία των πραγμάτων, πιθανότητα, καθώς και οι ειδικές περιστάσεις και τα ληφθέντα προπαρασκευαστικά μέτρα, πρέπει, κατά το άρθρο 216 παρ. 1 ΚΠολΔ, να εκτίθενται στην αγωγή. Δεν αρκεί δηλαδή η αφηρημένη επανάληψη των ως άνω εκφράσεων του άρθρου 298 ΑΚ, ούτε του συνολικώς φερόμενου ως διαφύγοντος κέρδους, αλλ' απαιτείται η εξειδικευμένη και λεπτομερής, κατά περίπτωση, μνεία των συγκεκριμένων περιστατικών, περιστάσεων και μέτρων, που καθιστούσαν πιθανό το κέρδος ως προς τα επί μέρους κονδύλια, καθώς και ιδιαίτερη επίκληση των κονδυλίων αυτών, ώστε να μπορεί να διαταχθεί απόδειξη. Κατά το περιεχόμενο της αγωγής, όπως εκτίθεται στην αναιρετική απόφαση, το αγωγικό δικόγραφο, δεν διελάμβανε,

Όπως αναφέρθηκε, κρατούσης της συζητητικής αρχής (αρ. 106 ΚΠολΔ), οι διάδικοι επικαλούνται τα πραγματικά περιστατικά που αντιστοιχούν στις προϋποθέσεις των σιωπηρά επικαλούμενων κανόνων δικαίου, και τα οποία αποτελούν αντικείμενο απόδειξης (άρ. 335 ΚΠολΔ). Η **αξιολόγηση των πραγματικών γεγονότων**, ώστε να εντάσσονται στις αντίστοιχες αόριστες νομικές έννοιες αποτελεί **νομικό ζήτημα και όχι αντικείμενο αποδείξεως**. Σύμφωνα με τον κ. Μπέη «*Η εξειδίκευση των αόριστων νομικών εννοιών και η υπαγωγή σε αυτές συγκεκριμένων πραγματικών γεγονότων, τα οποία ο ενδιαφερόμενος διάδικος κατόρθωσε να αποδείξει, δεν αποτελεί πραγματικό, αλλά νομικό ζήτημα.*». Ο νομικός χαρακτηρισμός των πραγματικών γεγονότων από τον δικαστή λαμβάνει χώρα βάσει του περιεχομένου της αγωγής, και επειδή οι αόριστες νομικές έννοιες αποτελούν στοιχείο των επικαλούμενων κανόνων δικαίου, τα πραγματικά περιστατικά βάσει των οποίων αυτές θα εξειδικευτούν πρέπει να περιέχονται στην αγωγή με ορισμένο τρόπο. Ο νομικός χαρακτηρισμός θα λάβει χώρα βάσει των πραγματικών περιστατικών που θα αποδειχθούν αληθή. Συνακόλουθα, θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως η **παραδογή της νομικής βασιμότητας ή αβασιμότητας της αγωγής, στις περιπτώσεις όπου στον κανόνα δικαίου που αποτελεί τη νομική βάση της αγωγής, περιέχονται αόριστες νομικές έννοιες, λαμβάνει χώρα μετά την αποδεικτική διαδικασία.** Το ερώτημα που τίθεται εν προκειμένω είναι το εξής· μπορεί ο δικαστής, ενόσω εξετάζει τα αποδεικτικά μέσα που προσκόμισαν οι διάδικοι, να λάβει **αυτεπαγγέλτως** υπόψη πραγματικά περιστατικά τα οποία προκύπτουν από τις αποδείξεις, ώστε να προχωρήσει στη κατάφαση της αόριστης νομικής έννοιας, παρόλο που αυτά δεν έχουν γίνει αντικείμενο επίκλησης από τον ενάγοντα; Εάν μπορεί, ποια είναι η νομική διάταξη που χορηγεί αυτή τη δυνατότητα;

πλην άλλων και: α) τα μηνιαία κέρδη του ενάγοντος από κάθε μια από τις ως άνω επαγγελματικές του δραστηριότητες, ως ναυτικού πράκτορα, ναυλωτή και επισκευαστή πλοίων, με μνεία συγκεκριμένων στοιχείων για κάθε μια, ούτε β) ποια ήταν η εργασία του ως «πλοιάρχου λιμένα», σε ποιούς πρόσφερε τις υπηρεσίες του και με ποιούς όρους. Επομένως, η αγωγή ήταν αόριστη. Η μεταξύ των Τμημάτων διαφωνία πρέπει, άρα, να επιλυθεί υπέρ της γνώμης του Δ' Τμήματος.» Επίσης, Εφαθ 3362/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 1048/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 419/2018 ΕΕμπΔ 2019, σελ. 790, ΑΠ 325/2016, ΑΠ 1105/2015, ΑΠ 823/2015, ΑΠ 615/2015, ΑΠ 853/2014, ΑΠ 175/2010, ΑΠ 560/2010, ΑΠ 22/1995, ΑΠ 849/2002, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 83/2002, ΝοΒ 2002, σελ. 1707. Έχει κριθεί ωστόσο, ότι αρκεί και η απλή αναφορά της αόριστης νομικής έννοιας.

¹¹⁷ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 541, Κ. Μπέης, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην ανααιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1117-1118

Κατά πόσον, λοιπόν, και σε τί βαθμό, ο ενάγων οφείλει να επικαλεστεί στο εισαγωγικό του δικόγραφο πραγματικά περιστατικά που να προσδιορίζουν την αόριστη νομική έννοια, ώστε να μην απορριφθεί αυτό ως νόμω αβάσιμο; Το παρόν ερώτημα, αρρήκτως συνυφασμένο με το πότε θεωρεί η νομολογία μια νομική έννοια επαρκώς εξειδικευμένη στο εισαγωγικό δικόγραφο της δίκης, μπορεί να απαντηθεί μόνον μέσα από μια επισκόπηση σε νομολογιακά παραδείγματα.

Κατά πάγια νομολογία, η νομική έννοια του «*διαφυγόντος κέρδους*», προκειμένου να κριθεί αγωγή με νομική βάση το άρ. 298 ΑΚ ως ορισμένη, θα πρέπει να εξειδικεύεται ως εξής: ο ενάγων θα πρέπει να εκθέτει με σαφήνεια τα περιστατικά που προσδιορίζουν τη **προσδοκία αντίστοιχου κέρδους**, και να μην αναφέρει αόριστα οι σχετικές με τον προσδιορισμό του διαφυγόντος κέρδους εκφράσεις που χρησιμοποιεί ο νόμος. Ειδικότερα, ο ενάγων θα πρέπει να προβεί σε εξειδικευμένη και λεπτομερή, κατά περίπτωση, μνεία των περιστατικών, που καθιστούν **πιθανό το κέρδος** ως προς τα επιμέρους **κονδύλια**, καθώς και η **ιδιαίτερη επίκληση των κονδυλίων αυτών**¹¹⁸. Αναλυτικότερα, για την πληρότητα της αγωγής, με την οποία επιδιώκεται η επιδίκαση διαφυγόντος κέρδους που συνίσταται στην απώλεια εσόδων λόγω διακοπής ή μειωμένης άσκησης επαγγελματικής δραστηριότητας, πρέπει, αλλά και αρκεί, να αναφέρονται στο δικόγραφο της, όλα εκείνα τα κρίσιμα περιστατικά, από τα οποία προκύπτει ότι ο ενάγων θα εισέπραττε με **πιθανότητα** από την επαγγελματική του δραστηριότητα το αιτούμενο ποσό κέρδους κατά τη συνηθισμένη πορεία των πραγμάτων ή με βάση τις ειδικές συνθήκες της συγκεκριμένης περίπτωσης και ιδίως τα ληφθέντα προπαρασκευαστικά μέτρα¹¹⁹. Αντιθέτως, έχει κριθεί από τη νομολογία, σε σχέση πάντοτε με το διαφυγόν κέρδος λόγω διακοπής ή μειωμένης επαγγελματικής δραστηριότητας, ότι δεν απαιτείται να εξειδικεύεται ο **μέσος όρος διαδρομών ανά βάρδια, το αν αυτή ήταν πρωινή ή βραδινή, το κόμιστρο ανά διαδρομή**, κ.λπ., καθώς τα στοιχεία αυτά μπορούν να προκύψουν και από τις προσκομισθείσες αποδείξεις, το πρώτον μάλιστα στην κατ' έφεση δίκη¹²⁰.

¹¹⁸ ΟΛΑΠ 20/1992, ΝοΒ 1993, σελ. 85, ΑΠ 22/1995, ΑΠ 59/2017, ΑΠ 1048/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹¹⁹ ΑΠ 1048/2020, ΑΠ 308/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹²⁰ ΑΠ 853/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 150/2002, ΑΠ 743/2003, ΝοΒ 2004, σελ. 237

Η αόριστη νομική έννοια της «αμέλειας»¹²¹, έχει κριθεί ότι δεν απαιτείται απλώς να αναφέρεται στο δικόγραφο, αλλά επιπλέον ο ενάγων οφείλει να εκθέτει τα πραγματικά περιστατικά, τα οποία εάν αποδειχθούν αληθή, οδηγούν στη κατάφαση της. Το δικαστήριο, μπορεί εν συνεχεία, να διευκρινίσει και να συγκεκριμενοποιήσει την έννοια αυτήν βάσει των ειδικότερων περιστατικών που προκύπτουν από την αποδεικτική διαδικασία. Για παράδειγμα, στην ΑΠ 483/2001¹²², παρόλο που ο ενάγων στην αγωγή του χαρακτήριζε τον εναγόμενο ως **αμελή** λόγω της **υπερβολικής ταχύτητας που είχε αναπτύξει**, το δικαστήριο **εξειδίκευσε έτι περαιτέρω** την αμέλεια βάσει πορισμάτων εξαχθέντων από τα αποδεικτικά μέσα, και συγκεκριμένα **ανέφερε τον λανθασμένο χειρισμό του αυτοκινήτου και τη μη πραγματοποίηση των κατάλληλων ελιγμών**, τα οποία φυσικά συνδέονταν άμεσα με την υπερβολική ταχύτητα που είχε αναπτύξει, και η οποία είχε αναφερθεί στην αγωγή¹²³.

Ως δικαιολογητική βάση αυτής της δυνατότητας του δικαστή να αντλεί στοιχεία από τα αποδεικτικά μέσα και να συγκεκριμενοποιεί τις νομικές έννοιες που αποτελούν στοιχεία του σιωπηρά επικαλούμενου κανόνα δικαίου εκ μέρους του ενάγοντος, χρησιμοποιείται το άρ. **224 ΚΠολΔ**, και συγκεκριμένα το ότι η απαγόρευση που πηγάζει από τη διάταξη αυτή αφορά τα **ουσιώδη στοιχεία της ιστορικής και όχι της νομικής βάσης**¹²⁴. Έτσι, οι παραλείψεις του δικαστηρίου της ουσίας ως προς την εξειδίκευση των νομικών εννοιών δεν ιδρύουν τον 8^ο λόγο

¹²¹ Ως προς τον αόριστο χαρακτήρα της έννοιας Βλ. λ.χ. ΑΠ 72/2022, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ. Βλ. όμως και ΑΠ 1653/2010, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, σύμφωνα με την οποία «*Αν με το δικόγραφο της αγωγής γίνεται επίκληση της αμέλειας του εναγομένου, που είναι μια ορισμένη νομική έννοια, είναι επιτρεπτή η συγκεκριμενοποίηση αυτής με βάση τα ειδικότερα περιστατικά που προκύπτουν από την αποδεικτική διαδικασία και θεμελιώνουν την αμέλεια τούτου, έστω και αν τα τελευταία δεν συμπίπτουν πλήρως με τα εκτιθέμενα στην αγωγή, τούτο δε διότι η κατά το άρθρο 224 ΚΠολΔ απαγόρευση της μεταβολής της βάσεως της αγωγής αναφέρεται στα ουσιώδη στοιχεία της ιστορικής και όχι της νομικής βάσης της αγωγής (ΑΠ 483/2001)*»

¹²² ΕλλΔνη 2002, σελ. 382

¹²³ Βλ. ομοίως και ΑΠ 83/2021, ΑΠ 259/2021, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ «*Από τις παραπάνω διατάξεις συνάγεται ότι αν με το δικόγραφο της αγωγής αποζημιώσεως από αδικοπραξία γίνεται επίκληση της αμέλειας του εναγομένου, που είναι μια αόριστη νομική έννοια, είναι επιτρεπτή η συγκεκριμενοποίηση αυτής, με βάση τα ειδικότερα (διευκρινιστικά) περιστατικά, που προέκυψαν από την αποδεικτική διαδικασία και θεμελιώνουν την αμέλεια τούτου, έστω και αν τα τελευταία δεν συμπίπτουν πλήρως με τα εκτιθέμενα στην αγωγή, αρκεί έτσι να μην μεταβάλλεται ριζικά η έννοια της αμέλειας και να προσδίδεται σ' αυτήν εντελώς διαφορετικό περιεχόμενο σε σχέση με το αντίστοιχο περιεχόμενο της αγωγής (ΑΠ 832/2011, ΑΠ 1854/2011, ΑΠ180/2011, ΑΠ 1653/2010, ΑΠ 1404/2008, ΑΠ 1781/2006, ΑΠ 220/2003, ΑΠ 1065-1066/2003, ΑΠ 483/2001).*»

¹²⁴ Βλ. λ.χ. ΑΠ 1087/2014, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, ΑΠ 1653/2010, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

αναίρεσης του άρ. 559 ΚΠολΔ. Παρατίθεται αυτούσιο το ενδιαφέρον για το παρόν ζήτημα χωρίο της υπ' άρ. 1087/2014 απόφασης του Αρείου Πάγου: «*Εξάλλου, η απαγόρευση, κατά το άρθρο 224 ΚΠολΔ, της μεταβολής της ιστορικής βάσης της αγωγής αναφέρεται μόνο σε ουσιώδες πραγματικό περιστατικό της ιστορικής βάσης της αγωγής, δηλαδή σε περιστατικό το οποίο, μόνο του ή από κοινού με άλλα, στηρίζει το αγωγικό αίτημα. Έτσι, είναι απαράδεκτη η υποκατάσταση ή η προσθήκη με τις προτάσεις νέων ουσιωδών γεγονότων (οψιγενών ή μη), τα οποία συνιστούν προϋπόθεση, χωρίς τη συνδρομή της οποίας θα ήταν αδύνατη η γένεση της διαγνωστέας έννομης σχέσης ή συνέπειας ή τα οποία μπορούν μόνο αυτά να θεμελιώσουν νέα αγωγή. Αντίθετα, δεν συνιστά απαράδεκτη μεταβολή της ιστορικής βάσης της αγωγής η συγκεκριμενοποίηση αόριστης νομικής έννοιας (όπως η αμέλεια, ο δόλος κλπ.) από τον ενάγοντα με τις προτάσεις του ή από το δικαστήριο με βάση τα ειδικότερα περιστατικά που προκύπτουν από την αποδεικτική διαδικασία και θεμελιώνουν τη σχετική αόριστη νομική έννοια, ούτε η επίκληση από τον ενάγοντα και η παραδοχή από το δικαστήριο για τη συναγωγή του αποδεικτικού πορίσματός του και νέων γεγονότων, τα οποία διασαφηνίζουν ουσιώδεις αγωγικούς ισχυρισμούς ή συνιστούν μη αυτοτελή παραλλαγή της αρχικής ιστορικής αίτιας και δεν αναιρούν την ταυτότητα του βασικού βιοτικού συμβάντος, που στηρίζει το αίτημα της αγωγής.*» Επίσης, η έννοια του «δόλου» αποτελεί ομοίως αόριστη νομική έννοια, και απαιτείται να εξειδικεύονται τα πραγματικά περιστατικά που αναφέρει ο ενάγων στην αγωγή του προς συγκεκριμενοποίηση αυτής¹²⁵.

¹²⁵ Βλ. λ.χ. ΑΠ 59/2021, ΑΠ 1174/2019, ΑΠ 515/2018, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ «Ο δόλος αποτελεί αόριστη νομική έννοια και, άρα, ελέγχεται αναιρετικά η απόφαση του δικαστηρίου της ουσίας για το αν τα περιστατικά που έγιναν ανελέγκτως δεκτά απ' αυτό υπάγονται ή όχι στη νομική έννοια του δόλου (Α.Π. 1299/2015), ήτοι ως πλημμέλειες του άρθρου 559 αριθμ. 1 και 19 του Κ.Πολ.Δικ. (ή του άρθρου 560 αριθμ. 1 και 6 του ίδιου Κώδικα). Από το συνδυασμό των προαναφερομένων διατάξεων συνάγεται ότι για να είναι ορισμένη και, επομένως, παραδεκτή, κατά το άρθρο 262 του Κ.Πολ.Δικ., η ένσταση της πιστώτριας Τράπεζας ότι ο οφειλέτης περιήλθε σε μόνιμη αδυναμία πληρωμής ληξιπροθέσμων των προς αυτήν χρηματικών οφειλών από ενδεχόμενο δόλο, με την έννοια ότι συμφώνησε με ικανό αριθμό πιστωτικών ιδρυμάτων την απόλαση μεγάλου αριθμού τραπεζικών προϊόντων, παρότι προέβλεπε ως ενδεχόμενο ότι ο υπερδανεισμός του, με βάση τις υφιστάμενες ή ευλόγως αναμενόμενες μελλοντικές οικονομικές δυνατότητες, σε συνδυασμό με το ύψος των οφειλών του, θα τον οδηγούσε σε κατάσταση αδυναμίας πληρωμών του και παρά ταύτα αποδέχθηκε το αποτέλεσμα αυτό, πρέπει να αναφέρει: α) τα τραπεζικά προϊόντα που ο οφειλέτης συμφώνησε, το αρχικό Και τελικό ύψος αυτών, β) το χρόνο που τα συμφώνησε, γ) τις οικονομικές δυνατότητες αυτού, κατά το χρόνο δημιουργίας των οφειλών ή τις ευλόγως αναμενόμενες μελλοντικές οικονομικές του δυνατότητες, καθώς και δ) ότι, με βάση τα ως άνω οικονομικά δεδομένα, προέβλεπε ως

Έτσι, το δικαστήριο μπορεί, σε αναλογία με τη δυνατότητα του ενάγοντος να συμπληρώσει, και όχι να προσθέσει, με τις προτάσεις του τα ουσιώδη πραγματικά περιστατικά που επικαλείται στην αγωγή του, να συγκεκριμενοποιήσει τα πραγματικά περιστατικά μέσω των αποδείξεων προς το σκοπό εξειδίκευσης της νομικής έννοιας. Αναδεικνύεται, εν κατακλείδι, πως δεν υφίσταται με τον τρόπο αυτόν, καμία σύγκρουση με την αρχή της συζητήσεως.

Κλείνοντας την ανωτέρω παρένθεση, όπως παρατηρήθηκε, οι νομικές έννοιες που αποτελούν στοιχεία του πραγματικού ενός κανόνα δικαίου μπορεί να είναι ορισμένες ή αόριστες. Ορισμένες νομικές έννοιες είναι όσες έχουν συγκεκριμένο εννοιολογικό πυρήνα¹²⁶, δηλ. σαφές νομικό (και όχι λογικό¹²⁷) βάθος¹²⁸ και πλάτος¹²⁹, λ.χ. η πώληση πράγματος (άρ. 513 ΑΚ), η μίσθωση πράγματος (άρ. 574 ΑΚ), η εργασία (άρ. 648 ΑΚ), η κατοικία (άρ. 51 ΑΚ), των οποίων ο προσδιορισμός και η εξειδίκευση χωρεί βάσει των κανόνων δικαίου που βρίσκονται στις παρενθέσεις¹³⁰ ανελαστικά. Στην ίδια κατηγορία ανήκουν και οι έννοιες, οι οποίες αποτελούν την έννομη συνέπεια άλλου κανόνα δικαίου¹³¹. Ωστόσο, ακόμα και αυτή η κατηγορία εννοιών μπορεί να υποστεί το διανοητικό έργο της ερμηνείας, λ.χ. η περίπτωση του «μισθώματος», το οποίο μπορεί να είναι είτε χρηματικό, είτε άλλου είδους παροχή¹³². Έχει παρατηρηθεί πως η απόλυτη πρόσδεση μιας έννοιας στο γράμμα του νόμου (π.χ. άρ. 513 ΑΚ) είναι ασφαλής όταν ο εφαρμοστής του δικαίου είναι απολύτως βέβαιος ότι τα πραγματικά περιστατικά της εκάστοτε υπόθεσης υπάγονται όντως στην έννοια αυτήν κατά το βάθος και πλάτος της, όχι μόνον βάσει

ενδεχόμενο ότι ο υπερδανεισμός του θα τον οδηγούσε σε κατάσταση αδυναμίας πληρωμών και παρά ταύτα αποδέχθηκε το αποτέλεσμα αυτό.»

¹²⁶ Γ. Μητσόπουλος, Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται Γενικής Θεωρίας Δικαίου και Αστικού Δικονομικού Δικαίου Ι, 1983, σ. 10

¹²⁷ Ε. Ασημακοπούλου, Η σύγχρονη φυσιογνωμία της συζητητικής αρχής, 2017, σελ. 149

¹²⁸ Βλ. σε Κ. Μπέη, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1121, κατά βάθος ορισμός σημαίνει τη παράθεση των κοινών γνωρισμάτων που χαρακτηρίζουν όλα τα αντικείμενα, τα οποία υπάγονται στην ορισμένη έννοια, λ.χ. «ακίνητα» είναι τα μέρη του εδάφους και τα συστατικά του (άρ. 948 ΑΚ).

¹²⁹ Βλ. σε Κ. Μπέη, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1121, κατά πλάτος ορισμός σημαίνει τη παράθεση ενός πλήθους από ομοειδή αντικείμενα, τα οποία υπάγονται στην οριζόμενη έννοια, λ.χ. «ακίνητα» είναι τα σπίτια, τα εργοστάσια, οι αποθήκες, τα κτήματα, κ.λπ. Το σαφές βάθος και πλάτος καθιστούν την έννοια ορισμένη.

¹³⁰ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 20

¹³¹ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 20, 46-47

¹³² Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 20

της γραμματικής της ερμηνείας, αλλά και της τελολογικής¹³³. Έχοντας αυτή τη παρατήρηση υπόψη, θεωρούνται ως κατά κυριολεξία ορισμένες μόνον οι έννοιες που δεν εμφανίζουν κανένα σημείο αοριστίας, όπως είναι λ.χ. τα αριθμητικά στοιχεία - ποσά¹³⁴, λ.χ. ΚΠολΔ 16 (250.000 ευρώ) - και οι προθεσμίες, λ.χ. ΚΠολΔ 237 παρ. 1 (90 μέρες από τη λήξη της προθεσμίας για επίδοση της αγωγής), ή οι διατάξεις που περιέχουν εξειδικευμένες ιδιότητες¹³⁵, λ.χ. στον κώδικα οδικής κυκλοφορίας, ορισμένες είναι οι διατάξεις που περιέχουν τις ενδείξεις των φωτεινών σηματοδοτών (κόκκινο, πράσινο, πορτοκαλί).

Στον αντίποδα, μια σαφώς μεγαλύτερη κατηγορία νομικών εννοιών¹³⁶ είναι οι **αόριστες νομικές έννοιες**, οι οποίες χαρακτηρίζονται από αυξημένη σημασιολογική δυσπροσδιοριστία, πέραν της γενικότερης δυσκολίας πραγματολογικής εξειδίκευσής τους¹³⁷. **Στη κατηγορία αυτή περιλαμβάνεται κάθε έννοια, ο ορισμός της οποίας δεν προκύπτει άμεσα από διάταξη νόμου, αλλά συνάγεται μέσω αναφοράς στις κρατούσες αξίες ή τα διδάγματα της κοινής πείρας**¹³⁸. Οι έννοιες αυτές διαθέτουν αβέβαιο πλάτος και βάθος λόγω των ρευστών χαρακτηριστικών γνωρισμάτων τους¹³⁹, λ.χ. **υπαιτιότητα** (άρ. 914), η **καλή πίστη και τα χρηστά ήθη** (άρ. 178, 179, 197, 200, 288 ΑΚ), η **ανωτέρα βία**, ο **ισχυρός κλονισμός της έγγαμης συμβίωσης**, ο **σπουδαίος λόγος**, η **αμέλεια**, η **φανερή δυσαναλογία** (άρ. 179 ΑΚ), η **κατάχρηση δικαιώματος** (άρ. 281 ΑΚ), η **αχαριστία** (άρ. 505 ΑΚ), η **αιτιώδης συνάφεια**¹⁴⁰,

¹³³ Ν. Κατηφόρης, Οι αόριστες νομικές έννοιες στη δικαστική απόφαση, ΕΠολΔ 2019, σελ. 625

¹³⁴ Β. Ρήγας, Εύλογη χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης επί προσβολής της προσωπικότητας και αναιρετικός έλεγχος της εφαρμογής της ΑΚ 932, Δ 2009, σελ. 799, Ν. Κατηφόρης, Οι αόριστες νομικές έννοιες στη δικαστική απόφαση, ΕΠολΔ 2019, σελ. 625, 624-637

¹³⁵ Β. Ρήγας, Εύλογη χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης επί προσβολής της προσωπικότητας και αναιρετικός έλεγχος της εφαρμογής της ΑΚ 932, Δ 2009, σελ. 799

¹³⁶ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 21

¹³⁷ Κ. Σταμάτης, Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων, 8η έκδ., 2009, σελ. 268

¹³⁸ Β. Ρήγας, Εύλογη χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης επί προσβολής της προσωπικότητας και αναιρετικός έλεγχος της εφαρμογής της ΑΚ 932, Δ 2009, σελ. 800 επ.

¹³⁹ Κ. Μπέης, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1121, Γ. Μητσόπουλος, Οι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 5, Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 13 επ.

¹⁴⁰ ΑΠ 5/2021, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ «Η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας ότι τα πραγματικά περιστατικά που δέχθηκε ως αποδειχθέντα, επιτρέπουν το συμπέρασμα να θεωρηθεί, κατά τα διδάγματα της κοινής πείρας, ορισμένο γεγονός ως πρόσφορη αιτία της ζημίας υπόκειται στον έλεγχο του Αρείου Πάγου, γιατί είναι κρίση νομική, αναγόμενη στην ορθή ή μη υπαγωγή από το δικαστήριο της ουσίας των διδαγμάτων της κοινής πείρας στην αόριστη νομική έννοια της

κ.λπ. Έχει υποστηριχθεί από τον Γ. Μητσόπουλο πως δεν υπάρχουν από λογική έποψη αόριστες νομικές έννοιες, αλλά έννοιες οι οποίες είναι συγκεκριμένες και αφηρημένες ή σαφείς και ασαφείς¹⁴¹. Χαρακτηριστικό είναι ότι η ελαστικότητα, άλλως ευλυγισία, των αόριστων νομικών εννοιών τις καθιστά ικανές να πρωταγωνιστούν διαχρονικά στο σύστημα του δικαίου και να αναπροσαρμόζονται αναλόγως των περιρρεουσών δικαιοϊκών συνθηκών μέσω της ερμηνείας τους από τα δικαστήρια¹⁴². Οι αόριστες νομικές έννοιες διαθέτουν έναν συγκεκριμένο εννοιολογικό πυρήνα, πέραν του οποίου το λοιπό περιεχόμενό τους χαρακτηρίζεται από ρευστότητα και μεταβλητότητα. Όταν ο δικαστής εφαρμόσει τον κανόνα δικαίου που περιέχει αόριστη νομική έννοια, κατά την ερμηνεία αυτής, μπορεί να προβεί σε διεύρυνση ή περιστολή του πυρήνα της, βάσει της εκάστοτε πραγματικής περίπτωσης¹⁴³. Ο συγκεκριμένος πυρήνας της αόριστης νομικής έννοιας προσδιορίζεται από τον κανόνα δικαίου στον οποίον εντάσσεται και από τις γενικότερες τελολογικές επιδιώξεις της έννομης τάξης, στην οποία αυτός τελολογικώς εντάσσεται. Το ευρύτερο περιεχόμενο της έννοιας προσδιορίζεται ομοίως από το σκοπό του κανόνα δικαίου, αλλά και από τα ατομικά και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ατομικής περίπτωσης, για την οποία καλείται σε εφαρμογή¹⁴⁴. Η

αιτιώδους συνάφειας. Δεν αποκλείεται καταρχήν η ύπαρξη του αιτιώδους συνδέσμου από το γεγονός ότι στο αποτέλεσμα συνετέλεσε και συνυπαιτιότητα του βλαβέντος, εφόσον δεν διακόπτεται ο αιτιώδης σύνδεσμος. Ειδικότερα, από τις διατάξεις αυτές συνάγεται ότι οι έννοιες της αμέλειας και της συνυπαιτιότητας είναι νομικές και επομένως η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας ως προς τη συνδρομή ή όχι συντρέχοντος πταίσματος του ζημιωθέντος κατά την επέλευση της ζημίας υπόκειται στον έλεγχο του Αρείου Πάγου ως προς το εάν τα περιστατικά, που το δικαστήριο της ουσίας δέχεται ανελέγκτως ως αποδειχθέντα, συγκροτούν την έννοια του συντρέχοντος πταίσματος. Αντιθέτως, ο καθορισμός της βαρύτητας του πταίσματος και του ποσοστού, κατά το οποίο πρέπει να μειωθεί η αποζημίωση, αφορά εκτίμηση πραγμάτων που δεν ελέγχεται ακυρωτικώς.»

¹⁴¹ Γ. Μητσόπουλος, Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 5, Α. Παπαλάμπρου, Αι αόριστοι έννοιαι και ο έλεγχος της νομιμότητας, ΕΔΔ 1966, σελ. 341 επ., σύμφωνα με τον οποίον δεν υπάρχουν κατά κυριολεξία ορισμένες νομικές έννοιες επειδή κάθε νομική έννοια είναι γενική και αφηρημένη, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, καθώς αναφέρεται σε αόριστη πολλαπλότητα πραγματικών γεγονότων.

¹⁴² Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 21, Κ. Σταμάτης, Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων, 8η έκδ., 2009, σελ. 269

¹⁴³ Γ. Μητσόπουλος, Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 10-11

¹⁴⁴ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 22-23, Κ. Σταμάτης, Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων, 8η έκδ., 2009, σελ. 269, Ν. Νίκας, Εγχειρίδιο Πολιτικής Δικονομίας, 3η έκδ., 2018, σελ. 787, Ν. Κατηφόρης, Οι αόριστες νομικές έννοιες στη δικαστική απόφαση, ΕΠολΔ 2019, σελ. 626, 624-637

πορεία εξειδίκευσης μιας αόριστης νομικής έννοιας θα αναλυθεί διεξοδικά παρακάτω¹⁴⁵.

Ο τρόπος εξειδίκευσης των νομικών εννοιών αποτελεί ζήτημα ερμηνείας του δικαίου, η οποία είναι απαραίτητη προϋπόθεση της υπαγωγής των πραγματικών περιστατικών που αποδείχτησαν ως αληθή σ' αυτές¹⁴⁶, και ελέγχεται αναιρετικά από τον Άρειο Πάγο, καθώς αποτελεί νομικό ζήτημα. Το ακριβές νόημα της νομικής έννοιας μπορεί να ανευρεθεί μόνον εάν ο κανόνας δικαίου που την περιέχει ενταχθεί στο όλο σύστημα του ισχύοντος δικαίου¹⁴⁷. Υπογραμμίζεται πως δορυφόρο της ερμηνείας της νομικής έννοιας αποτελεί η αντίληψη του δικαστή περί των γεγονότων, δηλ. η **δικανική πεποίθηση**, και όχι τα πραγματικά γεγονότα της εκάστοτε περίπτωσης¹⁴⁸. Εφόσον μια έννοια δεν είναι αρκούντως σαφής, τότε αναλύονται τα επιμέρους στοιχεία της εωσότου επιτευχθεί ένας τέτοιος βαθμός σαφήνειας, ώστε η ανάλυση να αποτελεί συγχρόνως και ορισμό της έννοιας¹⁴⁹. Ορισμός υφίσταται όταν μέσω της ανάλυσης εκτίθενται με τέτοια πληρότητα τα πραγματικά περιστατικά, ώστε να μπορεί να συναχθεί εάν αντιστοιχούν σε εκείνα τα γνωρίσματα που αποτελούν το περιεχόμενο της νομικής έννοιας. Με τον ορισμό της έννοιας αποκρυσταλλώνεται το βασικό της νόημα και το ακριβές της βάθος και με αυτόν το τρόπο διαφοροποιείται από κάθε άλλη¹⁵⁰. Όταν γίνει η ερμηνεία της νομικής έννοιας, τότε ο δικαστής θα συγκρίνει τα κατ' ιδίαν χαρακτηριστικά της, όπως αυτά προέκυψαν από την ερμηνεία της, με τα πραγματικά περιστατικά που έχει ενώπιόν του. Η σύγκριση αυτή έχει αξιολογικό χαρακτήρα¹⁵¹, καθώς ο δικαστής αξιολογεί εάν τα υπό κρίση πραγματικά περιστατικά εντάσσονται στο πραγματικό του κανόνα δικαίου που απαρτίζεται από τις νομικές έννοιες, τις οποίες προηγουμένως ερμήνευσε. Η έκθεση των πραγματικών περιστατικών στη δικαστική απόφαση δεν είναι πλήρης, όχι μόνον όταν η έκθεση του πραγματικού περιστατικού είναι ατελής, αλλά και όταν περιγράφεται με ταυτόσημες λέξεις με

¹⁴⁵ Βλ. παρακάτω, σελ. 47επ.

¹⁴⁶ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 161, *ο ίδιος*, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 550

¹⁴⁷ Κ. Τσάτσος, Το πρόβλημα της ερμηνείας του δικαίου, 2^η έκδ., 1978, σελ. 90 επ.

¹⁴⁸ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 550

¹⁴⁹ Γ. Μητσόπουλος, Η πιθανολόγηση εν τω αστικό δικονομικό δικαίω. Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, 2004, σελ. 6επ.

¹⁵⁰ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 572

¹⁵¹ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 551-552, *ο ίδιος*, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 161

αυτές που παρατίθενται στον κανόνα δικαίου¹⁵². Στη περίπτωση αυτή, η υπαγωγική σχέση εμφανίζεται μεν ορθή, αλλά καθίσταται ανέφικτος ο έλεγχος της ορθής ή μη υπαγωγής λόγω έλλειψης χαρακτηριστικής περιγραφής της ατομικής περίπτωσης, χωρίς την οποία δεν είναι εφικτή η κρίση για την ορθότητα ή όχι του προσδοθέντος στο πραγματικό περιστατικό νομικού χαρακτηρισμού¹⁵³.

Η ερμηνεία μιας νομικής έννοιας δεν καθίσταται απαραίτητη μόνον όταν αυτή η έννοια είναι αόριστη, αλλά και όταν αυτή είναι σαφής και ορισμένη, όπως συμβαίνει λ.χ. με την έννοια της αντιπαροχής, η οποία μπορεί να συνίσταται είτε σε χρήματα είτε σε κάτι άλλο· ωστόσο, η ανάγκη ερμηνείας καθίσταται καίρια στις περιπτώσεις των **αόριστων νομικών εννοιών**, στις οποίες η δυσχέρεια συνίσταται στο ζήτημα ότι επ' αυτών η ερμηνεία αναχωρεί από τη γενικότερη ιδέα του δικαίου και μέσω των κριτηρίων του θετικού δικαίου ανευρίσκονται τα αξιολογικά εκείνα κριτήρια που θα επιτρέψουν τη διατύπωση της **μείζονος πρότασης του επιμέρους υπαγωγικού συλλογισμού**, με βάση την οποία θα κριθεί εάν υπάγεται ή όχι στον λόγο της πρότασης αυτής η συγκεκριμένη περίπτωση¹⁵⁴. Προκειμένου, λοιπόν, να

¹⁵² Βλ. για παράδειγμα στην ΟΛΑΠ 20/1992, ΝοΒ 1993, σελ. 85 «Κατά δε τα άρθρα 297-298 ΑΚ ο υπόχρεος σε αποζημίωση οφείλει να την παράσχει σε χρήμα. Η αποζημίωση περιλαμβάνει τη μείωση της περιουσίας του δανειστή (θετική ζημία), καθώς και το διαφυγόν κέρδος, εκείνο δηλαδή που προσδοκά κανείς με πιθανότητα σύμφωνα με τη συνηθισμένη πορεία των πραγμάτων ή τις ειδικές περιστάσεις και ιδίως τα προπαρασκευαστικά μέτρα που έχουν ληφθεί. Από τη διάταξη αυτή προκύπτει ότι τα περιστατικά που προσδιορίζουν την προσδοκία ορισμένου κέρδους, με βάση την, κατά τη συνήθη πορεία των πραγμάτων, πιθανότητα, καθώς και οι ειδικές περιστάσεις και τα ληφθέντα προπαρασκευαστικά μέτρα, πρέπει, κατά το άρθρο 216 παρ. 1 ΚΠολΔ, να εκτίθενται στην αγωγή. Δεν αρκεί δηλαδή η αφηρημένη επανάληψη των ως άνω εκφράσεων του άρθρου 298 ΑΚ, ούτε του συνολικώς φερόμενου ως διαφυγόντος κέρδους, αλλ' απαιτείται η εξειδικευμένη και λεπτομερής, κατά περίπτωση, μνεία των συγκεκριμένων περιστατικών, περιστάσεων και μέτρων, που καθιστούσαν πιθανό το κέρδος ως προς τα επί μέρους κονδύλια, καθώς και ιδιαίτερη επίκληση των κονδυλίων αυτών, ώστε να μπορεί να διαταχθεί απόδειξη. Κατά το περιεχόμενο της αγωγής, όπως εκτίθεται στην αναιρετική απόφαση, το αγωγικό δικόγραφο, δεν διελάμβανε, πλην άλλων και: α) τα μηνιαία κέρδη του ενάγοντος από κάθε μια από τις ως άνω επαγγελματικές του δραστηριότητες, ως ναυτικού πράκτορα, ναυλωτή και επισκευαστή πλοίων, με μνεία συγκεκριμένων στοιχείων για κάθε μια, ούτε β) ποια ήταν η εργασία του ως «πλοιάρχου λιμένα», σε ποιούς πρόσφερε τις υπηρεσίες του και με ποιούς όρους. Επομένως, η αγωγή ήταν αόριστη. Η μεταξύ των Τμημάτων διαφωνία πρέπει, άρα, να επιλυθεί υπέρ της γνώμης του Δ' Τμήματος.» Επίσης, Εφαθ 3362/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 419/2018 ΕΕμπΔ 2019, σελ. 790, ΑΠ 325/2016, ΑΠ 1105/2015, ΑΠ 823/2015, ΑΠ 615/2015, ΑΠ 853/2014, ΑΠ 175/2010, ΑΠ 560/2010, ΑΠ 22/1995, ΑΠ 849/2002, ΑΠ 83/2002, ΝοΒ 2002, σελ. 1707, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹⁵³ Γ. Μητσόπουλος, Η πιθανολόγησις εν τω αστικό δικονομικό δικαίω. Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, 2004, σελ. 9

¹⁵⁴ Γ. Μητσόπουλος, Πολιτική Δικονομία, 1^{ος} τόμος, 1972, σελ. 15

ερμηνευτεί και να εφαρμοστεί μια νομική έννοια, θα πρέπει να εξευρεθούν τα κριτήρια, επί τη βάσει των οποίων θα στηριχθεί η εξειδίκευση της έννοιας, αφού ληφθεί υπόψη ότι ο νομοθέτης πολλές φορές χρησιμοποιεί λέξεις, οι οποίες συναντώνται στον καθημερινό βίο αυτούσιες, όπως π.χ. η πώληση ή η μίσθωση, περιγράφουν την εμπειρική πραγματικότητα και γίνονται αντιληπτές και από τον μη νομικό. Οι λέξεις αυτές αναφέρονται σε συγκεκριμένες εμπειρικές έννοιες, οι οποίες συνδέονται με άλλες, ώστε από κοινού μαζί να αποτελούν το εννοιολογικό περιεχόμενο του πραγματικού του κανόνα δικαίου¹⁵⁵. Ωστόσο, η νομική γλώσσα δεν επικαλύπτεται πλήρως από την καθομιλούμενη¹⁵⁶.

6.1.1. Περιγραφικές έννοιες

Μια εγγύτερη παρατήρηση των αόριστων νομικών εννοιών που περιέχονται στους κανόνες δικαίου, μας οδηγεί στη διάκρισή αυτών σε περιγραφικές, κανονιστικές εν στενή έννοια ή αξιολογικές¹⁵⁷¹⁵⁸.

Οι περιγραφικές¹⁵⁹ ή εμπειρικές¹⁶⁰ ή πραγματικές/πρακτικές¹⁶¹ έννοιες¹⁶² είναι αυτές που χρησιμοποιούνται και στη καθημερινότητα και περιγράφουν φαινόμενα

¹⁵⁵ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 574, ο ίδιος, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 17

¹⁵⁶ Κ. Σταμάτης, Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων, 8η έκδ., 2009, σελ. 264, Γ. Μητσόπουλος, Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 11

¹⁵⁷ Ο Κ. Μπεής διακρίνει τις αόριστες νομικές έννοιες σε περιγραφικές, κανονιστικές (εν ευρεία έννοια) και αξιολογικές (κανονιστικές έννοιες με στενή έννοια), βλ. σε Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1121-1122

¹⁵⁸ Αντιρρήσεις ως προς αυτήν την διάκριση έχει διατυπώσει εν πρώτοις ο Γ. Μητσόπουλος, Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται Γενικής Θεωρίας Δικαίου και Αστικού Δικονομικού Δικαίου Ι, 1983, σ. 10 επ., Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 44 επ.

¹⁵⁹ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 574

¹⁶⁰ Γ. Μητσόπουλος, Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται Γενικής Θεωρίας Δικαίου και Αστικού Δικονομικού Δικαίου Ι, 1983, σ. 3 επ., Ν. Κατηφόρης, Οι αόριστες νομικές έννοιες στη δικαστική απόφαση, ΕΠολΔ 2019, σελ. 627, 624-637

¹⁶¹ Ι. Αραβαντινός, Στοιχεία μεθοδολογίας του δικαίου, 1974, σ. 35 επ., Κ. Παραβάντης, Η αναίρεση στην αστική δίκη, 2007, σ. 89 επ., Ν. Κατηφόρης, Οι αόριστες νομικές έννοιες στη δικαστική απόφαση, ΕΠολΔ 2019, σελ. 627, 624-637

¹⁶² Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 29-30, ο ίδιος, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 574, Ν. Κατηφόρης, Οι αόριστες νομικές έννοιες στη δικαστική απόφαση, ΕΠολΔ 2019, σελ. 627, 624-637

που αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας, π.χ. «πράγμα» (άρ. 947 ΑΚ), ή των οποίων μπορούμε να αποκτήσουμε εμπειρία με άλλον τρόπο, όπως π.χ. ο πόνος που αισθάνεται ένα πρόσωπο¹⁶³. Περιγραφικές επίσης είναι οι έννοιες του «ανθρώπου» (άρ. 34 ΑΚ), της «εγκατάστασης» (άρ. 51 ΑΚ), των «ιδιοτήτων προσώπου ή πράγματος» (άρ. 142 ΑΚ), κ.λπ.¹⁶⁴.

Οι περιγραφικές έννοιες άλλοτε είναι ορισμένες, και άλλοτε αόριστες· αόριστες είναι οι περιγραφικές έννοιες όταν υπάρχει μεν ένας σταθερός εννοιολογικός πυρήνας, αλλά μια ασαφής εννοιολογική περιφέρεια, όπως λ.χ. συμβαίνει στην έννοια της «κατοικίας» (άρ. 51 ΑΚ), η οποία είναι ο τόπος που το πρόσωπο έχει τη μόνιμη εγκατάστασή του· θα μπορούσε, ωστόσο, να γεννηθεί το ερώτημα εάν στη κατοικία περιλαμβάνεται και ο τόπος που ένα πρόσωπο διαμένει χωρίς την οικογένειά του για ένα εύλογο χρονικό διάστημα κάθε χρόνο, λόγω επαγγελματικών υποχρεώσεων¹⁶⁵¹⁶⁶. Επίσης, στη κατηγορία αυτή εντάσσεται και η έννοια της «οικογένειας» (άρ. 932 εδ. γ' ΑΚ)¹⁶⁷, η οποία και προσδιορίζεται

¹⁶³ Γ. Μητσόπουλος, Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 12, Κ. Καλαβρός, Η ανáιρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 574, ο ίδιος, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 30, Ν. Κατηφόρης, Οι αόριστες νομικές έννοιες στη δικαστική απόφαση, ΕΠολΔ 2019, σελ. 627, 624-637

¹⁶⁴ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 30-31

¹⁶⁵ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 32

¹⁶⁶ Βλ. Ι. Δεληκωστόπουλο, Το απαράδεκτο στην αναιρετική δίκη, 2021, σελ. 84-85, κατά τον οποίον, αναλογικά με όσα αναφέρθηκαν για την έννοια της «οικογένειας», η κατοικία έχει συγκεκριμένο περιεχόμενο και ειδικά για την τοπική αρμοδιότητα και τη διεθνή δικαιοδοσία. Ωστόσο, μπορεί να υπάρχουν (νομικά) περισσότερες κατοικίες όταν ανακύπτει ζήτημα επιδόσεων, κατ' αρ. 128 παρ. 2 ΚΠολΔ. Ο ίδιος συνεχίζει, αναφέροντας πως εκ μόνου του λόγου ότι η κατοικία κατά τον Αστικό Κώδικα είναι διαφορετική από τη κατοικία όπως αυτή γίνεται αντιληπτή στις διατάξεις περί επιδόσεων δεν πρέπει να οδηγούμαστε στη παραδοχή ότι πρόκειται περί **αόριστης νομικής έννοιας**. Αντιθέτως, **η κατοικία αποτελεί νομική, ορισμένη έννοια και υπόκειται στον έλεγχο του Άρειου Πάγου εφόσον στην δικαστική απόφαση του δικαστηρίου της ουσίας αναφέρονται φυσικά τα περιστατικά σύμφωνα με τα οποία κρίθηκε ότι κάποιο πρόσωπο έχει την κατ' αρ. 51 ΑΚ κατοικία. Διαφορετικά, η απόφαση είναι αναιρετέα για έλλειψη νόμιμης βάσης (19^{ος} λόγος ανáιρεσης αρ. 559 ΚΠολΔ)**. Βλ. σχετικές ΑΠ 686/2020, ΑΠ 1177/2020, ΑΠ 486/2021, ΕφΑθ 193/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹⁶⁷ Η ΟΛΑΠ 21/2000, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ είχε δεχτεί πως αποζημίωση λόγω ψυχικής οδύνης μπορούν να ζητήσουν οι εγγύτεροι και στενά συνδεόμενοι συγγενείς του θανατωθέντος. Αναμφίβολα περιλαμβάνονται στην οικογένεια οι γονείς, τα τέκνα, οι αδελφοί, οι θετοί γονείς και τέκνα, ο/η σύζυγος, οι ανιόντες, οι απώτεροι κατιόντες και οι αγχιστείες πρώτου βαθμού (πεθερός, πεθερά, γαμπρός και νύφη, τα ίδια δέχτηκαν και οι ΑΠ 382/2013, ΑΠ 675/2013, ΑΠ 1551/2012 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 1723/2012, Αρμ 2014, σελ. 212, ΑΠ 723/2002, ΝοΒ 2003, σελ. 33, ΑΠ 260/2011, ΑΠ 1362/2007, ΕφΑθ 1483/2016, όλες διαθέσιμες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ). Δεν περιλαμβάνονται ο σύζυγος και ο γιος της αδελφής του θανόντος, ήτοι, οι

τελλολογικά¹⁶⁸, καθώς γίνεται προσπάθεια από τον εφαρμοστή του δικαίου να ερμηνευτεί αυτή βάσει κριτηρίων αντλούμενων από το νόημά της και όχι από τη γραμματική της ερμηνεία¹⁶⁹. Το αποτέλεσμα αυτής της ερμηνείας, λαμβανομένων υπόψη των νομολογιακών παραδειγμάτων που εκτίθενται στην υποσ. 167, απολήγει σε ερμηνεία διαφορετική από αυτήν που έχει η έννοια «οικογένεια» στην καθημερινή γλώσσα, καθώς επί τη βάσει του σκοπού που έχει η οικογένεια στο πλαίσιο του αρ. 932 ΑΚ, κάποια πρόσωπα, που στη πραγματικότητα ανήκουν στην οικογένεια, δεν

από αδελφή γαμβρός και ανεπιός του-δεύτερος βαθμός συγγενείας εξ αγχιστείας και τρίτος βαθμός εξ αίματος εκ πλαγίου αντιστοίχως. Ομοίως, ΕφΔωδ 333/2005, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, η οποία προχώρησε και δέχτηκε πως δεν περιλαμβάνονται ούτε οι θείοι και τα πρώτα ξαδέρφια του θύματος στην οικογένεια. Ομοίως, ΑΠ 749/2000, ΕφΠατρ 936/2007, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ. Βλ. επίσης ΔΠρΜεσσολ 104/2010, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, κατά την οποία «Εξάλλου η "τυποποίηση" της έννοιας οικογένεια, ούτε από το σκοπό της παραπάνω νομικής διάταξης δικαιολογείται, ούτε από κάποια πρακτική ανάγκη, καθόσον είναι δυνατό σε συγκεκριμένη περίπτωση να έχουν υποστεί ψυχική οδύνη και πρόσωπα μη περιλαμβανόμενα στον προκαθορισμένο κύκλο μελών της οικογένειας, ενώ τα ανήκοντα σ' αυτόν κατά την τυποποίηση να μην υπέστησαν ψυχική οδύνη. Έτσι, δεν αποκλείεται ν' αναγνωρισθεί αξίωση χρηματικής ικανοποίησης, λόγω ψυχικής οδύνης στο μνηστήρα, μνηστή, στο εξώγαμο τέκνο, στην παλλακίδα [δηλ. στα μέλη εξώγαμου ή φυσικής οικογένειας γενικά τα οποία κατέχουν *de facto* θέση ανάλογη με εκείνη των συγγενικών προσώπων υπό τη στενή του όρου έννοια δηλαδή της τυπικής "συζυγικής οικογένειας" [ΑΠ 614/1995, ΕφΑθ 6662/2007, 5675/2004 και Αθ. Κρητικός: Αποζημίωση από τροχαία αυτοκινητικά ατυχήματα σελ. 335].» Στην ΕφΠειρ 851/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, κρίθηκε ότι στην οικογένεια του θύματος περιλαμβάνεται και η "εν διαστάσει σύζυγος" κατά το χρόνο θανάτωσης αυτού, διότι η διάσταση των συζύγων κατά το χρόνο θανάτωσης του ενός από αυτούς δεν καταλύει τυπικά την ιδιότητα του μέλους της οικογένειας κατά την έννοια της ΑΚ 932. Βλ. και ΕφΠατρ 94/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Έτσι, στην «οικογένεια του θύματος» περιλαμβάνονται κατά την έννοια της παραπάνω διάταξης και κατά την κρατούσα νομολογία του Αρείου Πάγου, οι εξ αγχιστείας συγγενείς πρώτου βαθμού του θύματος, δηλαδή ο σύζυγος της θυγατέρας του θανατωθέντος (γαμβρός) ή η σύζυγος του υιού (νύφη του θανατωθέντος), όχι όμως και οι εξ αγχιστείας περαιτέρω βαθμού, όπως είναι ο κουνιάδος του θανατωθέντος (αδέλφια του ή της συζύγου), ούτε ο γαμβρός του θανατωθέντος από αδελφή ή νύφη του θανατωθέντος από αδελφή ή νύφη του θανατωθέντος από αδελφό (ΑΠ 652/2014, ΕΠΙΔΙΚΙΑ 2014/358, ΑΠ 1503/2012, ΝοΒ 2013/957, ΑΠ 1236/2008, ΕΝαυτΔ 2009/28, ΑΠ 1629/2007 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 1188/2005 ΝοΒ 2006/202). Έτσι, στην ανωτέρω διευρυνόμενη έννοια της οικογένειας, περιλαμβάνονται ο πενθερός και η πενθερά, ενώ δεν συμπεριλαμβάνονται θείοι και ανεπιόι του θανατωθέντος, τα πρώτα εξαδέλφια, οι σύζυγοι των αδελφών του θανόντος και οι κουνιάδοι του θανόντος (ΑΠ 874/2007 ΝοΒ 2008.1515- βλ. Αθ. Κρητικό, «Αποζημίωση από αυτοκινητικά ατυχήματα», 4η εκδ. [2008], § 20 αρ. περιθ. 29, σελ. 404).». Ομοίως, βλ. ΕφΠατρ 153/2022, ΑΠ 253/2020, ΕφΑθ 99/2017, ΑΠ 602/2015, ΑΠ 1228/2011, ΑΠ 528/2011, ΑΠ 937/2010, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹⁶⁸ Ν. Κατηφόρης, Οι αόριστες νομικές έννοιες στη δικαστική απόφαση, ΕΠολΔ 2019, σελ. 627, 624-637

¹⁶⁹ Βλ. και Ι. Δεληκαστόπουλο, Το απαράδεκτο στην αναιρετική δίκη, 2021, σελ. 84 επ., κατά τον οποίον η έννοια της οικογένειας μπορεί να χαρακτηριστεί ως ορισμένη νομική έννοια, και όχι ως «αόριστη περιγραφική έννοια», με εφαρμογές σε συγκεκριμένες διατάξεις (ιδίως στο πλαίσιο του αρ. 932 ΑΚ) που χρήζουν διευκρίνισης. Σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθεί πάντως πως η έννοια της οικογένειας ή της κατοικίας εξειδικεύονται με τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται για την εξειδίκευση των αόριστων αξιολογικών νομικών εννοιών, δηλ. οι κρατούσες αξίες, τα διδάγματα της κοινής πείρας, κ.λπ.

δικαιούνται αποζημίωση λόγω ψυχικής οδύνης για τη θανάτωση κοντινού τους προσώπου.

Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω, οι περιγραφικές έννοιες ορθώς χαρακτηρίζονται ως **κανονιστικές υπό μια ευρεία έννοια**¹⁷⁰, καθώς επελέγησαν από το νομοθέτη να χρησιμοποιηθούν σε συγκεκριμένο κανόνα δικαίου με συγκεκριμένο εννοιολογικό περιεχόμενο¹⁷¹.

6.1.2. Κανονιστικές εν στενή έννοια ή αξιολογικές έννοιες – η λειτουργία του ενδιάμεσου κανόνα δικαίου

Οι κανονιστικές εν στενή έννοια ή αξιολογικές έννοιες παρουσιάζουν ιδιαίτερες δυσχέρειες εννοιολογικής εξειδίκευσης, η οποία χωρεί εφόσον λάβει χώρα αξιολόγηση βάσει των αξιών που αντλούνται από τον οικείο κανόνα δικαίου, βάσει αξιολογικών κριτηρίων που αντλούνται από σύμπλεγμα κανόνων δικαίου ή από γενικότερες επιδιώξεις της έννομης τάξης¹⁷².

Από τον Κ. Μπέη γίνεται διάκριση μεταξύ περιγραφικών, κανονιστικών και αξιολογικών αόριστων νομικών εννοιών¹⁷³. Η ανάλυση που ακολουθεί θα επικεντρωθεί στις κανονιστικές και τις αξιολογικές έννοιες, καθώς οι περιγραφικές έννοιες αναλύθηκαν παραπάνω. Στις κανονιστικές έννοιες εντάσσονται όσες δεν μπορούν να εξειδικευτούν παρά μόνο με την αναφορά σε συγκεκριμένο κανόνα δικαίου, λ.χ. ο γάμος, ο ιδιωτικός υπάλληλος, ο ενήλικος, το έγγραφο, το συμβολαιογραφικό έγγραφο, κ.λπ. Στις περιπτώσεις αυτές, δηλαδή, ο δικαστής καταλήγει στο ότι τα πραγματικά περιστατικά της εμπειρικής περίπτωσης

¹⁷⁰ Γ. Μητσόπουλος, Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 12, ο οποίος διερωτάται «Ποία όμως τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της κανονιστικής έννοιας δι' ών διαστέλλεται αυτή της περιγραφικής, αφού, εν τελευταία αναλύσει, πάσα νομική έννοια είναι αξιολογική;»

¹⁷¹ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 574, Ν. Κατηφόρης, Οι αόριστες νομικές έννοιες στη δικαστική απόφαση, ΕΠολΔ 2019, σελ. 627, 624-637, Γ. Μητσόπουλος, Η πιθανολόγησις εν τω αστικώ δικονομικώ δικαίω. Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, 2004, σελ. 13, Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 34

¹⁷² Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 34-35

¹⁷³ Κ. Μπέης, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1121-1122

εντάσσονται στο πραγματικό αυτής της αόριστης νομικής έννοιας εφόσον αναλύσει προηγουμένως εκείνη τη νομική ρύθμιση, η οποία προσδιορίζει το εννοιολογικό της περιεχόμενο. Πρόκειται, επομένως, για ορισμένες έννοιες.

Προς καλύτερη κατανόηση των ανωτέρω, παρατίθενται κάποια παραδείγματα. Σύμφωνα με το άρ. 1367 ΑΚ, ο γάμος τελείται είτε με τη σύγχρονη δήλωση των μελλονύμφων ότι συμφωνούν σ' αυτό (πολιτικός γάμος) είτε με ιερολογία από ιερέα της ανατολικής ορθόδοξης εκκλησίας ή από λειτουργό άλλου δόγματος ή θρησκευματος γνωστού στην Ελλάδα. Ο Α και η Β δήλωσαν συγχρόνως ότι συμφωνούν να τελέσουν γάμο. Άρα η συναίνεση μεταξύ των Α και Β ήταν «γάμος». Σύμφωνα με το άρ. 220 ΑΚ η πληρεξουσιότητα που δόθηκε με συμβολαιογραφικό έγγραφο ανακαλείται μόνο κατά τον ίδιο τύπο. Προκειμένου ο δικαστής να κρίνει εάν το έγγραφο που έχουν προσκομίσει οι διάδικοι της επίδικης περίπτωσης είναι συμβολαιογραφικό, θα πρέπει να ανατρέξει στο ν. 2830/2000, και συγκεκριμένα στις διατάξεις των άρ. 1, 8 και 11, η πρώτη εκ των οποίων ορίζει τα καθήκοντα του συμβολαιογράφου, μέσα στα οποία είναι η σύνταξη και η φύλαξη εγγράφων συστατικών ή αποδεικτικών δικαιοπραξιών και δηλώσεων των ενδιαφερομένων όταν η σύνταξη των εγγράφων αυτών είναι υποχρεωτική σύμφωνα με το νόμο ή όταν οι ενδιαφερόμενοι επιθυμούν να προσδώσουν σε αυτά κύρος δημοσίου εγγράφου, η δεύτερη ορίζει ποια είναι τα στοιχεία του συμβολαιογραφικού εγγράφου (ημερομηνία, τόπος, υπογράφοντες κ.λπ.) και η τρίτη ορίζει τον τρόπο κατάρτισης συμβολαιογραφικών εγγράφων. Εφόσον το έγγραφο που προσκομίζουν οι διάδικοι περιέχει τα στοιχεία που αναφέρουν οι ανωτέρω διατάξεις, τότε είναι συμβολαιογραφικό. Ομοίως, κατά το άρ. 1211 ΑΚ για τη σύσταση ενεχύρου απαιτείται παράδοση του πράγματος από τον κύριο στο δανειστή και συμφωνία των δύο ότι ο δανειστής αποκτά ενέχυρο στο πράγμα. Η συμφωνία απαιτείται να γίνει με έγγραφο συμβολαιογραφικό ή ιδιωτικό με βέβαιη χρονολογία και να προσδιορίζει την απαίτηση, καθώς επίσης να περιγράφει το ενεχυραζόμενο πράγμα. Αντί για περιγραφή στο σώμα του εγγράφου αρκεί να προσαρτάται σ' αυτό ιδιαίτερος κατάλογος. Η έννοια του «εγγράφου», η οποία απαντάται δύο φορές στο παρόν άρθρο, περιέχεται στο άρ. 160 ΑΚ, οπότε ο δικαστής θα ανατρέξει στο άρθρο αυτό για να διαπιστώσει εάν υφίσταται έγγραφο. Στις ανωτέρω περιπτώσεις, οι νομικές έννοιες «γάμος», «έγγραφο» και «συμβολαιογραφικό έγγραφο» εξειδικεύονται από άλλους κανόνες δικαίου. Και εδώ πάντως, η τυχόν εσφαλμένη ανάλυση της νομικής

έννοιας ή η εσφαλμένη υπαγωγή σ' αυτήν των αποδεδειγμένων πραγματικών γεγονότων ελέγχεται αναιρετικώς με το άρ. 559 άρ. 1 ΚΠολΔ.

Σύμφωνα με τον ίδιο, η τελευταία κατηγορία αόριστων νομικών εννοιών είναι οι αξιολογικές, οι οποίες είναι μεν κανονιστικές, αλλά με διαφορετικό νόημα από το παραπάνω, καθώς για να εξειδικευτούν πρέπει να επιστρατευτούν αξιολογικά κριτήρια εκ μέρους του δικαστή (αντιστοιχούν στις κανονιστικές εν στενή έννοια έννοιες της διμερούς διάκρισης)¹⁷⁴. Στη κατηγορία αυτή ανήκει λ.χ. η «*ανήθικη αιτία*» (άρ. 904 ΑΚ) και η «*τυχαία*» καταστροφή του πράγματος (αρ. 522 και 523 ΑΚ). Προκειμένου ο δικαστής να υπάγει τα πραγματικά περιστατικά σε αυτές τις αόριστες νομικές έννοιες δεν ανατρέχει σε κάποιον άλλον κανόνα δικαίου, όπως συμβαίνει στις κανονιστικές έννοιες, αλλά τις αναλύει χρησιμοποιώντας αξιολογικά μέτρα, τα οποία πηγάζουν από τη κοινωνική πείρα (διδάγματα κοινής πείρας, ή ειδικές επιστημονικές ή τεχνικές γνώσεις, λ.χ. «*υπαιτιότητα*» κατ' άρ. 914 ΑΚ, ή «*ουσιώδη ελαττώματα*» κατ' άρ. 689 ΑΚ), ή έχουν ηθικό (άντληση αξιολογικών κριτηρίων από τη κοινή συνείδηση της κοινότητας για ένα συγκεκριμένο ζήτημα) ή εξειδικευμένο νομικό χαρακτήρα.

Επί παραδείγματι, το «*νέο*» πράγμα στο άρ. 1061 ΑΚ (ειδοποιία) αποτελεί αόριστη κανονιστική εν στενή έννοια έννοια, η οποία έχει σαφή εννοιολογικό πυρήνα, αλλά ασαφή εννοιολογική περιφέρεια που προκειμένου να εξειδικευτεί από τον δικαστή, θα πρέπει αυτός να διατυπώσει τα επιμέρους κριτήρια βάσει των οποίων θα γίνει η αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών της επίδικης περίπτωσης¹⁷⁵. Τα κριτήρια αυτά θα αντληθούν από τον κανόνα του άρ. 1061 ΑΚ, όπως αυτός θα ερμηνευτεί ενόψει του σκοπού του, από τη κοινωνική πείρα του δικαστή, την αξία του πράγματος, τη καταλληλότητα και τον προορισμό του. Επίσης, κανονιστικές υπ' αυτήν την έννοια είναι οι έννοιες της «*ουσιώδους πλάνης*» (άρ. 140 ΑΚ)¹⁷⁶, της

¹⁷⁴ Κ. Μπέης, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1123

¹⁷⁵ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 37

¹⁷⁶ ΑΠ 110/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, «*Από όλα όσα ανωτέρω αναφέρθηκαν αλλά και από τα διδάγματα της κοινής πείρας, ήτοι τις γενικές αρχές, που συνάγονται επαγωγικά από την καθημερινή παρατήρηση της εμπειρικής πραγματικότητας, τη συμμετοχή στις συναλλαγές και τις γενικές τεχνικές ή επιστημονικές γνώσεις, οι οποίες έχουν γίνει κοινό κτήμα και χρησιμοποιούνται από το δικαστήριο για την εξειδίκευση των αόριστων νομικών εννοιών και για την έμμεση απόδειξη κρίσιμων γεγονότων ή την εκτίμηση της αποδεικτικής αξίας των αποδεικτικών μέσων που προσκομίστηκαν...προκύπτει με βεβαιότητα το συμπέρασμα ότι ο*

«ουσίας» του πράγματος (άρ. 953 ΑΚ), του «επουσιώδους» πραγματικού ελαττώματος (άρ. 540 άρ. 3 ΑΚ), του «ουσιώδους» ελαττώματος του έργου (άρ. 689 ΑΚ), κ.λπ. Αναλυτικότερα, κατά το άρ. 540 άρ. 3 ΑΚ, ο αγοραστής δεν έχει δυνατότητα να ασκήσει το δικαίωμα υπαναχώρησης, εφόσον το πωληθέν πράγμα φέρει επουσιώδες πραγματικό ελάττωμα, δηλ. ελάττωμα που δεν αναιρεί και δε μειώνει ουσιωδώς την αξία η χρησιμότητα του πράγματος, η δε αξία και χρησιμότητα θα προκύψει βάσει των πραγματικών περιστατικών, που αποτελούν αντικείμενο της γενικής πείρας του δικαστή, χωρίς να διεξάγεται ως προς αυτά απαραίτητα απόδειξη¹⁷⁷. Επίσης, η έννοια της «ουσιώδους πλάνης» κατά το άρ. 140 ΑΚ εξειδικεύεται μεν στις διατάξεις των άρ. 141 και 142 ΑΚ, ωστόσο σ' αυτές εμφανίζεται περαιτέρω η έννοια «σπουδαίο σημείο» και «σπουδαία ιδιότητα», βάσει των οποίων θα εξειδικευτεί ο ουσιώδης χαρακτήρας της πλάνης. Οι έννοιες «σπουδαίο σημείο» και «σπουδαία ιδιότητα» θα εξειδικεύονται βάσει της κοινωνικής πείρας του δικαστή¹⁷⁸.

Περαιτέρω, κατά τον καθηγητή Κ. Καλαβρό, υπάρχουν κανονιστικές εν στενή έννοια αόριστες έννοιες, οι οποίες παρουσιάζουν ακόμα μεγαλύτερη εννοιολογική ασάφεια από τις ανωτέρω αναφερόμενες, παρουσιάζοντας έτσι αυξημένο βαθμό προσαρμοστικότητας στις μεταβαλλόμενες συνθήκες. Οι έννοιες αυτές είναι λ.χ. τα «χρηστά ήθη» (άρ. 178, 179, 281 και 919 ΑΚ), η «καλή πίστη» (άρ. 142, 197, 200, 281, 288, 388, 889, 1042 ΑΚ), ή τα «συναλλακτικά ήθη» (άρ. 142, 193, 197, 200, 288, 388, 889 ΑΚ), η «επιμέλεια που πρέπει να επιδεικνύεται στις συναλλαγές» (άρ. 330 εδ. β' ΑΚ), ο «σπουδαίος λόγος» (άρ. 672 ΑΚ)¹⁷⁹, κ.λπ. Παρά τη διαφοροποίηση αυτή, ο ίδιος καταλήγει πως δεν υφίσταται κάποια ποιοτική διαφορά ανάμεσα στις μεν και στις δε, απλώς ο υψηλότερος βαθμός εννοιολογικής ασάφειας, χαρακτηρίζοντας τις νομικές έννοιες που ανήκουν στη δεύτερη κατηγορία, «αόριστες κανονιστικές έννοιες

ενάγων βρισκόταν σε ουσιώδη πλάνη όταν υπέγραφε την ως άνω σύμβαση εγγύησης, αφού την υπέγραψε μη γνωρίζοντας το αληθές περιεχόμενό της, όχι όμως επειδή εν γνώσει του το αγνοούσε ούτε γιατί διατηρούσε αμφιβολίες ή δεν το είχε κατανοήσει, αλλά έχοντας πεπλανημένη αντίληψη, αφού υπολάμβανε εσφαλμένα ότι παρείχε, ως τρίτος, εμπράγματα ασφάλεια με το ακίνητό του και ότι η ευθύνη του περιοριζόταν μόνο στη δέσμευση του ακινήτου αυτού για το προαναφερθέν ποσό.»

¹⁷⁷ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 40

¹⁷⁸ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 40

¹⁷⁹ Βλ. ΑΠ 773/2022, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, «Η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας για την συνδρομή σπουδαίου λόγου καταγγελίας της εταιρείας, που είναι αόριστη νομική έννοια υπόκειται στον έλεγχο του Αρείου Πάγου (ΑΠ 681/2010).»

υψηλής εννοιολογικής αφαίρεσης»¹⁸⁰, ή σύμφωνα με τη διατύπωση του Κ. Σταμάτη «νομικές εκφράσεις με ιδιαίτερη αξιολογική φόρτιση»¹⁸¹. Και στις δύο κατηγορίες αόριστων νομικών εννοιών λαμβάνει χώρα η εξειδίκευσή τους μέσω ανεύρεσης αξιολογικών κριτηρίων.

Απομακρυνόμενοι από τη τριμερή διάκριση που εισάγει ο Κ. Μπέης, θα ακολουθήσουμε τη διμερή διάκριση των αόριστων νομικών εννοιών (περιγραφικές και κανονιστικές εν στενή έννοια ή αξιολογικές) και θα προχωρήσουμε εντεύθεν στην ανάλυση της δυσχέρειας που παρουσιάζει η ερμηνεία των κανονιστικών εν στενή έννοια εννοιών, σε αντίθεση με τις αόριστες περιγραφικές έννοιες.

Η διαδικασία ερμηνείας των κανονιστικών εν στενή έννοια εννοιών από τον δικαστή παρουσιάζει έντονο ενδιαφέρον από άποψη αναιρετικού ελέγχου, καθώς αποτελεί, όπως αναφέρθηκε ήδη, **νομικό ζήτημα που ελέγχεται από τον Άρειο Πάγο**¹⁸². Αναλυτικότερα, ο εφαρμοστής του δικαίου, προκειμένου να διαπιστώσει εάν τα πραγματικά περιστατικά που επικαλείται ο ενάγων υπάγονται σε έννοια περιεχόμενη στον κανόνα δικαίου που έχει επιλεγεί προς εφαρμογή, διενεργεί επιμέρους υπαγωγικούς συλλογισμούς που αποτελούν μέρος του τελικού δικανικού συλλογισμού. Για το ζήτημα των επιμέρους υπαγωγικών συλλογισμών θα γίνει λόγος στη συνέχεια¹⁸³. Στη περίπτωση που η νομική έννοια που καλείται να ερμηνεύσει ο δικαστής είναι κανονιστική εν στενή έννοια¹⁸⁴, τότε η μείζων πρόταση του υπαγωγικού αυτού συλλογισμού **δεν υφίσταται εκ των προτέρων διατυπωμένη στον κανόνα δικαίου στον οποίον εντάσσεται ή σε άλλον κανόνα δικαίου, στον οποίον γίνεται παραπομπή, αλλά θα πρέπει να διατυπωθεί το πρώτον από τον ίδιο τον δικαστή, ο οποίος εν προκειμένω «συμπληρώνει» το έργο του νομοθέτη**¹⁸⁵. Η νέα μείζων πρόταση δημιουργείται από τον δικαστή, όπως

¹⁸⁰ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 43

¹⁸¹ Κ. Σταμάτη, Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων, 8^η έκδ., 2009, σελ. 275

¹⁸² Ν. Κατηφόρης, Οι αόριστες νομικές έννοιες στη δικαστική απόφαση, ΕΠολΔ 2019, σελ. 627, 624-637

¹⁸³ Βλ. παρακάτω, σελ. 92επ.

¹⁸⁴ Αντίθετα, στις περιγραφικές έννοιες, στη μείζονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού τίθεται κανόνας της φυσικής ή της επιστήμης γενικότερα, δεδομένος και προϋφιστάμενος, τον οποίον είτε γνωρίζει ο δικαστής, είτε τον μαθαίνει μέσω πραγματογνωμοσύνης, την οποία και θα διατάξει, βλ. σε Κ. Καλαβρό, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 576, ο ίδιος, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου σελ. 48-49

¹⁸⁵ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 56, ο ίδιος, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 575, Ε. Ασημακοπούλου, Η σύγχρονη φυσιογνωμία της

προαναφέρθηκε, όχι βάσει των προσωπικών του αντιλήψεων, αλλά **αντικειμενικά** βάσει κριτηρίων που αντλεί από τον **κανόνα δικαίου, τις εκάστοτε κοινωνικές, ηθικές και οικονομικές αντιλήψεις και συνθήκες, οι οποίες με τον τρόπο αυτόν «εισβάλλουν» στη σφαίρα του δικαίου και του δίνουν νόημα**¹⁸⁶, καθώς επίσης και από το σύνολο των κανόνων δικαίου θεωρούμενων σε σύστημα. Ο δικαστής προβαίνει έτσι σε αξιολογική, δηλ. τελολογική, κρίση ως προς την εξειδίκευση των αόριστων νομικών εννοιών¹⁸⁷.

Στις περιπτώσεις που ο δικαστής προβαίνει σε «διάπλαση» δικαίου χάριν εξειδίκευσης μιας αόριστης νομικής έννοιας και διαμορφώνει το πρώτον ρητώς τη μείζονα πρόταση του σχετικού υπαγωγικού συλλογισμού, τότε αυτή (η μείζον πρόταση) είναι κάτι νέο έναντι του δικαίου και έναντι του συγκεκριμένου κανόνα δικαίου στον οποίον η ίδια η αόριστη έννοια εντάσσεται¹⁸⁸. Η συγκεκριμένη μείζων

συζητητική αρχής, 2017, σελ. 150, *Κ. Οικονόμου*, Διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, Αρμ 2021, σελ. 1823, 1817-1825. Ως προς το ζήτημα του αν ο δικαστής κατά τη διατύπωση της μείζονος πρότασης του ενδιάμεσου κανόνα ασκεί νομοθετικά καθήκοντα, αντίθετος ο *Κ. Καλαβρός*, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 57 επ., και *Ν. Κατηφόρης*, Οι αόριστες νομικές έννοιες στη δικαστική απόφαση, ΕΠολΔ 2019, σελ. 628, 624-637. Η διατύπωση της μείζονος πρότασης από το δικαστήριο ενόψει της ατομικής περίπτωσης, με τη διάπλαση ενός ενδιάμεσου κανόνα, συνιστά εκδήλωση της μεθόδου της δημιουργίας τυπικών ομάδων περιπτώσεων, πρόσφορων να διευκολύνουν την ασφαλή και εξελέγξιμη ένταξη της κρινόμενης περίπτωσης στο ρυθμιστικό πεδίο της γενικής ρήτηρας. Έτσι, η νομοθετική εξουσία του δικαστή δεν είναι ακριβής, αλλά πρόκειται κυρίως για δημιουργία νομολογιακού δικαίου, το οποίο θα τεθεί ως βάση και θα διευκολύνει τον επόμενο δικαστή, ο οποίος θα ασχοληθεί με την συγκεκριμένη αόριστη νομική έννοια.

¹⁸⁶ *Κ. Καλαβρός*, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 56-57

¹⁸⁷ *Κ. Καλαβρός*, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 61 επ.

¹⁸⁸ Ο θεωρητικός διάλογος περί του αν ο ενδιάμεσος ή ειδικός κανόνας δικαίου, ο οποίος τίθεται ως μείζον πρόταση στον σχετικό υπαγωγικό συλλογισμό, αποτελεί περίπτωση εξειδικευμένης εφαρμογής του ήδη υφιστάμενου κανόνα δικαίου, ή αν ο εξειδικευμένος αυτός κανόνας δικαίου διατυπώνεται το πρώτον από τον εφαρμοστή του δικαίου και αποτελεί κάτι νέο έναντι του ήδη ισχύοντος γενικότερου κανόνα δικαίου, βλ. *Κ. Καλαβρό*, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 65 επ. Όπως έχει ήδη διαφανεί, έχουν διατυπωθεί αμφοτέρως οι απόψεις. Σύμφωνα με τη πρώτη, ο ενδιάμεσος κανόνας δικαίου αποτελεί περίπτωση εξειδικευμένης εφαρμογής του ήδη υφιστάμενου κανόνα δικαίου, αφού ληφθούν υπόψη κριτήρια που απορρέουν από τον ίδιο τον κανόνα και η εκάστοτε ατομική περίπτωση. Λαμβάνονται προς τη κατεύθυνση διατύπωσης της μείζονος πρότασης του ενδιάμεσου κανόνα δικαίου υπόψη τα νομολογιακά δεδομένα και προηγούμενα και οι θεωρητικές απόψεις περί του ζητήματος. Ο δικαστής, προκειμένου να δημιουργήσει τον ενδιάμεσο κανόνα δικαίου, θα ερευνήσει ποια θέση πρόκειται αυτός να καταλάβει στο ισχύον τελολογικό σύστημα (το σύστημα δηλ. που αποτελείται από ένα σύμπλεγμα μέσων-σκοπών, που κατατείνουν από κοινού στον απώτερο σκοπό, ο οποίος είναι η ιδέα της κοινωνικής ελευθερίας, η ιδέα της δικαιοσύνης – βλ. σε *Κ. Τσάτσο*, Το Πρόβλημα της Ερμηνείας του Δικαίου, 2^η έκδ., 1978, σελ. 118 επ. 171, *Ε. Ποδηματά*, Μελέτες Ιστορίας, Μεθοδολογίας και Δογματικής του Δικονομικού Δικαίου, 2019, σελ. 97, *Γ. Μητσόπουλος*, Αι αόριστοι έννοιαι

πρόταση «γεννιέται» χάριν της συγκεκριμένης βιοτικής περίπτωσης που απασχολεί το δικαστήριο και μπορεί να προσλάβει το χαρακτήρα ενδιάμεσου κανόνα δικαίου¹⁸⁹¹⁹⁰.

εν τη ανααιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 21), δηλαδή ποιων μέσων είναι σκοπός και ποιων σκοπός είναι μέσο και αφού υπάγει την ατομική περίπτωση στο σκοπό του ενδιάμεσου κανόνα, ευρίσκει πως αυτός θα έπρεπε να εξειδικευτεί, ώστε να αποτελεί πραγματοποίηση του σκοπού του αρχικού κανόνα. Με τον τρόπο αυτόν, λαμβάνει χώρα νομολογιακή εξειδίκευση της αόριστης νομικής έννοιας και αποκρυσταλλώνεται το ακριβές της βάθος μέσω της ερμηνείας. Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω, ορθότερο (και «δικαιότερο») θα ήταν να μη γίνεται λόγος αποκλειστικά για εφαρμογή του δικαίου (εν προκειμένω εφαρμογή ενός κανόνα, ο οποίος περιέχει μια αόριστη νομική έννοια, η οποία ερμηνεύτηκε και εν τέλει εφαρμόστηκε μέσω του υπαγωγικού συλλογισμού που αναφέρθηκε παραπάνω), αλλά για ανεύρεση του δικαίου, ώστε να αποτυπώνεται εναργέστερα το πολυσχιδές έργο που έχει να επιτελέσει ο εφαρμοστής του δικαίου, ιδιαιτέρως σε περιπτώσεις όπου υφίστανται νομοθετικά κενά ή συντρέχει περίπτωση αόριστων νομικών εννοιών. Σύμφωνα λοιπόν με την άποψη αυτή, το «νομολογιακό δίκαιο» δεν αποτελεί «νομοθετικό δίκαιο». Κατά την αντίθετη άποψη, σε περίπτωση που εξειδικεύεται το πρώτον μια αόριστη νομική έννοια και δημιουργείται ο ενδιάμεσος κανόνας δικαίου, πρόκειται περί νέου κανόνα έναντι του αρχικού, του οποίου μέρος αποτελεί η αόριστη νομική έννοια και όχι απλώς εξειδίκευση του αρχικού κανόνα. Εν πάση περιπτώσει, είναι αρκετά δυσχερές να διακριθεί με ασφαλές και σταθερό κριτήριο η ανεύρεση του κανόνα δικαίου από την διάπλασή του, ειδικά σε περιπτώσεις κατά τις οποίες υφίσταται νομοθετικό κενό, το οποίο πρέπει να εξειδικευτεί, κ.λπ. Κατά τη γνώμη του καθηγητή *Κ. Καλαβρού*, σε Τα όρια του ανααιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 71 επ., οι θεωρητικές απόψεις οι οποίες υπολαμβάνουν την άσκηση νομοθετικού έργου σχετιζόμενου με την εκάστοτε ατομική περίπτωση από τον δικαστή δεν εναρμονίζεται με τη συνταγματικής περιωπής δέσμευση του δικαστή από το νόμο (87§2 Σ) και με τη διάκριση των λειτουργιών, αγνοεί τη πράξη εφαρμογής του δικαίου, και επίσης παρορά ότι η δικαστική απόφαση αποτελεί μόνο μια πράξη εφαρμογής του δικαίου, η οποία αναμφίβολα αποτελεί πηγή διάγνωσης του ισχύοντος δικαίου, με την έννοια ότι η κρατούσα άποψη της νομολογίας διαμορφώνει μια ενιαία αντίληψη για την έννοια συγκεκριμένου κανόνα. Ο συμπροσδιορισμός της κρατούσας δικαιοσύνης αντίληψης από το νόμο και τη νομολογία και η αναμφίβολη λειτουργία της (νομολογίας) ως οδηγού εφαρμογής του δικαίου οδηγούν στο να διατυπωθεί η άποψη ότι το «νομολογιακό δίκαιο» εξισώνεται με νόμο. Ωστόσο, η απάντηση στο ερώτημα εάν τα νομολογιακά προηγούμενα μπορούν να λειτουργήσουν ως νόμος εξαρτάται από την αντίληψη που ακολουθείται σχετικά με τις πηγές δικαίου. Κατά τον ίδιο, το νομολογιακό προηγούμενο δεν αποτελεί πηγή δικαίου, αλλά μηχανισμό μέσω του οποίου απονέμεται δικαιοσύνη σε κάθε ατομική περίπτωση, επομένως μηχανισμό διάγνωσης δικαίου.

¹⁸⁹ *Κ. Τσάτσος*, Το πρόβλημα της ερμηνείας του δικαίου, 2^η έκδ., 1978, σελ. 89 επ., 175 και Βλ. παραπάνω υποσ. 183

¹⁹⁰ Παράδειγμα τέτοιας διάπλασης μείζονος πρότασης αποτελεί η ΑΠ 168/2007, ΕλλΔνη 2007, σελ. 1440, όπου απασχόλησε η αόριστη νομική έννοια «σπουδαίος λόγος» για τη καταγγελία μιας διαρκούς σύμβασης και συγκεκριμένα ορίστηκαν τα εξής: «Από το συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 281, 288, 386, 672, 766 και 767 ΑΚ συνάγεται γενική αρχή του δικαίου, κατά την οποία επιτρέπεται να καταγγελθεί μια διαρκής ενοχική σύμβαση ή μια σύμβαση διαδοχικών τμηματικών παροχών για σπουδαίο λόγο σε κάθε περίπτωση, ήτοι ανεξάρτητα αν πρόκειται για σύμβαση ορισμένου ή αορίστου χρόνου. Τέτοιος δε σπουδαίος λόγος συντρέχει και στην περίπτωση που η εκ μέρους του ενός εκ των συμβαλλομένων πλημμελής εκπλήρωση μέρους της παροχής που τον βαρύνει, δημιουργεί στον άλλον εύλογο φόβο ότι τούτο θα συνεχισθεί και για το υπόλοιπο μέρος της παροχής και θα προκληθεί έτσι σημαντική ζημία στα συμφέροντά του.». Επίσης, στην ΑΠ 1355/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ο

Χαρακτηριστικό της μείζονος πρότασης του επιμέρους υπαγωγικού συλλογισμού είναι ότι αυτή μπορεί να λάβει δύο μορφές· μπορεί, εν πρώτοις, να εξειδικευτεί μέχρι τέτοιο σημείο, ώστε στο λόγο αυτής να υπάγεται όχι μόνον η συγκεκριμένη περίπτωση που άγεται ενώπιον του δικαστή σε συγκεκριμένο χρόνο και χώρο, αλλά και άλλες όμοιες, οπότε στη περίπτωση αυτή θα πρόκειται για διατύπωση αληθούς ενδιάμεσου κανόνα δικαίου που θα μπορεί να χρησιμοποιηθεί μελλοντικά και σε άλλες όμοιες περιπτώσεις. Ωστόσο, μπορεί η μείζων πρόταση του επιμέρους υπαγωγικού συλλογισμού να εξειδικευτεί από τον δικαστή με τέτοιον τρόπο ώστε να αποτελείται ουσιαστικά από τα ίδια χαρακτηριστικά γνωρίσματα από τα οποία αποτελείται και η υπό κρίση περίπτωση¹⁹¹.

Παραδείγματος χάριν, αόριστη νομική έννοια αποτελεί η έννοια της «αχαριστίας» του δωρεοδόχου (άρ. 505 ΑΚ). Ο δικαστής, προκειμένου να εξειδικεύσει το ακριβές της νόημα θα λάβει υπόψη τα πραγματικά περιστατικά που εκτίθενται στο ένδικο βοήθημα, τα οποία ενδεχομένως είναι η παραμέληση του δωρητή, η διενέργεια πράξεων αντίθετων προς τη θέληση του, κ.λπ. και φυσικά τον εν γένει σκοπό του άρ. 505 ΑΚ. Επίσης, αόριστες νομικές έννοιες αποτελούν και η «καλή πίστη» και η «κακή πίστη» του άρ. 1036 ΑΚ (καλόπιστη κτήση κινητού από μη κύριο και έλλειψη απόκτησης κυριότητας εάν συνέτρεχε κακή πίστη), οι οποίες πρέπει να εξειδικευτούν από το δικαστήριο της ουσίας βάσει των πραγματικών περιστατικών που εκτίθενται στην αγωγή, διαφορετικά το δικαστήριο θα υποπέσει στην αναιρετική πλημμέλεια του άρ. 559 άρ. 19 ΚΠολΔ. Στην υπ' άρ. 973/2017 απόφαση ΑΠ¹⁹², η έννοια της καλής και κακής πίστης ερμηνεύεται ως εξής: «Καλή πίστη, εξάλλου, είναι είτε η πεποίθηση (γνώση) για την ύπαρξη κυριότητας του μεταβιβάζοντος είτε η άγνοια της έλλειψης αυτής, εφόσον οφείλεται σε πλάνη (πραγματική ή νομική) που δεν προέρχεται όμως από βαριά αμέλεια. Αντίθετα, η κακή πίστη (το βάρος της απόδειξης της οποίας φέρει ο κύριος που διεκδικεί το κινητό ή κάθε τρίτος που ισχυρίζεται το ανίσχυρο της μεταβίβασης), συνίσταται στη γνώση της έλλειψης κυριότητας στον μεταβιβάζοντα ή στην από βαριά αμέλεια άγνοια της έλλειψης αυτής. Η βαριά αμέλεια εκείνου που αποκτά κινητό πράγμα που δεν ανήκει

Άρειος Πάγος έκρινε ότι το Εφετείο είχε εξειδικεύσει πλήρως την αόριστη νομική έννοια της υπαιτιότητας, και απέρριψε τους σχετικούς λόγους αναίρεσης.

¹⁹¹ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 580

¹⁹² ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

κατά κυριότητα στον εκποιούντα έχει την έννοια της ασυνήθιστα μεγάλης εκτροπής από την απαιτούμενη στις συναλλαγές επιμέλεια, κατά συνέπεια θεωρείται βαριά αμελής ο αποκτών, όταν ο μέσος συνετός και ευσυνείδητος άνθρωπος, τυπικός εκπρόσωπος του κύκλου του αποκτώντος, θα απέφευγε σε αντίστοιχη περίπτωση τη συναλλαγή με τον μεταβιβάζοντα, εκτός αν από την έρευνα του τίτλου κυριότητας μπορούσε να πειστεί ότι ο μεταβιβάζων είναι πράγματι κύριος του κινητού. Εξάλλου, η ύπαρξη τέτοιας αμέλειας κρίνεται σε κάθε περίπτωση από τις συγκεκριμένες περιστάσεις, από τις οποίες απορρέει η υποχρέωση του αποκτώντος να συλλέξει κατά την κατάρτιση της σύμβασης τις αναγκαίες πληροφορίες για τη νομική σχέση που διέπει το υπό μεταβίβαση πράγμα (ΑΠ 1316/2010).». Το Εφετείο, στη προσβαλλόμενη με την αναίρεση απόφασή του, έκρινε ότι η πρώτη αναιρεσίβλητη εταιρεία έγινε κυρία των επίδικων μετοχών με κτήση από μη κύριο δεδομένου ότι «πίστευε αδόλως και καλοπίστως ότι η ... ήταν κυρία του συνόλου των μετοχών που μεταβιβάζονταν και ότι είχε αποκτήσει τη κυριότητα τους με νόμιμο τρόπο». Με τον τρόπο αυτόν παραβίασε ευθέως και πλαγίως τις διατάξεις 1036 και 1037 ΑΚ και κατέστησε τον αναιρετικό έλεγχο ανέφικτο, λόγω έλλειψης νόμιμης βάσης, διότι «δεν εξειδικεύει στην προσβαλλόμενη απόφαση του, όπως θα έπρεπε, σύμφωνα με όσα στην προτασόμενη σκέψη διαλαμβάνονται, τα περιστατικά που στη συγκεκριμένη περίπτωση συγκροτούν την έννοια της κακής πίστης, την οποία ρηματικώς δέχθηκε ότι δεν είχε η αναιρεσίβλητη, ενώ δεν περιέλαβε ουσιαστική παραδοχή για τα πραγματικά γεγονότα που θεμελιώναν τον ισχυρισμό του έχοντος και το βάρος απόδειξης αυτών αναιρεσειόντος περί κακής πίστης αυτής, κατά την κτήση των μετοχών, τα οποία περιέχονταν στην αγωγή του και στις ενώπιον αυτού (Εφετείου) προτάσεις του, ήτοι δεν αποφάνθηκε σαφώς αν τα προταθέντα προς θεμελίωση του αγωγικού ισχυρισμού του περί κακής πίστης της αναιρεσίβλητης κατά τον χρόνο κτήσης των μετοχών περιστατικά, αποδείχθηκαν ή δεν αποδείχθηκαν, ως βάσιμα, κατ' ουσίαν.». Επίσης, αόριστη νομική έννοια αποτελεί το «συμφέρον του τέκνου», το οποίο κατά την ΑΠ 535/2022¹⁹³, προκειμένου να εξειδικευτεί, πρέπει ο δικαστής, αφού δεν παρέχονται από τον νομοθέτη εκ των προτέρων προσδιοριστικά αυτής στοιχεία, πέραν από το επιβαλλόμενο (στον δικαστή) καθήκον να σεβαστεί την ισότητα μεταξύ των γονέων και να μην κάνει διακρίσεις εξαιτίας του φύλου, της κοινωνικής προέλευσης ή της περιουσιακής – οικονομικής κατάστασής τους, να

¹⁹³ ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, βλ. και ΑΠ 1186/2021, ΑΠ 426/2021, ΑΠ 1175/2020, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ανεύρει τα επιμέρους κριτήρια προσδιορισμού του. Κατά την απόφαση αυτή, η μικρή ηλικία του ανήλικου τέκνου και το φύλο δεν διαδραματίζουν κυρίαρχο στοιχείο για το προσδιορισμό του συμφέροντός του σε σχέση με την ανάθεση της γονικής μέριμνας ή της επιμέλειας στον έναν από τους δύο γονείς του, διότι «η άποψη ότι η γονική μέριμνα των μικρής ηλικίας τέκνων πρέπει να ανατίθεται στη μητέρα τους, λόγω του ότι έχουν ανάγκη της μητρικής στοργής και ιδιαίτερων περιποιήσεων, εξακολουθεί να ισχύει, κατά τις νεότερες ιατρικές παιδαγωγικές και ψυχολογικές έρευνες, μόνο για τη νηπιακή ηλικία για την οποία αναγνωρίζεται σαφής βιοκοινωνική υπεροχή στη μητέρα, ενώ για το μεταγενέστερο χρόνο αναγνωρίζεται ο σοβαρός ρόλος του πατέρα στην όλη διαμόρφωση των διαπροσωπικών σχέσεων του τέκνου». Κρίσιμα στοιχεία προκειμένου να αποφασίσει ο δικαστής ποιο είναι το συμφέρον του τέκνου, μιας και καταλείπεται ευρύ πεδίο στη κρίση του, είναι η **καταλληλότητα του γονέα** για την ανάληψη του έργου της διαπαιδαγώγησης και της περίθαλψης του ανήλικου τέκνου, οι **αναπτυχθέντες μέχρι τότε δεσμοί του τέκνου με τους γονείς του και τυχόν αδερφούς του**, η **παιδαγωγική καταλληλότητα κάθε γονέα**, οι **συνθήκες κατοικίας και η οικονομική κατάσταση** αυτών, οι **ικανότητες των γονέων**, το **επάγγελμα**, το **περιβάλλον**, η **πνευματική τους ανάπτυξη**, η **δράση τους στο κοινωνικό σύνολο**, η **ικανότητα προσαρμογής τους στις απαιτήσεις της σύγχρονης κοινωνίας μέσα στο πλαίσιο της λογικής και ορθολογικής αντιμετώπισης των θεμάτων των νέων**, η **σταθερότητα των συνθηκών ανάπτυξης του τέκνου χωρίς εναλλαγές στις συνθήκες διαβίωσης**, κ.λπ.

Η ελάχιστων πρόταση του υπαγωγικού συλλογισμού προς εξειδίκευση της αόριστης νομικής έννοιας αποτελείται από τα πραγματικά περιστατικά που αντιστοιχούν στη σχετική προς την αόριστη νομική έννοια επιμέρους προϋπόθεση του πραγματικού (ή της έννομης συνέπειας) του κανόνα δικαίου και το συμπέρασμα περιλαμβάνει τη κρίση, σύμφωνα με την οποία η ακολουθία της μείζονος πρότασης, που είναι υποθετική κρίση, πρέπει να γίνει και ακολουθία του συμπεράσματος, καθώς επίσης και μελλοντική κατά δίκαιο διαμόρφωση της ατομικής περίπτωσης¹⁹⁴.

Ανακεφαλαιώνοντας, ο ενδιάμεσος κανόνας που διαπλάθει ο δικαστής αποτελεί ένα κράμα τελολογικής μεθόδου ερμηνείας του κανόνα δικαίου στον οποίον

¹⁹⁴ Κ. Τσάτσος, σε Το πρόβλημα της ερμηνείας του δικαίου, 2η έκδ., 1978, σελ. 91, Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σ. 59

περιλαμβάνεται η αόριστη νομική έννοια και της εκάστοτε εμπειρικής περίπτωσης που θα αχθεί ενώπιον του. Επίσης, **αποτελεί ειδικότερο κανόνα έναντι του γενικότερου κανόνα δικαίου στον οποίον εντάσσεται η αόριστη νομική έννοια και είναι, ταυτόχρονα, γενικότερος της εμπειρικής περίπτωσης, βάσει της οποίας πρέπει να εξειδικευτεί η αόριστη νομική έννοια.** Ο ενδιάμεσος αυτός κανόνας «*παρεμβάλλεται*», όπως μαρτυρά και το όνομα που του δίδεται στη βιβλιογραφία, ανάμεσα στον **εφαρμοστέο κανόνα δικαίου** και στην **συγκεκριμένη περίπτωση** και αποτελεί εξειδίκευση του γενικού κανόνα ενόψει αυτής της συγκεκριμένης περίπτωσης. Πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό του είναι, επιπλέον, ότι βοηθά τον δικαστή που θα επιληφθεί μεταγενέστερα υπόθεση στην οποία πρέπει να εξειδικευτεί η ίδια αόριστη νομική έννοια, να θέσει ως βάση τη μείζονα πρόταση του δικαστή που επιλήφθηκε προγενέστερα και να συμφωνήσει με αυτήν, ή να την εξελίξει έτι περαιτέρω αναλόγως των πραγματικών περιστατικών της υπό κρίση περίπτωσης¹⁹⁵. Καθοριστικής σημασίας στο σημείο αυτό είναι ο τρόπος με τον οποίον ο δικαστής που επιλήφθηκε προγενέστερα διατύπωσε τη μείζονα πρόταση, ήτοι, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, το εάν την εξειδίκευσε έως τέτοιου σημείου ώστε αυτή να αποτελείται από τα ίδια χαρακτηριστικά με την υπό κρίση ατομική περίπτωση, ή με τρόπο γενικό ώστε να χρησιμοποιείται μεταγενέστερα αυτούσια σε άλλες παραπλήσιες υποθέσεις. Υποστηρίζεται, σε συνέχεια του ανωτέρω, πως ο δικαστής «*παράγει νομολογιακό δίκαιο*», όχι με την έννοια της νομοπαραγωγικής διαδικασίας, αλλά με την έννοια της **διάγνωσης της συγκεκριμένης περίπτωσης**, καθώς η παραγωγή νόμου από το δικαστή δεν έχει θέση στο ημέτερο νομικό σύστημα. Επίσης, η φύση των ενδιάμεσων κανόνων ως νομολογιακών κανόνων και όχι ως νόμων με τη κυριολεκτική του όρου έννοια, υπογραμμίζεται και από το ότι **ο επόμενος δικαστής μπορεί να απόσχει από την κατεύθυνση του προηγούμενου δικαστή και να διατυπώσει διαφορετικό ενδιάμεσο κανόνα αναλόγως των πραγματικών περιστατικών που έχει μπροστά του και των διαφορετικών συνθηκών που επικρατούν σε συγκεκριμένο χρονικό σημείο σε τόπο**, λ.χ. η έννοια της οικογένειας δεν μπορούσε παλαιότερα να περιλαμβάνει και τον σύντροφο ιδίου φύλου με τον αποθανόντα, ωστόσο, πλέον, λόγω των κοινωνικών και ηθικών αντιλήψεων που μεταβλήθηκαν ως προς αυτό το ζήτημα στο πέρας των ετών, ο ομόφυλος σύντροφος υπάγεται εξίσου στην έννοια της οικογένειας κατά το άρ. 932 ΑΚ, χωρίς να έχει

¹⁹⁵ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σ. 60

επέλθει στο μεταξύ κάποια νομοθετική μεταβολή του άρθρου αυτού. Θα μπορούσε κανείς να πει ότι η εξειδίκευση των αόριστων νομικών εννοιών αποτελεί πολλές φορές τη πόρτα, από την οποία οι κοινωνικές, ηθικές, οικονομικές κ.λπ. αντιλήψεις και συνθήκες εισρέουν στον χώρο του δικαίου, συμβάλλοντας έτσι στον εκσυγχρονισμό του¹⁹⁶.

6.1.3. Αόριστες έννοιες με τις οποίες καθιερώνεται διακριτική ευχέρεια του δικαστή κατά τη διάγνωση της έννομης συνέπειας του οικείου κανόνα δικαίου

Σε πολλές περιπτώσεις, ο εφαρμοστής του δικαίου ασκεί διακριτική ευχέρεια κατά την άσκηση του δικαιοδοτικού του καθήκοντος, όταν λ.χ. εκτιμά ελεύθερα τα αποδεικτικά μέσα που προσκομίζουν οι διάδικοι, ή όταν ερμηνεύει την επίδικη σύμβαση κατά τα άρ. 173 και 200 ΑΚ. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, ο δικαστής δεν αντικαθιστά το έργο του νομοθέτη, αλλά ενεργεί προς το σκοπό εξειδίκευσης του τιθέμενου από τον νομοθέτη εκάστοτε κανόνα δικαίου.

Εν συγκρίσει με τις περιγραφικές και τις κανονιστικές εν στενή έννοια έννοιες, η κατηγορία των αόριστων νομικών εννοιών με τις οποίες καθιερώνεται **διακριτική ευχέρεια του δικαστή κατά τη διάγνωση της έννομης συνέπειας του οικείου κανόνα δικαίου**, όπως είναι λ.χ. η έννοια της **εύλογης αποζημίωσης** (άρ. 286 εδ. α', 387 § 1, 918, 932 ΑΚ), παρουσιάζουν μεγαλύτερες δυσχέρειες ως προς την εξειδίκευσή τους. Η κεφαλαιώδης διαφορά ανάμεσα στις αόριστες νομικές έννοιες που αναφέρθηκαν ανωτέρω (κανονιστικές εν στενή έννοια), και στις αόριστες νομικές έννοιες αυτής της κατηγορίας έγκειται στο ότι οι δεύτερες **εξειδικεύονται με αντικειμενικά και ταυτόχρονα και με υποκειμενικά κριτήρια**¹⁹⁷. Όπως

¹⁹⁶ Βλ. *Ι. Δεληκωστόπουλο*, Το απαράδεκτο στην αναιρετική δίκη, 2021, σελ. 81-82 «Δεν γεννάται πάντως θέμα, οι αόριστες νομικές έννοιες είναι νομικές έννοιες. Δια της ελαστικότητας και της γενικότητάς τους όμως, επιτρέπουν ευθέως στα ανώτατα δικαστήρια (εθνικά και υπερ-εθνικά, κατεξοχήν το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο του Στρασβούργου) να εντάξουν στα στοιχεία του πραγματικού τους, ότι κρίνεται σκόπιμο να ενταχθεί.»

¹⁹⁷ *Γ. Μητσόπουλος*, Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 54, *Κ. Καλαβρός*, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 90, ο ίδιος, *Κ. Καλαβρός*, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η

αναφέρθηκε, στις κανονιστικές εν στενή εννοία αόριστες έννοιες, ο δικαστής διατυπώνει ενδιάμεσο κανόνα δικαίου, τον οποίον και θέτει στην μείζονα πρόταση του υπαγωγικού συλλογισμού, και έτσι καθίσταται δυνατή η εφαρμογή του κανόνα δικαίου, ο οποίος περιέχει την αόριστη νομική έννοια. Αντιθέτως, **στη περίπτωση της διακριτικής ευχέρειας, οι έννοιες εξειδικεύονται σε δύο στάδια: εν πρώτοις, ο δικαστής αντλεί από τον κανόνα δικαίου τα αξιολογικά κριτήρια, εντός των οποίων θα κινηθεί κατά την άσκηση της διακριτικής ευχέρειας, και στη συνέχεια την ασκεί, επιλέγοντας μια από τις εξίσου νόμιμες λύσεις**¹⁹⁸. Τα ζητήματα που ανακύπτουν εν προκειμένω, και τα οποία μας ενδιαφέρουν στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, είναι το πως προσδιορίζονται τα άκρα όρια της διακριτικής ευχέρειας, η παραβίαση των οποίων δικαιολογεί τον αναιρετικό έλεγχο, και το πως ο δικαστής επιλέγει εντός των ορίων αυτών την εκάστοτε έννομη συνέπεια¹⁹⁹.

Όταν οι κανόνες δικαίου περιλαμβάνουν αόριστες νομικές έννοιες στην έννομη συνέπεια του οικείου κανόνα δικαίου²⁰⁰, τότε παρέχεται στον δικαστή διακριτική ευχέρεια κατά τη διάγνωση της προβλεπόμενης έννομης συνέπειας. Στο

έκδ., 2021, σελ. 576, *N. Κατηφόρης*, Οι αόριστες νομικές έννοιες στη δικαστική απόφαση, ΕΠολΔ 2019, σελ. 630, 624-637, *A. Σινανιώτης*, Η ανáιρεση, 2^η εκδ., 2006, σελ. 245

¹⁹⁸ *K. Καλαβρός*, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 91, 107

¹⁹⁹ Κατά τον *Γ. Μητσόπουλο*, αποκλείεται ο έλεγχος της διακριτικής ευχέρειας του δικαστή της ουσίας από τον Άρειο Πάγο, βλ. σε *Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία*, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 54, «*Εφ' όσον δε το δίκαιον θεωρεί ότι η υποκειμενική αξιολόγησις αποτελεί την προσφορώτεραν οδόν της ορθής λύσεως, ενόητον, ότι αποκλείεται ο έλεγχος της τοιαύτης κρίσεως, λόγω ελλείψεως αντικειμενικού κριτηρίου. Η περιοχή της ελευθέρως εκτιμήσεως αφορά κυρίως το διοικητικόν δίκαιον· η λεγόμενη δικαστική εκτίμησις είναι κατά μέγα μέρος δέσμια. Πότε υφίσταται ελευθέρα εκτίμησις, είναι ζήτημα ερμηνείας των εν τω κανόνι περικλειομένων εννοιών. Τούτου ένεκα και εν τω διοικητικώ δικαίω εκ της ερμηνείας θα κριθίη, εάν η αόριστος έννοια καταλείπη ή μη χώρον ελευθέρως εκτιμήσεως του διοικητικού οργάνου. Αφ' ής στιγμής διαπιστωθή τούτο, δεν χωρεί πλέον η εξειδίκευσις της έννομης καθ' αρμηνευτικήν μέθοδον στηριζόμενην επί αντικειμενικών κριτηρίων, αλλά καθ' υποκειμενικήν αξιολόγησιν. Όθεν ορθώς ελέχθη, εφ' ενός ότι το στάδιον της ερμηνείας του νόμου λήγει εκεί όπου άρχεται το στάδιον της διακριτικής ευχέρειας, και αφ' άλλου, ότι το δημιουργικόν έργον της νομολογίας, εν τη προσπάθεια διευρύνσεως των ορίων ελέγχου και επί θεμάτων θεωρούμενων άλλοτε ως υπαγόμενων εις την ανέλεγκτον διακριτικήν εξουσίαν της διοικήσεως, ουδέν άλλο αποτελεί, ειμή ανάλυσιν των στοιχείων των εν τω νόμω αορίστων εννοιών, και ως εκ τούτου κατά βάσιν άρνησιν της ύπαρξης διακριτικής εξουσίας.*». Κατά τον *K. Καλαβρό*, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 109, δεν είναι ορθό να υποστηρίζεται ότι το στάδιο ερμηνείας του δικαίου λήγει εκεί όπου αρχίζει το στάδιο της διακριτικής ευχέρειας, διότι και σε αυτές τις περιπτώσεις απαιτείται εξειδίκευση της σχετικής αόριστης έννομης, προκειμένου να καθοριστούν τα ακρότατα όρια, πέραν των οποίων δικαιολογείται ο αναιρετικός έλεγχος.

²⁰⁰ Για το αν περιέχονται στο πραγματικό ή στην έννομη συνέπεια του κανόνα δικαίου, βλ. σε *K. Καλαβρό*, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 102-106

επίπεδο αυτό, η διακριτική ευχέρεια αντικαθιστά τη **πλειονότητα περιπτώσιολογικών ρυθμίσεων** και παρουσιάζει το πλεονέκτημα της δυνατότητας προσαρμογής της έννομης συνέπειας στην εκάστοτε ατομική περίπτωση²⁰¹. Παραδείγματα κανόνων δικαίου που περιέχουν τέτοιου είδους έννοιες είναι λ.χ. το άρ. 286 εδ. α' ΑΚ, κατά το οποίο εκείνος που επιχείρησε σύμφωνα με το άρ. 285 ΑΚ την καταστροφή ευθύνεται σε αποζημίωση, αν είχε προκαλέσει υπαίτια τον κίνδυνο, και σε κάθε άλλη περίπτωση μπορεί κατά τις περιστάσεις να καταδικαστεί σε **εύλογη αποζημίωση**, το άρ. 387 παρ. 1 ΑΚ, κατά το οποίο στις περιπτώσεις που ο δανειστής ασκεί το δικαίωμα της υπαναχώρησης, μπορεί επιπλέον με αίτησή του και **κατά την εύλογη κρίση του δικαστηρίου** να του επιδικαστεί και αποζημίωση για τυχόν ζημία από τη μη εκπλήρωση της σύμβασης, το άρ. 674 ΑΚ, κατά το οποίο, αν ο σπουδαίος λόγος, για τον οποίον ο εργοδότης έκανε τη καταγγελία, οφείλεται σε μεταβολή των προσωπικών ή των περιουσιακών του σχέσεων, το δικαστήριο μπορεί, κατά την εύλογη κρίση του, να επιδικάσει στον εργαζόμενο **εύλογη αποζημίωση**, το άρ. 918 ΑΚ, κατά το οποίο αυτός που προξένησε τη ζημία, εφόσον κατά τις διατάξεις των άρ. 915 έως 917 ΑΚ δεν έχει ευθύνη, μπορεί να καταδικαστεί από το δικαστήριο, ύστερα από εκτίμηση της κατάστασης των μερών, σε **εύλογη αποζημίωση**, αν η ζημία δεν μπορεί να καλυφθεί από αλλού, και το άρ. 932 ΑΚ, κατά το οποίο σε περίπτωση αδικοπραξίας, ανεξάρτητα από την αποζημίωση για τη περιουσιακή ζημία, το δικαστήριο μπορεί να επιδικάσει εύλογη κατά τη κρίση του χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης. Άλλα παραδείγματα αποτελούν ενδεικτικά τα άρ. 288 και 388 ΑΚ («*ανάλογη*» προσαρμογή της παροχής), 409 ΑΚ («*δυσανάλογα*» μεγάλη ποινή), 707 ΑΚ («*δυσανάλογα*» μεγάλη αμοιβή), 712 ΑΚ (κατανομή αμοιβής με δίκαιη κρίση, ανάλογα με τη συμβολή του καθενός), και 1390 ΑΚ (μέτρο υποχρέωσης προς διατροφή, το οποίο καθορίζεται ανάλογα με τις συνθήκες της οικογενειακής ζωής). Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, επιστρατεύεται η διακριτική ευχέρεια του δικαστή ως προς τον προσδιορισμό του ακριβούς νοήματος της νομικής έννοιας και την εν τέλει εφαρμογή του κανόνα δικαίου.

²⁰¹ Είχε υποστηριχθεί εν πρώτοις, πως περιέχονται αόριστες νομικές έννοιες που καθιερώνουν διακριτική ευχέρεια στο δικαστή ως προς την εξειδίκευσή τους και στο πραγματικό του κανόνα δικαίου. Ωστόσο, η διάκριση του αν αυτές οι έννοιες περιέχονται στο πραγματικό του κανόνα ή στην έννομη συνέπεια έχασε το ενδιαφέρον της, καθόσον στις πρώτες δεν παρέχεται ουσιαστικά διακριτική ευχέρεια στον δικαστή «να επιλέξει μεταξύ περισσότερων εξίσου νομίμων λύσεων», αλλά υφίσταται μόνον μια δυνατή ερμηνεία σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο, βλ. σε *Κ. Καλαβρό*, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 104

6.1.3.1. Όρια διακριτικής ευχέρειας

Σημαντικό ως προς τα όρια του αναιρετικού ελέγχου είναι να διευκρινιστούν εν πρώτοις τα όρια της διακριτικής ευχέρειας που έχει ο δικαστής στις περιπτώσεις των αόριστων νομικών εννοιών, η υπέρβαση των οποίων δικαιολογεί την άσκηση του αναιρετικού ελέγχου²⁰². Καταρχήν τονίζεται πως η παροχή διακριτικής ευχέρειας στον δικαστή δε σημαίνει σε καμία περίπτωση και αποδέσμευση από τις επιταγές του νόμου, καθώς κινείται μέσα στα πλαίσια που τίθενται απ' αυτόν και τα όριά της προσδιορίζονται αντικειμενικά βάσει κριτηρίων που ο ίδιος θέτει²⁰³.

Σε σχέση με το εάν η δικαστική κρίση στις περιπτώσεις των αόριστων νομικών εννοιών που καθιερώνουν διακριτική ευχέρεια είναι **ελεύθερη**, δηλ. η επιλογή της έννομης συνέπειας σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση διενεργείται αποκλειστικά βάσει των υποκειμενικών αντιλήψεων του δικαστή, ή **δέσμια**, δηλ. η επιλογή χωρεί σε τελευταία ανάλυση βάσει αντικειμενικών κριτηρίων αντλούμενων από το νόμο, έχουν διατυπωθεί στη θεωρία αμφότερες οι απόψεις. **Κατά την ορθότερη άποψη, λαμβανομένης υπόψη της συνταγματικής κατοχύρωσης διάταξης του άρ. 87 παρ. 2 Σ, σε όσες περιπτώσεις το δικαστήριο ασκεί τη διακριτική του ευχέρεια ως προς τον προσδιορισμό της έννομης συνέπειας που περιέχει ο κανόνας δικαίου²⁰⁴, εφαρμόζει το νόμο, τόσο με την έννοια του συγκεκριμένου κανόνα στον οποίον και περιέχεται η αόριστη νομική έννοια, όσο και με την έννοια του καθόλου κανόνα, ο οποίος άγεται προς την πρωταρχική αρχή του δικαίου, ήτοι την ιδέα της δικαιοσύνης²⁰⁵.**

Τα όρια άσκησης της διακριτικής ευχέρειας προσδιορίζονται τόσο από το νόμο, όσο και από το **εθιμικό δίκαιο** και τις αρχές του κράτους δικαίου με αντικειμενικό τρόπο, ήτοι με αντικειμενικά (αξιολογικά) κριτήρια²⁰⁶. Επίσης,

²⁰² Βλ. *Κ. Καλαβρός*, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 111, *F. Stein*, Das private Wissen des Recters, 1987, σελ. 135-136, *E. Schwinge*, Grundlagen des Revisionsrechts, 2^η έκδ., 1960, σελ. 147

²⁰³ *Κ. Καλαβρός*, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 106, 119-120

²⁰⁴ Βλ. και *Ν. Κατηφόρη*, Εξουσίες του δικαστηρίου και των διαδίκων στην πολιτική δίκη, 2020, σελ. 95

²⁰⁵ Βλ. κατωτέρω, σελ. 68επ.

²⁰⁶ *Κ. Καλαβρός*, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 114-115

σημαντικά κριτήρια αντλούνται **από τον συγκεκριμένο κανόνα δικαίου** στον οποίον εντάσσεται η αόριστη νομική έννοια, με τη βοήθεια των οποίων (κριτηρίων) ο δικαστής εξειδικεύει την ενυπάρχουσα στον κανόνα νομοθετική αξιολόγηση, ώστε η συνέπεια που θα διατυπώσει, να συνδέεται τελλολογικά με τους σκοπούς που επιδιώκονται από τον συγκεκριμένο κανόνα δικαίου. Με τον τρόπο αυτόν, αποδίδεται δικαιοσύνη στην συγκεκριμένη ατομική περίπτωση (βλ. ανωτέρω για το σκοπό της αναίρεσης)²⁰⁷.

Σύμφωνα με την κατοχυρωμένη συνταγματικά αρχή του αρ. 87 παρ. 2 Σ, οι δικαστές οφείλουν κατά την άσκηση των καθηκόντων τους να ακολουθούν το νόμο, επομένως και κατά την άσκηση της διακριτικής ευχέρειας, ο εφαρμοστής του δικαίου υποχρεούται να σέβεται τις επιταγές του νόμου και συγκεκριμένα τον **κανόνα δικαίου στην έννομη συνέπεια του οποίου παρέχεται η άσκηση της διακριτικής ευχέρειας**, όσο και από τον **γενικότερο κανόνα**, ο οποίος άγει στην ιδέα της δικαιοσύνης και στην κατεύθυνση του οποίου πρέπει να κινείται ο ειδικότερος κανόνας που εφαρμόζεται. Επίσης, υποστηρίζεται πως ο δικαστής κατά την ανεύρεση των άκρων ορίων της διακριτικής του ευχέρειας οφείλει να ακολουθεί και το **εθιμικό δίκαιο**, καθώς και τις **αρχές του κράτους δικαίου**²⁰⁸. Τα όρια της διακριτικής ευχέρειας προσδιορίζονται εν πρώτοις με αντικειμενικά (αξιολογικά κριτήρια), τα οποία και αντλούνται από τον σκοπό του εφαρμοστέου κανόνα δικαίου και την έννομη τάξη εν γένει. Με τα αντικειμενικά αυτά κριτήρια, ο δικαστής εξειδικεύει την ενυπάρχουσα στον κανόνα δικαίου νομοθετική αξιολόγηση, ώστε η έννομη συνέπεια που εν τέλει θα διατυπωθεί να συνδέεται τελλολογικά με τους επιδιωκόμενους από τον κανόνα δικαίου σκοπούς και να αποδίδει ταυτοχρόνως και δικαιοσύνη στην συγκεκριμένη περίπτωση.

Πέραν των ανωτέρω (σκοπός κανόνα δικαίου, σκοπός καθόλου έννομης τάξης, εθιμικό δίκαιο και αρχές κράτους δικαίου), ο δικαστής λαμβάνει υπόψη και τα δεδομένα της κοινής πείρας και την κοινή περί δικαίου συνείδηση σε ορισμένο τόπο και χρόνο, όπως έχει υποδείξει η νομολογία και θα γίνει αναλυτικά λόγος παρακάτω. **Η επικράτηση στη νομολογία της αντικειμενικής διαμόρφωσης των ακρότατων ορίων της διακριτικής ευχέρειας του δικαστή, θα μπορούσε να ειπωθεί πως**

²⁰⁷ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 115-116

²⁰⁸ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 113-114

είναι, βάσει των όσων προηγήθηκαν, **ορθή**²⁰⁹ - τίθεται ωστόσο το περαιτέρω ερώτημα εάν, και πάλι σύμφωνα με τη νομολογία, είναι ορθό το ότι οι περιεχόμενες στους κανόνες δικαίου έννοιες του «προσήκοντος», «αναλόγου», κ.λπ. είναι **ανεπαρκείς να καθορίσουν τα όρια της διακριτικής ευχέρειας και πρέπει για το λόγο αυτό να επιστρατευτεί η χρησιμοποίηση κάποιας γενικής αρχής που θα καθορίσει τον τρόπο προσδιορισμού.**

Η νομολογία έχει διατυπώσει την άποψη ότι **τα όρια της διακριτικής ευχέρειας του δικαστή στις εδώ εξεταζόμενες περιπτώσεις προσδιορίζονται ορθότερα βάσει της αρχής της αναλογικότητας, καθότι αυτή είναι αυστηρότερη από τις εκάστοτε έννοιες που περιέχονται στους κανόνες δικαίου**²¹⁰. ήτοι η έννομη συνέπεια πρέπει να τελεί σε σχέση ανεκτής αναλογίας προς το πραγματικό του οικείου κανόνα δικαίου και τα πραγματικά περιστατικά κάθε υπόθεσης²¹¹. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η αρχή της αναλογικότητας αποτελεί την ορθότερη και διαχρονικότερη ασφαλιστική δικλείδα που περιφρουρεί τη δικαστική αυθαιρεσία και εξασφαλίζει τις σωστές και δίκαιες κρίσεις που τελούν σε αρμονία με τους σκοπούς της έννομης τάξης εν γένει, ικανοποιώντας ταυτόχρονα και την ατομική περίπτωση²¹².

Η αρχή της αναλογικότητας έχει τύχει αντικείμενο θεωρητικής και νομολογιακής επεξεργασίας και η αυξημένη σημασία της αναδεικνύεται από τη συνταγματική της κατοχύρωση (25 παρ. 1 Σ²¹³), παρόλο που και πριν από τη προσθήκη της στο Σύνταγμα αποτελούσε γενική αρχή του δικαίου²¹⁴. Από το γράμμα της διάταξης του άρ. 25 παρ. 1 Σ, φαίνεται πως ο συνταγματικός νομοθέτης έθεσε στην κανονιστική εμβέλεια των δικαιωμάτων του ανθρώπου δύο νέα στοιχεία:

²⁰⁹ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 119

²¹⁰ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 119, ΟΛΑΠ 6/2009 (μειοψηφούσα γνώμη), ΑΠ 1257/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 1305/2012, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

²¹¹ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 120, βλ. και μειοψηφία στην ΟΛΑΠ 6/2009

²¹² Διατύπωση της γράφουσας.

²¹³ Τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκησή τους. Τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν. Οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας.

²¹⁴ Βλ. ΟΛΑΠ 6/2009, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

πρώτον, ότι τα καθιερούμενα από το Σύνταγμα ατομικά δικαιώματα **τριτενεργούν και στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις, και δεύτερον, ότι οι κάθε είδους περιορισμοί στα δικαιώματα αυτά πρέπει να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας**. Η αρχή αυτή απευθύνεται καταρχήν προς το **νομοθέτη**, ο οποίος οφείλει, όταν θεσπίζει **περιορισμούς** στα θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα, να την εφαρμόζει και παραβιάζεται όταν δεν υπάρχει εύλογη σχέση μεταξύ του επιδιωκόμενου σκοπού και του περιοριστικού μέτρου ή του περιοριζόμενου ατομικού δικαιώματος. Εξειδικεύεται περαιτέρω ως προς το περιεχόμενό της σε τρία επιμέρους στοιχεία: τη **προσφορότητα** (καταλληλότητα)²¹⁵, την **αναγκαιότητα**²¹⁶ και την **αναλογικότητα υπό στενή έννοια (stricto sensu)**²¹⁷. Κατά τη κρατούσα άποψη²¹⁸, αποδέκτης της υποχρέωσης τήρησης της αρχής της αναλογικότητας είναι και ο **δικαστής**, ο οποίος δεσμεύεται να ελέγχει τυχόν υπέρβαση της αρχής από το νομοθέτη και να μην εφαρμόζει νόμο, ο οποίος θέτει δυσανάλογους περιορισμούς σε ατομικά δικαιώματα, ως αντισυνταγματικό²¹⁹.

²¹⁵ Κατάλληλο είναι το μέτρο όταν μπορεί να επιφέρει το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα ή όταν αυτό θεωρείται ως ικανό προς διευκόλυνση ή προώθηση ενός σκοπού.

²¹⁶ Αναγκαίος είναι ο περιορισμός όταν αποκλείεται η επιλογή άλλου, εξίσου αποτελεσματικού, αλλά λιγότερο περιοριστικού μέτρου· εάν, δηλ., μπορούσε να εφαρμοστεί ένα πιο επιεικές μέτρο, τότε ο περιορισμός δεν είναι αναγκαίος,

²¹⁷ Η αναλογία *stricto sensu* επιβάλλει την ύπαρξη εύλογης σχέσης μεταξύ του λαμβανόμενου μέτρου και του επιδιωκόμενου σκοπού. Τέτοια σχέση υφίσταται όταν το μέτρο είναι κατάλληλο προς επίτευξη του επιθυμητού αποτελέσματος, είναι το λιγότερο επαχθές μεταξύ των περισσότερων κατάλληλων μέτρων και τα μειονεκτήματα που συνεπάγεται η εφαρμογή του δεν υπερσχύουν των πλεονεκτημάτων αυτής.

²¹⁸ Βλ. αντιθέτως τη γνώμη της Αντιπροέδρου του Άρειου Πάγου Ευφημίας Λαμπροπούλου στην ΟΛΑΠ 10/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Εξ άλλου με το άρθρο 25 § 1 εδ. δ' του Συντάγματος, όπως ισχύει μετά την αναθεώρηση του έτους 2001, τίθεται ο κανόνας ότι οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν να επιβληθούν στα ατομικά δικαιώματα πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού, και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας. Η διάταξη αυτή απευθύνεται στο νομοθέτη και όχι στο δικαστή.»

²¹⁹ ΟΛΑΠ 43/2005, 44/2005 και 45/2005, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ. Βλ. χωρίο από την ΟΛΑΠ 43/2005: «Η αναλογικότητα, ως γενική αρχή του δικαίου, αναγνωριζόμενη παγίως από τη νομολογία των δικαστηρίων ως απορρέουσα εκ των διατάξεων των άρθρων 5 § 1 και 25 § 1 του Συντάγματος 1975, αλλά και των άρθρων 6 § 1, 8 § 2, 9 § 2 και 10 § 2 της ΕΣΔΑ και πριν από την αναγωγή της σε ρητή συνταγματική έννοια με την αναθεώρηση του Συντάγματος 1975, δια του από 6/17 Απριλίου 2001 Ψηφίσματος της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής, με το οποίο αντικατεστάθη η § 1 του άρθρου 25 αυτού, διέπει την όλη δημοσία δράση και δεσμεύει το νομοθέτη, το δικαστή και τη διοίκηση. Όλα τα μέσα ασκήσεως της κρατικής εξουσίας, ο νόμος, η δικαστική απόφαση και η διοικητική πράξη, πρέπει να πληρούν τα τρία κριτήριά της, να είναι δηλαδή α) κατάλληλα, ήτοι πρόσφορα για την πραγμάτωση του επιδιωκόμενου σκοπού, β) αναγκαία, ώστε να προκαλούν τον ελάχιστο δυνατό περιορισμό στον ιδιώτη ή το κοινό και τέλος γ) εν στενή εννοία αναλογικά, να τελούν δηλαδή σε εσωτερική αλληλουχία με τον επιδιωκόμενο σκοπό, ώστε η

Η αρχή της αναλογικότητας στο πεδίο του **ιδιωτικού δικαίου**, εκδηλώνει τη σημασία της καταρχήν σε όλες εκείνες τις περιπτώσεις, στις οποίες ο νομοθέτης αναθέτει στον εφαρμοστή του δικαίου να προσδιορίσει το **προσήκον μέτρο με την εύλογη κρίση του αφού σταθμίσει in concreto τα συγκρουόμενα συμφέροντα βάσει των γενικών ρητρών**, λ.χ. καλή πίστη, χρηστά ήθη, κ.λπ.. Επίσης, η αρχή αυτή επιστρατεύεται όταν ανατίθεται από τον νομοθέτη στον δικαστή η **εξειδίκευση αόριστων νομικών εννοιών ή η άσκηση διακριτικής ευχέρειας κατά τη επιδίκαση «εύλογης», «προσήκουσας», «υπέρμετρης» ή «ανάλογης» παροχής**. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις της εύλογης ή της κατά διακριτική ευχέρεια κρίσης του δικαστή επιστρατεύεται το κριτήριο της αναλογικότητας, επομένως η αρχή αυτή ανάγεται σε γενική ρήτρα του ιδιωτικού δικαίου²²⁰. Επιπροσθέτως, η αρχή της αναλογικότητας αναδεικνύεται σε οδηγό, με τη βοήθεια του οποίου το δικαστήριο ελέγχει εάν η διάγνωση της έννομης συνέπειας υπερβαίνει το επιβαλλόμενο μέτρο ενόψει του επιδιωκόμενου από τον κανόνα δικαίου σκοπό (έλεγχος συνταγματικότητας εκάστοτε διάταξης²²¹).

αναμενομένη ωφέλεια να μην υπολείπεται της επερχόμενης εξ αυτών βλάβης.», Βλ. και ΠΠΑ 1982/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Πάντως, η εφαρμογή του άρθρου 25§1 του Συντάγματος, που εισάγει ως νομικό κανόνα την «αρχή της αναλογικότητας», επιβάλλει και στα δικαιοδοτικά όργανα, κατά τη στάθμιση των εκατέρωθεν δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, να λαμβάνουν υπόψη την εκάστοτε αντιστοιχία μεταξύ των χρησιμοποιούμενων μέσων και του εκάστοτε επιδιωκόμενου σκοπού (ΟΛΑΠ 43/2005 ΕΛΔ 2005/1649). Άρα, σε περίπτωση προσδιορισμού του ποσού της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης το δικαστήριο της ουσίας δεν πρέπει μεν να υποβαθμίζει την απαξία της πράξεως επιδικάζοντας χαμηλό ποσό, συγχρόνως δε δεν πρέπει με ακραίες εκτιμήσεις να καταλήγει σε εξουθένωση του ενός μέρους και αντίστοιχο υπέρμετρο πλουτισμό του άλλου (ΑΠ 1462/2005 2006, 190, ΑΠ 698/2007, ΑΠ 132/2006 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 1183/2006 ΕΛΔ 2006, 1444, ΕφΑθ 7451/2006 ΔΕΕ 2006, 190, Σ. Ματθία «Το πεδίο λειτουργίας της αρχής της αναλογικότητας» ΕΛΔ 2006, 1). Όμως η διάταξη του άρθρου 25§1 Σ δεν εφαρμόζεται από το δικαστήριο άμεσα, αφού η ευθεία επίκλησή της κατά τον προσδιορισμό του ύψους της χρηματικής ικανοποίησης στερείται σημασίας, εφ' όσον δεν θα οδηγούσε σε διαφορετικά αποτελέσματα σε σχέση με τον προσδιορισμό αυτής κατ' εφαρμογή του άρθρου 932 ΑΚ (ΟΛΑΠ 6/2009 ΕΛΔ 2009, 91 αλλά και ΕφΠειρ 637/2013 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ).», ΑΠ 271/2011, ΕφΠειρ 637/2013, ΠΠΑ 6272/2010, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, Α. Παπαστάθης, Ο αναιρετικός έλεγχος της αρχής της αναλογικότητας στην πολιτική δίκη, 2018, σελ. 33, Κ. Καραβρός, Επιδίκαση εύλογης χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρθρο 932 ΑΚ και αναιρετικός έλεγχος -Ταυτόχρονα παρατηρήσεις στην ΑΠ 1141/2013, ΕΠολΔ 2013, σελ. 326-337, ο ίδιος, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος κατά τον αναιρετικό έλεγχο της επιδίκασης εύλογης χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρ. 932 ΑΚ, ΝοΒ 2009, σελ. 1045, Σχόλιο Κ. Καραβρού/Ε. Γιαννακάκι στην ΟΛΑΠ 9/2015, ΕΠολΔ 2015, σελ. 538-552, Σχόλιο Κ. Καραβρού στην ΑΠ 1942/2013, ΕΠολΔ 2013, σελ. 798-807

²²⁰ Κ. Καραβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 124

²²¹ Βλ. λ.χ. ΑΠ 698/2007, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Παράλληλα όμως το δικαστήριο, κατά την άσκηση της δικαιοδοτικής του λειτουργίας, πρέπει να ερευνά αν στη συγκεκριμένη περίπτωση, με την

6.1.3.2. Άσκηση διακριτικής ευχέρειας

Εφόσον καθοριστούν κατά τα ανωτέρω τα άκρα όρια της διακριτικής ευχέρειας εντός των οποίων μπορεί να κινηθεί ο δικαστής, εφόσον δηλ. έχει ορθώς εφαρμοστεί η έννοια του ευλόγου με άμεση ή έμμεση εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας, ακολουθεί το επόμενο βήμα εφαρμογής του δικαίου, ήτοι ο **υπαγωγικός συλλογισμός, βάσει του οποίου ο δικαστής θα καταλήξει στο τελικώς επιδικαστέο ποσό της «ανάλογης» κ.λπ. παροχής. Στο στάδιο αυτό επιστρατεύονται, εν αντιθέσει με το προηγούμενο στάδιο, και υποκειμενικά**

επιδίκαση του προβλεπόμενου από το νόμο ελάχιστου ορίου χρηματικής ικανοποίησης, παραβιάζεται η συνταγματική αρχή της αναλογικότητας (μεταξύ του χρησιμοποιούμενου μέτρου και του επιδιωκόμενου σκοπού) και σε περίπτωση παραβιάσεώς της, εν όψει των ιδιαίτερων συνθηκών (είδους και βαρύτητας της προσβολής, εκτάσεως της δημοσιότητας, βαθμού υπαιτιότητας και κοινωνικής θέσεως και οικονομικής καταστάσεως των μερών) να μην εφαρμόσει τη διάταξη για το ελάχιστο όριο και να επιδικάσει μικρότερο ποσό χρηματικής ικανοποίησης. ... Εκ τούτων συνάγεται περαιτέρω ότι το δικαστήριο οφείλει να εξετάζει, αν σε περιπτώσεις όμοιες με την υπ' αυτού εκάστοτε ερευνώμενη, η επιδίκαση ποσού ίσου ή ανώτερου από το προβλεπόμενο ως ελάχιστο νόμιμο θα οδηγούσε σε τόσο προφανή δυσαναλογία το οικονομικό όφελος του παθόντος, σε σύγκριση με την γενόμενη εις βάρος του προσβολή, ώστε η εφαρμογή της σχετικής διατάξεως να καθίσταται αντισυνταγματική (όπως θα συνέβαινε) αν επρόκειτο για μια απλή εξύβριση του παθόντος δια του τύπου). Η έρευνα δε αυτή περιλαμβάνει τους ως άνω προσδιοριστικούς παράγοντες (βαθμό πταίσματος, είδος προσβολής κλπ). ... Υπό τα δεδομένα όμως αυτά, και με βάση τα προεκτεθέντα, οι αιτιολογίες της απόφασεως είναι ατελείς και ανεπαρκείς για την θεμελίωση της κρίσης ότι, εάν επιδικαζόταν στον αναιρεσείοντα το ελάχιστο νόμιμο ποσό χρηματικής ικανοποίησης, θα παραβιαζόταν η αρχή της αναλογικότητας. Τούτο δε, διότι κανένα συγκεκριμένο περιστατικό δεν αναφέρεται στην απόφαση, με βάση το οποίο θα μπορούσε να θεωρηθεί το ποσό αυτό προφανώς δυσανάλογο προς το μέγεθος της προσβολής που έγινε στον αναιρεσείοντα.». Ομοίως, βλ. ΕφΑθ 190/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Από το συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 299, 300, 914, 932 ΑΚ συνάγεται ότι η χρηματική ικανοποίηση για την ηθική βλάβη, την οποία υπέστη ο παθών από αδικοπραξία, επιδικάζεται σ' αυτόν, κατά την ελεύθερη εκτίμηση του δικαστηρίου της ουσίας, με βάση τα περιστατικά που υποβάλλονται στην κρίση του, σύμφωνα με τα διδάγματα της κοινής πείρας και τους κανόνες της λογικής, χωρίς να έχει υποχρέωση το δικαστήριο να διατάξει αποδείξεις ως προς την επέλευση όχι της ηθικής βλάβης καθώς και ως προς το ύψος του ποσού της χρηματικής ικανοποίησης. Ανάμεσα στα κριτήρια που λαμβάνει υπόψη του το δικαστήριο, για να καθορίσει το ποσό της χρηματικής ικανοποίησης, είναι οι συνθήκες, κάτω από τις οποίες τελέστηκε η αδικοπραξία, το είδος της προσβολής, η περιουσιακή και κοινωνική κατάσταση των μερών, η βαρύτητα του πταίσματος του δράστη και το συντρέχον πταίσμα του παθόντος. Αν συντρέχει πταίσμα του παθόντος, το δικαστήριο, ύστερα από σχετική ένσταση του υπόχρεου, μπορεί, ανάλογα προς τη βαρύτητα του πταίσματος αυτού, να επιδικάσει ή όχι χρηματική ικανοποίηση ή να μειώσει το ποσό αυτής. Ο προσδιορισμός του ποσού της εύλογης χρηματικής ικανοποίησης αφήθηκε στην ελεύθερη εκτίμηση του δικαστηρίου, πλην όμως το δικαστήριο, κατά την άσκηση της δικαιοδοτικής του λειτουργίας, πρέπει να ερευνά αν στη συγκεκριμένη περίπτωση, με την επιδίκαση του προβλεπόμενου από το νόμο ελάχιστου ορίου χρηματικής ικανοποίησης, παραβιάζεται η συνταγματική αρχή της αναλογικότητας μεταξύ του χρησιμοποιούμενου μέτρου και του επιδιωκόμενου σκοπού (σχετ. ΟΛΑΠ 6/2011, ΑΠ 1852/2013, ΑΠ 65/2013 ΔΙΜΕΕ 2013.202, ΑΠ 698/2007, ΕφΛαρ. 24/2013 ΤΝΠ Νόμος).»

κριτήρια του εφαρμοστή του δικαίου δυνάμει των οποίων θα κινηθεί μέσα στα όρια που καθορίστηκαν με αντικειμενικά κριτήρια. **Είναι εμφανές ότι στη διακριτική ευχέρεια εκδηλώνεται πλήρως η ελεύθερη δικαστική κρίση με μόνο όριο το να κινηθεί ο δικαστής εντός των προπεριγραφόμενων πλαισίων.** Κατόπιν τούτων, απορρέει ευκόλως το συμπέρασμα ότι ο τρόπος λήψης της τελικής απόφασης από τον δικαστή δεν μπορεί να αναλυθεί με λογικά κριτήρια, καθώς είναι αποτέλεσμα σταθμίσεων αντικειμενικών και υποκειμενικών²²².

6.1.3.3. Το παράδειγμα της εύλογης χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρ. 932 ΑΚ

Τα ανωτέρω θα επεξηγηθούν καλύτερα μέσα από το παράδειγμα του αρ. 932 ΑΚ, κατά το οποίο *«Σε περίπτωση αδικοπραξίας, ανεξάρτητα από την αποζημίωση για την περιουσιακή ζημία, το δικαστήριο μπορεί να επιδικάσει εύλογη κατά την κρίση του χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης. Αυτό ισχύει ιδίως για εκείνον που έπαθε προσβολή της υγείας, της τιμής ή της αγνείας του ή στερήθηκε την ελευθερία του. Σε περίπτωση θανάτωσης προσώπου η χρηματική αυτή ικανοποίηση μπορεί να επιδικαστεί στην οικογένεια του θύματος λόγω ψυχικής οδύνης.»* Τόσον η ηθική βλάβη, όσο και η εύλογη χρηματική ικανοποίηση αποτελούν αόριστες νομικές έννοιες, οι οποίες τίθενται στο πραγματικό και στην έννομη συνέπεια του άρ. 932 ΑΚ αντίστοιχα. Αμφότερες οι νομικές έννοιες είναι αξιολογικές εν στενή εννοία και γι' αυτό χρήζουν συμπλήρωσης με αξιολογικά κριτήρια²²³. Ως προς το «εύλογο» του ποσού που επιδικάστηκε για τη χρηματική ικανοποίηση της ηθικής βλάβης, η νομολογία και η θεωρία έχουν υποστηρίξει **αντιτιθέμενες απόψεις γύρω από το κατά πόσον μπορεί να ελεγχθεί αναιρετικά η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας περί το ύψος αυτού.**

Για να εκκινήσουμε από την αρχή, το δικαστήριο της ουσίας καταλήγει στο ύψος του ποσού που θα επιδικαστεί σε συγκεκριμένη υπόθεση λαμβάνοντας υπόψη τις **συγκεκριμένες συνθήκες και περιστάσεις της και επιστρατεύοντας συγκεκριμένα κριτήρια, από το συνδυασμό των οποίων προκύπτει το προσήκον και εύλογο ποσό αποζημίωσης,** καθώς η διάταξη του άρ. 932 ΑΚ δεν περιέχει

²²² Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 137

²²³ Β. Ρήγας, Εύλογη χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης επί προσβολής της προσωπικότητας και αναιρετικός έλεγχος της εφαρμογής της ΑΚ 932, Δ 2009, σελ. 800

(καθώς είναι αντικειμενικά αδύνατον), καθορισμένα ποσά τα οποία μπορούν να επιδικαστούν περιοριστικά ως αποζημίωση²²⁴. Ο νόμος, λοιπόν, έχει εναποθέσει στην ελεύθερη κυριαρχική κρίση του δικαστή τον προσδιορισμό του ευλόγου της χρηματικής ικανοποίησης, αφού αυτός λάβει υπόψη του **πραγματικά και αξιολογικά κριτήρια**²²⁵, όπως αυτά έχουν προσδιοριστεί από τη **νομολογία** και τη **θεωρία**, αρκεί φυσικά να μπορούν να επηρεάσουν αντικειμενικά τη κρίση του δικαστηρίου της ουσίας ως προς το ύψος της χρηματικής ικανοποίησης²²⁶, καθώς επίσης και τα **διδάγματα της κοινής πείρας και λογικής**²²⁷. Στα πραγματικά (οντολογικά) κριτήρια περιλαμβάνονται το είδος και η βαρύτητα της προσβολής, η περιουσιακή και προσωπική κατάσταση των μερών και κυρίως του παθόντος, η βαρύτητα του πταίσματος του θύματος (εάν υπάρχει), η συμπεριφορά του υπεύθυνου μετά την αδικοπραξία, κ.λπ.²²⁸ Στα αξιολογικά κριτήρια περιλαμβάνεται η **αξιολόγηση της**

²²⁴ Για την αναλυτική παρουσίαση του συλλογισμού που ακολουθεί ο δικαστής κατά τον προσδιορισμό της εύλογης χρηματικής ικανοποίησης, βλ. *B. Ρήγας*, Εύλογη χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης επί προσβολής της προσωπικότητας και αναιρετικός έλεγχος της εφαρμογής της ΑΚ 932, Δ 2009, σελ. 793επ.

²²⁵ *Ι. Παπανικολάου*, Αναιρετικός έλεγχος του ύψους του ποσού για εύλογη ή κατά τις περιστάσεις αποζημίωση κατά τον Αστικό Κώδικα, ιδίως κατά την 932 ΑΚ, ΝοΒ 2016, σελ. 813, 811-818, *B. Ρήγας*, Εύλογη χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης επί προσβολής της προσωπικότητας και αναιρετικός έλεγχος της εφαρμογής της ΑΚ 932, Δ 2009, σελ. 801 επ., *Κ. Μακρίδου/Χ. Απαλαγάκη/Γ. Διαμαντόπουλος*, Πολιτική Δικονομία, 2η έκδ., 2018 (ΟΛΑΠ 10/2017, ΟΛΑΠ 9/2015 & ΟΛΑΠ 6/2009: Αναιρετικός έλεγχος ως προς το ύψος του ποσού της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης (ΑΚ 932)· αρχή αναλογικότητας), σελ. 340

²²⁶ Βλ. λ.χ. ΟΛΑΠ 13/2002, ΝοΒ 2003, σελ. 660, η οποία δέχτηκε πως ο Άρειος Πάγος δεν μπορεί να υπεισέλθει στον έλεγχο του ύψους της επιδικαστέας αποζημίωσης λόγω ηθικής βλάβης, επειδή αυτό αποτελεί κρίση περί τα πράγματα, αλλά μπορεί να ελέγξει τη κρίση του δικαστηρίου της ουσίας για ευθεία παράβαση του άρ. 932 ΑΚ, εάν αυτό έλαβε υπόψη γεγονότα, προκειμένου να προσδιορίσει το ύψος της επιδικαστέας αποζημίωσης, τα οποία δεν ήταν επιτρεπτό να συνεκτιμήσει.

²²⁷ *Κ. Καλαβρός*, Επιδίκαση εύλογης χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρ. 932 ΑΚ και αναιρετικός έλεγχος – Ταυτόχρονα παρατηρήσεις στην ΑΠ 1141/2013, ΕΠολΔ 2013, σελ. 326-337

²²⁸ Βλ. λ.χ. ΟΛΑΠ 13/2002, ΝοΒ 2003, σελ. 660, ΑΠ 8/2009, ΑΠ 298/2009, ΑΠ 44/2009, ΕφΠειρ 12/2021, ΕφΑθ 3902/2021, ΕφΠειρ 458/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ. Βλ. και ΕφΠατρ 146/2021, ΕφΑθ 2630/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Κατά τον καθορισμό του ύψους της επιδικαζόμενης χρηματικής ικανοποίησης το δικαστήριο της ουσίας, αφού προηγουμένως αναιρετικώς ανελέγκτως δεχθεί, ότι συνεπεία αδικοπραξίας προκλήθηκε στο πρόσωπο του ενάγοντος ηθική βλάβη, προβαίνει στη συνέχεια στον προσδιορισμό του, με βάση τους κανόνες της κοινής πείρας και της λογικής, λαμβάνοντας ιδίως υπόψη το είδος της προσβολής, την έκταση της βλάβης, τις συνθήκες τελέσεως της αδικοπραξίας, το βαθμό και τη βαρύτητα του πταίσματος του υποχρέου [στο βαθμό που επηρεάζει την ένταση της ηθικής βλάβης], το τυχόν συντρέχον πταίσμα τουδικαιούχου, την ένταση και τη διάρκεια του ψυχικού άλγους εκείνου που ζημιώθηκε, την ηλικία του και την απαιτούμενη για την καταπολέμηση του άλγους προσπάθεια, τις απώλειες και ελλείψεις στο συναισθηματικό κόσμο του παθόντος, καθώς και την οικονομική

(περιουσιακή) και κοινωνική κατάσταση των μερών (*ad hoc* ΟΛΑΠ 2/2008, ΟΛΑΠ 13/2002, ΟΛΑΠ 519/1977, ΑΠ 1684/2017, ΑΠ 180/2014, ΑΠ 913/2014, ΑΠ 1216/2014, ΑΠ 285/2012, ΑΠ 71/2011, ΑΠ 298/2009, ΕφΑΘ 303/2019, ΕφΑΘ 264/2019 δημ. στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ). Τα στοιχεία αυτά πρέπει να οδηγούν τον δικαστή να σχηματίσει την κατά το άρθρο 932 του ΑΚ εύλογη κρίση του [όχι κατά τις υποκειμενικές του ανέλεγκτες αντιλήψεις], αλλά κατ' εφαρμογή του αντικειμενικού μέτρου που θα εφάρμοζε και ο νομοθέτης, αν έθετε ο ίδιος τον κανόνα αποκατάστασης της ηθικής βλάβης στην ατομική περίπτωση. Συνάγεται δε το αντικειμενικό αυτό μέτρο από τον ανωτέρω σκοπό του άρθρου 932 του ΑΚ και, μέσω αυτού, από την όλη κλίμακα των υπερκείμενων σκοπών του συστήματος αποζημίωσης λόγω αδικοπραξίας του ΑΚ. Ενόψει δε του ότι ο προσδιορισμός του ποσού της εύλογης χρηματικής ικανοποίησης επαφίεται στην ελεύθερη κρίση του δικαστηρίου της ουσίας, που σχηματίζεται ύστερα από την εκτίμηση πραγματικών γεγονότων χωρίς υπαγωγή σε νομική έννοια, το «εύλογο» του επιδικαζόμενου ποσού δεν αποτελεί αόριστη νομική έννοια και συνακόλουθα η σχετική κρίση δεν υπόκειται στον έλεγχο του Αρείου Πάγου, οπότε και δεν μπορεί να νοηθεί εσφαλμένη κατά τούτο, εφαρμογή του νόμου (ΟΛΑΠ 9/2015). Ωστόσο, με το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος, όπως αυτό ισχύει μετά την αναθεώρησή του με το από 5/17-4-2001 Ψήφισμα της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής, ορίζεται ότι «οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα του ανθρώπου, ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου, πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας». Σύμφωνα με τη θεσπισθείσα συνταγματικώς ως άνω αρχή της αναλογικότητας, τα θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα δεν πρέπει να περιορίζονται από την κρατική εξουσία περισσότερο από όσο είναι αναγκαίο για την προστασία των δημοσίων συμφερόντων. Με τη ρητή, εξάλλου, διατύπωση του άρθρου 25 παρ. 1 του Συντάγματος, η θεσπιζόμενη από αυτήν προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ως ατόμου, ισχύει και «στις σχέσεις των ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζει». Οριοθετείται έτσι η υποχρέωση και των αρμοδίων δικαιοδοτικών οργάνων, όταν επιλαμβάνονται της επίλυσης ιδιωτικών διαφορών, να τις επιλύουν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να υπάρχει μία δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στα αντιτιθέμενα συμφέροντα, με παράλληλη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Συγκεκριμένα πρέπει, τα λαμβανόμενα μέτρα και οι έννομες συνέπειες, να είναι πρόσφορα για την πραγμάτωση του επιδιωκόμενου σκοπού, υπό την έννοια να συνιστούν μέτρο, το οποίο σε σχέση με άλλα δυνάμενα να ληφθούν μέτρα να επάγεται τον ελάχιστο δυνατό περιορισμό, για το διάδικο σε βάρος του οποίου απαγγέλλονται, και αναλογικά υπό στενή έννοια, να τελούν σε ανεκτή σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό, προκειμένου η αναμενόμενη ωφέλεια να μην απολείπεται της βλάβης που προκαλούν. Ενόψει τούτων, δεν καταλείπεται αμφιβολία ότι η ως άνω συνταγματική διάταξη απευθύνεται και στο δικαστή, όσον αφορά στις σχέσεις των διαδίκων, καθιερώνοντας αυτήν ως δεσμευτική δικαστική αρχή, όπως και άλλες τέτοιες αρχές που διατρέχουν το δίκαιο και είναι δεσμευτικές όπως η αρχή του σεβασμού της αξίας του ανθρώπου, η αρχή της δίκαιης δίκης κ.λ.π. χρήζει δε επισημάνσεως ότι η έννοια της αναλογικότητας είναι έννοια αυστηρότερη του «ευλόγου» και συνακόλουθα το «εύλογο» εμπεριέχεται αναγκαίως στο «ανάλογο» (ΑΠ 1878/2017, ΕφΑΘ 264/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ). Συνεπώς, επιβάλλεται σε κάθε περίπτωση, κατά τον καθορισμό του επιδικαζόμενου ποσού, να τηρείται η αρχή της αναλογικότητας υπό την εκτεθείσα έννοια, δηλαδή η σχετική κρίση του δικαστηρίου της ουσίας, ως προς το ύψος του ποσού της επιδικασθείσας χρηματικής ικανοποίησης, πρέπει να μην υπερβαίνει τα ακραία όρια της διακριτικής του ευχέρειας, πράγμα το οποίο, εάν συμβαίνει, ελέγχεται αναιρετικά ως παραβίαση της ανωτέρω γενικής νομικής αρχής και δη ως πλημμέλειες του άρθρου 559 αρ. 1 και 19 του ΚΠολΔ [βλ. σχετ. ΟΛΑΠ 9/2015, ΑΠ 76/2016, ΑΠ 302/2016, δημοσιευμένες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ]. Βλ. και Ι. Σπυριδάκη, Ενοχικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος, 2^η έκδ., 2018, σελ. 275-276, Κ. Καλαβρό, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 605

πράξεως, λ.χ. ως ελαφράς ή βαριάς μορφής εξύβρισης, ως βαριάς ή ελαφράς σωματικής βλάβης, κ.λπ.²²⁹ Η τελική απόφαση του δικαστή λαμβάνεται με αντικειμενικά και λογικά κριτήρια, καθώς ο δικαστής λαμβάνει υπόψη όλα τα προαναφερόμενα κριτήρια και τα διδάγματα της κοινής πείρας και λογικής, όπως έχουν διαμορφωθεί από τη νομολογία, αλλά και με υποκειμενικά κριτήρια, καθώς επιστρατεύει και τη πείρα και την ευθυκρισία του, το αίσθημα του δικαίου, την αίσθηση του μέτρου, τη περί δικαίου συνείδησή του, τη δικαστηριακή πρακτική, καθώς επίσης και άλλα ψυχολογικά, κοινωνικά, ηθικά, θρησκευτικά, κ.λπ. κριτήρια, τα οποία μπορεί να μην αποτυπώνονται στη δικαστική απόφαση, αλλά σχετίζονται άμεσα με τη προσωπικότητα του²³⁰. Επομένως, ακόμα και στη περίπτωση που η απόφαση του δικαστηρίου ως προς το ύψος της χρηματικής ικανοποίησης έσφαλε ως προς την εκτίμηση των αποδείξεων δεν υπόκειται σε αναιρετικό έλεγχο κατά το άρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ. Επίσης, δεν ελέγχεται αναιρετικά η απόφαση, ως προς το εάν ο δικαστής κατά τη κρίση του παραβίασε τα διδάγματα της κοινής πείρας, επειδή στη περίπτωση αυτή, ο δικαστής τα χρησιμοποίησε ως μέσο εκτίμησης αποδείξεων, και όχι ως μέσο ερμηνείας του κανόνα του άρ. 932 ΑΚ, ή ως μέσο υπαγωγής των πραγματικών περιστατικών σε αυτόν²³¹.

6.1.3.4. Αναιρετικός έλεγχος του ύψους της χρηματικής ικανοποίησης κατ'άρ. 932 ΑΚ

Παλαιότερα, γινόταν δεκτό ότι η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας ως προς το ποσό της επιδικαστέας αποζημίωσης κατά το άρ. 932 ΑΚ αποτελεί υπαγωγή πραγματικών περιστατικών σε νομική έννοια βάσει των διδαγμάτων της κοινής

²²⁹ Β. Ρήγας, Εύλογη χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης επί προσβολής της προσωπικότητας και αναιρετικός έλεγχος της εφαρμογής της ΑΚ 932, Δ 2009, σελ. 801επ.

²³⁰ Ι. Παπανικολάου, Αναιρετικός έλεγχος του ύψους του ποσού για εύλογη ή κατά τις περιστάσεις αποζημίωση κατά τον Αστικό Κώδικα, ιδίως κατά την 932 ΑΚ, ΝοΒ 2016, σελ. 814, 811-818, Κ. Μπέης, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1125, σχόλιο Κ. Καλαβρού στην ΑΠ 1942/2013, ΕΠολΔ 2013, σελ. 798-807

²³¹ Ι. Παπανικολάου, Αναιρετικός έλεγχος του ύψους του ποσού για εύλογη ή κατά τις περιστάσεις αποζημίωση κατά τον Αστικό Κώδικα, ιδίως κατά την 932 ΑΚ, ΝοΒ 2016, σελ. 814, 811-818

πείρας και άρα υπόκειται στον έλεγχο του Άρειου Πάγου²³²²³³. Η νομολογία, τελικώς, απεφάνθη πως ο προσδιορισμός του ποσού της χρηματικής αποζημίωσης λόγω ηθικής βλάβης αποτελεί κρίση περί τα πράγματα, οπότε και δεν μπορεί να θεμελιωθεί ο 1^{ος} και 19^{ος} αναιρετικός λόγος του άρ. 559 ΚΠολΔ²³⁴.

Ο Άρειος Πάγος με την υπ' άρ. 1043/2001 απόφασή του ήρθε να κλονίσει (εν μέρει) την πάγια έως τότε νομολογία του, καθώς δέχτηκε πως ερευνάται και το ύψος της επιδικασθείσας αποζημίωσης, εμμέσως, βάσει της αρχής της αναλογικότητας. Συγκεκριμένα, η απόφαση δέχτηκε τα εξής: *«Επειδή η διάταξη του άρθρου μόνο παρ. 4 του ν. 2243/1994 κατά την οποία η κατά το άρθρο 932 ΑΚ χρηματική ικανοποίηση του αδικηθέντος για ορισμένες πράξεις που τελέστηκαν δια του τύπου ορίζεται όχι κατώτερη των 10.000.000 δραχμών εκτός αν ζητήθηκε από τον ενάγοντα μικρότερο ποσόν, σκοπό έχει να διασφαλίσει μία ελάχιστη προστασία των πολιτών από ιδιαιτέρως*

²³² ΑΠ 30/1961, ΝοΒ 9, σελ. 211, ΑΠ 144/1966, ΝοΒ 14, σελ. 929, Ι. Παπανικολάου, Αναιρετικός έλεγχος του ύψους του ποσού για εύλογη ή κατά τις περιστάσεις αποζημίωση κατά τον Αστικό Κώδικα, ιδίως κατά την 932 ΑΚ, ΝοΒ 2016, σελ. 813

²³³ Σύμφωνα με το ότι η δισυπόστατη έννοια της κατ' άρ. 932 ΑΚ εύλογης χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης ή ψυχικής οδύνης πρέπει να ελέγχεται αναιρετικά είναι ο Ι. Δεληκωστόπουλος, Το απαράδεκτο στην αναιρετική δίκη, 2021, σελ. 87 επ.

²³⁴ ΟΛΑΠ 13/2002, ΝοΒ 2003, σελ. 660, ΑΠ 886/2000, ΕλλΔνη 2001, σελ. 390, ΑΠ 1094/2004, ΟΛΑΠ 6/2009, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ. Αντίθετος ως προς τη πάγια θέση της νομολογίας ο καθηγητής Κ. Καλαβρός, βλ. π.χ. Η ανáιρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 600επ., Η διάκριση του πραγματικού και νομικού ζητήματος κατά τον αναιρετικό έλεγχο της επιδικασίας εύλογης χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρ. 932 ΑΚ, ΝοΒ 2009, σελ. 1051, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 112επ., Β. Ρήγας, Εύλογη χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης επί προσβολής της προσωπικότητας και αναιρετικός έλεγχος της εφαρμογής της ΑΚ 932, Δ 2009, σελ. 806, ο οποίος, σε συνέχεια των όσων αναφέρθηκαν παραπάνω για το ζήτημα των κριτηρίων που χρησιμοποιεί ο δικαστής της ουσίας προκειμένου να κρίνει το εύλογο ύψος της χρηματικής ικανοποίησης σε κάθε ατομική περίπτωση, υποστηρίζει πως η κρίση του δικαστή της ουσίας ως προς τα πραγματικά κριτήρια, ήτοι το είδος και τη βαρύτητα της προσβολής, τη περιουσιακή και προσωπική κατάσταση των μερών και κυρίως του παθόντος, τη βαρύτητα του πταίσματος του θύματος, κ.λπ. είναι αναιρετικώς ανέλεγκτη, σε αντίθεση με την αξιολογική του κρίση, η οποία ελέγχεται αναιρετικά, ως νομικό ζήτημα. Ομοίως και Κ. Καλαβρός, σε σχόλιό του στην υπ' άρ. 1942/2013 απόφαση ΑΠ (ΕΠολΔ 2013, σελ. 798-804), όπου αναφέρει πως σε αναιρετικό έλεγχο υπόκειται η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας, με την οποία καθορίζονται τα άκρα όρια της ασκηθείσας διακριτικής ευχέρειας, ενώ φυσικά η άσκηση της διακριτικής ευχέρειας, η οποία προσδιορίζει το επιδικαζόμενο ποσό χρηματικής ικανοποίησης, χωρεί κατά βάση με υποκειμενικά κριτήρια και δεν υπόκειται σε αναιρετικό έλεγχο. Ο Άρειος Πάγος οφείλει να προσδιορίσει το πλαίσιο ενάσκησης της διακριτικής ευχέρειας, οφείλει δηλαδή να προσδιορίσει τα κατά την κοινή πείρα, τη δικαστηριακή πρακτική, αλλά και κατά την κοινή περί δικαίου συνείδηση σε ορισμένο τόπο και χρόνο, ακραία όρια της διακριτικής ευχέρειας, τυποποιώντας περιπτώσεις ή και κατηγορίες περιπτώσεων, ώστε σε περίπτωση ανáιρεσης να γνωρίζει το δικαστήριο της παραπομπής τα όρια, εντός των οποίων θα οφείλει πλέον να κινηθεί κατά την ενάσκηση της διακριτικής του ευχέρειας. Βλ. και Ι. Σπυριδάκης, Ενοχικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος, 2^η έκδ., 2018, σελ. 276

έντονες, λόγω της δημοσιότητας, προσβολές της τιμής και της υπολήψεως τους, γι' αυτό είναι σύμφωνη, προς τη διάταξη του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος, κατά την οποία ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας. Δεν αποτελεί δε επέμβαση στη δικαιοδοτική εξουσία του δικαστή, ούτε παραβίαση του άρθρου 14 παρ. 1 και 2 του Συντάγματος, αλλά συνιστά άσκηση της παρεχομένης από το άρθρο 26 παρ. 1 του Συντάγματος εξουσίας του νομοθέτη, ο οποίος δικαιούται, κατά τη ρύθμιση των βιοτικών σχέσεων και τον καθορισμό κυρώσεων και υποχρεώσεων που απορρέουν από τη συμπεριφορά των πολιτών, να θέτει και ελάχιστα ή ανώτατα όρια κατ' αφηρημένη αξιολόγηση, εντός των οποίων ο δικαστής προβαίνει στην εξειδίκευση του κανόνα δικαίου, ενόψει της συγκεκριμένης σχέσης και περίπτωσης. Ειδικότερα, ο νομοθέτης μπορεί να προσδιορίζει, αφενός μεν τις προϋποθέσεις αποζημιώσεως και χρηματικής ικανοποίησεως, λόγω ποινικού ή αστικού αδικήματος, αφετέρου δε τη μορφή και τη φύση της αποζημιώσεως ή της χρηματικής ικανοποίησεως, καθώς και το ελάχιστο ποσόν στο οποίο αποτιμάται η προσβολή της τιμής και της υπολήψεως του προβληθέντος ατόμου, όπως ακριβώς δικαιούται, στο πεδίο του ποινικού δικαίου, να καθορίζει τα πλαίσια των στερητικών της ελευθερίας ή των χρηματικών ποινών, μέσα στα οποία έχει υποχρέωση να κινείται ο δικαστής. **Το δικαστήριο πάντως οφείλει να ερευνά μήπως στη συγκεκριμένη περίπτωση, με την επιδίκαση της προβλεπομένης από το νόμο ελάχιστης χρηματικής ικανοποίησεως, παραβιάζεται η αρχή της αναλογικότητας μεταξύ του χρησιμοποιούμενου μέτρου και του επιδιωκόμενου σκοπού, η οποία απορρέει από τη συνταγματική αρχή του Κράτους Δικαίου και ήδη ρητώς καθιερώθηκε στο αναθεωρηθέν άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος υιοθετείται δε σταθερά και από την νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.** Επομένως, το Εφετείο που έκρινε ότι η προαναφερθείσα διάταξη εναρμονίζεται προς το Σύνταγμα, δεν παραβίασε κανόνες ουσιαστικού δικαίου, ενώ η κρίση του ότι το ποσό της χρηματικής ικανοποίησεως λόγω ηθικής βλάβης του αναιρεσιβλήτου ανέρχεται στο ποσόν των 10.000.000 δραχμών για το επίμαχο δημοσίευμα, έναντι του αιτηθέντος μείζονος ποσού, **δεν ενέχει παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας, ενόψει του είδους και της βαρύτητας της προσβολής, όπως αυτή εκτέθηκε ανωτέρω, της δημοσιότητας που έλαβε, της ιδιότητας του αναιρεσιβλήτου και κοινωνικής και οικονομικής καταστάσεως**

αυτού και των αναιρεσιόντων.» Ακολούθησαν οι αποφάσεις ΑΠ 1662/2005²³⁵, ΑΠ 1020/2004²³⁶, και ΟΛΑΠ 43/2005, ΑΠ 132/2006²³⁷. Αντιθέτως, η υπ' άρ. 1670/2006 απόφαση του Αρείου Πάγου ακολούθησε την παλαιότερη νομολογία και δέχθηκε ότι «Κατά τη σταθερή νομολογία του Αρείου Πάγου ο προσδιορισμός του ποσού της εύλογης χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης ή ψυχικής οδύνης που οφείλεται στο δικαιούχο βάσει της ΑΚ 932 αφέθηκε στην ελεύθερη εκτίμηση του δικαστηρίου της ουσίας. Η κρίση αυτή σχηματίζεται από την εκτίμηση πραγματικών γεγονότων χωρίς υπαγωγή του πορίσματος σε κάποια νομική έννοια ώστε να μπορεί να νοηθεί εσφαλμένη εφαρμογή του νόμου είτε ευθέως (αριθμός 1 του άρθρου 559 ΚΠολΔ) είτε εκ πλαγίου (αριθμός 19 του άρθρου 559 ΚΠολΔ) είτε παράβαση των διδαγμάτων της κοινής πείρας. Επομένως η σχετική κρίση του δικαστηρίου της ουσίας στον καθορισμό του ύψους της οφειλόμενης χρηματικής ικανοποίησης δεν υπόκειται στον έλεγχο του Ακυρωτικού. Και ορίζεται μεν από το άρθρο 25 του ισχύοντος Συντάγματος ότι: "Τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους Οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού

²³⁵ ΝοΒ 2006, σελ. 408

²³⁶ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, η οποία δέχτηκε τα εξής: «Δικαιούται όμως παράλληλα και υποχρεούται και το δικαστήριο, κατά την άσκηση της δικαιοδοτικής του λειτουργίας, να ερευνά αν στην συγκεκριμένη περίπτωση, με την επιδίκαση του προβλεπόμενου από το νόμο ελάχιστου ορίου χρηματικής ικανοποίησης, παραβιάζεται, η Συνταγματική αρχή της αναλογικότητας, με την έννοια της «αναλογικότητας μεταξύ του χρησιμοποιούμενου μέτρου και του επιδιωκόμενου σκοπού» και σε περίπτωση παραβίασής της, εν όψει των ιδιαίτερων συνθηκών (είδος και βαρύτητα της προσβολής, εκτάσεως της δημοσιότητας, βαθμού υπαιτιότητας και κοινωνικής θέσεως και οικονομικής καταστάσεως των μερών), να μην εφαρμόσει τη διάταξη για το ελάχιστο όριο και να επιδικάσει μικρότερο ποσό χρηματικής ικανοποίησης (Α.Π.-Πολ. 899 & 1043/2001). [...] Εξάλλου, ενώ η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας, για επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης ανώτερης του οριζόμενου στο νόμο ελάχιστου ορίου, αναγόμενη σε πράγματα, είναι ανέλεγκτη αναιρετικά (ΑΠ 886/2000), η κατ' ορθή ή μη εφαρμογή από το ίδιο δικαστήριο, της αρχής της αναλογικότητας, επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης, κατώτερης του οριζόμενου στο νόμο ελάχιστου ορίου, ελέγχεται αναιρετικά και από το άρθρο 559 αρ. 1 του ΚΠολΔ, ως παραβίαση δηλαδή κανόνα ουσιαστικού δικαίου»

²³⁷ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, η οποία δέχτηκε μεν, σε συμφωνία με τη πάγια νομολογία, ότι ο προσδιορισμός του ποσού της χρηματικής αποζημίωσης από το δικαστήριο της ουσίας δεν μπορεί να ελεγχθεί αναιρετικά, αλλά εξέτασε τα ποσά τα οποία επιδίκασε το Εφετείο βάσει της υπερνομοθετικής αρχής της αναλογικότητας και εν τέλει αναίρεσε τη προσβαλλόμενη απόφαση λόγω εσφαλμένης εφαρμογής του άρ. 25 παρ. 1 Σ, ήτοι λόγω εσφαλμένης εφαρμογής της αρχής της αναλογικότητας.

και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας". Όμως η αρχή της αναλογικότητας οριοθετεί τον περιοριστικό του δικαιώματος νόμο. Ακολουθεί εντεύθεν ότι τη τήρησή της εναπόκειται στο νομοθέτη. Η διοίκηση και ο δικαστής μπορούν και οφείλουν να ελέγχουν απτών, αν η αρχή αυτή έχει τηρηθεί και σε αρνητική περίπτωση να αρνούνται την εφαρμογή νόμου που ενέχει δυσανάλογο περιορισμό του ατομικού δικαιώματος. Η αρχή της αναλογικότητας δεν εφαρμόζεται απευθείας από τα δικαστήρια παρά μόνο για τον έλεγχο συνταγματικότητας νόμων που περιορίζουν δικαιώματα του ανθρώπου. Αυτό σημαίνει, ότι, όταν το δικαστήριο καλείται να προβεί σε προσδιορισμό εύλογης χρηματικής ικανοποίησης της ηθικής βλάβης ή ψυχικής οδύνης στα πλαίσια της ΑΚ 932, δεν εφαρμόζει την αρχή της αναλογικότητας, αλλά τη σχετική νομοθετική διάταξη. Επομένως δικαστική απόφαση που δεν προβαίνει σε καθορισμό εύλογης χρηματικής ικανοποίησης δεν είναι αντίθετη στην αρχή της αναλογικότητας, αλλά υπόκειται σε έλεγχο με τα εκάστοτε επιτρεπόμενα ένδικα μέσα και μέσα στα πλαίσια που αυτά παρέχουν. Αλλά όπως στην αρχή της παρούσας σκέψεως εκτέθηκε το καθορισθέν από το δικαστήριο της ουσίας ποσό χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης ή ψυχικής οδύνης, εφόσον δεν διαπιστώνεται υπέρβαση απ' αυτό των ακραίων ορίων της διακριτικής του ευχέρειας, δεν ελέγχεται για ευθεία ή εκ πλαγίου παραβίαση της διατάξεως του άρθρου 932 ΑΚ».

Σημαντική για την μετέπειτα εξέλιξη του ζητήματος ήταν η ΑΠ 195/2007²³⁸, η οποία είχε ως αντικείμενο αγωγή για καταβολή χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης που προκλήθηκε σε ανήλικο από τηλεοπτική εκπομπή. Ο Άρειος Πάγος με την απόφαση αυτή παρέπεμψε στην Ολομέλεια το γενικότερου ενδιαφέροντος ζήτημα (άρ. 563 παρ. 2 ΚΠολΔ), περί του αν η παραβίαση της υπερνομοθετικής αρχής της αναλογικότητας (25 παρ. 1 Σ) ιδρύει τον 1^ο και 19^ο λόγο αναίρεσης, ώστε να ελέγχεται αναιρετικά η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας ως προς το εύλογο ή όχι του ποσού της χρηματικής ικανοποίησης που επιδικάστηκε ή (περί του εάν) η αναλογικότητα θεωρείται ερμηνευτική αρχή που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά την ερμηνεία και εφαρμογή ουσιαστικού ή δικονομικού κανόνα δικαίου. Εάν γίνει το τελευταίο δεκτό, δεν θα ιδρύεται λόγος αναίρεσης για παραβίαση του άρ. 25 παρ. 1 Σ, αλλά θα προϋποτίθεται ύπαρξη λόγου αναίρεσης για παραβίαση κανόνα δικαίου, κατά τον έλεγχο του οποίου θα κριθεί εάν

²³⁸ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

κατά την τελολογική του ερμηνεία παραβιάστηκε η αρχή της αναλογικότητας. Το ζήτημα παραπέμφθηκε από την Τακτική Ολομέλεια του Άρειου Πάγου στην Πλήρη Ολομέλεια με την υπ' άρ. 41/2007 απόφαση²³⁹ της. Επί του ζητήματος αυτού εκδόθηκε η υπ' άρ. 6/2009 απόφαση της Ολομέλειας, η οποία δέχθηκε πως στο ιδιωτικό δίκαιο μπορεί να γίνει επίκληση της αρχής της αναλογικότητας σε δύο περιπτώσεις: (α) εάν ο **νομοθέτης** είχε παραβιάσει την αρχή αυτή θεσπίζοντας με νόμο υπέρμετρους περιορισμούς στα ατομικά δικαιώματα, οπότε και ο δικαστής δεν θα εφαρμόσει τον συγκεκριμένο νόμο, και (β) εάν ο **νομοθέτης** είχε παραλείψει να ασκήσει τις συνταγματικές του υποχρεώσεις, καταλείποντας στο νόμο κενό, οπότε και η αρχή της αναλογικότητας σε αυτές τις περιπτώσεις θα κληθεί επικουρικώς σε εφαρμογή. Αναφορικά με τις αδικοπρακτικές σχέσεις (άρ. 914 επ. ΑΚ), και συγκεκριμένα στο πεδίο επιδίκασης χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης (άρ. 932 ΑΚ), ο νομοθέτης στο ίδιο το άρθρο τάσσει ένα μέτρο στον δικαστή, ήτοι του επιτάσσει να υπολογίσει τη χρηματική αποζημίωση ώστε αυτή να είναι εύλογη, δηλ. ανάλογη με τις περιστάσεις της προκείμενης ατομικής περίπτωσης. Βάσει των ανωτέρω, λοιπόν, συμπεραίνει η ΟΛΑΠ 6/2009, πως δεν υπάρχει πεδίο άμεσης εφαρμογής του άρ. 25 παρ. 1 Σ στη περίπτωση του άρ. 932 ΑΚ, καθώς ο νομοθέτης δεν έχει αφήσει κάποιο κενό και πως η ευθεία επίκληση της αρχής της αναλογικότητας κατά τον προσδιορισμό της εύλογης αποζημίωσης στερείται σημασίας, καθώς δεν θα οδηγούσε διαφορετικά αποτελέσματα απ' ότι η διάταξη του αρ. 932 ΑΚ. Στην απόφαση αυτή, σημαντικό είναι να τονιστεί, πως υπήρχε και ισχυρός αντίλογος τεσσάρων Αρεοπαγιτών, και συγκεκριμένα της Ρένας Ασημακοπούλου, της Ειρήνης Αθανασίου, του Χαράλαμπου Παπαήλιου και του Αθανάσιου Κουτρομάνου, οι οποίοι υποστήριζαν (βλ. και παραπάνω) πως η έννοια της αναγκαιότητας και συνεπώς της αναλογικότητας είναι αυστηρότερη από την έννοια του «*ευλόγου*», που σε ορισμένες περιπτώσεις χρησιμοποιεί ο νόμος αφήνοντας την εξειδίκευση της στη συγκεκριμένη περίπτωση στη διακριτική εξουσία του δικαστηρίου. Εάν, λοιπόν, κατά την επιδίκαση της εύλογης χρηματικής ικανοποίησης του άρ. 932 ΑΚ παραβιασθεί η αρχή της αναλογικότητας με την επιδίκαση δυσανάλογα μεγάλου ή μικρού χρηματικού ποσού χρηματικής ικανοποίησης, χωρεί αναίρεση της απόφασης για εσφαλμένη εφαρμογή της ουσιαστικού δικαίου διάταξης του άρ. 25 παρ. 1 Σ, λαμβανόμενη υπόψη σε

²³⁹ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

συνδυασμό με τα άρ. 10 ΕΣΔΑ, 59 και 932 ΑΚ²⁴⁰²⁴¹. η μειωσιφία απέκλεισε, δηλαδή, **την ευθεία επίκληση της αρχής της αναλογικότητας**, αλλά υποστήριξε πως η αρχή αυτή αποτελεί υπερνομοθετική υποχρέωση, η οποία οφείλει να γίνεται σεβαστή²⁴².

²⁴⁰ Συγκεκριμένα δέχτηκαν τα εξής: «Με βάση το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος καθιερώνεται επιταγή όχι μόνον προς το νομοθέτη, αλλά και προς τον δικαστή (ΟΛΑΠ 43,44 και 45/2005) στο μέτρο που έχει ανατεθεί στον τελευταίο διακριτική εξουσία να προβαίνει σε σταθμίσεις και κρίσεις, χωρίς να δεσμεύεται από το κοινό νομοθέτη, ο οποίος δεν έχει την εξουσία να θέσει εκποδών μια αυξημένης τυπικής ισχύος συνταγματική επιταγή, που έχει τη θέση της πλέον, κατά τη ρητή διατύπωση του αναθεωρημένου κειμένου του άρθρου 25 παρ. 1 εδ. γ' και "στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζει". Έτσι δεν βρίσκει έρεισμα στο σύνταγμα η εκδοχή ότι πρέπει να γίνεται διάκριση ως προς την εξουσία, αλλά και την υποχρέωση των δικαστηρίων να σέβονται την αρχή αυτή, ανάλογα με το αν οι περιορισμοί των δικαιωμάτων τίθενται απευθείας από το Σύνταγμα ή από το νόμο κατά πρόβλεψη του Συντάγματος. Ειδικότερα τα δικαστήρια πρέπει να εφαρμόζουν την αρχή της αναλογικότητας κατά την ερμηνεία και εφαρμογή των διατάξεων που συνεπάγονται περιορισμούς των δικαιωμάτων, ιδιαίτερα δε κατά των άσκηση της διακριτικής εξουσίας που τους παρέχει σχετική διάταξη του Συντάγματος ή του νόμου. Το αποτέλεσμα της εφαρμογής αυτής δεν επιτρέπεται να συνιστά μέτρο που θίγει προστατευόμενο από το σύνταγμα δικαίωμα κατά τέτοιο τρόπο ώστε η σχετική προσβολή να αντιβαίνει στην αρχή της αναλογικότητας, διότι τότε υπάρχει παραβίαση από το δικαστήριο του άρθρου 25 παρ. 1 του Συντάγματος. Σε σχέση δε με δικαιώματα του ανθρώπου που κατοχυρώνονται από την ΕΣΔΑ, οπότε ως κριτήριο για τη συμβατότητα των περιορισμών τους προς τη διεθνή αυτή σύμβαση λαμβάνεται και η αναγκαιότητα του μέτρου που συνιστά τον περιορισμό για την επίτευξη του επιδιωκόμενου με αυτόν νόμιμου σκοπού, έχει κριθεί από το ΕΔΔΑ ότι με την τήρηση της συνυφασμένης προς την αναγκαιότητα αρχής της αναλογικότητας είναι επιφορτισμένοι όχι μόνο οι νομοθέτες των επί μέρους κρατών, αλλά και τα δικαστήρια τους, όπως και όλα τα λοιπά κρατικά όργανά τους (βλ μεταξύ άλλων απόφαση της 5-7-2007, υπόθεση Λιοναράκης κατά Ελλάδος, απόφαση της 16-2- 2005, υπόθεση Selisto κατά Φιλανδίας, απόφαση 26-4-1979, υπόθεση Sunday Times κατά Ηνωμένου Βασιλείου, απόφαση της 9-12-1979, υπόθεση Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου). Συνεπώς και τα Ελληνικά δικαστήρια στις περιπτώσεις περιορισμών που κατοχυρώνονται από την ΕΣΔΑ, είναι υποχρεωμένα όχι μόνο να ελέγχουν αν οι περιορισμοί που επιβάλλει ο νομοθέτης είναι συμβατοί με αυτήν, αλλά και να εφαρμόσουν τις σχετικές νομοθετικές διατάξεις, κατά τρόπο ώστε το μέτρο που λαμβάνεται στη συγκεκριμένη περίπτωση όχι μόνο να προβλέπεται από το νόμο, αλλά και να είναι αναγκαίο, κατ'εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας. Η έννοια της αναγκαιότητας και συνεπώς της αναλογικότητας είναι αυστηρότερη και από την έννοια "του ευλόγου", που σε ορισμένες περιπτώσεις χρησιμοποιεί ο νόμος, αφήνοντας την εξειδίκευσή της στη συγκεκριμένη περίπτωση στη διακριτική εξουσία του δικαστηρίου. Κατά την άσκηση της διακριτικής αυτής εξουσίας περιορίζεται το Δικαστήριο από την αρχή της αναλογικότητας και εφόσον δεν τηρήσει την αρχή αυτή, παραβιάζει τη διάταξη του άρθρου 25 παρ. 1 του Συντάγματος, σε συνδυασμό με την οικεία διάταξη του Συντάγματος, της ΕΣΔΑ, που προστατεύει το σχετικό δικαίωμα, καθώς και εκείνη που επιτρέπει τον περιορισμό του. Εξάλλου, στα θεμελιώδη δικαιώματα που προστατεύονται τόσο από το Σύνταγμα (άρθρο 14), όσο και από την ΕΣΔΑ (άρθρο 10 παρ. 1) περιλαμβάνεται και το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση των στοχασμών.».

²⁴¹ Τη θέση αυτή της μειωσιφίας, ότι δηλ. η αρχή της αναλογικότητας κατευθύνεται και προς τον δικαστή, είχαν υποστηρίξει στο παρελθόν και η ΟΛΑΠ 45/2005, 44/2005 και 43/2005, όλες διαθέσιμες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ. Απολύτως επιβεβλημένο θεωρεί ο Ν. Νίκας τον αναίρετικό έλεγχο της δικαστικής απόφασης, η οποία παραβιάζει την αρχή της αναλογικότητας, λαμβανομένης υπόψη και της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, όπως λ.χ. της υπόθεσης Λιοναράκης κατά Ελλάδος

Η νομολογιακή εξέλιξη δεν σταμάτησε, ωστόσο, εδώ· δύο χρόνια αργότερα, εκδόθηκε η υπ' άρ. 19/2011 απόφαση της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου²⁴³, η οποία δέχτηκε τα εξής: *«Κατά το άρθρο 932 ΑΚ, σε περίπτωση αδικοπραξίας, το δικαστήριο μπορεί να επιδικάσει εύλογη, κατά την κρίση του, αποζημίωση λόγω ηθικής βλάβης. Από τη διάταξη αυτή προκύπτει, ότι παρέχεται στο δικαστήριο η δυναμική ευχέρεια, ύστερα από εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών που οι διάδικοι θέτουν υπόψη του, όπως του βαθμού του πταίσματος του υπόχρεου, του είδους της προσβολής, της περιουσιακής και κοινωνικής καταστάσεως των μερών και με βάση τους κανόνες της κοινής πείρας και λογικής, να επιδικάσει ή όχι χρηματική ικανοποίηση, αν κρίνει ότι επήλθε στον αδικηθέντα ηθική βλάβη ή ψυχική οδύνη, καθορίσει δε συγχρόνως και το ποσό αυτής, που θεωρεί εύλογο. Ο προσδιορισμός του ποσού της εύλογης χρηματικής ικανοποιήσεως αφέθηκε στην ελεύθερη εκτίμηση του δικαστηρίου, η σχετική κρίση του οποίου δεν υπόκειται στον ανααιρετικό έλεγχο, αφού σχηματίζεται από την εκτίμηση των πραγματικών γεγονότων (ΚΠολΔ 561 παρ. 1), χωρίς υπαγωγή του πορίσματος σε νομική έννοια, ώστε να μπορεί να κριθεί εσφαλμένη εφαρμογή του νόμου, είτε ευθέως, είτε εκ πλαγίου, για έλλειψη νόμιμης βάσης (ΟΛΑΠ 13/2002).»*

Στη συνέχεια, εκδόθηκε η υπ' άρ. 1942/2013 απόφαση του Αρείου Πάγου, η οποία παρέπεμψε στη Τακτική Ολομέλεια το ζήτημα του κατά πόσον προσβάλλεται νομίμως με αναίρεση για υπέρβαση των άκρων ορίων της διακριτικής ευχέρειας, ήτοι για παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας, απόφαση δικαστηρίου της ουσίας, με την οποία επιδικάστηκε χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης εξ αδικοπραξίας και ειδικότερα ως προς το ύψος του ποσού που επιδικάστηκε. Εκδόθηκε η απόφαση 1/2015 της Ολομέλειας, η οποία παρέπεμψε το ζήτημα στην

(05.07.2007), η οποία δέχτηκε πως ο Άρειος Πάγος οφείλει κατά τη συγκεκριμενοποίηση του ποσού της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης για δυσφήμιση να σταθμίζει και την εύλογη σχέση αναλογικότητας μεταξύ του επιδικασθέντος ποσού και της βαρύτητας της προσβολής της υπόληψης του θύματος της συκοφαντικής συμπεριφοράς, βλ. σε Ν. Νίκας Νομικές μελέτες, 2^{ος} τόμος, 2014, σελ. 209

²⁴² Ομοίως και Ν. Νίκας, Νομικές μελέτες, 2^{ος} τόμος, 2014, σελ. 211, ο οποίος συνεχίζει υποστηρίζοντας ότι στο πλαίσιο σεβασμού της θεμελιώδους αρχής της δίκαιης δίκης, ο Άρειος Πάγος μπορεί να εξετάζει αυτοτελώς ως λόγο αναίρεσης τη παραβίαση του άρ. 25 παρ. 1 Σ, χωρίς να συνδυάζεται με επίκληση κάποιου από τους περιοριστικά αναφερόμενους στο δίκαιο της αναίρεσης λόγους αναίρεσης.

²⁴³ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

Πλήρη Ολομέλεια του Άρειου Πάγου, ως εξαιρετικής σημασίας²⁴⁴. Εν τω μεταξύ, είχε παραπεμφθεί στην Πλήρη Ολομέλεια με την υπ' άρ. 979/2014 απόφαση του Άρειου Πάγου²⁴⁵ και το ευρύτερο της ΟΛΑΠ 1/2015 ζήτημα «*εάν η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας ως προς το ποσό της επιδικαζόμενης λόγω ηθικής βλάβης χρηματικής ικανοποίησης κατά το άρθρ. 932 ΑΚ αποτελεί κρίση περί τα πράγματα που δεν ελέγχεται αναιρετικά ούτε μέσω της αρχής της αναλογικότητας ή εάν αντίθετα η έννοια της εύλογης χρηματικής ικανοποίησης κατά το παραπάνω άρθρο συνιστά αόριστη νομική έννοια, κατά την εξειδίκευση της οποίας ως προς το ποσό της επιδικαζόμενης χρηματικής ικανοποίησης υπόκειται, με έμμεση εφαρμογή και της αρχής της αναλογικότητας, σε αναιρετικό έλεγχο για υπέρβαση των ακραίων ορίων της διακριτικής ευχέρειας του δικαστηρίου της ουσίας.*» Επί του ζητήματος αυτού εκδόθηκε η υπ' άρ. 9/2015 ΟΛΑΠ²⁴⁶, η οποία απεφάνθη ότι ο προσδιορισμός του ποσού της εύλογης χρηματικής αποζημίωσης επαφίεται στην ελεύθερη κρίση του δικαστηρίου της ουσίας, που σχηματίζεται ύστερα από την εκτίμηση πραγματικών περιστατικών χωρίς υπαγωγή σε νομική έννοια και συνακόλουθα η σχετική κρίση δεν υπόκειται στον έλεγχο του Άρειου Πάγου, οπότε και δεν μπορεί να νοηθεί εσφαλμένη, κατά τούτο, εφαρμογή του νόμου (ΑΚ 932). Ωστόσο, η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας αναφορικά με τον προσδιορισμό του ποσού χρηματικής ικανοποίησης κατά το άρ. 932 ΑΚ υπόκειται σε αναιρετικό έλεγχο αφενός για ευθεία (559 αρ. 1) και εκ πλαγίου παράβαση (559 αρ. 19) της αρχής της αναλογικότητας και αφετέρου όταν διαπιστώνεται υπέρβαση από το δικαστήριο της ουσίας των ακραίων ορίων της διακριτικής του ευχέρειας. Η υπέρβαση των ορίων της διακριτικής ευχέρειας αντιμετωπίζεται από τον Άρειο Πάγο ως αυτοτελές μέσο ελέγχου της κρίσης του δικαστηρίου της ουσίας, χωρίς να υπάγεται ευθέως στην έννοια της αναλογικότητας, αλλά εμμέσως²⁴⁷²⁴⁸. Άλλοις λόγοις, δεν ελέγχεται αναιρετικά το

²⁴⁴ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

²⁴⁵ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

²⁴⁶ ΕΠολΔ 2015, σελ. 538-552, με σχόλιο Κ. Καλαβρού/Ε. Γιαννακάκι

²⁴⁷ Βλ. αναλυτικά τη θέση της πλειοψηφίας «Όσον αφορά το ζήτημα, αν η σχετική κρίση του δικαστηρίου της ουσίας (για τον προσδιορισμό του ποσού προς αποκατάσταση της ηθικής βλάβης), μπορεί να ελεγχθεί αναιρετικά για παραβίαση ευθέως ή εκ πλαγίου της αρχής της αναλογικότητας, η κρατήσασα στην Ολομέλεια γνώμη, έχει ως εξής: Με το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος, όπως αυτό ισχύει μετά την αναθεώρηση του με το από 6/17-4-2001 Ψήφισμα της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής, ορίζεται ότι "οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα του ανθρώπου ως άτομου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας". Με την

νέα αυτή διάταξη ο αναθεωρητικός νομοθέτης επέλεξε να κατοχυρώσει ρητά, από το όλο σύστημα των εγγυήσεων για τα επιτρεπτά όρια των επιβαλλόμενων στα ατομικά δικαιώματα νομοθετικών περιορισμών, την εγγύηση εκείνη που είναι γνωστή ως αρχή της αναλογικότητας. Απέκτησε έτσι ρητή συνταγματική υφή η αρχή αυτή, η οποία, ωστόσο, και προηγουμένως αναγνωριζόταν ως αρχή συνταγματικής ισχύος, που απορρέει από την ίδια την έννοια του κράτους δικαίου, αλλά και από την ουσία των θεμελιωδών ατομικών δικαιωμάτων, τα οποία, ως έκφραση της γενικότερης ελευθερίας του ατόμου, δεν πρέπει να περιορίζονται από την κρατική εξουσία περισσότερο από όσο είναι αναγκαίο για την προστασία των δημόσιων συμφερόντων. Η αρχή αυτή, υπό την έννοια του τηρητέου μέτρου της εύλογης αντιστάθμισης προσφοράς και οφέλους, που αποτελεί, όπως προαναφέρθηκε κανόνα συνταγματικής βαθμίδας, επενεργεί σε κάθε είδους κρατική δραστηριότητα, καθώς και όταν πρόκειται για αντικρουόμενα συμφέροντα στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, αφού η έκταση της αρχής αυτής δεν περιορίζεται μόνο σε ορισμένες περιοχές του δικαίου, αλλά, όπως προαναφέρθηκε, και πριν από την ρητή συνταγματική της κατοχύρωση, διέτρεχε το σύνολο της έννομης τάξης και συνεπώς πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά την ερμηνεία και εφαρμογή οποιουδήποτε κανόνα δικαίου. Αλλωστε, με ρητή διατύπωση στο άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος η θεσπιζόμενη από αυτήν προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου ως ατόμου ισχύει και "στις σχέσεις των ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζει", και οριοθετείται έτσι η υποχρέωση και των αρμοδίων δικαιοδοτικών οργάνων, όταν επιλαμβάνονται της επίλυσης ιδιωτικών διαφορών, να τις επιλύουν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να υπάρχει μια δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στα αντιτιθέμενα συμφέροντα, με παράλληλη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Συγκεκριμένα πρέπει, τα λαμβανόμενα μέτρα και οι έννομες συνέπειες, να είναι πρόσφορα (κατάλληλα) για την πραγμάτωση του επιδιωκόμενου σκοπού, αναγκαία, υπό την έννοια να συνιστούν μέτρο, το οποίο σε σχέση με άλλα δυνάμενα να ληφθούν μέτρα να επάγεται τον ελάχιστο δυνατό περιορισμό για τον διάδικο σε βάρος του οποίου απαγγέλλονται, και αναλογικά υπό στενή έννοια, δηλαδή να τελούν σε ανεκτή σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό, προκειμένου η αναμενόμενη ωφέλεια να μην υπολείπεται της βλάβης που προκαλούν. Ενόψει τούτων, δεν καταλείπεται αμφιβολία ότι η ως άνω συνταγματική διάταξη, έστω και αν ρητά δεν αναφέρεται σ' αυτήν, απευθύνεται και στον δικαστή, όσον αφορά τις σχέσεις των διαδίκων, καθιερώνοντας αυτήν ως δεσμευτική δικαιοδική αρχή, όπως και άλλες τέτοιες αρχές που διατρέχουν το δίκαιο και είναι δεσμευτικές (αρχή του σεβασμού της αξίας του ανθρώπου, αρχή της δίκαιης δίκης κλπ). Εξάλλου, η αρχή αυτή, ως διάχυτη στην έννομη τάξη, υπερβαίνει τα όρια της ρητής συνταγματικής κατοχύρωσης της, με την οποία πάντως αναδείχθηκε η σημασία της ως βασικής εγγύησης για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, οφείλει δε ο δικαστής κατά την ερμηνεία και την εφαρμογή των διατάξεων της κοινής νομοθεσίας, που άπτονται των δικαιωμάτων αυτών, να προστρέχει στο κρίσιμο για την όλη έννομη τάξη περιεχόμενο της συνταγματικής αρχής της αναλογικότητας, που όπως αναφέρθηκε απορρέει από την αρχή της ισότητας και την αρχή του κράτους δικαίου. Αποτελεί την αντίστροφη μορφή της απαγόρευσης της κατάχρησης δικαιώματος, όταν το ασκούμενο δικαίωμα υπερβαίνει τα ακραία όρια που θέτουν η καλή πίστη ή τα χρηστά ήθη, καθώς και ο οικονομικός και κοινωνικός σκοπός του δικαιώματος. Στην περίπτωση δε υπέρβασης της αρχής της αναλογικότητας πρόκειται για δυσαναλογία μέσου προς το σκοπό, δηλ. το ασκούμενο δικαίωμα έχει απολέσει την αναλογία του προς τον επιδιωκόμενο σκοπό και συνακόλουθα η άσκηση του είναι απαγορευμένη. Ψεπομένως, όπως και η κατάχρηση δικαιώματος, που αποτελεί απαγορευτικό κανόνα, και οριοθετεί αρνητικά την άσκηση των δικαιωμάτων, έτσι και η αρχή της αναλογικότητας αποτελεί κανόνα δικαίου (γενική νομική αρχή), η οποία προσδιορίζει την τελολογική λειτουργία των πάσης φύσεως δικαιωμάτων και του ιδιωτικού δικαίου. Από τα ως άνω συνάγεται, ως γενική νομική αρχή, ότι η έννομη συνέπεια που είτε προβλέπεται από κανόνα δικαίου κατώτερης τυπικής ισχύος από εκείνες του Συντάγματος, είτε απαγγέλλεται από δικαστικό ή διοικητικό όργανο, πρέπει να τελεί, σε σχέση ανεκτής αναλογίας προς το αντίστοιχο πραγματικό, δηλ. να μην υπερβαίνει τα όρια όπως διαγράφονται από τα δεδομένα της κοινής πείρας και της κοινής περί δικαίου συνείδησης σε ορισμένο τόπο και χρόνο, όπως αποτυπώνονται με την συνήθη πρακτική των δικαστηρίων. Η κρίση δηλαδή του ουσιαστικού δικαστηρίου πρέπει να μην παραβιάζει την αρχή της αναλογικότητας, ούτε να

«εύλογο», αλλά το «ακραία δυσανάλογο»²⁴⁹, το οποίο και αποκλείεται παντελώς κατά τη κρίση κάθε λογικού ανθρώπου, αλλά η «αναντιστοιχία» του επιδικαζόμενου ποσού σε σχέση με το ενδεικνυόμενο για τη πλήρη ανακούφιση του θύματος²⁵⁰.

Και πάλι, υπήρχε ισχυρή μειοψηφία εννέα μελών του δικαστηρίου, τα οποία και υποστήριξαν ότι το «εύλογο» της χρηματικής ικανοποίησης αποτελεί αόριστη νομική έννοια και ελέγχεται αναιρετικά ως προς την ερμηνεία της από το δικαστήριο της ουσίας για ευθεία ή εκ πλαγίου παράβασή της εν λόγω διάταξης, κατά την εξειδίκευση της οποίας, με κριτήρια αντικειμενικά, αντλούμενα από το σκοπό του κανόνα δικαίου στον οποίον περιέχεται, υπόκειται, με έμμεση εφαρμογή και η αρχή της αναλογικότητας του άρ. 25 παρ. 1 Σ. Ο καθηγητής Κ. Καλαβρός έχει επανειλημμένως υποστηρίζει το ορθό της άποψης της μειοψηφίας²⁵¹. Εκκινώντας από τη γενική διαπίστωση του θετικού χαρακτήρα του έστω και περιφερειακού αναιρετικού ελέγχου κατά την επιδίκαση της χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρ. 932 ΑΚ²⁵², υποστηρίζει πως το «εύλογο» της χρηματικής ικανοποίησης δεν είναι κάτι διάφορο του «ανάλογο»²⁵³ και αποτελεί αόριστη νομική έννοια με αξιολογικό περιεχόμενο, και πως προκειμένου να ανευρεθεί το περιεχόμενό της, πρέπει ο δικαστής να επιστρατεύσει τα **αντικειμενικά** και όχι **υποκειμενικά** (προκειμένου να απαγορεύεται ο αναιρετικός έλεγχος) κριτήρια, όπως αυτά αναφέρθηκαν ανωτέρω,

υπερβαίνει τα ακραία όρια της διακριτικής του ευχέρειας, που αποτελεί, γενική αρχή του δικαίου και μέσο ελέγχου της κρίσης του δικαστηρίου, χωρίς να υπάγεται στην έννοια της αναλογικότητας.»

²⁴⁸ Μετέπειτα αποφάσεις Αρείου Πάγου τάχθηκαν υπέρ της αιτιολογίας της ΟΛΑΠ 9/2015. Ενδεικτικά: ΑΠ 439/2019, ΑΠ 298/2019, ΑΠ 142/2019, ΑΠ 132/2019, ΑΠ 88/2018, ΑΠ 211/2017, ΑΠ 1051/2017, όλες διαθέσιμες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ. Βλ. και Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 606επ.

²⁴⁹ Βλ. παραδείγματα σε *Ι. Δεληκωστόπουλο*, Το απαράδεκτο στην αναιρετική δίκη, 2021, σελ. 89-90

²⁵⁰ *Ε. Ποδηματά*, Η αρχή της αναλογικότητας (25 § 1 εδ. δ' Συντ.) στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου. Από την ΟΛΑΠ 6/2009 στην ΟΛΑΠ 9/2015: αποτίμηση μιας πολυκύμαντης και επισφαλούς πορείας με αφορμή το ζήτημα της «εύλογης» ικανοποίησης κατ' ΑΚ 932, *ΕλλΔνη* 2017, σελ. 1005, *Ι. Δεληκωστόπουλος*, Το απαράδεκτο στην αναιρετική δίκη, 2021, σελ. 88-89

²⁵¹ Βλ. αντί πολλών, Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 604, *ο ίδιος*, Επιδίκαση εύλογης χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρ. 932 ΑΚ και αναιρετικός έλεγχος – Ταυτόχρονα παρατηρήσεις στην ΑΠ 1141/2013, *ΕΠολΔ* 2013, σελ. 326-337, *ο ίδιος*, Ο αναιρετικός έλεγχος της επιδίκασης χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρ. 932 ΑΚ, *ΝοΒ* 2015, σελ. 1901, *ο ίδιος*, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 120 επ. Βλ. και *Γ. Μητσόπουλο*, Αναλογικότητα και αναιρετικός έλεγχος για υπέρμετρη επιδίκαση ποσού λόγω ηθικής βλάβης, *ΧρΙΔ* 2006, σελ. 771

²⁵² Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 617

²⁵³ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 611

μαζί με τα διδάγματα της κοινής πείρας και την αρχή της αναλογικότητας, η οποία θα τεθεί από κοινού με τα προαναφερόμενα στη μείζονα πρόταση του σχετικού υπαγωγικού συλλογισμού. Επειδή, λοιπόν, η αρχή της αναλογικότητας αποτελεί περιεχόμενο της **μείζονος πρότασης του σχετικού υπαγωγικού συλλογισμού, ελέγχεται αναιρετικά για ευθεία ή εκ πλαγίου παράβαση του άρ. 932 ΑΚ**²⁵⁴. Για παράδειγμα, αναιρετικός έλεγχος βάσει του άρ. 559 άρ. 19 ΚΠολΔ, θα μπορούσε να διενεργηθεί εάν ο δικαστής απλώς παρέθετε τα αντικειμενικά κριτήρια, όπως είναι λ.χ. ο βαθμός πταίσματος του δράστη, η οικονομική επιφάνεια των μερών, κ.λπ. χωρίς να τα συνδέσει ευθέως με τα πραγματικά περιστατικά²⁵⁵. Αντίθετος με την άποψη της πλειοψηφίας και ο Ι. Παπανικολάου με επιχειρήματα εντός των οποίων βρίσκεται και το ότι η άποψη της πλειοψηφίας μετατρέπει τον Άρειο Πάγο κατά κάποιο τρόπο σε δικαστήριο ουσίας τρίτου βαθμού²⁵⁶. Κατά τον Κ. Καλαβρό, ενδέχεται οι αντιφατικές απόψεις των μελών της Ολομέλειας του Άρειου Πάγου να οδηγήσουν το εν λόγω ζήτημα εκ νέου προς κρίση από την Ολομέλεια στο μέλλον²⁵⁷.

6.2. Συμπερασματικές παρατηρήσεις για τις νομικές έννοιες

Ανακεφαλαιώνοντας, οι έννοιες που περιέχονται στους κανόνες δικαίου ονομάζονται νομικές έννοιες και διακρίνονται σε ορισμένες και αόριστες, ανάλογα με το βαθμό της εννοιολογικής τους σαφήνειας, ήτοι ανάλογα με το αν διαθέτουν ευρύ εννοιολογικό πυρήνα και στενή εννοιολογική περιφέρεια (ορισμένες έννοιες), ή διαθέτουν στενό εννοιολογικό πυρήνα και ευρεία εννοιολογική περιφέρεια (αόριστες έννοιες). Όσο πιο ευρεία είναι η εννοιολογική περιφέρεια, τόσο μεγαλύτερη παρουσιάζεται η ανάγκη για συγκεκριμενοποίηση και εξειδίκευση, με αφετηρία πάντοτε την υπό κρίση περίπτωση. Κατά τη γνώμη της γράφουσας, θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως απολύτως ορισμένες είναι οι έννοιες που εξειδικεύονται χωρίς τη

²⁵⁴ Κ. Καλαβρός, Επιδίκαση εύλογης χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρ. 932 ΑΚ και αναιρετικός έλεγχος – Ταυτόχρονα παρατηρήσεις στην ΑΠ 1141/2013, ΕΠολΔ 2013, σελ. 326-337

²⁵⁵ Κ. Καλαβρός, Ο αναιρετικός έλεγχος της επιδίκασης χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρ. 932 ΑΚ, ΝοΒ 2015, σελ. 1901

²⁵⁶ Ι. Παπανικολάου, Αναιρετικός έλεγχος του ύψους του ποσού για εύλογη ή κατά τις περιστάσεις αποζημίωση κατά τον Αστικό Κώδικα, ιδίως κατά την 932 ΑΚ, ΝοΒ 2016, σελ. 811-818

²⁵⁷ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 611

προσφυγή στη γραμματική διατύπωση άλλου κανόνα δικαίου, στην τελολογία του κανόνα δικαίου στον οποίον περιέχονται, ή σε γενικότερες επιδιώξεις της έννομης τάξης. Έτσι, ορισμένες είναι μόνον οι έννοιες που αποτελούνται από αριθμητικά στοιχεία, π.χ. ώρα, ημερομηνία, κιλά, κ.λπ., ενώ όλες οι λοιπές έννοιες είναι αόριστες, με την έννοια ότι προκειμένου να εξειδικευτούν πρέπει είτε να γίνει προσφυγή σε άλλον κανόνα δικαίου (βλ. λ.χ. παραπάνω το παράδειγμα του «εγγράφου»), είτε να γίνει προσφυγή στη τελολογία του κανόνα δικαίου στον οποίον περιέχονται ή στις γενικές επιδιώξεις της καθόλου έννομης τάξης (βλ. λ.χ. παραπάνω την έννοια των «χρηστών ηθών»). κατά τη γνώμη μας, λοιπόν, η παρατήρηση του καθηγητή Κ. Καλαβρού, περί ύπαρξης μιας κατηγορίας αόριστων νομικών εννοιών που παρουσιάζουν υψηλότερη εννοιολογική δυσπροσδιοριστία είναι ορθή.

Οι αόριστες έννοιες διακρίνονται σε περιγραφικές και κανονιστικές εν στενή έννοια. Οι περιγραφικές έννοιες μπορεί να είναι και ορισμένες και αόριστες. Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι κανονιστικές εν στενή έννοια έννοιες, οι οποίες προκειμένου να τις εξειδικεύσει, ο εφαρμοστής του δικαίου διέρχεται από συγκεκριμένη υπαγωγική διαδικασία, και συγκεκριμένα πλάθει, δημιουργεί εκ νέου τη μείζονα πρόταση του υπαγωγικού συλλογισμού αντλώντας με αντικειμενικό τρόπο στοιχεία, αξίες, από τον κανόνα δικαίου και φυσικά λαμβάνοντας υπόψη και την ατομική περίπτωση. Επίσης, η αοριστία των κανονιστικών εννοιών δεν είναι όμοια σε όλες, καθώς υπάρχουν διαβαθμίσεις ως προς την ασάφεια με την οποία αυτές είναι διαμορφωμένες από τον νομοθέτη. Σε κάθε περίπτωση, η δημιουργία της μείζονος πρότασης από τον δικαστή δεν τον μετατρέπει σε νομοθέτη, αλλά μέσω αυτής της ενέργειας, ο εφαρμοστής του δικαίου εξειδικεύει τον ήδη υπάρχοντα κανόνα δικαίου.

Ιδιαίτερη κατηγορία αόριστων νομικών εννοιών είναι οι αόριστες νομικές έννοιες που εντοπίζονται στην έννομη συνέπεια του κανόνα δικαίου, και με τις οποίες καθιερώνεται διακριτική ευχέρεια του δικαστή κατά τον ειδικότερο κατά περιεχόμενο προσδιορισμό της διαγνωστέας ενόψει της ατομικής περίπτωσης έννομης συνέπειας. Στη περίπτωση της διακριτικής ευχέρειας, οι έννοιες εξειδικεύονται σε δύο στάδια: εν πρώτοις, ο δικαστής αντλεί από τον κανόνα δικαίου τα αξιολογικά κριτήρια, εντός των οποίων θα κινηθεί κατά την άσκηση της διακριτικής ευχέρειας, και στη συνέχεια την ασκεί, επιλέγοντας μια από τις εξίσου νόμιμες λύσεις. Ευρείας επεξεργασίας σε θεωρητικό και νομολογιακό επίπεδο έχει τύχει η έννοια του ευλόγου της χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρ. 932 ΑΚ. Σύμφωνα με τη κρατούσα άποψη στη νομολογία, το

ύψος της «εύλογης» αποζημίωσης δεν ελέγχεται αναιρετικά με τον 1^ο και 19^ο λόγο ανάρτησης του άρ. 559 ΚΠολΔ, καθώς το «εύλογο» δεν αποτελεί νομική έννοια, αλλά κρίση περί τα πράγματα. Ωστόσο, μπορεί να ελεγχθεί εμμέσως, εάν έχει λάβει χώρα παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας κατά τον υπολογισμό του, για ευθεία και εκ πλαγίου παράβαση της αρχής της αναλογικότητας και όταν διαπιστώνεται υπέρβαση από το δικαστήριο της ουσίας των ακραίων ορίων της διακριτικής ευχέρειας του δικαστή, η οποία αποτελεί αυτοτελές μέσο ελέγχου της κρίσης του δικαστηρίου της ουσίας. Έχει διατυπωθεί, ωστόσο, και αντίθετη άποψη, σύμφωνα με την οποία, επειδή το «εύλογο» αποτελεί αόριστη νομική έννοια, για τον λόγο αυτόν ελέγχεται αναιρετικά για ευθεία ή εκ πλαγίου παράβαση, όπως όλες οι νομικές έννοιες. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, η αρχή της αναλογικότητας αποτελεί αξιολογικό περιεχόμενο της έννοιας του «εύλογου», επομένως μπορεί να στηρίζει τους 1 και 19 λόγους ανάρτησης του άρ. 559 ΚΠολΔ. Εδώ δηλ. προβάλλεται η απόφαση του δικαστηρίου της ουσίας ως προς εσφαλμένη ερμηνεία, εφαρμογή και εκ έλλειψη νόμιμης βάσης ως προς την έννοια του «εύλογου», ενώ κατά τη κρατούσα άποψη δεν μπορεί να προσβληθεί με αναιρετικό λόγο το ύψος της αποζημίωσης που επιδίκασε ο δικαστής ευθέως, αλλά μόνον εμμέσως, εάν διαπιστώθηκε παράβαση της αρχής της αναλογικότητας ή υπέρβαση των ορίων της διακριτικής ευχέρειας.

Επομένως, το άρ. 932 ΑΚ ελέγχεται αναιρετικά στις εξής περιπτώσεις: όταν γίνεται υπέρβαση των άκρων ορίων της διακριτικής ευχέρειας²⁵⁸, κατά τον Κ. Καλαβρό²⁵⁹, όταν παραβιάζεται ευθέως ή εκ πλαγίου το μέτρο της «εύλογης» αποζημίωσης, καθώς το «εύλογο» αποτελεί αόριστη νομική έννοια, η οποία ελέγχεται αναιρετικώς, όταν λαμβάνονται υπόψη κριτήρια που δεν είναι αντικειμενικά σε θέση να οδηγήσουν στην επιμέτρηση της αποζημίωσης²⁶⁰, όταν ο δικαστής παραβαίνει υποχρεωτικούς κανόνες, όπως π.χ. το δικαίωμα ακρόασης²⁶¹, καθώς και όταν

²⁵⁸ Κ. Μπέης, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1125, ΑΠ 1872/2013, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 78/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΟΛΑΠ 9/2015, ΕΠολΔ 2015, σελ. 538-552, με σχόλιο Κ. Καλαβρού/Ε. Γιαννακάκι

²⁵⁹ Κ. Καλαβρός, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος κατά τον αναιρετικό έλεγχο της επιδίκασης εύλογης χρηματικής ικανοποίησης κατ'άρ. 932 ΑΚ, ΝοΒ 200, σελ. 1044, βλ. και μειοψηφία της ΟΛΑΠ 9/2015

²⁶⁰ Βλ. παραπάνω και ΟΛΑΠ 9/2015

²⁶¹ Κ. Μπέης, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1125

λαμβάνει χώρα παραβίαση του άρ. 25 παρ. 1 Σ²⁶², σύμφωνα με τα όσα αναφέρθηκαν ανωτέρω.

7. Ο Νομικός Συλλογισμός

7.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις σε βασικές φιλοσοφικές έννοιες και νοήματα

Προτού εισέλθουμε στη παρουσίαση του δικανικού συλλογισμού και στην ανάλυση των επιμέρους χαρακτηριστικών του, θα επιχειρήσουμε να προβούμε σε μια εισαγωγή σε θεμελιώδεις έννοιες που είναι απαραίτητες για τη μετέπειτα πορεία της έρευνας. Ο δικαστής, προκειμένου να αποφανθεί τελικώς για συγκεκριμένη διαφορά, σχηματίζει δικανική πεποίθηση περί αυτής και την αποτυπώνει στη δικαστική απόφαση, στην οποία αποτυπώνεται και ο καθόλου δικανικός συλλογισμός του. Η θεωρία της θεμελίωσης του δικανικού συλλογισμού αποτελεί ζήτημα αναγόμενο στη σφαίρα της φιλοσοφίας του δικαίου και εκφεύγει της παρούσας μελέτης, ωστόσο θα εκτεθούν ορισμένα βασικά σημεία. Την θεμελίωση του συλλογισμού ως τρόπου εφαρμογής του δικαίου παρέχει το αντικειμενικό τελολογικό σύστημα αξιών, που θεμελίωσε ο Κωνσταντίνος Τσάτσος²⁶³, φιλόσοφος, νομικός και πολιτικός. Στο έργο του υιοθετήθηκε και αναπτύχθηκε η ιδεοκρατική φιλοσοφία, η οποία έχει τις ρίζες της στη θεωρία των ιδεών, που καλλιεργήθηκε από φιλοσόφους του γερμανικού ιδεαλισμού. Το φιλοσοφικό αυτό ρεύμα, και κατ' επέκταση ο Κ. Τσάτσος, αποδέχονται τον δυισμό του κόσμου σε αισθητό και νοητό, και τη σύνδεση των δύο αυτών αντιθέτων στον μικτό κόσμο, τον κόσμο της πλατωνικής μέθεξης²⁶⁴. Ο

²⁶² Ι. Παπανικολάου, Αναιρετικός έλεγχος του ύψους του ποσού για εύλογη ή κατά τις περιστάσεις αποζημίωση κατά τον Αστικό Κώδικα, ιδίως κατά την 932 ΑΚ, ΝοΒ 2016, σελ. 816, 811-818, ΑΠ 132/2006, ΑΠ 762/2007, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

²⁶³ Βασικά έργα του: Το πρόβλημα της ερμηνείας του δικαίου, 2^η έκδ., 1978, Μελέται Φιλοσοφίας του Δικαίου, 1960, Πολιτική, 2^η έκδ., 1975, Το Πρόβλημα των Πηγών του Δικαίου, 1941, Εισαγωγή στην Επιστήμη του Δικαίου, 1945.

²⁶⁴ Βλ. ενδεικτικά Κ. Τσάτσο, Πολιτική, 1975, σελ. 29 επ., ο ίδιος, Η έννοια του θετικού δικαίου, Ανάπτυξή από το Αφιέρωμα στον Αλέξανδρο Γ. Λιτζερόπουλο, 1985 (σελ. 539-573), σε Μελέται Φιλοσοφίας του Δικαίου, τόμος ΙΙ, 2008, σελ. 344, Π. Σούβλας, Δικαιϊκό σύστημα και τελολογική μέθοδος, σκέψεις γύρω από το «Πρόβλημα της ερμηνείας του

αισθητός κόσμος είναι ο κόσμος που μπορεί να γίνει αντιληπτός με τις ανθρώπινες αισθήσεις, ενώ ο νοητός κόσμος συντίθεται από ιδέες ή αξίες και δεν έχει υλική ύπαρξη, αλλά μόνον νοητή. Οι ιδέες είναι αυτοθεμελιούμενες μεθοδολογικές αρχές που παρέχουν τα ύψιστα αντικειμενικά αξιολογικά μέτρα²⁶⁵, με τα οποία κρίνεται το άξιο ή το ανάξιο, το όμορφο ή το άσχημο, το δίκαιο ή το άδικο, καθώς επίσης και δεοντολογικές αρχές²⁶⁶, επειδή φέρουν μέσα τους την αξία να πραγματοποιηθούν, να ενσαρκωθούν στον υλικό κόσμο. Ωστόσο, λόγω της αντικειμενικής αδυναμίας να πραγματώνονται στον υλικό κόσμο και να μεταφράζονται σε ανθρώπινα δημιουργήματα όλες οι ιδέες της ανθρωπότητας, εξαιτίας του πεπερασμένου της ύλης που βρίσκεται διαθέσιμη στον κόσμο, για τον λόγο αυτόν, οι πράξεις των ανθρώπων μόνον μερικώς ανταποκρίνονται στην ιδέα που ήταν το εναρκτήριο σημείο της δημιουργίας τους.

Σχηματικά, προβαίνουμε σε ένα καθημερινό παράδειγμα προς καλύτερη κατανόηση: ο άνθρωπος πρώτα σκέφτεται να προβεί σε μια πράξη, η οποία έχει στο μυαλό του συγκεκριμένη μορφή και αποτελείται από ορισμένα χαρακτηριστικά, είναι ωστόσο, πιθανό, τελικώς να μην καταφέρει να την μετουσιώσει σε πράξη στον κόσμο των αισθήσεων, τον υλικό κόσμο, επειδή δεν διαθέτει τα απαραίτητα μέσα προς αυτό ή επειδή δεν υφίστανται καν τα μέσα προς επίτευξη της ιδέας διαθέσιμα. Για τον λόγο αυτόν, τελικά, θα πραγματοποιηθεί ένα μέρος μόνον της ιδέας που αρχικά υπήρχε στον άνθρωπο, έτσι ώστε η πράξη να ανταποκρίνεται μερικώς μόνον στο νόημα της ιδέας. Αυτή η σχετική μετοχή της πράξης (ιστορικού γεγονότος) στην ιδέα ονομάζεται μέθεξη²⁶⁷. Χάρη στη μέθεξη σχηματίζεται ανάμεσα στον υλικό και νοητό κόσμο η γέφυρα του μικτού κόσμου της ιστορίας, τον οποίον απαρτίζουν οι ανθρώπινες πράξεις²⁶⁸. Στον κόσμο της μέθεξης, η ανθρώπινη πράξη μπορεί και πρέπει να συμμορφώνεται με τους θεμελιώδεις κανόνες που εκφράζουν ιδέες και να κατευθύνεται προς τους σκοπούς που αυτές προσδιορίζουν.

δικαίου» του Κ. Τσάτσου, ΝοΒ 1978, σελ. 1173, *Ε. Ποδηματά*, Μελέτες Ιστορίας, Μεθοδολογίας και Δογματικής του Δικονομικού Δικαίου, 2019, σελ. 91-92

²⁶⁵ Κ. Τσάτσος, Η έννοια του θετικού δικαίου, Ανάπτυξή από το Αφιέρωμα στον Αλέξανδρο Γ. Λιτζερόπουλο, 1985 (σελ. 539-573), σε *Μελέται Φιλοσοφίας του Δικαίου*, τόμος II, 2008, σελ. 346-347

²⁶⁶ Π. Σούρλας, Δικαιϊκό σύστημα και τελολογική μέθοδος, σκέψεις γύρω από το «Πρόβλημα της ερμηνείας του δικαίου» του Κ. Τσάτσου, ΝοΒ 1978, σελ. 1173

²⁶⁷ Κ. Τσάτσος, Πολιτική, 1975, σελ. 30

²⁶⁸ Κ. Τσάτσος, Πολιτική, 1975, σελ. 31

Η πράξη είναι μια σύνθετη ενέργεια, η οποία αποτελείται από τη βούληση που στοχεύει στη πραγμάτωση ενός πρακτικού σκοπού και από τη πραγμάτωση της βουλήσεως, δηλ. στη μετατροπή του σκοπού σε πραγματικότητα²⁶⁹. αποτελεί κράμα ψυχοφυσικής ενέργειας και νοήματος, και έτσι υπόκειται σε αξιολόγηση ως προς την αξία ή απαξία της βάσει αξιολογικών μέτρων. Άλλοις λόγους, η πράξη γίνεται καταρχάς αντιληπτή με τις αισθήσεις μας· μπορούμε να τη δούμε, να την ακούσουμε, να τη νιώσουμε. Ωστόσο, το χαρακτηριστικό αυτό δεν είναι το μοναδικό που τη προσδιορίζει, καθώς φέρει μέσα της και ένα στοιχείο που τη διαφοροποιεί από τα αξιολογικώς αδιάφορα φαινόμενα και της δίνει ένα ιδιαίτερο νόημα: το στοιχείο αυτό είναι ο σκοπός της πράξης αυτής καθ' εαυτής, και όχι του πράττοντος αυτήν²⁷⁰. Ο σκοπός της πράξης καθιστά δυνατή την αξιολόγησή της και της δίνει θετικό ή αρνητικό πρόσημο. Ο σκοπός υπό την έννοια αυτή αντλεί το κύρος του από μια αντικειμενική αξία, που ανάγεται στον ύπατο σκοπό της πράξης, ο οποίος είναι η αρχή της ελευθερίας²⁷¹, και έχει την αξίωση να πραγματοποιηθεί. Ο ύπατος σκοπός για να συνδεθεί με την εκάστοτε ανθρώπινη πράξη πρέπει να εξειδικευτεί, ώστε να γίνει κανόνας βάσει του οποίου θα κριθεί εάν μια αυτή είναι μέσο πραγμάτωσης του ύπατου σκοπού ή θα καθορίσει τον τρόπο με τον οποίον πρέπει αυτή να διαμορφωθεί ώστε να βρίσκεται σε σύμπνοια με τον ύπατο σκοπό²⁷².

Η εξειδίκευση αυτή του ύπατου σκοπού γίνεται μέσω μιας κλίμακας, η οποία χαρακτηρίζεται από τη θεωρία ως *τελολογική*. Ο ύπατος σκοπός έτσι εξειδικεύεται σε μερικούς ειδικότερους σκοπούς, και εν συνεχεία σε μερικούς ειδικότερους των γενικών σκοπών, και έτσι ολοένα και περισσότερο οδεύει η εξειδίκευση στη προσέγγιση του σκοπού της εκάστοτε πράξης και αντίστροφα. Εάν η υπαγωγή του ειδικότερου σκοπού της πράξης οδηγεί με ακρίβεια στη πραγμάτωση του ύπατου

²⁶⁹ *Μ. Καραάσης*, Η έννοια της πράξεως και της πράξεως δικαίου σε Μελέτες γενικής θεωρίας του δικαίου και αστικού δικαίου Ι, 2002, σελ. 13

²⁷⁰ *Κ. Τσάτσος*, Πολιτική, 1975, σελ. 23-24, *Γ. Μητσόπουλος*, Περί του νομικού προσδιορισμού του πραγματικού γεγονότος, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 148 επ., *Μ. Καραάσης*, Η έννοια της πράξης και της πράξεως δικαίου, Μελέτες γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικαίου, τόμος Ι, σελ. 26-27, *Κ. Καλαβρός*, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 85

²⁷¹ *Κ. Τσάτσος*, Το πρόβλημα της ερμηνείας του δικαίου, 2^η έκδ., 1978, σελ. 39 επ.

²⁷² *Κ. Τσάτσος*, Το πρόβλημα της ερμηνείας του δικαίου, 2^η έκδ., 1978, σελ. 71 επ.

σκοπού μέσω πραγμάτωσης των επιμέρους ειδικότερων και γενικότερων σκοπών, τότε η πράξη έχει θετική αξία, ειδάλλως έχει αρνητική (απαξία)²⁷³.

Η διαδικασία της μετάβασης του ειδικότερου ολοένα προς το γενικότερο με τελικό στόχο τη πραγμάτωση του ύπατου σκοπού δεν είναι αυστηρά λογική ή τυπική, αλλά τελολογική, καθώς λαμβάνει χώρα υπαγωγή μέσου σε σκοπό²⁷⁴ (μέσο αποτελεί η εκάστοτε πράξη και σκοπό ο ύπατος σκοπός, ο οποίος εξειδικεύεται σε επιμέρους γενικότερους σκοπούς). Η τελολογία υπό την εκτεθείσα έννοια αποτελεί μέθοδο σκέψης που βρίσκει τον προορισμό της στο πεδίο του δικαίου, στο οποίο μάλιστα προσλαμβάνει την εντελέστερη μορφή της²⁷⁵.

Το δίκαιο αποτελεί συστατικό στοιχείο της κοινωνικής τάξης και είναι αναγκαίο για την εύρυθμη λειτουργία του κράτους ώστε να μη περιορίζεται η ελευθερία του ενός από αυθαίρετες ενέργειες άλλων. Για τη ρύθμιση της κοινωνικής συμβίωσης απαιτείται το δίκαιο να εξειδικευτεί σε κανόνες δικαίου που να είναι με τέτοιο τρόπο διαμορφωμένοι, ώστε έχουν κλιμακωτή δομή και αποτελούν μέρη του (δικαίου) ως ενιαίου τελολογικού συστήματος²⁷⁶ που στοχεύει στον ύπατο σκοπό, την ιδέα της κοινωνικής ελευθερίας²⁷⁷, η οποία αποτελεί το περιεχόμενο του βασικού πρωταρχικού κανόνα, στον οποίον κορυφώνεται το δικαιοσύνη σύστημα²⁷⁸. Κατά τη διατύπωση του Κ. Τσάτσου «*Το θετικόν δίκαιον κατά ταύτα αποτελεί σύστημα εκπληγάζον από μίαν ανώτατη αρχήν, διότι μόνον ως σύστημα ούτω διαμορφούμενον*

²⁷³ Ε. Ποδηματά, Μελέτες Ιστορίας, Μεθοδολογίας και Δογματικής του Δικονομικού Δικαίου, 2019, σελ. 95

²⁷⁴ Κ. Τσάτσος, Το πρόβλημα της ερμηνείας του δικαίου, 2^η έκδ., 1978, σελ. 64 επ., ο ίδιος, Πολιτική, 1975, σελ. 79

²⁷⁵ Ε. Ποδηματά, Μελέτες Ιστορίας, Μεθοδολογίας και Δογματικής του Δικονομικού Δικαίου, 2019, σελ. 96

²⁷⁶ Κ. Τσάτσος, Το πρόβλημα της ερμηνείας του Δικαίου, 2^η έκδ., 1978, σελ. 71 επ., 82 επ., 88 επ., 110 επ.

²⁷⁷ Κ. Τσάτσος, Η πρωταρχική πηγή του δικαίου, Μελέται Φιλοσοφίας του Δικαίου, τόμος Ι, 1939 (ανατ. 2008), σελ. 121 «*Το δίκαιον είναι τάξις της κοινωνικής πράξεως. Η δε κοινωνική πράξις εν τη ολότητι αυτής, ως δημιουργία πολιτισμού, ως ιστορική ενέργεια, σκοπόν έχει την ελευθερίαν. Το νόημα το έσχατον της πράξεως είναι η ελευθερία της πράξεως. Η έννοια της πράξεως ίσταται και πίπτει με την έννοιαν της ελευθερίας. Η έννοια της ιστορίας ίσταται και πίπτει με την έννοιαν της ελευθερίας. Η έννοια του δικαίου, ως ρυθμιστού της πράξεως, ίσταται και πίπτει με την έννοιαν της ελευθερίας. Το δίκαιον υπάρχει διά την ελευθερίαν, όπως δι' αυτήν ν υπάρχει η ιστορία, ο πολιτισμός και γενικώς η ζωή του πνεύματος. [...] Η ιδέα του δικαίου, ως και η ιδέα της ηθικής, ως και πάσα ιδέα, υπηρετούν εις την ιδέα της ελευθερίας, ήτις είναι ταυτόσημος προς το πνεύμα.*

²⁷⁸ Κ. Τσάτσος, Τινά περί των πηγών του παρ' ημίν ισχύοντος δικαίου, Μελέται Φιλοσοφίας του Δικαίου, τόμος Ι, 1939 (ανατ.2008), σελ. 139, ο ίδιος, Η πρωταρχική πηγή του δικαίου, Μελέται Φιλοσοφίας του Δικαίου, τόμος Ι, 1939 (ανατ. 2008), σελ. 101

δύναται να αποτελέσει ενιαίαν άνευ αντιφάσεων ρύθμισιν της εννόμου τάξεως. Το δέον του δικαίου είναι έν, πολλαπλοί είναι μόνον οι συγκεκριμένοι κανόνες του δικαίου, οι πραγματοποιούντες ως μέσα το δέον τούτο, τον σκοπόν. Αλλ' ακριβώς ως μέσα του αυτού σκοπού ανάγονται όλοι εις τον σκοπόν τούτον και ούτω αποτελούν συστηματικήν ενότητα κορυφούμενην εις μίαν πρώτην πηγήν. Ανάγκη, όθεν, να ανευρεθί δι' έκαστον σύστημα θετικού δικαίου η πρώτη πηγή.»

Η πορεία μέσω της οποίας ο κανόνας δικαίου εξειδικεύεται και συνδέεται κάθε φορά με την υπό κρίση ατομική πράξη δικαίου προκειμένου να διαπιστωθεί εάν η πράξη τελεί σε θετική αναφορά με τον σκοπό του κανόνα δικαίου και κατ' επέκταση του συνολικού δικαιοϋκού συστήματος, είναι τελολογική, καθώς χαρακτηρίζεται από συνδέσεις μέσω και σκοπών και λαμβάνει τη μορφή συλλογισμού, ο οποίος ονομάζεται δικανικός, καθώς έχει ως μείζονα πρόταση έναν κανόνα δικαίου²⁷⁹.

7.2. Χαρακτηριστικά νομικού (δικανικού) συλλογισμού

Μετά τις ανωτέρω εισαγωγικές μεθοδολογικού και φιλοσοφικού χαρακτήρα επισημάνσεις, ακολουθεί η ανάπτυξη των χαρακτηριστικών του δικανικού συλλογισμού, μέσω του οποίου επιτυγχάνεται η διάγνωση της διαφοράς εκ μέρους του δικαστηρίου. **Ο δικανικός²⁸⁰ (νομικός²⁸¹) συλλογισμός²⁸² αποτελεί λογική ενέργεια, με την οποία από δεδομένες κρίσεις παράγεται κατά λογική ακολουθία**

²⁷⁹ Βλ. αμέσως παρακάτω

²⁸⁰ Βλ. *Γ. Μητσόπουλος*, Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 59, *Μ. Καραύσης*, Έννοια και χαρακτήρας του υπαγωγικού συλλογισμού ως τρόπου εφαρμογής του δικαίου, ΕλλΔνη 1991, σελ. 451, 449-468.

²⁸¹ *Μ. Καραύσης*, Έννοια και χαρακτήρας του υπαγωγικού συλλογισμού ως τρόπου εφαρμογής του δικαίου, ΕλλΔνη 1991, σελ. 451, 449-468. Νομικός συλλογισμός είναι ο λογικός συλλογισμός που έχει ως μείζονα πρόταση έναν κανόνα δικαίου ή μια νομική έννοια. Ο νομικός συλλογισμός είναι τελολογικός συλλογισμός.

²⁸² *Σ. Τσαντίνης*, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 202, *Κ. Μπέης*, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1119, *Κ. Καλαβρός*, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 537επ., *Ν. Νίκας*, Εγχειρίδιο Πολιτικής Δικονομίας, 3^η έκδ., 2018, σελ. 787

άλλη κρίση διαφορετική από αυτές²⁸³. Στην πιο απλή μορφή του, ο δικανικός συλλογισμός έχει τη μορφή παραγωγικού²⁸⁴, έμμεσου²⁸⁵, απλού²⁸⁶, μεικτού υποθετικού συλλογισμού²⁸⁷, επειδή το συμπέρασμα στηρίζεται σε δύο διαφορετικές προκειμένες κρίσεις, τη μείζονα πρόταση, η οποία έχει χαρακτήρα υποθετικής κρίσης, και την ελάσσονα πρόταση, η οποία έχει το χαρακτήρα κατηγορικής κρίσης²⁸⁸. Ο δικανικός συλλογισμός είναι, επίσης, **ολικός συλλογισμός, με την έννοια ότι ο δικαστής μέσω αυτού αποφαινεται εάν ο περιεχόμενος στη μείζονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού εφαρμόζεται ή όχι στη συγκεκριμένη περίπτωση**²⁸⁹. Μέρη του ολικού δικανικού συλλογισμού είναι οι επιμέρους μερικότεροι (υπαγωγικοί) συλλογισμοί, για τους οποίους θα γίνει λόγος αναλυτικά στη συνέχεια²⁹⁰. Η δομή του δικανικού συλλογισμού έχει σχηματικά ως εξής: η

²⁸³ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 543, Π. Λαδάς, Γενικές αρχές αστικού δικαίου, τόμ. 1, 2007, σελ. 158

²⁸⁴ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 170

²⁸⁵ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 542, Μ. Καραύσης, Έννοια και χαρακτήρας του υπαγωγικού συλλογισμού ως τρόπου εφαρμογής του δικαίου, ΕλλΔνη 1991, σελ. 450-451. Ο συλλογισμός είναι έμμεσος όταν για τη συναγωγή του συμπεράσματος χρειάζεται να μεσολαβήσουν δύο ή περισσότερες προκειμένες.

²⁸⁶ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 542, Μ. Καραύσης, Έννοια και χαρακτήρας του υπαγωγικού συλλογισμού ως τρόπου εφαρμογής του δικαίου, ΕλλΔνη 1991, σελ. 451. Απλός είναι ο συλλογισμός όταν το συμπέρασμα συνάγεται μόνο από δύο προκειμένες, τη μείζονα και την ελάσσονα.

²⁸⁷ Η εκάστοτε δεοντική κρίση μπορεί να εκφράζεται υποθετικά ή κατηγορικά, βλ. σε Σ. Τσαντίνη, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στην αναιρετική δίκη, 2022, σελ. 248 υποσ. 1035. Βλ. και Μ. Καραύση, Έννοια και χαρακτήρας του υπαγωγικού συλλογισμού ως τρόπου εφαρμογής του δικαίου, ΕλλΔνη 1991, σελ. 452. Η διαφορά μεταξύ υποθετικού και κατηγορικού συλλογισμού έγκειται στο ότι ο δεύτερος σχετίζει λογικά δύο έννοιες – λέξεις αποβλέποντας στο πλάτος τους, ενώ ο πρώτος σχετίζει λογικά δύο κρίσεις – προτάσεις. Ο κατηγορικός συλλογισμός έχει ως μείζων έννοια μια νομική έννοια, ενώ ο υποθετικός συλλογισμός έχει ως μείζων πρόταση έναν κανόνα δικαίου. Κλασικά παραδείγματα κατηγορικού συλλογισμού αποτελούν τα εξής (το πρώτο λήφθηκε από Σ. Τσαντίνη, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στην αναιρετική δίκη, 2022, σελ. 248 και το δεύτερο από Κ. Καλαβρό, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 547):
1^ο: «Ο οφειλέτης υποχρεούται να πληρώσει»

«Ο Γιάννης είναι οφειλέτης»

«Ο Γιάννης υποχρεούται να πληρώσει»

2^ο: «Κάθε άνθρωπος είναι θνητός»

«Ο Σωκράτης είναι άνθρωπος»

«Άρα ο Σωκράτης είναι θνητός»

²⁸⁸ Κ. Μπέης, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1119, Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 7, Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 537

²⁸⁹ Μ. Καραύση, Έννοια και χαρακτήρας του υπαγωγικού συλλογισμού ως τρόπου εφαρμογής του δικαίου, ΕλλΔνη 1991, σελ. 452

²⁹⁰ Μ. Καραύση, Έννοια και χαρακτήρας του υπαγωγικού συλλογισμού ως τρόπου εφαρμογής του δικαίου, ΕλλΔνη 1991, σελ. 452

μείζων πρόταση δηλώνει την αναγκαία σχέση της ακολουθίας Β προς τον λόγο Α. Η ελάσσων πρόταση βεβαιώνει την αλήθεια του λόγου Α ή το ψεύδος της ακολουθίας Β. Τέλος, στο συμπέρασμα γίνεται δεκτή η αλήθεια της ακολουθίας Β ή το ψεύδος του λόγου Α. Δηλαδή:

1^η εκδοχή:

Αν Α, τότε Β.

Α.

Άρα Β.

2^η εκδοχή:

Αν Α, τότε Β.

Όχι Β.

Άρα, όχι Α.

Στη μείζονα πρόταση του νομικού συλλογισμού τίθεται ο κανόνας δικαίου κατά το πραγματικό του και την έννομη συνέπειά του (κρίση υποθετική)²⁹¹. Όπως αναφέρθηκε, ο κανόνας δικαίου αποτελείται από τον λόγο και την ακολουθία. Όταν το δικαστήριο της ουσίας υποπίπτει σε σφάλμα στη **μείζονα πρόταση** του δικανικού συλλογισμού, λαμβάνει χώρα **άμεση, άλλως ευθεία, παράβαση του κανόνα δικαίου**, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε τυπικώς ορθό αποτέλεσμα, αλλά **ουσιαστικώς λανθασμένο**. Το συγκεκριμένο σφάλμα ελέγχεται κατά τον 1^ο λόγο αναίρεσης του άρ. 559 ΚΠολΔ²⁹². Αναλυτικά θα γίνει λόγος στην οικεία ενότητα²⁹³.

Στην ελάσσονα πρόταση τίθεται η ατομική περίπτωση με τη πρόσθετη κρίση περί της υπαγωγής ή μη της στο πραγματικό του κανόνα δικαίου που εν τέλει εφαρμόστηκε (κρίση κατηγορική)²⁹⁴. έτσι, η ελάσσων πρόταση στην απλή της μορφή

²⁹¹ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 537, Ν. Νίκας, Εγχειρίδιο Πολιτικής Δικονομίας, 3^η έκδ., 2018, σελ. 787

²⁹² Κ. Μπέης, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1119

²⁹³ Βλ. κατωτέρω, σελ. 80επ.

²⁹⁴ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 537

αποτελείται από δύο κρίσεις²⁹⁵: μια οντολογική, με την οποία ο δικαστής δέχεται ότι τα πραγματικά περιστατικά που ήχθησαν ενώπιον του έχουν συμβεί ή δεν έχουν συμβεί (έχουν αποδειχθεί ή όχι), και μια κατηγορική, με την οποία ο δικαστής δέχεται, με τη κατάλληλη αιτιολογία²⁹⁶, ότι τα πραγματικά περιστατικά που επικαλέστηκε ο διάδικος υπάγονται ή δεν υπάγονται στις προϋποθέσεις του σιωπηρά επικαλούμενου κανόνα δικαίου²⁹⁷.

Σε συνέχεια της ανωτέρω επισήμανσης, όταν το δικαστήριο της ουσίας καταστρώνει νομικό συλλογισμό που εμφανίζει **σφάλμα στην ελάσσονα πρόταση**, τότε πρέπει να γίνει η εξής διάκριση: όταν το σφάλμα εντοπίζεται στην **οντολογική κρίση**, τότε δεν υπάρχει περιθώριο για τον αναιρετικό της έλεγχο από τον Άρειο Πάγο, αφού οι οντολογικές κρίσεις του δικαστή της ουσίας δεσμεύουν το Ανώτατο Ακυρωτικό²⁹⁸. Αντιθέτως, εάν το σφάλμα εντοπίζεται στην **κατηγορική κρίση**, τότε η εσφαλμένη υπαγωγή συνιστά μορφή εσφαλμένης εφαρμογής του κανόνα δικαίου, η οποία συγκροτεί τη μείζονα πρόταση και ελέγχεται αναιρετικώς²⁹⁹, επειδή οδηγεί σε τυπικά³⁰⁰ και ουσιαστικά³⁰¹ εσφαλμένο συμπέρασμα³⁰². Αναλυτικά θα γίνει λόγος στην οικεία ενότητα.

²⁹⁵ Μ. Καραύσης, Έννοια και χαρακτήρας του υπαγωγικού συλλογισμού ως τρόπου εφαρμογής του δικαίου, ΕλλΔνη 1991, σελ. 453

²⁹⁶ Κ. Μπέης, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1119-1120

²⁹⁷ Κ. Μπέης, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1120, Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 229, Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 7

²⁹⁸ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 549

²⁹⁹ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 550, ο ίδιος, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος κατά τον αναιρετικό έλεγχο της επιδίκασης εύλογης χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρ. 932 ΑΚ, ΝοΒ 2009, σελ. 1051

³⁰⁰ Τυπικά εσφαλμένο είναι το συμπέρασμα, εάν διατυπώθηκε χωρίς να τηρηθούν οι κανόνες της τυπικής λογικής, βλ. Κ. Μπέης, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1120, Μ. Καραύσης, Θεμελίωση και λειτουργία του υπαγωγικού συλλογισμού κατά το αντικειμενικό τελολογικό σύστημα δικαίου, Αρμ 2002, σελ. 178, 173-192

³⁰¹ Ουσιαστικά εσφαλμένο είναι το συμπέρασμα όταν στηρίζεται σε παράβαση των κανόνων της τυπικής λογικής, επειδή αντιφάσκει με τις δύο προκείμενες προτάσεις, οι οποίες είναι αληθινές, βλ. Κ. Μπέης, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1120

³⁰² Βλ. ενδεικτικά Ν. Νίκας, Εγχειρίδιο Πολιτικής Δικονομίας, 3^η έκδ., 2018, σελ. 787, Κ. Μπέης, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1120, Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 549, Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 7επ.

Το συμπέρασμα του δικανικού συλλογισμού είναι επίσης κατηγορικό³⁰³, και προκειμένου να έχει αναμφισβήτητη αποδεικτική δύναμη, θα πρέπει με τη μια προκειμένη του δικανικού συλλογισμού να τίθεται ο λόγος ή να αίρεται η ακολουθία (ελάσσων πρόταση), των οποίων η σχέση επιβεβαιώνεται στην άλλη προκειμένη (μείζων πρόταση). Επίσης, όρος ορθότητας του συμπεράσματος είναι να τηρείται ο κανόνας των υποθετικών προτάσεων, ότι δηλ. ο λόγος είναι επαρκής λόγος της ακολουθίας και η ακολουθία αναγκαία ακολουθία του λόγου³⁰⁴. Απλούστερα, το συμπέρασμα συνάγεται κατά την αρχή του λόγου και της ακολουθίας, ώστε τιθέμενου του λόγου τίθεται η ακολουθία (modus ponens), ή αιρόμενης της ακολουθίας, αίρεται και ο λόγος (modus tollens)³⁰⁵.

7.3. Ο (δικανικός) συλλογισμός ως τελολογικός συλλογισμός

Ο δικανικός συλλογισμός, ως νομικός συλλογισμός, είναι **τελολογικός**, και **όχι τυπικά λογικός**³⁰⁶, καθώς βάσει αυτού κρίνεται το δέον της πράξης γενικά, καθώς επίσης και οι μερικότερες προτάσεις, από τις οποίες συντίθεται. Αναλυτικότερα, η **μείζων πρόταση** εξειδικεύεται ως προς το νόημά της μέσω τελολογικής υπαγωγής του συγκεκριμένου κανόνα τον οποίον περιέχει στο καθόλου σύστημα δικαίου που ισχύει. Επίσης, η κρίση για την υπαγωγή ή μη της εκάστοτε πράξης, όπως αυτή προσδιορίστηκε και αποκρυσταλλώθηκε στην ελάσσονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού, στον κανόνα δικαίου της μείζονος πρότασης είναι κρίση τελολογική³⁰⁷.

Κατ' ακολουθία, και οι επιμέρους υπαγωγικοί συλλογισμοί, οι οποίοι είναι μέρος του ολικού (τελικού) δικανικού συλλογισμού είναι τελολογικού χαρακτήρα³⁰⁸. Αναλυτικότερα, **η μείζων πρόταση του υπαγωγικού συλλογισμού αποτελείται από**

³⁰³ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 543

³⁰⁴ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 544

³⁰⁵ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 547, Β. Ρήγας, Περί της δικανικής πεποιθήσεως, ΕΠολΔ 2013, σελ. 289-297

³⁰⁶ Ε. Ποδηματά, Μελέτες Ιστορίας, Μεθοδολογίας και Δογματικής του Δικονομικού Δικαίου, 2019, σελ. 99-100

³⁰⁷ Βλ. ενδεικτικά Κ. Σταμάτη, Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων, 8^η έκδ., 2009, σελ. 290, κατά τον οποίον για να μπορέσει ο νομικός να προβεί σε συλλογισμό, δεν αρκεί η γνώση της νομοθεσίας, αλλά η *κριτική ικανότητα να αναγνωρίσει το ατομικό ως μέρος του συνολικού*.

³⁰⁸ Βλ. Κ. Καλαβρό, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 161

την εκάστοτε νομική έννοια του κανόνα δικαίου, αναλύονται δηλ. σ' αυτήν (τη μείζονα πρόταση του υπαγωγικού συλλογισμού) τα **ουσιώδη στοιχεία της** (νομικής έννοιας). Τα στοιχεία αυτά ανευρίσκονται **τελολογικά**, και σημαντικά είναι εν τέλει μόνον όσα αποτελούν ικανό μέσο επίτευξης του απώτερου σκοπού του συγκεκριμένου κανόνα δικαίου. Το **συμπέρασμα** του υπαγωγικού συλλογισμού, και συγκεκριμένα το αν η συγκεκριμένη ατομική περίπτωση εντάσσεται στη νομική έννοια, είναι επίσης τελολογικό, διότι έτσι γίνεται δεκτό από τον εφαρμοστή του δικαίου ότι η ατομική περίπτωση πληροί όλα τα αξιολογικώς ουσιώδη στοιχεία της έννοιας και αποτελεί έτσι πρόσφορο μέσο πραγμάτωσης του σκοπού της.

Τέλος, τελολογικό χαρακτήρα έχει και το υπαγωγικό σκέλος του τελικού δικανικού συλλογισμού, το οποίο αποτελείται από όλους τους επιμέρους υπαγωγικούς συλλογισμούς που έχουν διενεργηθεί· έτσι, καταφάσκει η υπαγωγή της ατομικής περίπτωσης στη μείζονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού, μόνον όταν πληροί όλα τα αξιολογικώς αναγκαία στοιχεία των ουσιωδών προϋποθέσεων του κανόνα δικαίου που βρίσκεται στη μείζονα πρόταση, αποτελώντας έτσι πρόσφορο μέσο πραγμάτωσης του σκοπού του κανόνα αυτού. Όπως θα αναλυθεί και στη συνέχεια, η κατάφαση από τον εφαρμοστή του δικαίου της υπαγωγής μιας εμπειρικής περίπτωσης στον κανόνα δικαίου που ανευρίσκεται, έχει ως αποτέλεσμα, κατά **τελολογική** και όχι κατά **λογική** ακολουθία, να καταληφθεί (η εμπειρική περίπτωση) από τη συνέπεια, η οποία αποτελεί αναπόφευκτο μέρος του κανόνα δικαίου, με σκοπό να καταστεί φορέας του δεοντολογικού του νοήματος και μέσο πραγμάτωσης του σκοπού του³⁰⁹.

7.4. Επιμέρους υπαγωγικοί συλλογισμοί

Όπως αναφέρθηκε, στην ελάχισονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού διατυπώνεται και η δεοντολογική κρίση του δικαστή ότι τα πραγματικά περιστατικά που επικαλείται ο διάδικος υπάγονται ή όχι στο πραγματικό του κανόνα δικαίου. Στο πλαίσιο του τελικού δικανικού συλλογισμού, προκειμένου ο δικαστής να καταλήξει ότι εφαρμόζεται ο κανόνας δικαίου, εκτελεί σειρά επιμέρους υπαγωγικών

³⁰⁹ *Ε. Ποδηματά*, Μελέτες Ιστορίας, Μεθοδολογίας και Δογματικής του Δικονομικού Δικαίου, 2019, σελ. 100-101

συλλογισμών, με τους οποίους τα πραγματικά περιστατικά που επικαλείται ο ενάγων υπάγονται στις έννοιες που αποτελούν προϋποθέσεις του πραγματικού και της έννομης συνέπειας του συγκεκριμένου κανόνα δικαίου³¹⁰. Όπως αναφέρθηκε, οι έννοιες, με τις οποίες προσδιορίζονται οι προϋποθέσεις του κανόνα δικαίου για την επέλευση των συνεπειών, ονομάζονται νομικές έννοιες³¹¹, έχουν συγκεκριμένο εμπειρικό ή νομικό περιεχόμενο³¹² και αναφέρονται αμέσως ή εμμέσως σε υποθετικά πραγματικά περιστατικά, τα οποία εφόσον πραγματοποιηθούν θα επιφέρουν και το αποτέλεσμα, αποτελούν δηλ. το λόγο της προβλεπόμενης στον κανόνα δικαίου ακολουθίας. Τα πραγματικά αυτά γεγονότα, λόγω της αυξημένης σημασίας που έχουν για το δίκαιο, η οποία έγκειται στο ότι προσδιορίζουν τον κανόνα δικαίου, καλούνται **νομικά γεγονότα: τα πραγματικά γεγονότα αποτελούν, δηλαδή, τις εμπειρικές προϋποθέσεις των νομικών γεγονότων**³¹³. Η κρίση σχετικά με το αν ένα πραγματικό γεγονός έχει νομική σημασία είναι κρίση **νομική**, καθώς ο δικαστής απονέμει σε αυτό την ιδιότητα του μοναδικού ή ενός από τα στοιχεία του πραγματικού του κανόνα δικαίου³¹⁴.

Με τον υπαγωγικό συλλογισμό εξετάζεται αν τα αποδειχθέντα πραγματικά περιστατικά **υπάγονται στις νομικές έννοιες**³¹⁵, αποτελεί δηλ. (ο υπαγωγικός συλλογισμός) το όργανο, με το οποίο πραγματοποιείται ο νομικός χαρακτηρισμός των αποδεδειγμένων πραγματικών περιστατικών. Εφόσον ο δικαστής αποφασίσει πως τα αποδειχθέντα πραγματικά περιστατικά υπάγονται στο πραγματικό ενός κανόνα δικαίου, στη συνέχεια προχωρεί στη διάγνωση της έννομης συνέπειας. Στο στάδιο αυτής της τελικής διάγνωσης είναι πολύ πιθανό να προβεί και σε συμπληρωματικούς υπαγωγικούς συλλογισμούς, προκειμένου να εξειδικεύσει την γενικά και αφηρημένα

³¹⁰ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 539

³¹¹ Γ. Μητσόπουλος, Η πιθανολόγησης εν τω αστικώ δικονομικώ δικαίω. Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, 2004, σελ. 3

³¹² Κ. Μπέης, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1121, 1116-1129, Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 540

³¹³ Γ. Μητσόπουλος, Η πιθανολόγησης εν τω αστικώ δικονομικώ δικαίω. Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, 2004, σελ. 5

³¹⁴ Βλ. Γ. Μητσόπουλο, Η πιθανολόγησης εν τω αστικώ δικονομικώ δικαίω. Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, 2004, σελ. 5, κατά τον οποίον το νομικό γεγονός είναι σύνθετη έννοια που αποτελείται από ένα αφηρημένο πραγματικό γεγονός, το οποίο μπορεί να λάβει χώρα στην εμπειρική πραγματικότητα και από τη κρίση ότι αυτό είναι επιφορτισμένο με νομική σημασία, επειδή αποτελεί όρο ενός κανόνα δικαίου.

³¹⁵ Κ. Μπέης, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1121

αναφερόμενη συνέπεια του κανόνα δικαίου σε συγκεκριμένη έννομη συνέπεια ορισμένου περιεχομένου³¹⁶. Η συγκεκριμένη ατομική περίπτωση που έχει ενώπιον του ο δικαστής, εφόσον καταλήξει στο ότι υπάγεται στο πραγματικό ενός κανόνα δικαίου, είναι τελολογικώς αναμενόμενο πως θα καταληφθεί από τη συνέπεια του συγκεκριμένου κανόνα δικαίου. Σημειώνεται, κατ' ακριβολογία, πως ο εφαρμοστής του δικαίου **δεν υπάγει τα πραγματικά περιστατικά στην εκάστοτε έννοια**, καθώς αυτό είναι λογικώς αδύνατο³¹⁷, **αλλά υπάγει σε αυτήν την κρίση που έχει ο ίδιος σχηματίζει γι' αυτά**³¹⁸. Υπάγεται, λοιπόν, μια υποκείμενη έννοια (δικανική πεποίθηση περί των κατ' ιδίαν γεγονότων) σε μια υπερκείμενη έννοια (νομική έννοια)³¹⁹.

Ο υπαγωγικός συλλογισμός του δικαστή στα πλαίσια ανεύρεσης του εφαρμοστέου κανόνα δικαίου είναι (και) **επαγωγικός** συλλογισμός, καθώς αναζητά το Γενικό, στο οποίο θα υπάγει το Ειδικό που είναι δεδομένο, είτε επειδή υποτίθεται αληθές, κατά την εξέταση του νόμου βασίμου της αγωγής, είτε διότι σχημάτισε περί αυτού δικανική πεποίθηση κατά το στάδιο εξέτασης του ουσία βάσιμου³²⁰. Έχει υποστηριχθεί ότι υπαγωγή πραγματικών περιστατικών λαμβάνει χώρα και κατά την εξέταση του **παραδεκτού** του ενδίκου βοηθήματος, εάν λ.χ. η αγωγή έχει ασκηθεί ενώπιον αναρμόδιου δικαστηρίου κατά τον τόπο ή καθ' ύλην ή έχει ασκηθεί δίχως να συντρέχει η δέουσα ενεργητική και παθητική νομιμοποίηση των διαδίκων, τότε πρέπει να απορριφθεί ως **απαράδεκτη**³²¹. Ο δικαστής, λοιπόν, συγκρίνει τα χαρακτηριστικά της ατομικής περίπτωσης με τα χαρακτηριστικά της νομικής έννοιας, όπως αυτά προσδιορίστηκαν βάσει της ερμηνείας της, η οποία όπως προαναφέρθηκε αποτελεί προϋπόθεση της υπαγωγής, και εν συνεχεία, αποφαίνεται θετικά ή αρνητικά περί του αν τα πραγματικά αυτά περιστατικά υπάγονται στις νομικές έννοιες του

³¹⁶ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 540

³¹⁷ Κ. Σταμάτης, Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων, 8^η έκδ., 2009, σελ. 289, ο οποίος αναφέρει ότι δεν υπάγονται τα πραγματικά περιστατικά στο πραγματικό ενός κανόνα δικαίου, αλλά υπάγονται μόνον προτάσεις γύρω από πραγματικά γεγονότα ή καταστάσεις. Βλ. επίσης και Κ. Καλαβρό, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 550, και ο ίδιος, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 160-161, κατά τον οποίον η υπαγωγή των πραγματικών περιστατικών στην εκάστοτε νομική έννοια είναι λογικώς και γνωσιολογικώς αδύνατη.

³¹⁸ Βλ. Β. Ρήγα, Περί της δικανικής πεποίθησης, ΕΠολΔ 2013, σελ. 289-197

³¹⁹ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 551

³²⁰ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 166

³²¹ Κ. Σταμάτης, Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων, 8^η έκδ., 2009, σ. 292

κανόνα δικαίου³²². Η υπαγωγική κρίση στην οποία προβαίνει ο δικαστής δεν έρχεται σε αντίφαση με το χαρακτήρα του καθόλου νομικού συλλογισμού ως παραγωγικού συλλογισμού³²³.

Οι επιμέρους υπαγωγικοί συλλογισμοί αποτελούνται, ομοίως, από **μείζονα πρόταση, ελάσσονα πρόταση και συμπέρασμα** (πρόκειται, σύμφωνα με τον Γ. Μητσόπουλο, περί «*αλυσίδας συλλογισμών*³²⁴»). Η μείζων πρόταση περιέχει την ανάλυση της νομικής έννοιας ή του συμπλέγματος των νομικών εννοιών που συνιστούν τις προϋποθέσεις του πραγματικού του εφαρμοστέου κανόνα δικαίου, της οποίας νομικής έννοιας υποκείμενο είναι τα γνωρίσματα της έννοιας, δηλ. το ορίζον (λόγος) και το κατηγορούμενη είναι η έννοια, δηλ. το οριζόμενο (ακολουθία). Ως ελάσσων πρόταση του υπαγωγικού συλλογισμού τίθενται τα γνωσθέντα πραγματικά γεγονότα, τα οποία και υφίστανται σύγκριση με τα κατ' ιδίαν στοιχεία της έννοιας, όπως αυτά περιέχονται στη μείζονα πρόταση του υπαγωγικού συλλογισμού. Τέλος, το συμπέρασμα αποτελεί ο νομικός χαρακτηρισμός των διαπιστωθέντων πραγματικών περιστατικών, δηλ. το **πόρισμα** της ανωτέρω σύγκρισης³²⁵. Ο υπαγωγικός συλλογισμός, σε αντίθεση με τον νομικό (δικανικό), αποτελείται από δύο κατηγορικές κρίσεις και ένα συμπέρασμα³²⁶.

Προς το σκοπό πληρέστερης παρουσίασης, παρατίθεται ένα παράδειγμα υπαγωγικού συλλογισμού.

Σύμφωνα με το άρθρο 574 ΑΚ, με τη σύμβαση μίσθωσης πράγματος (=α), ο εκμισθωτής έχει υποχρέωση να παραχωρήσει στο μισθωτή τη χρήση του πράγματος

³²² Βλ. Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 166. Η υπαγωγική κρίση είναι κρίση τελλογική, διότι ο δικαστής όταν κρίνει πως μια πράξη υπάγεται σε μια νομική έννοια, ταυτοχρόνως κρίνει πως η συγκεκριμένη πράξη από τελλογική άποψη πραγματοποιεί το σκοπό της στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο οποίος σκοπός προσδιορίζεται από τον Γενικό Κανόνα.

³²³ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 170

³²⁴ Γ. Μητσόπουλος, Η διάκρισις πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 95

³²⁵ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 538, Ν. Νίκας, Εγχειρίδιο Πολιτικής Δικονομίας, 3^η έκδ., 2018, σελ. 787, Κ. Μπέης, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1121, Γ. Μητσόπουλος, Η διάκρισις πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 95

³²⁶ Κ. Μπέης, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1121

(=β) για όσο χρόνο διαρκεί η σύμβαση (=γ) και ο μισθωτής να καταβάλει το συμφωνημένο τίμημα (δ). Ο Α εκμίσθωσε ένα διαμέρισμα του στον Β για 4 χρόνια και συμφωνήθηκε να του καταβάλει ο Β τον πρώτο χρόνο μηνιαίο μίσθωμα ύψους 700 ευρώ (=Μ). Άρα η συμφωνία αυτή του Α και του Β (=1) είναι σύμβαση μίσθωσης (=α). Σχηματικά:

$$\alpha = \beta + \gamma + \delta$$

$$M = \beta + \gamma + \delta$$

$$\text{Άρα: } \alpha = M$$

Κατά τη κατάστροψη αυτού του υπαγωγικού συλλογισμού, εάν το δικαστήριο της ουσίας υποπέσει σε σφάλμα στη πρώτη πρόταση, δηλ. σφάλμα ως προς τον προσδιορισμό του βάθους της νομικής έννοιας, τότε υφίσταται εσφαλμένη ερμηνεία του άρ. 574 ΑΚ, ενώ εάν υποπέσει σε σφάλμα στη δεύτερη πρόταση, τότε υφίσταται περίπτωση εσφαλμένης εφαρμογής του άρ. 574 ΑΚ. Αμφότερα τα σφάλματα ελέγχονται με τον 1^ο αναιρετικό λόγο του άρ. 559 ΚΠολΔ. Στη περίπτωση που ο δικαστής υπάγει τα αποδεδειγμένα πραγματικά περιστατικά στη νομική έννοια της πρώτης πρότασης, χαρακτηρίσει π.χ. την επίδικη σύμβαση ως σύμβαση μίσθωσης ή δανείου, δεχθεί ότι συνέτρεχε υπαιτιότητα, κ.λπ., χωρίς όμως να αναλύσει τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της έννοιας (έργο που είναι πολυσχιδέστερο σε περίπτωση που στοιχείο του κανόνα δικαίου είναι αόριστη νομική έννοια), τότε η απόφαση πάσχει από έλλειψη νόμιμης βάσης, η οποία ελέγχεται αναιρετικώς με τον 19^ο λόγο του άρ. 559 ΚΠολΔ.

Ανακεφαλαιώνοντας, ο δικαστής προβαίνει, κατά την τέλεση του καθήκοντός του, σε περισσότερους συλλογισμούς. Ο πρώτος, ο δικανικός συλλογισμός, ο οποίος αποτελεί μεικτό υποθετικό συλλογισμό, περιέχει περισσότερους υπαγωγικούς συλλογισμούς, αναλόγως με τον αριθμό των νομικών εννοιών που περιέχει ο κανόνας δικαίου, τον οποίον εν τέλει επέλεξε να εφαρμόσει³²⁷. Από την ανωτέρω ανάλυση, πιθανώς δημιουργήθηκε η εντύπωση ότι προέβημεν σε αντιφάσεις, καθώς αναφέραμε το ότι ο εφαρμοστής του δικαίου προβαίνει σε παραγωγικούς και επαγωγικούς συλλογισμούς προς το σχηματισμό του τελικού δικανικού συλλογισμού· οι συγκεκριμένες λέξεις, ωστόσο, επελέγησαν πλήρως συνειδητά, καθώς στη

³²⁷ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 539

πραγματικότητα ο δικαστής, κατά την άσκηση του έργου του, προβαίνει σε αμφότερα τα είδη συλλογισμών. Απλούστερα, το αντιλαμβανόμαστε ως εξής: προκειμένου να κατανοήσει την ατομική περίπτωση που άγεται ενώπιον του κάθε φορά, ο δικαστής δεν προβαίνει σε μια στείρα παράθεση κανόνα και ατομικής περίπτωσης και σε μια απλή υπαγωγή της δεύτερης στη πρώτη (παραγωγικός συλλογισμός), ούτε εκκινεί αποκλειστικά από την ατομική περίπτωση, και στη συνέχεια ευρίσκει τον κατάλληλο κανόνα δικαίου (επαγωγικός συλλογισμός). Το έργο του δικαστή χαρακτηρίζεται από ένα «πέρα-δώθε της ματιάς του» την «παλινδρομική κίνηση του βλέμματός του προς τα εδώ (προς τον κανόνα) και προς τα εκεί (προς τα πράγματα)»³²⁸ ή κατ' άλλη διατύπωση από την «παλινδρομη σκέψη του μεταξύ του γενικού και του ατομικού, μεταξύ της γενικής διατύπωσης του πραγματικού του κανόνα και των ατομικών και ιδιαίτερων γνωρισμάτων του βιοτικού συμβάντος.»³²⁹. Πρόκειται για έναν κύκλο σκέψης, μέσα στον οποίον κινείται ο δικαστής. Άλλωστε, η κάθε ατομική περίπτωση κατανοείται με την υπαγωγή της σε έναν αφηρημένο κανόνα, και ο κάθε κανόνας κατανοείται εφόσον υπαχθούν οι ατομικές περιπτώσεις στο πραγματικό του³³⁰.

8. Όρια του αναιρετικού ελέγχου

8.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις για τον 1^ο και τον 19^ο λόγο αναίρεσης

³²⁸ K. Englisch, Logische Studien zur Gesetzesanwendung, 3^η έκδ., 1963, σελ. 15 “...Hin- und Herwandern des Blickes zwischen Obersatz und Lebenssachverhalt”, βλ. και N. Ανδρουλάκη, Αιτιολογία και αναιρετικός έλεγχος ως συστατικά της ποινικής απόδειξης, 1998, σελ. 65 επ., Δ. Σπινέλλη, Εισαγωγή στη νομική σκέψη (Μετάφραση του έργου του Karl Englisch με τίτλο «EINFUHRUNG IN DAS JURISTISCHE DENKEN»), 1999, K. Καλαβρό, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 170, K. Οικονόμου, Διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, Αρμ 2021, σελ. 1821, 1817-1825, Σ. Γαβαλά, Η αιτιολογία των ποινικών αποφάσεων, ΕλλΔνη 1991, σελ. 1441, 1426-1442, Γ. Μεντή, Ερμηνεία των δικαιοπραξιών και αναιρετικός έλεγχος, ΕΠολΔ 2012, σελ. 274-284

³²⁹ Γ. Μητσόπουλος, Θέματα γενικής θεωρίας και λογικής του δικαίου, 2005, σελ. 111

³³⁰ Μ. Καραύσης, Θεμελίωση και λειτουργία του υπαγωγικού συλλογισμού κατά το αντικειμενικό τελολογικό σύστημα δικαίου, Αρμ 2002, σελ. 178

Πριν προχωρήσουμε στην κατ' ιδίαν ανάλυση των ορίων του αναιρετικού ελέγχου, σημασία έχει να υπενθυμίσουμε πως κεντρικό σημείο ενδιαφέροντος της παρούσας προβληματικής είναι ο 1^{ος} και ο 19^{ος} λόγος αναίρεσης του άρ. 559 ΚΠολΔ, οι οποίοι μάλιστα ερευνώνται και αυτεπαγγέλτως από τον Άρειο Πάγο, εφόσον έχει φυσικά προβληθεί παραδεκτά τουλάχιστον ένας λόγος αναίρεσης (αρ. 562 παρ. 4 ΚΠολΔ)³³¹. Ο πρώτος αφορά την ευθεία παράβαση κανόνα ουσιαστικού δικαίου, ήτοι την εσφαλμένη ερμηνεία και εσφαλμένη εφαρμογή του, και ο δεύτερος αφορά την εκ πλαγίου παράβαση κανόνα ουσιαστικού δικαίου, ήτοι την έλλειψη νόμιμης βάσης. Η παράβαση του κανόνα δικαίου και στις δύο αυτές περιπτώσεις μπορεί να αναλυθεί μόνον ενόψει του νομικού ή εν γίνει δικανικού συλλογισμού του δικαστή της ουσίας, ο οποίος αποτελείται, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, από τη μείζονα πρόταση (κανόνα δικαίου), την ελάχιστο πρόταση (διαπιστωθέντα από το δικαστήριο πραγματικά περιστατικά και νομικός τους χαρακτηρισμός), και το συμπέρασμα (έννομη συνέπεια)³³².

Ο πρώτος λόγος αναίρεσης του άρ. 559 ΚΠολΔ αφορά την ευθεία παράβαση κανόνων του ουσιαστικού δικαίου³³³³³⁴, οι οποίοι μπορεί να περιέχονται σε οποιαδήποτε πηγή δικαίου, όπως το Σύνταγμα, οι συντακτικές πράξεις και τα ψηφίσματα, οι γενικώς παραδεδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου, όπως π.χ. τα

³³¹ *Ι. Δεληκωστόπουλος*, Το απαράδεκτο στην αναιρετική δίκη, 2021, σελ. 132-133

³³² *Α. Σινανιώτης*, Η αναίρεση κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, 2^η έκδ., 2006, σελ. 81

³³³ *Α. Σινανιώτης*, Η αναίρεση κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, 2^η έκδ., 2006, σελ. 63, βλ. π.χ. ΟΛΑΠ 25/2008, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ (κρίθηκε ότι το άρ. 68 ΚΠολΔ περιέχει κανόνα ουσιαστικού δικαίου και έτσι ελέγχεται αναιρετικά με τους άρ. 1 και 19 του άρ. 559 ΚΠολΔ), ΑΠ 977/2012, ΝοΒ 2013, σελ. 153 (άρ. 70 ΚΠολΔ), ΑΠ 1470/2011, ΝοΒ 2012, σελ. 682 (άρ. 940 ΚΠολΔ), κ.λπ.

³³⁴ Η διάκριση των κανόνων σε ουσιαστικούς και δικονομικούς δεν γίνεται βάσει του νόμου στον οποίο ανευρίσκονται, αλλά βάσει του σκοπού τους, βλ. σε *Α. Σινανιώτη*, Η αναίρεση κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, 2^η έκδ., 2006, σελ. 63, *Ι. Δεληκωστόπουλο*, Το απαράδεκτο στην αναιρετική δίκη, 2021, σελ. 74, 137, ο οποίος εκθέτει τα εξής: είναι δυνατό, σε μια διάταξη δικονομικού δικαίου να ανευρίσκεται μια αόριστη νομική έννοια του ουσιαστικού δικαίου, όπως λ.χ. συμβαίνει με την «ανωτέρα βία» στο άρ. 501 ΚΠολΔ (αιτιολογημένη ανακοπή ερημοδικίας). Στη περίπτωση αυτή, η παραβίαση της διάταξης μπορεί να ελεγχθεί αναιρετικά με δύο τρόπους, οι οποίοι είναι φυσικά ανάλογοι της παραβίασης: πρώτον, κατά το ουσιαστικό της μέρος με τον 1^ο λόγο αναίρεσης (εσφαλμένη ερμηνεία και εφαρμογή της αόριστης νομικής έννοιας της «ανωτέρας βίας»), ενώ κατά το δικονομικό της μέρος, με τον 14^ο λόγο αναίρεσης (εσφαλμένη απόρριψη της ως απαράδεκτη). Αναλυτικότερα, η εσφαλμένη απόρριψη της ανακοπής ερημοδικίας, ενώ συνέτρεχαν όλες οι προς τούτο προϋποθέσεις ελέγχεται αναιρετικά με τον 14ο λόγο, ενώ η συνδρομή της ανωτέρας βίας, δηλ. η εξειδίκευση της αόριστης νομικής έννοιας, ελέγχεται, όπως αναλυτικά εκτέθηκε, με τον 1^ο λόγο αναίρεσης.

διεθνή έθιμα, οι διεθνείς συμβάσεις που έχουν κυρωθεί με νόμο, όπως π.χ. η ΕΣΔΑ και τα πρωτόκολλά της, το δικαίο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πρωτότυπο και παράγωγο, κ.λπ. Κατά τον καθηγητή Ι. Δεληκωστόπουλο³³⁵, ως κανόνες του «ουσιαστικού δικαίου» πρέπει να θεωρούνται και όσοι εμφανίζονται ως δικονομικοί, εφόσον **θεμελιώνουν αξίωση του ουσιαστικού δικαίου** (λ.χ. 188³³⁶ και 940³³⁷ ΚΠολΔ), **αποτελούν μεταφορά και εξειδίκευση αόριστων νομικών εννοιών** (λ.χ. ανωτέρα βία του αρ. 501 ΚΠολΔ³³⁸, η δημόσια τάξη, η κατάχρηση δικαιώματος στην αναγκαστική εκτέλεση), ή **αποτελούν ενάσκηση ουσιαστικού δικαιώματος** (λ.χ. αναγκαστική εκτέλεση). Επίσης, ο νόμος ρητά ορίζει ότι οι (γενικοί³³⁹ και ειδικοί³⁴⁰) ερμηνευτικοί κανόνες των δικαιοπραξιών αποτελούν ουσιαστικούς κανόνες δικαίου. Τα διδάγματα της κοινής πείρας, δηλ. οι γενικές αρχές για την εξέλιξη των φυσικών φαινομένων και των βιοτικών σχέσεων που συνάγονται επαγωγικά από την εμπειρία, τη συμμετοχή του ατόμου στις συναλλαγές και τις τεχνικές και επιστημονικές

³³⁵ Ι. Δεληκωστόπουλος, Το απαράδεκτο στην αναιρετική δίκη, 2021, σελ. 139, ο ίδιος, Οι δικονομικοί λόγοι αναίρεσης, 2009, σελ. 653

³³⁶ Χ. Απαλαγάκη/ Σ. Σταματόπουλος (-Σ. Καποδίστριας), Ο Νέος Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας, Ερμηνεία κατ' άρθρο μετά τους Ν 4842/2021 & 4855/2021, τόμ. 1, σελ. 763-764, ΕφΘεσσαλ 461/2010, ΕΠολΔ 2011, σελ. 208 με παρατηρήσεις Π. Γιαννόπουλου, κατά την οποία θεωρούνται κανόνες ουσιαστικού δικαίου και οι δικονομικοί, εφόσον ρυθμίζουν όχι τη διαδικασία, αλλά το περιεχόμενο της προσβαλλόμενης απόφασης, θεμελιώνουν δηλ. τη κριθείσα έννομη συνέπεια.

³³⁷ Βλ. σε Κ. Κεραμής/Δ. Κονδύλης/Ν. Νίκας (-Π. Μάζης), Ερμηνεία ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2020, σελ. 282, το αρ. 940 ΚΠολΔ αποτελεί διάταξη ουσιαστικού δικαίου, με το οποίο καθιερώνεται, εφόσον συντρέχουν πρόσθετες προϋποθέσεις, μια ιδιαίτερη μορφή αδικοπραξίας.

³³⁸ Βλ. παραπάνω υποσ. 335, ΑΠ 121/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 1253/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Εξ άλλου, κατά τη διάταξη του άρθρου 501 ΚΠολΔ, ανακοπή κατά απόφασης που έχει εκδοθεί ερήμην επιτρέπεται, αν εκείνος που δικάσθηκε ερήμην δεν κλητεύθηκε καθόλου ή δεν κλητεύθηκε νόμιμα και εμπρόθεσμα ή αν συντρέχει λόγος ανώτερης βίας. Η διάταξη αυτή περιέχει κανόνα δικονομικού δικαίου, με εξαίρεση την περίπτωση της ανώτερης βίας, η οποία αποτελεί διάταξη ουσιαστικού δικαίου, αφού ανήκει σε εκείνες που καθορίζουν τον τρόπο, τα όργανα και τη μορφή της ένδικης προστασίας του κατοχυρωμένου από το άρθρο 20 του Συντάγματος ουσιαστικού δικαιώματος της ακρόασης του διαδίκου. Ειδικότερα, ως ανώτερη βία, η οποία δικαιολογεί την άσκηση ανακοπής ερημοδικίας νοείται οποιοδήποτε γεγονός απρόβλεπτο και εξαιρετικό, το οποίο στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν μπορούσε να αποτραπεί ούτε με μέτρα άκρας επιμέλειας και σύνεσης. Λόγος ανωτέρας βίας είναι και η ασθένεια του πληρεξούσιου δικηγόρου του διαδίκου, όταν είναι τέτοιας φύσεως που εμποδίζει τόσο την προσέλευσή του στη συγκεκριμένη δίκη, όσο και την ειδοποίησή του διαδίκου, προκειμένου ο τελευταίος να μεριμνήσει για την εκπροσώπησή του από άλλο δικηγόρο, όχι όμως και οι χρόνιες ασθένειες ή εκείνες που απλώς δυσχεραίνουν, χωρίς να εξαφανίζουν τη φυσική δυνατότητα ενεργείας του ασθενούντος δικηγόρου ή ειδοποίησης άλλου συναδέλφου του, προκειμένου να εκπροσωπήσει το διάδικο στη δίκη (ΑΠ 91/2015).»

³³⁹ ΑΚ 173 και 200

³⁴⁰ ΑΚ 480, 530, 873 παρ. 2

γνώσεις του μέσης μόρφωσης ανθρώπου³⁴¹ δεν αποτελούν κανόνες δικαίου, αλλά σύμφωνα με το άρ. 559 άρ. 1 ΚΠολΔ, εάν χρησιμοποιηθούν για την ερμηνεία κανόνα ουσιαστικού δικαίου, για την εξειδίκευση αόριστης νομικής έννοιας³⁴², ή για την υπαγωγή στον κανόνα δικαίου των πραγματικών περιστατικών και παραβιαστούν, ιδρύεται ο πρώτος λόγος αναίρεσης για ευθεία παράβαση τους³⁴³. Ο ίδιος λόγος αναίρεσης εφαρμόζεται και όταν τα διδάγματα κοινής πείρας έπρεπε να εφαρμοστούν και, παρόλα ταύτα, δεν εφαρμόστηκαν³⁴⁴. Εξ αντιδιαστολής, δεν ιδρύεται ο παρών λόγος αναίρεσης εάν τα διδάγματα της κοινής πείρας χρησιμοποιηθούν από το δικαστήριο της ουσίας για την εκτίμηση αποδείξεων³⁴⁵, επί έμμεσης απόδειξης³⁴⁶ ή

³⁴¹ Βλ. π.χ. ΑΠ 60/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁴² Βλ. για παράδειγμα τις ΑΠ 637/2013, ΑΠ 1079/2018, ΑΠ 186/2020, όλες διαθέσιμες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ως προς την αξιοποίηση των διδαγμάτων της κοινής πείρας για την εξειδίκευση της αόριστης νομικής έννοιας «επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα» του ν. 2472/1997.

³⁴³ Α. Σινανιώτης, Η αναίρεση κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, 2^η έκδ., 2006, σελ. 77, Βλ. λ.χ. ΑΠ 1583/2011, ΕφΑΔ 2012, σελ. 400, ΟΛΑΠ 21/1998, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 1011/1994, ΕλλΔνη 1996, σελ. 131επ., ΑΠ 530/2012, ΕΠολΔ 2012, σελ. 654, ΑΠ 147/2022, ΑΠ 24/2019, ΑΠ 336/2019, ΑΠ 74/2019, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, ΑΠ 354/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Περαιτέρω, αιτιώδης σύνδεσμος υπάρχει όταν η πράξη ή η παράλειψη του ευθυνόμενου προσώπου ήταν, κατά τα διδάγματα της κοινής πείρας, ικανή και μπορούσε, αντικειμενικά, να επιφέρει, κατά τη συνηθισμένη και κανονική πορεία των πραγμάτων και, χωρίς τη μεσολάβηση άλλου περιστατικού, το συγκεκριμένο επιζήμιο αποτέλεσμα (ΟΛΑΠ 18/2004). [...] Η κρίση δε του δικαστηρίου της ουσίας, ότι τα πραγματικά περιστατικά, που δέχτηκε κυριαρχικώς, ως αποδειχθέντα, επιτρέπουν το συμπέρασμα να θεωρηθεί, κατά τα διδάγματα της κοινής πείρας, ορισμένο γεγονός ως πρόσφορη αιτία της ζημίας, υπόκειται στον έλεγχο του Αρείου Πάγου, γιατί είναι κρίση νομική, αναγόμενη στην ορθή ή μη υπαγωγή από το δικαστήριο της ουσίας των διδαγμάτων της κοινής πείρας στην αόριστη νομική έννοια της αιτιώδους συνάφειας, η παράβαση των οποίων ιδρύει τον αναιρετικό λόγο του άρθρου 559 αρ.1 ΚΠολΔ. Αντιθέτως, η κρίση ότι η πράξη ή η παράλειψη υπήρξε ή δεν υπήρξε ένας από τους αναγκαίους όρους του αποτελέσματος αφορά τα πράγματα και δεν ελέγχεται αναιρετικά (ΟΛΑΠ 2/2019).», ΑΠ 2/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Όμως, η συνδρομή αυτής καθ' εαυτής της ανωτέρας βίας, δηλαδή η εξειδίκευση της αόριστης αυτής νομικής έννοιας από το δικαστήριο της ουσίας, ελέγχεται αναιρετικά με λόγο από τον αριθμό 1 του ίδιου άρθρου (αρ. 559 ΚΠολΔ), για να διαπιστωθεί, εάν τα πραγματικά περιστατικά, που εκτίθενται στο υπόψη δικόγραφο ή αυτά που δέχθηκε το δικαστήριο της ουσίας ως αποδεδειγμένα, δικαιολογούν την κρίση του ότι, κατά τα διδάγματα της κοινής πείρας, ορισμένο γεγονός συνιστά ή όχι ανωτέρα βία, στο πλαίσιο ορθής ή μη υπαγωγής των πραγματικών περιστατικών στην έννοια αυτή (ΑΠ 559/2020, ΑΠ 1540/2017, ΑΠ 741/2016, ΑΠ 219/2016).»

³⁴⁴ ΑΠ 60/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁴⁵ Ενδεικτικά, ΑΠ 120/2004, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 2080/2017, ΕλλΔνη 2018, σελ. 1676 επ., ΑΠ 547/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 3/2021, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

³⁴⁶ Εάν, λ.χ. σε ένα ατύχημα δεν υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας, αλλά βρέθηκαν πάνω στη μηχανή που ενεπλάκη σ' αυτό ίχνη αίματος που ανήκουν στον τραυματισθέντα Α, δύναται να εξαχθεί έμμεσα το συμπέρασμα ότι ο Β ήταν ο δράστης. Επειδή δεν υφίσταται εδώ άμεση απόδειξη, αλλά έμμεση - καθόσον δεν αποδεικνύεται ο βασικός όρος του κανόνα δικαίου λ.χ. με αυτόπτη μάρτυρα που να καταθέτει ενόρκως περί της στιγμής της σύγκρουσης - το

για την εκτίμηση της αποδεικτικής αξίας των αποδεικτικών μέσων³⁴⁷. Με τον παρόντα λόγο ελέγχονται σφάλματα του δικαστηρίου κατά την εκτίμηση του νόμου βασίμου της αγωγής, ήτοι όταν η αγωγή απορρίφθηκε ως νόμω αβάσιμη και αντιστρόφως³⁴⁸, ή του νόμου βασίμου των ισχυρισμών των διαδίκων³⁴⁹. Επίσης, με τον παρόντα λόγο ελέγχονται και νομικά σφάλματα του δικαστηρίου της ουσίας (λ.χ. εσφαλμένη ερμηνεία κανόνα ουσιαστικού δικαίου), εφόσον αυτό προέβη σε έρευνα της ουσίας της διαφοράς³⁵⁰, **αποκλειστικά βάσει των πραγματικών παραδοχών της απόφασης** (των γενομένων δεκτών από το δικαστήριο της ουσίας)³⁵¹, **και όχι εν αναφορά προς τους ισχυρισμών των διαδίκων**³⁵².

δικαστήριο θα χρησιμοποιήσει τα διδάγματα της κοινής πείρας για να συναχθεί έμμεσα και συμερασματικά η αλήθεια ή αναλήθεια των πραγματικών γεγονότων που επικαλείται ο Α.

³⁴⁷ ΟΛΑΠ 10/2005, ΟΛΑΠ 2/2008, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, ΑΠ 716/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 64/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 401/2018, ΑΠ 233/2020, ΑΠ 551/2020, ΑΠ 208/2020, ΑΠ 19/2021, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ. Επίσης, δεν εφαρμόζεται ούτε ο υπ' αρ. 11 λόγος αναίρεσης του αρ. 559 ΚΠολΔ επειδή «όπως προκύπτει από τα άρθρα 336 παρ. 4 και 339 του ΚΠολΔ, τα διδάγματα της κοινής πείρας δεν συμπεριλαμβάνονται στα αποδεικτικά μέσα (ΟΛΑΠ 8/2005, ΑΠ 79/2018, ΑΠ 1333/2018, ΑΠ 1512/2014, ΑΠ 87/2013, ΑΠ 208/2011, ΑΠ 1662/2010)» σε ΑΠ 60/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁴⁸ ΟΛΑΠ 28/1998, ΑΠ 1734/2009, ΑΠ 38/2006, ΑΠ 381/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΟΛΑΠ 3/2020, ΟΛΑΠ 1/2022, ΑΠ 42/2022, ΑΠ 57/2022, διαθέσιμες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ. Βλ. ενδεικτικά τη μείζονα πρόταση της ΑΠ 1048/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Εξ άλλου, η ανεπάρκεια των πραγματικών περιστατικών που εκτίθενται στην αγωγή σε σχέση με αυτά που απαιτούνται από το νόμο για τη θεμελίωσή της, χαρακτηρίζεται ως νομική αοριστία και ελέγχεται με τον αναιρετικό λόγο από τον αριθμό 1 του άρθρ. 559 ΚΠολΔ ως παράβαση κανόνα ουσιαστικού δικαίου, εφόσον το δικαστήριο της ουσίας έκρινε τελικά ως ορισμένη την αγωγή, αρκούμενο σε λιγότερα ή διαφορετικά στοιχεία από αυτά που απαιτεί ο νόμος. Με τον ίδιο λόγο ελέγχεται και το σφάλμα του δικαστηρίου της ουσίας να κρίνει ως αόριστη την αγωγή, αξιόνοντας για τη θεμελίωσή της περισσότερα στοιχεία από όσα απαιτεί ο νόμος για τη θεμελίωση του επίδικου δικαιώματος (ΟΛΑΠ 18/1998). Επομένως νομική είναι η αοριστία που συνδέεται με τη νομική εκτίμηση του εφαρμοστέου κανόνα ουσιαστικού δικαίου. Αντιθέτως, η έλλειψη εξειδίκευσης των πραγματικών περιστατικών που θεμελιώνουν κατ' αρχήν το ασκούμενο με την αγωγή ουσιαστικό δικαίωμα και αποτελούν την προϋπόθεση εφαρμογής του αντίστοιχου κανόνα ουσιαστικού δικαίου χαρακτηρίζεται ως ποσοτική αοριστία της αγωγής, ενώ η επίκληση απλώς των στοιχείων του νόμου χωρίς αναφορά πραγματικών περιστατικών χαρακτηρίζεται ως ποιοτική αοριστία της αγωγής και ελέγχονται και οι δύο αναιρετικά με τους λόγους από τους αριθ. 8 και 14 του άρθρ. 559 ΚΠολΔ (ΟΛΑΠ 1573/1981).»

³⁴⁹ ΑΠ 838/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «[...] ελέγχεται αν η αγωγή και κάθε ισχυρισμός, που ασκεί έννομη επιρροή στη διαγνωστέα έννομη σχέση ή έννομη συνέπεια (ένσταση, αντένσταση κλπ.), απορρίφθηκαν ορθά ως μη νόμιμοι ή αν, κατά παράβαση ουσιαστικού κανόνα δικαίου, η αγωγή ή η ένσταση κλπ. έγινε δεκτή ως νόμιμη ή απορρίφθηκε ή έγινε δεκτή κατ' ουσίαν (ΟΛΑΠ 27-28/1998).»

³⁵⁰ Κ. Κεραμέυς/Δ. Κονδύλης/Ν. Νίκας (-Δ. Κονδύλης), Ερμηνεία ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2020, σελ. 294, ΟΛΑΠ 27/1998, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΟΛΑΠ 28/1998, ΕλλΔνη 1998, σελ. 806

³⁵¹ ΟΛΑΠ 20/2005, ΕλλΔνη 2005, σελ. 710, ΟΛΑΠ 9/2016, ΑΠ 347/2019, διαθέσιμες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁵² ΟΛΑΠ 14/2010, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

Ο παρών λόγος αναίρεσης ιδρύεται, εάν εφαρμόστηκε κανόνας δικαίου που δεν έπρεπε³⁵³, ή εάν δεν εφαρμόστηκε ενώ έπρεπε³⁵⁴, καθώς και εάν εφαρμόστηκε εσφαλμένα. Η παραβίαση εκδηλώνεται σε **ψευδή ερμηνεία** (ερμηνευτικό σφάλμα) ή με κακή εφαρμογή, δηλ. **εσφαλμένη υπαγωγή** (υπαγωγικό σφάλμα)³⁵⁵. Ψευδής ερμηνεία λαμβάνει χώρα όταν ο εφαρμοστής του δικαίου έδωσε άλλο νόημα στον κανόνα δικαίου από αυτό που έχει στη πραγματικότητα, και συγκεκριμένα έδωσε μη αρμόζουσα σημασία³⁵⁶, στενότερη ή ευρύτερη σημασία στον κανόνα δικαίου ή τον εφάρμοσε αναλογικά, ενώ δεν έπρεπε³⁵⁷. Ελέγχεται δηλ. εάν υπάρχει σφάλμα στη μείζονα πρόταση του νομικού συλλογισμού ή σφάλμα στην υπαγωγή της ελάχιστονης πρότασης στη μείζονα³⁵⁸, μόνον εφόσον υπάρχει σφάλμα στο διατακτικό της απόφασης, καθώς εάν παρά το σφάλμα στη μείζονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού, το διατακτικό είναι ορθό, δεν ιδρύεται λόγος αναίρεσης³⁵⁹. Κατά την ΑΠ 780/2017³⁶⁰ «*Επομένως η ευδοκίμηση του λόγου αναιρέσεως που αποδίδει στην προσβαλλόμενη απόφαση την πλημμέλεια εκ του άρθρου 559 αριθ. 1 ΚΠολΔ εξαρτάται από την ορθότητα όχι των νομικών αιτιολογιών, αλλά του διατακτικού της αποφάσεως, το οποίο συνάπτεται αιτιωδώς με τις ουσιαστικές παραδοχές του δικαστηρίου (ολ. ΑΠ 27/1998, ΑΠ 345/2015, 2047/2014, 95/2014, 82/2013).*»

Εσφαλμένη εφαρμογή υπάρχει, όταν αποδίδεται μεν ορθά στη μείζονα πρόταση ο εφαρμοστέος κανόνας δικαίου, αλλά ο κανόνας αυτός ή δεν εφαρμόστηκε, παρόλο που τα περιστατικά που δέχτηκε το δικαστήριο της ουσίας υπάγονται σ'

³⁵³ ΑΠ 363/2011, ΔΕΕ 2011, σελ. 914

³⁵⁴ ΟΛΑΠ 9/2001, ΕλλΔνη 2001, σελ. 891, ΑΠ 2132/2009, ΔΕΕ 2011, σελ. 717

³⁵⁵ ΟΛΑΠ 7/2006, ΟΛΑΠ 11/2016, ΑΠ 89/2017, ΑΠ 1305/2017, ΑΠ 1149/2019, διαθέσιμες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁵⁶ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού έλεγχου, 2015, σελ. 227, ο ίδιος, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 171,172

³⁵⁷ ΟΛΑΠ 2/2013, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁵⁸ ΟΛΑΠ 25/2008, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁵⁹ ΑΠ 145/2015, διαθέσιμη εδώ: <https://www.sakkoulas-online.gr/reader/177e46c11d2e2d1d4277/> «*Στην προκειμένη περίπτωση, με το τρίτο σκέλος του 14ου προσθέτου λόγου, αποδίδεται στην προσβαλλόμενη απόφαση η πλημμέλεια ότι με το να δεχθεί ότι πρέπει να κατεδαφιστούν τα, καθ' υπέρβαση του συντελεστή δόμησης ανεγερθέντα στον περιβάλλοντα την κάθετη ιδιοκτησία του αναιρεσείοντα χώρο, κτίσματα παραβίασε την αόριστη νομική έννοια της οικοδομής, αφού κατά τα διδάγματα της κοινής πείρας τα κατεδαφιστέα κτίσματα περιλαμβάνονται στην έννοια της οικοδομής. Ο λόγος αυτός πρέπει να απορριφθεί ως νομικά αβάσιμος, καθόσον η αόριστη παραβίαση κάποιας αόριστης νομικής έννοιας χωρίς τη σύνδεσή της με κάποιες νόμιμες συνέπειες δεν ιδρύει κάποιο αναιρετικό λόγο, ενώ η υπαγωγή των επίδικων κατεδαφιστέων κτισμάτων στην έννοια της οικοδομής δεν αίρει το παράνομο της ανεγέρσεώς τους.*» ΑΠ 474/2010, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁶⁰ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

αυτόν, ή αντιθέτως εφαρμόστηκε, μολονότι τα περιστατικά που δέχτηκε δεν υπάγονται σ' αυτόν³⁶¹. Για να θεμελιωθεί ο παρών λόγος αναίρεσης, θα πρέπει οι πραγματικές παραδοχές του δικαστηρίου της ουσίας να καθιστούν πρόδηλο ότι έχει λάβει χώρα παραβίαση του κανόνα δικαίου³⁶², διαφορετικά ιδρύεται ο 19^{ος} λόγος αναίρεσης του άρ. 559 ΚΠολΔ, καθώς σε αυτή τη περίπτωση (της μη καταφανούς παραβίασης του κανόνα δικαίου), θα υπάρχουν είτε αντιφατικές, είτε ανεπαρκείς αιτιολογίες ή θα σημειώνεται παντελής ανεπάρκεια αιτιολογιών³⁶³.

Στην εμβέλεια του 1^{ου} λόγου αναίρεσης του άρ. 559 ΚΠολΔ εντάσσεται και η **εσφαλμένη εξειδίκευση αόριστης νομικής έννοιας από το δικαστήριο της ουσίας, η οποία περιλαμβάνεται στο πραγματικό του κανόνα δικαίου**. Εξυπακούεται ότι η παράβαση κανόνα δικαίου κρίνεται ενόψει των πραγματικών περιστατικών που έγιναν δεκτά από το δικαστήριο της ουσίας κατά την ανέλεγκτη αναιρετικά κρίση του και τα οποία συνιστούν την ελάχιστο πρόταση του δικανικού συλλογισμού. Ο Άρειος Πάγος δεν μπορεί να κρίνει την ορθότητα της απόφασης του δικαστηρίου της ουσίας βάσει περιστατικών που όφειλε να εξετάσει το δικαστήριο της ουσίας, αλλά δεν εξέτασε· σε αυτή τη περίπτωση ιδρύεται ο 8^{ος} λόγος αναίρεσης του άρ. 559 ΚΠολΔ³⁶⁴.

Ο 19^{ος} λόγος αναίρεσης αποτελεί τον πιο συχνά προβαλλόμενο λόγο³⁶⁵, και συνιστά κύρωση παραβίασης του αρ. 93 παρ. 3 Σ. Αποτελεί το συμπλήρωμα του 1^{ου} λόγου αναίρεσης³⁶⁶, υπό την έννοια πως ιδρύεται μόνο εάν παραβιαστεί εκ πλαγίου κανόνας ουσιαστικού, και όχι δικονομικού δικαίου³⁶⁷. Κατά πάγια νομολογία του Αρείου Πάγου, **η απόφαση του δικαστηρίου της ουσίας δεν έχει νόμιμη βάση**

³⁶¹ ΑΠ 1330/2011, ΑΠ 1346/2011, ΑΠ 224/2013, διαθέσιμες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁶² ΑΠ 1671/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Στην περίπτωση που το δικαστήριο έκρινε κατ' ουσίαν την υπόθεση, η παράβαση κανόνα ουσιαστικού δικαίου κρίνεται ενόψει των πραγματικών περιστατικών, που ανελέγκτως δέχθηκε ότι αποδείχθηκαν το δικαστήριο της ουσίας και της υπαγωγής αυτών στον νόμο και ιδρύεται ο λόγος αυτός αναιρέσεως αν οι πραγματικές παραδοχές της αποφάσεως καθιστούν εμφανή την παραβίαση (ΑΠ 625/2008, ΑΠ 38/2008, ΑΠ 1218/2007).»

³⁶³ Κ. Κεραμεύς/Δ. Κονδύλης/Ν. Νίκας (-Δ. Κονδύλης), Ερμηνεία ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2020, σελ. 296, 395

³⁶⁴ Α. Σινανιώτης, Η αναίρεση κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, 2^η έκδ., 2006, σελ. 84, Κ. Κεραμεύς/Δ. Κονδύλης/Ν. Νίκας (-Δ. Κονδύλης), Ερμηνεία ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2020, σελ. 294

³⁶⁵ Κ. Κεραμεύς/Δ. Κονδύλης/Ν. Νίκας (-Δ. Κονδύλης), Ερμηνεία ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2020, σελ. 394

³⁶⁶ Ι. Δεληκωστόπουλος, Το απαράδεκτο στην αναιρετική δίκη, 2021, σελ. 135

³⁶⁷ ΑΠ 1324/2010, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 115/2011, ΝοΒ 2011, σελ. 1604

όταν στην αιτιολογία που συνιστά την ελάχιστη πρόταση του δικανικού συλλογισμού δεν αναφέρονται καθόλου³⁶⁸, ή αναφέρονται ανεπαρκώς ή αντιφατικά τα πραγματικά περιστατικά, στα οποία το δικαστήριο της ουσίας στήριξε τη κρίση του για ζητήματα με ουσιώδη επίδραση στην έκβαση της δίκης, όταν δηλ. **σχετικά με συγκεκριμένο ουσιώδη πραγματικό ισχυρισμό** (α) δεν εκτίθενται καθόλου πραγματικά περιστατικά, (β) εκτίθενται ανεπαρκώς³⁶⁹ ή (γ) αντιφατικώς³⁷⁰³⁷¹. Λόγω

³⁶⁸ Στη πραγματικότητα, η παντελής έλλειψη αιτιολογιών θα μπορούσε να ιδρύσει νέο αυτοτελή λόγο αναιρέσης, ο οποίος να μην αποτελεί υποπερίπτωση του 19^{ου} λόγου αναιρέσης, καθώς η συγκεκριμένη πλημμέλεια ανάγεται στη δομή του καθόλου δικανικού συλλογισμού, από τον οποίον έτσι θα απουσιάζει εντελώς ο μέσος όρος, βλ. σε Κ. Κεραμεύς/Δ. Κονδύλης/Ν. Νίκας (-Δ. Κονδύλης), Ερμηνεία ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2020, σελ. 395

³⁶⁹ Η ανεπάρκεια των αιτιολογιών μπορεί να είναι ποιοτική ή ποσοτική. Ποιοτική είναι η ανεπάρκεια όταν απουσιάζουν παντελώς οι πραγματικές παραδοχές από την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση ως προς ορισμένο στοιχείο του πραγματικού του εφαρμοστέου κανόνα δικαίου, διότι το στοιχείο αυτό είτε δεν αναφέρεται καθόλου στην απόφαση, είτε αναφέρεται με απλή αντιγραφή του όρου του νόμου. Ποσοτική είναι η ανεπάρκεια, όταν αναφέρονται μεν στην απόφαση πραγματικά περιστατικά για όλα τα στοιχεία του κανόνα δικαίου, αλλά χωρίς να είναι πλήρη, όπως π.χ. συμβαίνει όταν το δικαστήριο δέχεται κτήση κυριότητας με χρησικτησίας, αλλά χωρίς να αναφέρει επαρκείς πράξεις νομής. Στη κατηγορία αυτή εντάσσονται και οι ενδοιαστικές αιτιολογίες, βλ. ΑΠ 724/2016, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, κατά την οποία «Κατ' άρθρ. 559 αρ. 19 ΚΠολΔ, αναιρέση επιτρέπεται, «αν η απόφαση δεν έχει νόμιμη βάση και ιδίως αν δεν έχει καθόλου αιτιολογίες ή έχει αιτιολογίες αντιφατικές ή ανεπαρκείς σε ζήτημα που ασκεί ουσιώδη επίδραση στην έκβαση της δίκης». Η συμφώνως προς την εν λόγω πρόβλεψη έλλειψη νόμιμης βάσεως ενσκήπτει (και) όταν, κατά τα άνω εκτιθέμενα, οι αιτιολογίες της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως ενέχουν αντιφατικότητα, (δηλαδή σε περίπτωση αλληλοαναιρέσεώς τους), ή ανεπάρκεια, (εννοιολογικά ισοδύναμα της οποίας συνιστούν η ασάφεια, όπως και η (αιτιολογική) ενδοιαστικότητα).», ΑΠ 502/2018, ΑΠ 1269/2017, ΑΠ 919/2011, ΑΠ 1932/2008, ΑΠ 578/2008 και ΑΠ 1712/2007, διαθέσιμες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁷⁰ Αντιφατικές αιτιολογίες έχει η απόφαση όταν ορισμένη κρίσιμη για τη συγκρότηση του αποδεικτικού πορίσματος πραγματική παραδοχή βρίσκεται σε λογική ή νομική ανακολουθία προς άλλη (ή άλλες), η οποία είναι επίσης κρίσιμη για τη στήριξη του αποδεικτικού πορίσματος, όταν δηλ. τα πραγματικά περιστατικά που δέχτηκε το δικαστήριο της ουσίας και στηρίζουν το αποδεικτικό πόρισμα, αλληλοαναιρούνται και συγκρούονται μεταξύ τους, είτε λογικώς είτε κατά τη νομική τους αξιολόγηση, ή όταν δε προκύπτει ποια πραγματικά περιστατικά δέχτηκε το δικαστήριο για να στηρίξει το διατακτικό της απόφασης, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να ελεγχθεί εάν εφάρμοσε ορθά ή όχι το νόμο. Π.χ. αντιφατικές είναι οι αιτιολογίες εάν κρίθηκε ότι η σύμβαση δεν καταρτίστηκε, αλλά ταυτόχρονα γίνεται δεκτό ότι καταγγέλθηκε, εκτός εάν η δεύτερη παραδοχή αναφέρεται διηγηματικά και πλεοναστικά και δεν στηρίζει το διατακτικό (ΑΠ 1214/2010, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ). Ωστόσο, ο παρών λόγος δεν ιδρύεται, εάν αντιφάσκουν η κύρια και η επικουρική ή επάλληλο αιτιολογία, κάθε μια από τις οποίες στηρίζει αυτοτελώς το διατακτικό, ή αν οι αντιφατικές αιτιολογίες στηρίζουν διαφορετικές διατάξεις του διατακτικού ή αφορούν διαφορετικά κεφάλαια, βλ. π.χ. ΑΠ 919/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, η οποία δέχτηκε τα εξής: «Ο ίδιος (αναιρεσείων) εκθέτει στην αγωγή του, ως ευρισκόμενες κατά το χρόνο της πυρκαγιάς και καταστροφείσες, ποσότητες εμπορευμάτων με χρόνους αποκτήσεώς τους (αγορά), από το έτος 1995 και ύστερα. Προσκομίζει δε και τα αντίστοιχα τιμολόγια αγοράς τους. Έτσι, με τα αναφερόμενα στην αγωγή, εμφανίζει ο ίδιος να πραγματοποιεί αγορές εμπορευμάτων από το έτος 1995 και ύστερα με σκοπό τη, με κέρδος, μεταπώλησή τους (εμπορία), χωρίς όμως να

αυτών των ελλείψεων, ο Άρειος Πάγος δεν θα είναι σε θέση να ελέγξει εάν συνέτρεχαν οι όροι του κανόνα ουσιαστικού δικαίου που εφαρμόστηκε ή δεν συνέτρεχαν οι όροι εκείνου που εφαρμόστηκε. Επομένως, δεν μπορούν να προκύψουν από τις παραδοχές της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης τα πραγματικά περιστατικά που είναι αναγκαία στη συγκεκριμένη περίπτωση για τη κρίση του δικαστηρίου περί της συνδρομής των νομίμων όρων και προϋποθέσεων της διάταξης του νόμου που εφαρμόστηκε ή περί της μη συνδρομής αυτών, λόγω της οποίας

παρουσιάζει πωλήσεις των προϊόντων αυτών, ισχυριζόμενος έτσι σιωπηρά ότι αυτά βρίσκονταν στο άνω κατάστημά του. Παρόλα αυτά, σε άλλο σημείο της αγωγής του ισχυρίζεται ότι κατά την προσεχή πενταετία, κατά τη συνηθισμένη πορεία των πραγμάτων, θα πραγματοποιούσε πωλήσεις εμπορευμάτων ύψους 150.000.000 δραχμών κάθε έτος και, από τις πωλήσεις αυτές θα είχε κέρδος κάθε έτος ύψους 30.000.000 δραχμών. Ενόψει αυτών, με βάση τα διδάγματα της κοινής πείρας, σε συνδυασμό με τα πιο πάνω αποδεικτικά μέσα, το Δικαστήριο αυτό εκτιμά ότι θα είχαν μείνει αδιάθετα και θα υπήρχαν στο κατάστημα του ενάγοντος και καταστράφηκαν από την πυρκαγιά ποσοστό 50% από τα εμπορεύματα που είχαν αγοραστεί από το εξωτερικό ή το εσωτερικό από το έτος 1998 και ύστερα και συγκεκριμένα, είχαν αγοραστεί το έτος 1998: α) 219 μπαταρίες Αγγλίας, αξίας 52.420 δραχμών ανά τεμάχιο και συνολικής 11.479.980 δραχμών, β) Από το ποσό αυτό, αφού αφαιρεθεί η αξία των ανερχόμενων, κατά τα άνω, σε ποσοστό 50% εμπορευμάτων που είχαν πουληθεί, απομένει υπόλοιπο αξίας καταστραφέντων (εμπορευμάτων) από $(22.461.980 \times 50\% =) 11.230.990$ δραχμές, κατά την οποία ζημιώθηκε". Από τις πιο πάνω παραδοχές της προσβαλλόμενης απόφασης στο αποδεικτικό της πόρισμα, προκύπτει ότι έχει νόμιμη βάση, και δη την απαιτούμενη αιτιολογία, γιατί καλύπτεται χωρίς λογικά κενά και αντιφάσεις και με πληρότητα και σαφήνεια, χωρίς να χρειάζοταν οποιαδήποτε άλλη περαιτέρω παραδοχή, το πραγματικό των εφαρμοστέων πιο πάνω κανόνων ουσιαστικού δικαίου των διατάξεων των άρθρων 297 και 298 ΑΚ, τις οποίες η προσβαλλόμενη απόφαση δεν παραβίασε εκ πλαγίου με ανεπαρκείς και αντιφατικές αιτιολογίες, ενώ δεν ήταν αναγκαία η παράθεση και άλλων. Ειδικότερα, με σαφήνεια και πληρότητα, κατά τα ανελέγκτως γενόμενα δεκτά από το Εφετείο, προσδιορίζεται το ύψος της ζημίας του αναιρεσειόντος ως προς τα καταστραφέντα εμπορεύματα, εξ αιτίας της εκδηλωθείσης στο κατάστημά του πυρκαγιάς, κρίνοντας ότι, ενόψει των αγωγικών ισχυρισμών του αναιρεσειόντος περί ετήσιων πωλήσεων ύψους 150.000.000 δραχμών, δεν ήταν δυνατόν να βρίσκονται στο κατάστημά του εμπορεύματα πέραν του προηγούμενου έτους εκείνου που εκδηλώθηκε η πυρκαγιά, δηλαδή του έτους 1998, εκ των οποίων όμως είχαν ήδη διατεθεί στην αγορά, σύμφωνα με τα αποδεικτικά στοιχεία που συνεκτίμησε και τα διδάγματα της κοινής πείρας, εμπορεύματα σε ποσοστό 50%, ώστε, η κατά το υπόλοιπο 50% αξία των εμπορευμάτων αυτών να συνιστά την ζημία του από την παραπάνω αιτία (καταστροφή εμπορευμάτων). Δεν συνιστά δε αντίφαση της προσβαλλόμενης απόφασης, ως προς το παραπάνω καταληκτικό της πόρισμα (αποζημίωση για καταστραφέντα εμπορεύματα), η παραδοχή του αγωγικού ισχυρισμού περί πραγματοποιούμενων ετησίως πωλήσεων της τάξεως των 150.000.000 δραχμών, με κέρδος από τις πωλήσεις αυτές 30.000.000 δραχμών, ενόψει του ότι ο ίδιος ισχυρισμός στον οποίο ο αναιρεσειών στήριξε το αίτημά της αγωγής του για διαφυγόντα κέρδη, με άλλη αιτιολογία, απορρίφθηκε ως αβάσιμος, καθόσον, οι αντίθετες αυτές αιτιολογίες στηρίζουν διαφορετικές διατάξεις της προσβαλλόμενης απόφασης. Επομένως, τα όσα αντίθετα υποστηρίζει ο αναιρεσειών με τον τρίτο λόγο αναιρέσεως, από το άρθρο 559 αριθ. 19 ΚΠολΔ, κρίνονται αβάσιμα και απορριπτέα, όπως και ο αντίστοιχος λόγος αναιρέσεως. Κατά το μέρος δε που με τον ίδιο λόγο πλήττεται η από το δικαστήριο της ουσίας εκτίμηση πραγματικών γεγονότων, αυτός είναι απαράδεκτος (άρθρο 561 παρ. 1 ΚΠολΔ).»

³⁷¹ ΟΛΑΠ 1/1999, ΑΠ 1339/2008, ΟΛΑΠ 2/2022, ΑΠ 3/2022, ΑΠ 60/2022, ΑΠ 284/2022, ΑΠ 38/2021, ΑΠ 88/2021, διαθέσιμες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

αποκλείεται η εφαρμογή της διάταξης³⁷². Σημειώνεται πως δεν συντρέχει ο συγκεκριμένος λόγος εάν η απόφαση περιέχει **συνοπτικές** αλλά πλήρεις αιτιολογίες³⁷³.

Επίσης, ο 19^{ος} λόγος ιδρύεται και όταν η απόφαση έχει ανεπαρκείς ή αντιφατικές αιτιολογίες σχετικά με το **νομικό χαρακτηρισμό των** περιστατικών που δέχθηκε το δικαστήριο της ουσίας και έχουν ουσιώδη επιρροή στην έκβαση της δίκης³⁷⁴. Για παράδειγμα, συντρέχει ο 19^{ος} λόγος αναίρεσης όταν δημιουργείται αμφιβολία για το αν ορισμένο ποσό δόθηκε ως αποζημίωση ή άτοκο δάνειο³⁷⁵, ή αν καταρτίστηκε σύμβαση πώλησης ή αποκλειστικής διανομής³⁷⁶.

Τέλος, ο συγκεκριμένος λόγος αναίρεσης μπορεί να θεμελιωθεί όταν η διατύπωση της απόφασης είναι **ενδοιαστική**, με αποτέλεσμα το αποδεικτικό πόρισμα να είναι αμφίβολο, να μην προκύπτει δηλ. από πλήρη δικανική πεποίθηση. Η συγκεκριμένη πλημμέλεια εντάσσεται εννοιολογικά στην ανεπάρκεια αιτιολογιών και μπορεί να εμφανίζεται όταν το δικαστήριο της ουσίας χρησιμοποιεί εκφράσεις που δημιουργούν αμφιβολίες – «μπορεί», «ενδεχομένως», «ίσως», «προσεγγίζει», «αγγίζει», «προφανώς», «λογικά», κ.λπ. - όπως π.χ. στην ΑΠ 379/2011³⁷⁷ «*Ειδικότερα: 1) Ως προς την αξία του χρόνου συμπλήρωσης της τριετούς διάστασης των διαδίκων, ταυτόσημης και προς την αξία του χρόνου της άσκησης της ένδικης αγωγής, των τριών ένδικων ακινήτων, που "απέκτησε" ο αναιρεσείων κατά τη διάρκεια του γάμου του με την αναιρεσίβλητη, δέχθηκε το Εφετείο ότι ανέρχεται ως προς τα κτίσματα του πρώτου σε 220.000 ευρώ, του δεύτερου στη θέση "Μ." σε 12.000 ευρώ και του τρίτου στη θέση "... " σε 8.000 ευρώ, με τη χρησιμοποίηση εκ μέρους της*

³⁷² Ι. Δεληκωστόπουλος, Οι δικονομικοί λόγοι αναίρεσης, 2009, σελ. 633

³⁷³ ΑΠ 133/2022, ΑΠ 667/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁷⁴ ΟΛΑΠ 1/1999, ΕλλΔνη 1999, σελ. 270

³⁷⁵ Με την κρίση του αυτή το Εφετείο σύμφωνα με όσα αναφέρονται στη μείζονα σκέψη, παραβίασε ευθέως και εκ πλαγίου τις ως άνω ουσιαστικού δικαίου διατάξεις, αφού αφενός μεν εσφαλμένα δέχτηκε ότι το ύψος της οφειλόμενης στις αναιρεσείουσες αποζημιώσεως δυνάμει του άρθρου 8 εδ. α' του ν. 3198/1955, περιορίζεται κατά το άρθρο 2 παρ. 2 του Α.Ν. 173/1967, στο ποσό των 1.500.000 δρχ. ή 4.403 ευρώ, το οποίο υπερκαλύπτεται από το καταβληθέν στην καθεμία από αυτές ποσό των 11.563.685 δρχ., και αφετέρου περιέλαβε ασαφείς αιτιολογίες σχετικά με τη φύση των παροχών που δόθηκαν σ' αυτές ως οικειοθελής παροχή κατά την αποχώρηση της, αφού δεν διευκρινίζεται αν το ως άνω ποσό δόθηκε ως αποζημίωση ή ως άτοκο δάνειο, όπως ορίζεται στην από 14- 6-2001 Επιχειρησιακή ΣΣΕ, το οποίο μάλιστα τελούσε υπό την αίρεση επιστροφής του υπό τις προϋποθέσεις που προαναφέρθηκαν.»

³⁷⁶ ΑΠ 14/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁷⁷ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

προσβαλλόμενης των λέξεων "αγγίζει" και "προσεγγίζει", που καθιστά τις αντίστοιχες αιτιολογίες ελλιπείς και ενδοιαστικές, γιατί πρόκειται για εκφράσεις, που δεν συνδέονται με την αναγκαία στην προκειμένη περίπτωση πλήρη δικανική πεποίθηση και εμφανίζουν ανεπίτρεπτη διστακτικότητα ή αμφιβολία του δικαστηρίου για την αναγκαίως καθοριζόμενη αξία των πιο πάνω ακινήτων», ή στην ΑΠ 343/2003³⁷⁸ «Ως πιθανότερη, επομένως, προβάλλει η εκδοχή ότι η εκτροπή του αυτοκινήτου προκλήθηκε από άλλη αιτία και όχι από αυτήν, που εκτίθεται στην αγωγή ...».

Το σφάλμα που ιδρύει τον παρόντα λόγο εντοπίζεται πάντοτε στην **ελάσσονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού και συγκεκριμένα στο οντολογικό μέρος της**, όπου η ανεπαρκής, αντιφατική ή ενδοιαστική περιγραφή περιστατικών καθιστά αδύνατη τη κρίση για το αν είναι ορθή ή όχι η υπαγωγή που έκανε το δικαστήριο της ουσίας (το αναγκαίο περιεχόμενο της ελάσσονος πρότασης προσδιορίζεται από τον εφαρμοστέο κανόνα δικαίου, το πραγματικό του οποίου πρέπει να καλύπτεται πλήρως από τα όσα έκανε δεκτά το δικαστήριο της ουσίας)³⁷⁹. Απαιτείται, επομένως, το δικαστήριο της ουσίας να ερεύνησε στην ουσία του τον κρίσιμο ισχυρισμό (αγωγή, ένσταση, κ.λπ.) και να μην τον απέρριψε ως αόριστο ή ως μη νόμιμο³⁸⁰. Δεν ιδρύει τον παρόντα λόγο αναίρεσης η αντιφατικότητα στις κρίσεις της μείζονος πρότασης, η παντελής έλλειψη της, οι ελλείψεις και αντιφάσεις ως προς την εφαρμοστέα διάταξη νόμου³⁸¹, ή οι ελλείψεις και αντιφάσεις ως προς την εκτίμηση των αποδείξεων, εκτός εάν λόγω των ελλείψεων και αντιφάσεων στην εκτίμηση των αποδείξεων προκαλείται ασαφές αποδεικτικό πόρισμα και ο Άρειος Πάγος δεν δύναται να ελέγξει την ορθή ή μη εφαρμογή του νόμου³⁸². Απαραίτητη

³⁷⁸ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁷⁹ Κ. Κεραμέυς/Δ. Κονδύλης/Ν. Νίκας (-Δ. Κονδύλης), Ερμηνεία ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2020, σελ. 396

³⁸⁰ ΟΛΑΠ 3/1997, ΕλλΔνη 1997, σελ. 539, ΑΠ 369/2014, ΑΠ 818/2017, διαθέσιμες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁸¹ ΑΠ 1357/2010, ΑΠ 855/2011, ΑΠ 200/2018, ΑΠ 90/2019, ΑΠ 1037/2010, ΑΠ 780/2017, διαθέσιμες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁸² ΟΛΑΠ 1/2020, ΑΠ 810/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Αντίθετα, δεν ιδρύεται λόγος αναίρεσης, κατά την διάταξη αυτή, όταν οι ελλείψεις της αποφάσεως ανάγονται στην εκτίμηση των αποδείξεων και μάλιστα στην ανάλυση και στάθμισή τους και στην αιτιολόγηση του εξαγομένου από αυτές πορίσματος, γιατί στην κρίση του αυτή το δικαστήριο προβαίνει ανελέγκτως, κατά την διάταξη του άρθρου 561 παρ. 1 του Κ.Πολ.Δικ., εκτός αν δεν είναι σαφές το πόρισμα και για το λόγο αυτό γίνεται αδύνατος ο αναιρετικός έλεγχος (ΑΠ 1416/2012, ΑΠ 1208/2011, ΑΠ 44/ 2003, ΑΠ 1702/2001). Ως ζητήματα, των οποίων η μη αιτιολόγηση ή η αιτιολόγηση κατά

προϋπόθεση ίδρυσης του παρόντος λόγου είναι η ανεπάρκεια, η έλλειψη ή η αντιφατικότητα να αφορούν «ζήτημα» που ασκεί ουσιώδη επίδραση στην έκβαση της δίκης, δηλ. ισχυρισμό³⁸³ που έχει αυτοτελή ύπαρξη και τείνει στη θεμελίωση, κατάλυση ή παρακώλυση του δικαιώματος που ασκήθηκε είτε ως επιθετικό, είτε ως αμυντικό μέσο³⁸⁴³⁸⁵.

8.2. Διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος κατά την ανεύρεση και ερμηνεία του κανόνα δικαίου

Η διαδικασία εύρεσης, ερμηνείας και εφαρμογής του κανόνα δικαίου που θα αποτελέσει το περιεχόμενο της μείζονος πρότασης του τελικού δικανικού συλλογισμού αποτελεί καθ' όλες τις φάσεις της διαδικασίας της προκαθεστηκυίας και

τρόπο ανεπαρκή ή αντιφατικό στερεί από την απόφαση τη νόμιμη βάση, νοούνται μόνο οι ισχυρισμοί που έχουν αυτοτελή ύπαρξη, που τείνουν, δηλαδή, στην θεμελίωση ή την κατάλυση του δικαιώματος που ασκήθηκε, είτε ως επιθετικό, είτε ως αμυντικό μέσο, όχι όμως και η επιχειρηματολογία των διαδίκων ή του δικαστηρίου, ούτε η εκτίμηση των αποδείξεων, εφόσον το πόρισμα από την εκτίμηση αυτή διατυπώνεται σαφώς (Ολ.ΑΠ 24/1992, Ολ.ΑΠ 1/1999, ΑΠ 9/2013)»

³⁸³ Ο όρος «ζήτημα» που ανευρίσκεται στον 19^ο λόγο αναίρεσης του άρ. 559 ΚΠολΔ αποτελεί ταυτόσημο όρο με τον όρο «πράγματα» του 8^{ου} και του 10^{ου} λόγου αναίρεσης. Βλ. και ΑΠ 981/2002, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

³⁸⁴ Α. Παπαλάμπρου, Η παράβασις κανόνος δικαίου και η έλλειψις νομίμου βάσεως ως λόγοι αναιρέσεως κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, 1975, σελ. 32-33, Γ. Μητσόπουλος, Η έλλειψις νομίμου βάσεως ως λόγος αναιρέσεως, 2^η έκδ., 2006, σελ. 79-80, ΑΠ 614/2009, Δ 2009, σελ. 1144

³⁸⁵ Δεν συνιστά «ζήτημα», η παράβαση του οποίου μπορεί να οδηγήσει σε ίδρυση του συγκεκριμένου λόγου αναίρεσης, η άρνηση ή ισχυρισμός μη αναγκαίος για τη στήριξη του διατακτικού, ή τα επιχειρήματα του δικαστηρίου, εκτός εάν η ασάφεια ή η αντιφατικότητα τους καθιστά ασαφές ή αντιφατικό το αποδεικτικό πόρισμα, βλ. ΑΠ 396/2010, διαθέσιμη εδώ: <https://www.sakkoulas-online.gr/reader/b83338fb226dc7b248ecc/>, κατά την οποία «*Ιδρύεται, δηλαδή, ο λόγος αυτός αναίρεσης, όταν από τις παραδοχές της απόφασης δημιουργούνται αμφιβολίες για το αν παραβιάστηκε ή όχι ορισμένη ουσιαστική διάταξη νόμου. Αναφέρεται σε πλημμέλειες αναγόμενες στη διατύπωση του αποδεικτικού πορίσματος και δεν ιδρύεται όταν υπάρχουν ελλείψεις αναγόμενες στην εκτίμηση των αποδείξεων και ειδικότερα στην ανάλυση, στάθμιση και αξιολόγηση αυτών και στην αιτιολόγηση του πορίσματος που έχει εξαχθεί από αυτές, αρκεί τούτο να εκτίθεται πλήρως, σαφώς και χωρίς αντιφάσεις. Ως ζητήματα δε, των οποίων η μη αιτιολόγηση ή η αιτιολόγηση κατά τρόπο ανεπαρκή ή αντιφατικό στερεί από νόμιμη βάση την απόφαση, νοούνται μόνο ισχυρισμοί που έχουν αυτοτελή ύπαρξη, που τείνουν, δηλαδή, στη θεμελίωση, κατάλυση ή παρακώλυση του δικαιώματος που ασκήθηκε είτε ως επιθετικό είτε ως αμυντικό μέσο, όχι όμως και τα νομικά ή πραγματικά επιχειρήματα, που συνέχονται με την αξιολόγηση και στάθμιση των αποδείξεων, για την οποία η έλλειψη, η ανεπάρκεια ή η αντιφατικότητα της αιτιολογίας δεν ιδρύει λόγο αναίρεσης, εκτός αν η παράθεση ασαφών ή αντιφατικών επιχειρημάτων προσδίδει ασαφές ή αντιφατικό περιεχόμενο και στο αποδεικτικό πόρισμα.»*

της οριστικής υπαγωγής αποκλειστικά νομικό ζήτημα (άρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ), και έτσι ελέγχεται αναιρετικά στο πλαίσιο του 1^{ου} και του 19^{ου} λόγου του αρ. 559 ΚΠολΔ³⁸⁶.

Σχηματικά, ο δικανικός συλλογισμός στη περίπτωση της ψευδούς ερμηνείας έχει ως εξής: (α) τίθεται η ψευδής μείζων πρόταση, (β) πραγματοποιείται η υπαγωγή της ατομικής περίπτωσης στο λόγο της ψευδούς μείζονος πρότασης και (γ) διατυπώνεται το τυπικώς ορθό, αλλά ουσιαστικά εσφαλμένο συμπέρασμα³⁸⁷.

8.2.1. Υποθετική ή Προκαθεσθηκία υπαγωγή

Όπως αναφέρθηκε στο οικείο κεφάλαιο, η πρώτη πράξη με την οποία συντελείται η γνώση του εφαρμοστέου του δικαίου είναι η υπαγωγή της υπό κρίση ατομικής περίπτωσης στον ειδικό κανόνα δικαίου, η οποία και καταλήγει σε περισσότερους (επιμέρους) υπαγωγικούς συλλογισμούς, όσες είναι και οι επιμέρους προϋποθέσεις του πραγματικού και της έννομης συνέπειας του συγκεκριμένου κανόνα δικαίου. **Η εν λόγω υπαγωγή δεν διενεργείται από την αρχή με οριστικό τρόπο.** Ο δικαστής, όταν διά του εισαγωγικού δικογράφου λαμβάνει γνώση της ατομικής περίπτωσης, ελέγχει πρώτα εάν πληρούνται όλες τις απαραίτητες διαδικαστικές προϋποθέσεις (δικαιοδοσία, αρμοδιότητα δικαστηρίου, κ.λπ.) προκειμένου να προβεί σε κρίση περί του παραδεκτού. Σε δεύτερο στάδιο, ελέγχει τη νομική βασιμότητα του, δηλ. υποθέτει αληθές το βιοτικό συμβάν και διενεργεί την **υποθετική ή προκαθεσθηκία υπαγωγή, προκειμένου αφενός να αναζητήσει τον εφαρμοστέο κανόνα δικαίου, και αφετέρου να εξετάσει εάν τα ιστορούμενα περιστατικά είναι τόσο πλήρη, ώστε αληθή υποτιθέμενα, να οδηγήσουν σε εφαρμογή του ανευρεθέντος κανόνα δικαίου**³⁸⁸. Η υποθετική ή προκαθεσθηκία υπαγωγή διενεργείται και κατά τη πορεία του δικαστή προς ορισμό των νομικών

³⁸⁶ Κ. Οικονόμου, Διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, Αρμ 2011, σελ. 1822, 1817-1825, Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 231

³⁸⁷ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 173

³⁸⁸ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 175-176,

εννοιών· ο δικαστής υπάγει με υποθετικό τρόπο όλες τις πιθανές περιπτώσεις στη συγκεκριμένη νομική έννοια, με στόχο την ανεύρεση του ακριβούς της νοήματος³⁸⁹.

Με την προκαθεστηκυία υπαγωγή ο εφαρμοστής του δικαίου αναζητεί τον μη εξαρχής δεδομένο κανόνα δικαίου που θα εφαρμοστεί στη συγκεκριμένη περίπτωση, σύμφωνα με τη θεμελιώδη αρχή *iura novit curia*³⁹⁰. Μετά τη κατάφαση του νόμου βάσιμου του ενδίκου βοηθήματος (και την ανεύρεση του κατάλληλου κανόνα δικαίου που θα εφαρμοστεί)³⁹¹, ακολουθεί η έρευνα του ουσία βάσιμου του ενδίκου βοηθήματος, στάδιο κατά το οποίο λαμβάνει χώρα ο έλεγχος εκ μέρους του δικαστή περί της αλήθειας των πραγματικών περιστατικών που επικαλούνται οι διάδικοι. **Ο έλεγχος αυτός γίνεται κατά την αποδεικτική διαδικασία, με την ολοκλήρωση της οποίας, ο δικαστής προχωρά στην οριστική υπαγωγή**³⁹². Μετά τη κατάφαση της αλήθειας των πραγματικών περιστατικών, είναι δεδομένη η μείζων και η ελάσσων πρόταση του δικανικού συλλογισμού (οντολογικό και δεοντολογικό μέρος) και μένει η πραγματοποίηση της **υπαγωγής**³⁹³.

Από τα ανωτέρω συνάγεται η τεράστια σημασία της προκαθεστηκυίας υπαγωγής κατά την εφαρμογή του δικαίου³⁹⁴. Μέσω αυτής **ανευρίσκεται καταρχήν ο κατάλληλος κανόνας δικαίου**³⁹⁵. Η καθόλου διαδικασία ανεύρεσης, ακόμα και εάν ο κανόνας δικαίου ελλείπει, αποτελεί νομικό ζήτημα, το οποίο υπόκειται στον έλεγχο του Αρείου Πάγου με τη προβολή του 1^{ου} λόγου αναίρεσης³⁹⁶. Αντικείμενο του αναιρετικού ελέγχου είναι ο σχετικός υπαγωγικός συλλογισμός στο σύνολό του, δηλ.

³⁸⁹ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 579

³⁹⁰ Ανωτέρω αναφέρθηκε ότι ο δικαστής πραγματοποιεί ταυτόχρονα παραγωγικούς και επαγωγικούς συλλογισμούς προκειμένου να διατυπώσει τον τελικό δικανικό συλλογισμό. Έτσι, σε συνέχεια αυτής της παρατήρησης, το σχήμα της προκαθεστηκυίας υπαγωγής είναι σε μεγάλο βαθμό θεωρητικό, καθώς εν τοις πράγμασι, ο δικαστής εκκινεί από το ειδικό, δηλ. από τα υπό κρίση πραγματικά περιστατικά, και μεταβαίνει προς το γενικό, το οποίο είναι ο εν τέλει εφαρμοστέος κανόνας δικαίου. Βλ. και Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 190-191

³⁹¹ Βλ. επίσης Π. Κολοτούρο, Η αναγνώρισις της αγωγής, 2021, σελ. 131επ.

³⁹² Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 191-192

³⁹³ Κ. Οικονόμου, Διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, Αρμ 2011, σελ. 1822

³⁹⁴ Κ. Καλαβρός, Διάλογοι με τη νομολογία, 2018, σελ. 230, ο ίδιος, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 559 επ., ο ίδιος, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 188 επ.

³⁹⁵ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 559, ο ίδιος, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 189

³⁹⁶ Κ. Οικονόμου, Διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, Αρμ 2011, σελ. 1822

ακόμα και κατά το σκέλος της ελάσσονος πρότασης, διότι στο στάδιο αυτό (της προκαθεστηκυίας υπαγωγής) το σύνολο του υπαγωγικού συλλογισμού ανευρέσεως του εφαρμοστέου κανόνα δικαίου κινείται σε αφηρημένο επίπεδο και δεν περιέχει καμία οντολογική κρίση σχετική με την υπό κρίση ατομική περίπτωση (ο δικαστής υποθέτει τα πραγματικά περιστατικά αληθή). Κατά δεύτερον, **κατά την προκαθεστηκυία υπαγωγή, ο δικαστής ερμηνεύει τον κανόνα δικαίου**, ώστε να μπορεί να διενεργηθεί η υπαγωγή της ατομικής περίπτωσης σ' αυτόν. Η διαδικασία της ερμηνείας του ανευρεθέντος κανόνα δικαίου είναι επίσης νομικό ζήτημα, ελεγχόμενο έτσι, όπως και η διαδικασία της εύρεσης του κανόνα δικαίου, από τον Άρειο Πάγο βάσει του άρ. 559 αρ. 1 ΚΠολΔ, σύμφωνα με το άρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ. Σημειώνεται, βέβαια, **πως στο στάδιο της προκαθεστηκυίας υπαγωγής, η εύρεση και η ερμηνεία του κανόνα δικαίου δεν είναι δύο ευχερώς διακεκριμένες ενέργειες, αλλά πραγματοποιούνται κατά κάποιον τρόπο από κοινού, με την έννοια ότι η διατύπωση της μείζονος πρότασης του δικανικού συλλογισμού συντελείται εφόσον έχει ερμηνευτεί ο κανόνας δικαίου, και τούμπαλιν, εφόσον έχει ερμηνευτεί ο κανόνας δικαίου, διατυπώνεται η μείζων πρόταση**³⁹⁷. Η προκαθεστηκυία υπαγωγή αποτελεί μια νοητική διεργασία που δεν αναγράφεται στη δικαστική απόφαση, αλλά προϋποτίθεται προκειμένου να διενεργηθεί η οριστική υπαγωγή και έτσι δεν είναι εκ πρώτης όψης εμφανής. Κατά τη γνώμη της γράφουσας, η διαδικασία της προκαθεστηκυίας υπαγωγής είναι πιο εύκολα εντοπίσιμη στη τελική δικαστική κρίση σε όσες περιπτώσεις ο δικαστής της ουσίας διαπιστώσει πως προκειμένου για τη συγκεκριμένη περίπτωση υφίσταται κενό δικαίου (θα γίνει λόγος στο επόμενο κεφάλαιο)³⁹⁸.

Μετά την ολοκλήρωση της προκαθεστηκυίας υπαγωγής ακολουθεί, όπως αναφέρθηκε, η οριστική υπαγωγή, η οποία και αποτυπώνεται τελικώς στη δικαστική απόφαση. Η οριστική υπαγωγή δεν εξαντλείται σε μια απλή επαλήθευση της προκαθεστηκυίας υπαγωγής· αυτό συμβαίνει μόνον στην περίπτωση που αποδειχθούν ως αληθή τα πραγματικά περιστατικά που ιστορεί ο ενάγων στο εισαγωγικό του δικόγραφο. Στη περίπτωση, όμως, που ο αντίδικος προσκομίσει αποδεικτικά στοιχεία, ασκήσει ένδικα βοηθήματα αντίθετα προς αυτά του ενάγοντος, όπως π.χ. ανταγωγή, ή

³⁹⁷ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 188 επ., ο ίδιος, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 561

³⁹⁸ Βλ. λ.χ. ΑΠ 343/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

εγείρει αυτοτελείς ισχυρισμούς, όπως π.χ. ενστάσεις, τα οποία τυχόν κλονίσουν το συμπέρασμα στο οποίο είχε καταλήξει ο δικαστής κατά την προκαθεστηκυία υπαγωγή, τότε η οριστική υπαγωγή αποκτά ιδιαίτερη σημασία και εξέχον νόημα, καθώς η επιλογή του εν πρώτοις ανευρεθέντος κανόνα δικαίου μπορεί να επηρεαστεί και το αποτέλεσμα της οριστικής υπαγωγής να μην είναι αυτό που επεδίωξε ο ενάγων με την άσκηση του εισαγωγικού δικογράφου³⁹⁹.

8.2.2. Πλήρωση των κενών δικαίου

Το έργο ανεύρεσης του εφαρμοστέου στην υπό κρίση περίπτωση κανόνα δικαίου δεν είναι πάντοτε εύκολο· σε πολλές περιπτώσεις, η ατομική περίπτωση παρουσιάζει χαρακτηριστικά, τα οποία δεν μπορούν να «ταιριάξουν» εύκολα με κάποιον κανόνα που ήδη υπάρχει στην έννομη τάξη. Σε αυτές τις περιπτώσεις, λόγω της απαγόρευσης αρνησιδικίας του δικαστή, ο τελευταίος οφείλει να ανεύρει τον κανόνα δικαίου που θα ρυθμίσει την συγκεκριμένη βιοτική σχέση μέσω πλήρωσης του νομοθετικού κενού, οφείλει δηλ. να επιληφθεί της αίτησης παροχής δικαστικής προστασίας και να απονείμει δικαιοσύνη στην ατομική περίπτωση. Προς το σκοπό αυτόν, υποχρεώνεται να προβεί σε πλήρωση του κενού δικαίου που διαπιστώθηκε και μέσω συλλογιστικής πορείας διαπλάθει τον εφαρμοστέο κανόνα δικαίου και προχωρά εντεύθεν στην εφαρμογή του⁴⁰⁰.

Τα κενά δικαίου αποτελούν χάσματα, ελλείψεις νομικών ρυθμίσεων σε ορισμένες βιοτικές σχέσεις, ως προς τις οποίες αναμενόταν κάποια κανονιστική διευθέτηση⁴⁰¹. Τα κενά αυτά δικαιολογούν ερμηνευτική παρέμβαση εκ μέρους του δικαστή, ο οποίος πρέπει να διαπλάσσει τον ελλείποντα κανόνα βάσει επιχειρημάτων σκοπού⁴⁰².

³⁹⁹ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 193-194

⁴⁰⁰ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 196 επ., *ο ίδιος*, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 564-565

⁴⁰¹ Κ. Σταμάτης, Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων, 8η έκδ., 2009, σελ. 486, Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 195-196, Ενημερωτικό σημείωμα Α. Πανταζόπουλου στην ΑΠ 730/2018, ΕλλΔνη 2018, σελ. 1710-1715

⁴⁰² Κ. Σταμάτης, Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων, 8η έκδ., 2009, σελ. 488

Όπως ακριβώς συμβαίνει στις περιπτώσεις μη ύπαρξης κενού δικαίου, έτσι και εν προκειμένω, διενεργείται εκ μέρους του δικαστή η προκαθεστηκυία υπαγωγή, η οποία ως νομικό ζήτημα ελέγχεται στο σύνολό της αναιρετικά από τον Άρειο Πάγο. Συγκεκριμένα, όταν ο δικαστής εντοπίζει κενό στο δίκαιο, τότε προχωρά στη διαδικασία πλήρωσής του με τη διατύπωση της μείζονος πρότασης του σχετικού υπαγωγικού συλλογισμού (στάδιο της προκαθεστηκυίας υπαγωγής). Η διάπλαση του κανόνα δικαίου μπορεί να γίνει μέσω της αναλογίας ή της τελλολογικής αναγωγής⁴⁰³. Η πληρωτική ερμηνεία μπορεί να είναι ερμηνεία συμπληρωματική (praeter legem, δηλ. ερμηνεία πέρα από τον κανόνα δικαίου – συμβαίνει επί αναλογίας και τελλολογικής αναγωγής)⁴⁰⁴ ή και υπερβατική (extra legem-intra ius)⁴⁰⁵.

Κατά τη **συμπληρωματική ερμηνεία**, εφαρμόζεται ένας κανόνας που, εάν λαμβανόταν υπόψη μόνον η γραμματική του διατύπωση, δεν θα μπορούσε να εφαρμοστεί στη συγκεκριμένη περίπτωση· ωστόσο, λόγω της ομοιότητας της υπό κρίση ατομικής περίπτωσης με τη περίπτωση επί της οποίας εφαρμόζεται βάσει της γραμματικής του διατύπωσης ευθέως ο συγκεκριμένος κανόνας δικαίου, διαπλάθεται νέος κανόνας δικαίου είτε με την **αναλογική μέθοδο** είτε και με **τελλολογική αναγωγή** και έτσι εφαρμόζεται⁴⁰⁶.

Αναλυτικότερα, αναλογία νόμου⁴⁰⁷ είναι η μέθοδος πλήρωσης ενός κενού με προσφυγή σε έναν άλλον κανόνα δικαίου, το πραγματικό του οποίου αναφέρεται σε

⁴⁰³ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 208

⁴⁰⁴ Ι. Σπυριδάκης, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 3η έκδ., 2022, σελ. 106

⁴⁰⁵ Ερμηνεία πέρα από τον κανόνα, αλλά εντός της έννομης τάξης, βλ. και Κ. Σταμάτη, Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων, 8η έκδ., 2009, σελ. 485, Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 208, ο ίδιος, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 595, ο ίδιος, Διάλογοι με τη Νομολογία, 2018, σελ. 230 επ.

⁴⁰⁶ ΑΠ 343/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Περαιτέρω, όταν διαπιστώνεται η ύπαρξη κενού του δικαίου -δηλαδή όταν το θετικό δίκαιο δεν διαθέτει κανόνα δικαίου αμέσως εφαρμόζόμενο στην υπό κρίση ατομική περίπτωση - ο εφαρμοστής του δικαίου προχωρεί στη διαδικασία πληρώσεως του κενού, η οποία, κατά το στάδιο της αξιολογήσεως της νομικής βασιμότητας του ασκηθέντος ενδίκου βοηθήματος, διενεργείται στο πλαίσιο της προκαθεστηκυίας (υποθετικής, δοκιμαστικής) υπαγωγής, οπότε και για τη διατύπωση της μείζονος προτάσεως του σχετικού υπαγωγικού συλλογισμού διαπλάσει τον εφαρμοστέο κανόνα δικαίου, κατά κανόνα μέσω της αναλογίας ή της τελλολογικής αναγωγής. Μέσω της αναλογίας (argumentum a similitudine) αναζητείται η εφαρμογή μίας έννομης συνέπειας, την οποία ο νόμος συνδέει με ορισμένο πραγματικό, σε μία άλλη, αξιολογικώς όμοια περίπτωση, για την οποία ο νόμος σιωπά. Με την αναλογία ο εφαρμοστής του δικαίου εξέρχεται του κύκλου του νοήματος του κανόνα δικαίου και διατυπώνει άλλο νόημα, το κατ' είδος διάφορο νόημα του υφιστάμενου κανόνα δικαίου.»

⁴⁰⁷ Η αναλογία ως ερμηνευτική μέθοδος διακρίνεται σε αναλογία νόμου και αναλογία δικαίου. Για αναλογία δικαίου γίνεται λόγος όταν ο νέος κανόνας δικαίου που πρόκειται να

περίπτωση που παρουσιάζει στα ουσιώδη της σημεία ομοιότητα με αυτή που πρέπει να ρυθμιστεί⁴⁰⁸. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι με την αναλογία δικαίου ο δικαστής εξέρχεται του νοήματος του κανόνα και καταλήγει σε ένα άλλο νόημα, το κατ' είδος διάφορο νόημα του υπάρχοντος κανόνα δικαίου. **Ο κανόνας που εν τέλει θα δημιουργηθεί αποτελείται από το νέο πραγματικό και την έννομη συνέπεια που επιλέγεται για τη πλήρωση του κενού.** Το κεντρικό σημείο, **ο πυρήνας, της αναλογίας είναι η κρίση του δικαστή περί του βαθμού ομοιότητας της υπό κρίση περίπτωσης με τη περίπτωση που ρυθμίζεται στο νόμο.** Η ομοιότητα αυτή αποτελεί τη βασική προϋπόθεση προκειμένου να εφαρμοστεί η αναλογία ως μέθοδος πλήρωσης του κενού. Προκειμένου, λοιπόν, ο δικαστής να καταστρώσει τον αναλογικό συλλογισμό, προβαίνει σε επιμέρους υπαγωγικούς συλλογισμούς από τους οποίους θα προκύψει το συμπέρασμα της ομοιότητας ή μη της αρρύθμιστης με τη ρυθμισμένη στο νόμο περίπτωση. Οι υπαγωγικοί αυτοί συλλογισμοί αποτυπώνονται στην ελάχιστο πρόταση του καθόλου αναλογικού συλλογισμού, ο οποίος αποτελεί συγγενές είδος συλλογισμού με τον επαγωγικό⁴⁰⁹, και ελέγχονται από τον Άρειο Πάγο αφού αποτελούν νομικό ζήτημα (ελέγχεται δηλ. η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας ως προς το κατά πόσο υφίσταται, ή όχι, ομοιότητα ανάμεσα στην αρρύθμιστη και τη ρυθμισμένη στο νόμο περίπτωση)⁴¹⁰. Η νοητική διεργασία του εφαρμοστή του δικαίου αποτελείται από **ανάλυση των χαρακτηριστικών της ρυθμισμένης στο νόμο περίπτωσης και της αρρύθμιστης και εν τέλει από τη σύγκριση αυτών, ώστε να εξαχθεί το τελικό υπαγωγικό πόρισμα**⁴¹¹. Ωστόσο, κατά τη νοητική αυτή

εφαρμοστεί στη συγκεκριμένη αρρύθμιστη στο νόμο περίπτωση, στηρίζεται σε θεμελιώδη αξιώματα του δικαιοσύνης συστήματος.

⁴⁰⁸ Π. Λαδάς, Γενικές αρχές αστικού δικαίου, 1^{ος} τόμ., 2007, σελ. 151, Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 209-210, Α. Σιναιώτης, Η Αναίρεση κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, 2006, σελ. 82, Α. Βαλτούδης, Η ευθύνη από τα ελαττωματικά προϊόντα, 1999, σ. 143 «*Η αναλογία επιτρέπεται μόνον όταν ο νόμος ακούσια “σιωπά”, ώστε να προκύπτει στο πλαίσιο του θετικού δικαίου μια “απροσχεδίαστη” νομοθετική ατέλεια (“αληθές” ή “γνήσιο” κενό), που πρέπει να αποκατασταθεί σύμφωνα με τα κριτήρια που παρέχει η καθόλου έννομη τάξη*»

⁴⁰⁹ Μ. Καραύσης, Έννοια και χαρακτήρας του υπαγωγικού συλλογισμού ως τρόπου εφαρμογής του δικαίου, ΕλλΔνη 1991, σελ. 449-468, Α. Βαλτούδης, Η ευθύνη από τα ελαττωματικά προϊόντα, 1999, σ. 143, υποσ. 208

⁴¹⁰ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 211-214

⁴¹¹ Βλ. λ.χ. ΠΠΑ 3/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «*Μάλιστα, κενό δεν συνιστά μόνον η παντελής έλλειψη ρύθμισης στη συγκεκριμένη περίπτωση, αλλά και η ελλιπής ρύθμιση, όταν συνιστά αδικαιολόγητη απόκλιση από τις ρυθμισμένες όμοιες περιπτώσεις, οπότε ανακύπτει και πάλι ανάγκη πληρώσεως του κενού μέσω της αναλογίας, η οποία ως ειδικότερη έκφραση της τελεολογικής μεθόδου ερμηνείας και εφαρμογής του δικαίου στηρίζεται στην ουσιώδη ομοιότητα*

διεργασία, δε λαμβάνει χώρα μόνο μια λογική σύγκριση των δύο περιπτώσεων, αλλά ταυτόχρονα ο δικαστής προβαίνει και σε αξιολόγηση των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων τους υπό το πρίσμα του σκοπού του δικαίου, όπως αυτοί αναλύθηκαν ανωτέρω.

Ενόψει των προρηθέντων, εύλογο είναι να αναρωτηθεί κανείς, ποιος κανόνας παραβιάζεται σε περίπτωση που ο δικαστής δεν προέβη σε αναλογική εφαρμογή του κατάλληλου κανόνα δικαίου σε μια περίπτωση που αυτό παρουσιάστηκε αναγκαίο· είναι αναμενόμενο να λεχθεί ότι η μη **κατ' αναλογία εφαρμογή δεν συνιστά παράβαση του συγκεκριμένου κανόνα που δεν εφαρμόστηκε, και έτσι δεν υπάρχει έδαφος για άσκηση αναίρεσης.** Ωστόσο, προκειμένου να δοθεί απάντηση στον ανωτέρω προβληματισμό, πρέπει να εκκινήσουμε από τη διαπίστωση ότι η ανάλογη εφαρμογή ενός κανόνα **δεν επαφίεται στη διακριτική ευχέρεια του δικαστή, αλλά επιβάλλεται είτε από ρητή διάταξη του ισχύοντος δικαίου είτε δικαιολογείται από λόγους που ανάγονται στη λογική φύση του δικαίου, στη σιωπηρή βούληση του νομοθέτη, στο εθιμικό δίκαιο, ή, όπως προαναφέρθηκε, στην απαγόρευση αρνησιδικίας του δικαστή.** Ενόψει των ανωτέρω, έχει υποστηριχθεί⁴¹² πως εάν δεν εφαρμοστεί κατ' αναλογία κανόνας δικαίου, ενώ έπρεπε, λαμβάνει χώρα παραβίαση δύο κανόνων, ο περί αναλογίας (μπορεί να είναι και εθιμικός) και ο μη κατ' αναλογία εφαρμοσθείς κανόνας.

της αρρυθμιστής περίπτωσης με ρυθμισμένες από την έννομη τάξη περιπτώσεις. Οπωσδήποτε, δε, η δυνατότητα αναλογικής εφαρμογής του Π.Δ/τος 219/1991 για τον εμπορικό αντιπρόσωπο και σε άλλες μορφές εμπορικών διαμεσολαβητικών δραστηριοτήτων, μεταξύ των οποίων και σε συμβάσεις δικαιοχρήσης, κρίνεται κατά περίπτωση (ad hoc), με την έννοια όχι βέβαια επιλεκτικά, έτσι ώστε η αναλογία να αποτελεί για την περίπτωση αυτή εισαγωγή στην πραγματικότητα ατομικού δικαίου, αλλά θα πρέπει η ατομική περίπτωση να συγκεντρώνει τα στοιχεία που δικαιολογούν εξ αντικειμένου την επέκταση και σε αυτή των ρυθμίσεων του ως άνω Π.Δ/τος Με βάση, δηλαδή, τα στοιχεία αυτά επιτυγχάνεται η αναλογική εφαρμογή του Π.Δ/τος 219/1991 σε κάθε όμοια περίπτωση και όχι αποκλειστικά στην κρινόμενη ατομική περίπτωση και, μάλιστα, κατά τον ίδιο αντικειμενικό τρόπο εξειδικεύεται και η δυνατότητα αναλογικής εφαρμογής των επιμέρους διατάξεων του Π.Δ/τος στο σύνολο των όμοιων περιπτώσεων, οπότε ασφαλώς δεν πρόκειται για ανεπίτρεπτη από το άρθρο 26 του Συντάγματος άσκηση νομοθετικού έργου από το Δικαστήριο. Στο πλαίσιο αυτό, κρίνεται και η δυνατότητα αναλογικής εφαρμογής του άρθρου 9 του Π.Δ/τος 219/1991 σε κάθε δυνατή περίπτωση και η επιδίκαση έτσι της προβλεπόμενης από το άρθρο αυτό αποζημιώσεως πελατείας, που δικαιολογείται, συνεπώς, και στη σύμβαση δικαιοχρήσης, όταν συντρέχουν τα αναγκαία προς τούτο στοιχεία»

⁴¹² Κ. Σούρλας, Η αναίρεσις εν τη πολιτική δίκη, 1959, σελ. 129

Ωστόσο, η λύση αυτή προσκρούει στο ότι είναι αμφίβολη η επιταγή ενός εθιμικού κανόνα και στο ότι ένας κανόνας δεν παραβιάζεται με τη μη ανάλογη εφαρμογή του. Επομένως, για να δοθεί απάντηση στο συγκεκριμένο ερώτημα, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η συλλογιστική πορεία του δικαστή, ο οποίος δρα εν προκειμένω ως νομοθέτης και ρυθμίζει την εν πρώτοις αρρυθμιστη στο νόμο ατομική περίπτωση⁴¹³. Κατά συνέπεια, βάσει του συγκεκριμένου κανόνα, ο δικαστής συνάγει επαγωγικώς ένα γενικότερο κανόνα, τον οποίον εφαρμόζει σε συγκεκριμένες περιπτώσεις μεταξύ των οποίων και σε αυτή που έχει αχθεί ενώπιον του. Ο γενικότερος αυτός κανόνας, ο οποίος γεννιέται από και εμπεριέχει και τον κατ' αναλογία εφαρμοζόμενο παραβιάζεται στη περίπτωση κατά την οποία ο δικαστής προέβη ή όχι σε κατ' αναλογία εφαρμογή ορισμένης διάταξης⁴¹⁴.

Μέσω της τελολογικής αναγωγής, ο εφαρμοστής του δικαίου αξιοποιεί τη τελολογία του κανόνα δικαίου. Η συγκεκριμένη ερμηνευτική μέθοδος διακρίνεται σε **τελολογική συστολή** και **τελολογική διαστολή**. Για τελολογική συστολή⁴¹⁵ γίνεται λόγος όταν **υπάρχουν συγκαλυμμένα⁴¹⁶ ή αφανή⁴¹⁷ κενά στον κανόνα δικαίου**, δηλ. όταν ο νομοθέτης ρύθμισε περισσότερες περιπτώσεις από αυτές που επιθυμούσε να ρυθμίσει, ενώ το αναγκαίο ήταν να προβλέψει περισσότερες εξαιρέσεις στον κανόνα. Ο δικαστής εν προκειμένω θα περιορίσει τη διάταξη που δεν προβλέπει εξαίρεση· ο σκοπός της ρύθμισης ήταν στενότερος από την ίδια τη ρύθμιση. Η διαφορά, λοιπόν, με την αναλογία είναι ότι εκεί το κενό του δικαίου είναι εμφανές, και έτσι λαμβάνει χώρα επέκταση του κανόνα, ενώ στην τελολογική συστολή επέρχεται περιορισμός του κανόνα⁴¹⁸. Αντιθέτως, περί τελολογικής διαστολής⁴¹⁹

⁴¹³ Κ. Σημαντήρας, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 4^η έκδ., 1988, σελ. 109

⁴¹⁴ Λ. Σινανιώτης, Η Ανάιρεση κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, 2006, σελ. 84

⁴¹⁵ ΑΠ 958/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, στην οποία έλαβε χώρα τελολογική συστολή της διάταξης του άρ. 139 παρ. 3 ΚΠολΔ, ώστε να μην υπερισχύει η ημέρα και η ώρα που έχει αναγραφεί πάνω στην έκθεση επίδοσης έναντι της ημέρας και ώρας που έχει αναγραφεί πάνω στη σημείωση σε κάθε περίπτωση, αλλά μόνον εφόσον ωφελεί αυτόν υπέρ του οποίου έγινε η επίδοση. Σε αντίθετη περίπτωση, πρέπει να υπερισχύει η αναγραφή επάνω στη σημείωση. Βλ. επίσης ΑΠ 828/2018, ΕφΘρακ 176/2017 και ΕφΑθ 3041/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, όπου έγινε δεκτή τελολογική συστολή του άρ. 2 παρ. 6 ν. 2251/1994, ώστε να μην είναι άκυρη ως καταχρηστική μια πρόβλεψη σε σύμβαση με καταναλωτές μόνον όταν δημιουργεί «υπέρμετρη» ανισορροπία στις σχέσεις μεταξύ του προμηθευτή και του καταναλωτή, αλλά και όταν δημιουργεί απλώς σημαντική ή ουσιώδη διατάραξη στις μεταξύ τους σχέσεις.

⁴¹⁶ Κ. Παντελίδου, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 2022, σελ. 37

⁴¹⁷ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 218

⁴¹⁸ Κατά τον καθηγητή Π. Λαζαράτο, Συλλογικό Έργο, Οικονομία – τεχνολογία – δίκαιο και εργασία, 2020, σελ. 638, η τελολογική συστολή «εγκλείει όσο καμία άλλη ερμηνευτική

γίνεται λόγος, όταν ο δικαστής προσπαθεί μέσω της ερμηνείας του κανόνα δικαίου είτε να άρει την εξαίρεση που έχει προβλεφθεί, είτε να την γενικεύσει⁴²⁰.

Κατά την υπερβατική ερμηνεία ή διάπλαση του δικαίου, ο δικαστής αξιοποιεί τις **σταθμίσεις και τη τελολογία ενός υποσυστήματος ή ενός ευρύτερου συστήματος της έννομης τάξης ή και γενικότερα της συνολικής έννομης τάξης**, προκειμένου να διαπλάσσει έναν κανόνα δικαίου, τον οποίο θα εφαρμόσει στην υπό κρίση περίπτωση. Ο δικαστής διενεργώντας αυτού του είδους την ερμηνεία, **contra legem, αλλά intra ius**, ουσιαστικά **λαμβάνει τη θέση του νομοθέτη και διορθώνει σφάλματα που έχουν εντοπιστεί στη νομοθεσία**. Ο παρών τρόπος ερμηνείας χρησιμοποιείται σπάνια στη πράξη και μόνον σε εξαιρετικές περιστάσεις. Ο υπαγωγικός συλλογισμός του δικαστή στην υπερβατική διάπλαση δικαίου έχει ως εξής: στη μείζονα πρόταση τίθεται η αρχή ή ανάγκη που νομιμοποιεί την υπερβατική διάπλαση δικαίου, στην ελάσσονα πρόταση εκτίθεται η προς ρύθμιση ατομική περίπτωση και ως πόρισμα εξάγεται ο κανόνας δικαίου⁴²¹.

Εν κατακλείδι, οι διάφορες μορφές ερμηνείας του δικαίου, συμπεριλαμβανομένων και όσων αναλύθηκαν ανωτέρω, αποτελούν διαφορετικές βαθμίδες της τελολογικής εξειδίκευσης του δικαίου. Ο δικαστής αξιοποιεί τις ερμηνευτικές μεθόδους προκειμένου να εξεύρει το αληθές νόημα ενός κανόνα δικαίου, ή προκειμένου να εντοπίσει ή να δημιουργήσει τον κατάλληλο κανόνα δικαίου για να τον εφαρμόσει σε μια περίπτωση που δεν έχει ρυθμιστεί ευθέως από το

μέθοδος τον κίνδυνο της μεθοδολογικής αυθαιρεσίας και του απόλυτου ερμηνευτικού υποκειμενισμού».

⁴¹⁹ Βλ. λ.χ. ΕφΠειρ 624/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Στον κύκλο των προσώπων αυτών, στα οποία επεκτείνεται η αστική ευθύνη, περιλαμβάνονται, **προκειμένου για πλοία και δεξαμενόπλοια, ο πλοίαρχος, αν, βέβαια, δεν προκάλεσε ο ίδιος υπαίτια τη ρύπανση ή τον πιθανό κίνδυνο πρόκλησης αυτής, ο πλοιοκτήτης, ο εφοπλιστής, ο διαχειριστής του πλοίου στην Ελλάδα και, εφόσον φορέας της πλοιοκτησίας (κατά το γράμμα του νόμου [«ανήκει»] αλλά με τελολογική διαστολή του και) του εφοπλισμού ή της διαχείρισης είναι ανώνυμη εταιρία και ο πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου, όπως και ο διευθύνων σύμβουλος αυτής. Αφορά, δηλαδή, η ευθύνη αυτή πρόσωπα που ωφελούνται από την εκμετάλλευση του πλοίου, στα οποία, κατά τη νομοθετική βούληση, είναι σκόπιμο να επιρριφθεί το κόστος της αποκατάστασης της ζημίας (Ι. Καρακώστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών, 2011, σελ. 418) τόσο για λόγους διανεμητικής δικαιοσύνης, όσον και προκειμένου να εξαναγκαστούν σε επίταση της προσοχής τους προς το σκοπό ελαχιστοποίησης των ρυπογόνων καταστάσεων στον ευαίσθητο χώρο του υγρού στοιχείου (Ι. Κοροτζής, Η αστική ευθύνη για ζημία ρύπανσης από πετρέλαιο κίνησης σύμφωνα με τη διεθνή σύμβαση του Λονδίνου του 2001, σε Δνη 2008/1293 επομ, [1297]).»**

⁴²⁰ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 218

⁴²¹ Κ. Καλαβρός, Διάλογοι με τη Νομολογία, 2018, σελ. 230 επ.

νόμο. Η διεργασία αυτή λαμβάνει χώρα κατά το στάδιο της προκαθεστηκυίας υπαγωγής, κατά την οποία πραγματοποιείται και η εύρεση και η ερμηνεία του κανόνα δικαίου, στάδια τα οποία, κατά τη γνώμη της γράφουσας ειδικά στη πλήρωση των κενών του δικαίου, είναι ευκολότερο να διαχωριστούν. Σε κάθε περίπτωση, η σχετική νοητική διεργασία του δικαστή της ουσίας ελέγχεται στο σύνολό της από τον Άρειο Πάγο μέσω του 1^{ου} και του 19^{ου} λόγου αναίρεσης του άρ. 559 ΚΠολΔ.

8.3. Διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος κατά την εφαρμογή του κανόνα δικαίου

Όπως προαναφέρθηκε, η ελάσσων πρόταση του δικανικού συλλογισμού αποτελείται από δύο κρίσεις: μια **οντολογική** (αποδεικτικό πόρισμα) και μια **δεοντολογική** (υπαγωγικό πόρισμα). Για λόγους πληρότητας, επαναλαμβάνουμε πως οι δύο κρίσεις στην ελάσσονα πρόταση δεν εκτίθενται διακεκριμένως, αλλά κατά κανόνα εκτίθεται μόνον το αποδεικτικό πόρισμα και εννοείται το υπαγωγικό πόρισμα⁴²². Το πρώτο δεν ελέγχεται αναιρετικά από τον Άρειο Πάγο, ως πραγματικό ζήτημα, σε αντίθεση με το δεύτερο, το οποίο ελέγχεται αναιρετικά, ως νομικό ζήτημα.

⁴²² Για τον λόγο αυτόν, επειδή δηλ. οι δύο κρίσεις παρουσιάζονται ως μια, αλλά στη πραγματικότητα η δεοντολογική περιέχεται στην οντολογική, είναι, κατά τη γνώμη του καθηγητή Κ. Καλαβρού, *Διάλογοι με τη νομολογία*, 2018, σελ. 234, λανθασμένη η απαντώμενη στη νομολογία του Άρειου Πάγου αιτιολογία για την απόρριψη του 19^{ου} λόγου αναίρεσης του άρ. 559 ΚΠολΔ ότι με τον προβαλλόμενο λόγο πλήττεται τι αποδεικτικό πόρισμα του δικαστηρίου της ουσίας, αφού στο αποδεικτικό περιλαμβάνεται και το υπαγωγικό πόρισμα του συλλογισμού, βλ. π.χ. ΑΠ 11/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Έλλειψη νόμιμης βάσης, εξάλλου, δεν υπάρχει, όταν πρόκειται για ελλείψεις αναγόμενες στην εκτίμηση των αποδείξεων και μάλιστα στην ανάλυση, στάθμιση και αξιολόγηση του εξαγόμενου από αυτές πορίσματος, γιατί στην κρίση αυτή το δικαστήριο προβαίνει ανελέγκτως, κατ' άρθρο 561 παρ.1 ΚΠολΔ, εκτός αν δεν είναι σαφές το αποδεικτικό πόρισμα και για το λόγο αυτό καθίσταται ανέφικτος ο αναιρετικός έλεγχος. Ως ζητήματα δε των οποίων η μη αιτιολόγηση ή η αιτιολόγηση κατά τρόπο αντιφατικό ή ανεπαρκή, στερεί από νόμιμη βάση την απόφαση, νοούνται οι ισχυρισμοί που έχουν αυτοτελή ύπαρξη, που τείνουν, δηλαδή, στη θεμελίωση, κατάλυση ή παρακώλυση του δικαίωματος που ασκήθηκε είτε ως επιθετικό είτε ως αμυντικό μέσο, όπως είναι και τα αναγκαία, κατά νόμο προς στήριξη της αγωγής ή κάποιας νόμιμης ένστασης περιστατικά, όχι όμως και τα νομικά ή πραγματικά επιχειρήματα που συνέχονται με την ερμηνεία του νόμου ή την αξιολόγηση και στάθμιση των αποδείξεων, για τα οποία ή έλλειψη, η αντιφατικότητα ή η ανεπάρκεια της αιτιολογίας δεν ιδρύει λόγο αναίρεσης.»

Όταν γίνεται λόγος για εφαρμογή του κανόνα δικαίου, επαναλαμβάνεται ότι ο δικαστής καταστρώνει επιμέρους υπαγωγικούς συλλογισμούς, οι οποίοι είναι τόσο σε αριθμό, όσες είναι και οι νομικές έννοιες από τις οποίες αποτελείται ο κανόνας δικαίου. Τίθεται, λοιπόν, το ζήτημα, κατά πόσον μπορεί να διακριθεί το νομικό από το πραγματικό ζήτημα σε αυτούς τους επιμέρους υπαγωγικούς συλλογισμούς, οι οποίοι και έπονται της ανεύρεσης του κατάλληλου κανόνα δικαίου και περιλαμβάνουν και την εξειδίκευση των περιεχόμενων σ' αυτόν νομικών εννοιών. Ο τρόπος εξειδίκευσής τους είναι ζήτημα ερμηνείας δικαίου.

Η εσφαλμένη εξειδίκευση της νομικής έννοιας μπορεί να οδηγήσει σε ίδρυση λόγων αναίρεσης τόσο ως προς την **εσφαλμένη ερμηνεία** της, όσο και ως προς την **εσφαλμένη εφαρμογή της** (αναφέρεται στο σημείο αυτό η δυνατότητα αυτεπάγγελτης εφαρμογής του 1^{ου} και του 19^{ου} λόγου αναίρεσης κατά το αρ. 562 παρ. 4 ΚΠολΔ, εφόσον περιέχεται τουλάχιστον ένας παραδεκτός λόγος αναίρεσης στο αναιρετήριο). Πιο συγκεκριμένα, ο αναιρετικός έλεγχος θα επεκταθεί τόσο στη **μείζονα** πρόταση του σχετικού επιμέρους υπαγωγικού συλλογισμού του καθόλου δικανικού συλλογισμού, εάν έχει προβληθεί ο λόγος περί εσφαλμένης ερμηνείας του, τόσο και στην ορθότητα του περιεχομένου στην ελάσσονα πρόταση υπαγωγικού πορίσματος, εάν έχει προβληθεί ο λόγος περί εσφαλμένης εφαρμογής του.

Υπενθυμίζεται ότι στη περίπτωση που είτε στο πραγματικό είτε στην έννομη συνέπεια του εφαρμοστέου κανόνα δικαίου ενυπάρχουν αξιολογικές αόριστες νομικές έννοιες, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, ο δικαστής δημιουργεί έναν ενδιάμεσο κανόνα δικαίου, ο οποίος στη τελολογική κλίμακα αξιών παρεμβάλλεται ανάμεσα στον κανόνα δικαίου που περιέχει την αόριστη νομική έννοια και στην εκάστοτε ατομική περίπτωση. Ο συγκεκριμένος ενδιάμεσος κανόνας αποτελεί εξειδίκευση του γενικού κανόνα ενόψει της ατομικής υπό κρίση περίπτωσης και για να δημιουργηθεί ο δικαστής καθορίζει την αλυσίδα των ενδιάμεσων νοημάτων που αποτελούν τους ενδιάμεσους σκοπούς, διά των οποίων το ατομικό δεδομένο συνδέεται με τα γενικότερα κριτήρια αξίας (ή απαξίας), στα οποία ο κανόνας αυτός αναφέρεται.

Με ποιόν τρόπο, όμως, οριοθετείται κατά την εξειδίκευση της αόριστης νομικής έννοιας το νομικό από το πραγματικό ζήτημα, ήτοι το αποδεικτικό από το υπαγωγικό πόρισμα; Υποστηρίχθηκε από τον Κ. Engisch ότι όταν οι νομικές έννοιες έχουν συγκεκριμένο **εμπειρικό περιεχόμενο** (περιγραφικές έννοιες), όπως λ.χ. η ώρα,

η ταχύτητα, απώλεια όρασης κατά ορισμένο ποσοστό, τότε η περιγραφή της συγκεκριμένης ατομικής περίπτωσης με τις έννοιες αυτές αποτελεί πραγματικό ζήτημα, ενώ το νομικό ζήτημα ρυθμίζεται χωρίς δυσχέρειες επειδή στην ατομική περίπτωση ανευρίσκονται τα ίδια στοιχεία που υπάρχουν στη νομική έννοια⁴²³. Στις περιπτώσεις αυτές, είναι λογικό να μειώνεται κατά πολύ το περιθώριο λάθους του δικαστή ως προς τον χαρακτηρισμό των πραγματικών περιστατικών, καθώς αυτά δεν παρουσιάζουν απόκλιση από τις έννοιες του νόμου⁴²⁴. Αντιθέτως, όταν οι έννοιες που χρησιμοποιούνται στο νόμο δεν έχουν απολύτως συγκεκριμένο περιεχόμενο, τότε η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος είναι πιο ευκρινής σε σχέση με τη προηγούμενη περίπτωση, εφόσον και στην έκταση που οι νομικές έννοιες μπορούν να ορισθούν με άλλες ειδικότερες⁴²⁵, όπως λ.χ. όταν η ανθρωποκτονία ορισθεί ως η από πρόθεση θανάτωση άλλου ανθρώπου και στη συνέχεια η πρόθεση ως η ενσυνείδητη και ηθελημένη θανάτωση, και, τέλος, ως βούληση η επιδίωξη ή η αποδοχή του αποτελέσματος, οπότε, εν τέλει, είναι πραγματικό ζήτημα το αν ο δράστης φόνευσε άνθρωπο, αν διέπραξε ανθρωποκτονία ενσυνειδήτως και αν επεδίωξε το σκοπό ή αποδέχτηκε απλώς το αποτέλεσμα. επομένως, η διαπίστωση των κατ' ιδίαν πραγματικών περιστατικών αποτελεί οντολογική κρίση (πραγματικό ζήτημα), ενώ η εξειδίκευση των επιμέρους χαρακτηριστικών γνωρισμάτων της έννοιας, η υπαγωγή των πραγματικών περιστατικών σ' αυτά και το πόρισμα από αυτήν την υπαγωγή αποτελούν δεοντολογική κρίση (νομικό ζήτημα).

Ο ίδιος συνεχίζει, αναφέροντας ότι **στις περισσότερες περιπτώσεις αόριστων νομικών εννοιών η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος συγγέεται διότι στη δικαστική απόφαση παρουσιάζεται το αποτέλεσμα της διανοητικής διεργασίας του δικαστή με τρόπο ενιαίο, εμφανίζεται δηλ. σε ένα σημείο και η διαπίστωση του πραγματικού γεγονότος (πραγματικό ζήτημα) και η υπαγωγή (νομικό ζήτημα).** Για το σκοπό αυτόν, παραθέτει ένα παράδειγμα: η

⁴²³ *Κ. Καλαβρός*, Διάλογος με τη Νομολογία, 2018, σελ. 234, *Κ. Engisch*, Logische Studien zur Gesetzesanwendung, 1963, σελ. 102 επ., *Γ. Μητσόπουλο*, Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται Γενικής Θεωρίας Δικαίου και Αστικού Δικονομικού Δικαίου I, 1983, σ. 17-18, *ο ίδιος*, Η διάκρισης πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 93 επ.

⁴²⁴ *Α. Παπαλάμπρου*, Αι αόριστοι έννοιαι και ο έλεγχος της νομιμότητος, ΕΕΔ 1966, σελ. 351 σημ. 8

⁴²⁵ Βλ. και *Γ. Μητσόπουλο*, Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται Γενικής Θεωρίας Δικαίου και Αστικού Δικονομικού Δικαίου I, 1983, σ. 20

παραδοχή ότι το χρώμα της σημαίας προσεγγίζει το κόκκινο, χρώμα το οποίο απαιτεί ο νόμος, συγγέει το πραγματικό με το νομικό ζήτημα, διότι περιέχει ταυτόχρονα τη νομική κρίση ότι το χρώμα ήταν μέχρι τέτοιου σημείου προκλητικό, ώστε να θεωρείται κατά την έννοια του νόμου κόκκινο. Καταλήγοντας, ο Engisch υποστηρίζει πως όπου οι νομικές έννοιες δεν μπορούν να αντικατασταθούν από «πραγματικές» έννοιες (όπως λ.χ. ανωτέρω στο παράδειγμα με την ανθρωποκτονία), αλλά ο καθορισμός τους εξαρτάται από την αξιολογική κρίση του δικαστή, η διαπίστωση των γεγονότων και η υπαγωγή λαμβάνουν χώρα ταυτόχρονα, ώστε δεν είναι δυνατή η διάκριση νομικού και πραγματικού ζητήματος⁴²⁶. Κατά την άποψη του Engisch, λοιπόν, σε όλες τις περιπτώσεις των αόριστων αξιολογικών νομικών εννοιών δεν μπορεί να ελεγχθεί η υπαγωγική κρίση του δικαστή· επομένως, φαίνεται πως η άποψη αυτή πάσχει κατά το ότι συγγέει τα δύο διακριτά στάδια της διανοητικής διεργασίας του δικαστή της ουσίας, όπως αυτά έχουν πολλάκις αναφερθεί και τα οποία συνθέτουν την ελάχιστη πρόταση του δικανικού συλλογισμού. Θα μπορούσε, επίσης, να υποστηριχθεί πως η ανασφάλεια δικαίου που προκαλεί η χρήση αόριστων νομικών εννοιών ως προς τη δυνατότητα αυθαίρετων κρίσεων του δικαστή της ουσίας επιτάσσει τον αναιρετικό έλεγχο των αξιολογικών αόριστων εννοιών ως μια ύστατη ασφαλιστική δικλείδα ορθής ερμηνείας και εφαρμογής του κανόνα δικαίου που περιέχει την αόριστη νομική έννοια⁴²⁷.

Η άποψη του Engisch αποκρούστηκε από τον Γ. Μητσόπουλο, ο οποίος υποστήριζε ότι **η αντιδιαστολή μεταξύ οντολογικής κρίσης περί ύπαρξης του πραγματικού γεγονότος, υποθετικής υπαγωγής και πραγματικής υπαγωγής είναι λογικώς δυνατή σε κάθε περίπτωση εφαρμογής του κανόνα δικαίου, ακόμα και αν τα πραγματικά περιστατικά πρόκειται να υπαχθούν σε αόριστη έννοια⁴²⁸ και ότι σε κάθε περίπτωση που η εξειδικευτική πορεία του εφαρμοστή του δικαίου προς διαπίστωση του πραγματικού γεγονότος και υπαγωγή του στον κανόνα δικαίου δεν απόκειται στη διακριτική του ευχέρεια, αλλά αποτελεί δέσμια αρμοδιότητά του, τότε αυτή (ενν. η πορεία) ελέγχεται ως προς την ορθή ή μη**

⁴²⁶ K. Engisch, Logische Studien zur Gesetzesanwendung, 1963, σελ. 111 επ.

⁴²⁷ Διατύπωση της γράφουσας.

⁴²⁸ Γ. Μητσόπουλος, Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται Γενικής Θεωρίας Δικαίου και Αστικού Δικονομικού Δικαίου I, 1983, σ. 17, ο ίδιος, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 96

εξειδίκευση και εφαρμογή της νομικής έννοιας επί τη βάσει των κριτηρίων που καθιερώνονται από το νόμο⁴²⁹. Το γεγονός ότι επί αξιολογικών εννοιών μεσολαβεί η διαπίστωση από τον δικαστή των πραγματικών περιστατικών ώστε να πραγματοποιηθεί η τελική υπαγωγή τους στη νομική έννοια, δεν οδηγεί στη σύγχυση πραγματικού και νομικού ζητήματος, καθώς λαμβάνει χώρα ορισμός της έννοιας, ή τουλάχιστον ο δικαστής προβαίνει σε επισήμανση των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων της. Κατά τον ίδιο, μπορεί να γίνει διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στην εφαρμογή των αόριστων νομικών εννοιών, όταν η νομική έννοια μπορεί να αναλυθεί έως τέτοιο σημείο, ώστε να χρησιμοποιούνται όροι ταυτόσημοι με εκείνους με τους οποίους περιγράφεται η εμπειρική πραγματικότητα, ώστε με τη περιγραφή της ατομικής περίπτωσης με τα ίδια χαρακτηριστικά γνωρίσματα με τα οποία ορίζεται το αντικείμενο της νομικής έννοιας να ακολουθεί αβίαστα η κρίση για την υπαγωγή της περίπτωσης στην έννοια του κανόνα δικαίου. Στο ανωτέρω παράδειγμα, ο Μητσόπουλος υποστηρίζει ότι η κρίση περί του βαθμού απόχρωσης της σημαίας είναι κρίση οντολογική και έως αυτό το σημείο δεν περιέχει και τον χαρακτηρισμό του χρώματος αυτού ως ταυτιζόμενου με αυτό που ο νόμος θεωρεί κόκκινο. Αυτή ακριβώς η κρίση περί του ποιο χρώμα αξιώνει ο νόμος ως κόκκινο, είναι **ζήτημα ερμηνείας του κανόνα δικαίου επί τη βάσει της τελολογίας του**. Εάν, δηλαδή, εκλαμβάνεται από το νόμο ως κόκκινο το χρώμα που συμβολίζει μια πολιτική ιδεολογία, είναι λογικό να συμπεράνουμε ότι αυτό το κόκκινο δεν είναι ίδιο με το κόκκινο χρώμα όπως το αντιλαμβανόμαστε στη καθημερινή ζωή. Αντιθέτως, το συμβολίζον τη πολιτική ιδεολογία κόκκινο χρώμα είναι ένα χρώμα που θεωρείται ως τέτοιο, λαμβανομένων υπόψη και των περιρρεουσών περιστάσεων υπό τις οποίες χρησιμοποιήθηκε το κόκκινο ως εκδήλωση συγκεκριμένης πολιτικής ιδεολογίας. Εν τέλει, το κόκκινο της πολιτικής ιδεολογίας μπορεί να μην ομοιάζει με το κόκκινο της εμπειρικής πραγματικότητας, αλλά να είναι πιο σκούρο ή πιο ανοιχτό ή να συνοδεύεται και από συγκεκριμένα σχέδια.

Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω, ο Μητσόπουλος καταλήγει στο ότι η **οντολογική** κρίση είναι κάτι που λογικά και χρονικά προηγείται της **νομικής**, και ότι η τελευταία είναι δυνατό να ελεγχθεί ως προς την ορθότητά της, όταν εκτίθενται με

⁴²⁹ Γ. Μητσόπουλος, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 97, Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 580

τέτοια ακρίβεια και πληρότητα τα πραγματικά περιστατικά ώστε να καθίσταται δυνατή η υπαγωγή τους στην νομική έννοια. Ως εκ τούτου, σύγκυση ορίων μεταξύ νομικού και πραγματικού ζητήματος θα υφίσταται μόνον επί ελλείψεως νομίμου βάσης⁴³⁰, όταν δηλ. η έκθεση των πραγματικών περιστατικών δεν είναι πλήρης, αλλά ατελής, αλλά και όταν αυτά περιγράφονται με ταυτόσημες λέξεις ως προς εκείνες που παρατίθενται στον κανόνα δικαίου, καθώς σε αυτή τη περίπτωση, μπορεί να εμφανίζεται η υπαγωγική σχέση ως λογικώς ορθή, να καθίσταται όμως ο έλεγχος της υπαγωγής ανέφικτος, λόγω έλλειψης χαρακτηριστικής περιγραφής της περίπτωσης⁴³¹. Βλ. ως προς τη⁴³² νόμιμη βάση την ΑΠ 1470/2021 (στην οποία κρίθηκε ότι το δικαστήριο της ουσίας δεν είχε στερήσει την απόφαση νόμιμης βάσης ως προς την αόριστη νομική έννοια του «ευλόγου» της διακοπής της έγγαμης συμβίωσης κατά το αρ. 1391 ΑΚ *«Περαιτέρω, το Εφετείο, δεχόμενο ότι η έγγαμη συμβίωση των διαδίκων διακόπηκε από εύλογη για την αναιρεσίβλητη αιτία, λόγω κοινής αποφάσεως των συζύγων να διακόψουν την έγγαμη συμβίωσή τους με σκοπό τη λύση του γάμου τους με συναινετικό διαζύγιο, δεν στέρησε την προσβαλλόμενη απόφασή του από νόμιμη βάση, καθόσον διέλαβε σ' αυτήν επαρκείς, σαφείς και χωρίς αντιφάσεις αιτιολογίες ως προς το ουσιώδες ζήτημα του ευλόγου της αιτίας για τη διακοπή της έγγαμης συμβιώσεως των διαδίκων, οι οποίες επιτρέπουν τον έλεγχο της ορθής εφαρμογής της διατάξεως του άρθρου 1391 ΑΚ, την οποία ορθώς εφάρμοσε και δεν παραβίασε εκ πλαγίου κατά την εξειδίκευση της ως άνω αόριστης νομικής έννοιας. Και τούτο διότι διαλαμβάνεται στην απόφαση σαφώς ότι η διακοπή της έγγαμης συμβιώσεως των διαδίκων επήλθε τον Αύγουστο του έτους 2015 που διαταράχθηκαν ισχυρά οι σχέσεις τους, όταν υπέπεσε στην αντίληψη του αναιρεσειόντος ο εξωσυζυγικός δεσμός που είχε συνάψει η αναιρεσίβλητη με τον κοινό τους φίλο ..., οπότε οι διάδικοι αποφάσισαν από κοινού τη διακοπή της έγγαμης συμβιώσεώς τους, με σκοπό τη λύση του γάμου τους και κατέθεσαν κοινή αίτηση για την έκδοση συναινετικού διαζυγίου. Επομένως, ο πρώτος λόγος της αιτήσεως αναιρέσεως από τον αρθμ.19 του άρθρου 559 ΚΠολΔ, με τον οποίο αποδίδεται στην προσβαλλόμενη απόφαση η πλημμέλεια της ελλείψεως νόμιμης βάσεως λόγω ανεπαρκών και αντιφατικών*

⁴³⁰ Γ. Μητσόπουλος, Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται Γενικής Θεωρίας Δικαίου και Αστικού Δικονομικού Δικαίου Ι, 1983, σ. 22

⁴³¹ Κ. Καλαβρός, Διάλογος με τη Νομολογία, 2018, σελ. 236

⁴³² ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

αιτιολογιών ως προς το ανωτέρω ουσιώδες ζήτημα του ευλόγου της αιτίας για τη διακοπή της έγγαμης συμβίωσης των διαδίκων, είναι αβάσιμος.»

Σύμφωνος με την άποψη του Μητσόπουλου είναι και ο καθηγητής Κ. Καλαβρός, ο οποίος εκκινεί από τη παραδοχή ότι λογικά και χρονικά προηγείται η διαπίστωση του πραγματικού γεγονότος, δηλ. το **αποδεικτικό πόρισμα, και εν συνεχεία ακολουθεί ο νομικός χαρακτηρισμός του διαπιστωθέντος γεγονότος, δηλ. το υπαγωγικό πόρισμα.** Ωστόσο, οι δύο λογικά και γνωσιολογικά διακεκριμένες κρίσεις δεν διατυπώνονται στη δικαστική απόφαση με τρόπο σαφώς διακεκριμένο, αλλά πολύ συχνά όντως συγχέονται, με την έννοια ότι φαίνεται πως στη κρίση περί της συνδρομής του πραγματικού γεγονότος περιέχεται ή εννοείται και η κρίση περί της υπαγωγής του σε ορισμένη νομική έννοια, δηλ. ο νομικός του χαρακτηρισμός. Ο ίδιος αντλεί ένα παράδειγμα από τις μελέτες του Μητσόπουλου⁴³³:

Μείζων πρόταση: Δικαιοπραξία που αντίκειται στα χρηστά ήθη είναι άκυρη (ΑΚ 178).

Ενδιάμεσος κανόνας δικαίου – Μείζων πρόταση του επιμέρους υπαγωγικού συλλογισμού: Αν υπάρξει συμφωνία αμοιβής για τη διευκόλυνση επίτευξης διαζυγίου (λόγος), η συμφωνία αυτή είναι άκυρη, διότι αντιβαίνει στα χρηστά ήθη (ακολουθία).

Ελάσσων πρόταση: Οι Α και Β κατήρτισαν συμφωνία για αμοιβή του Β έναντι διευκόλυνσης επίτευξης διαζυγίου του Α.

Συμπέρασμα: Η μεταξύ Α και Β καταρτισθείσα συμφωνία είναι άκυρη, ως αντιβαίνουσα στα χρηστά ήθη.

Στο ανωτέρω παράδειγμα, η κρίση ότι οι Α και Β κατήρτισαν συμφωνία για αμοιβή του Β έναντι διευκόλυνσης επίτευξης διαζυγίου του Α, αποτελεί αφενός το αποδεικτικό πόρισμα του δικαστηρίου της ουσίας (**οντολογική κρίση**), αφετέρου δε αποτελεί και το αξιολογικό πόρισμα του υπαγωγικού συλλογισμού, με τον οποίον εξειδικεύεται στη συγκεκριμένη περίπτωση η αόριστη νομική έννοια των χρηστών ηθών και από τον οποίον εξάγεται και το πόρισμα ότι η συμφωνία των Α και Β συνιστούσε συμφωνία διευκόλυνσης του διαζυγίου του Α. Το αποδεικτικό και το

⁴³³ Κ. Καλαβρός, *Διάλογος με τη Νομολογία*, 2018, σελ. 237, Γ. Μητσόπουλο, *Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη αναιρετική διαδικασία*, *Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου*, 1983), σελ. 98, *ο ίδιος*, *Πολιτική Δικονομία Α'*, 1972, σελ. 15, βλ. και Κ. Οικονόμου, *Διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της ανάρσεως*, Αρμ 2021, σελ. 1823

υπαγωγικό πόρισμα εντάσσεται με ενιαίο τρόπο ως ελάσσων πρόταση στον τελικό δικανικό συλλογισμό, με αποτέλεσμα να μπορεί να συναχθεί η συνέπεια, η οποία είναι η ακυρότητα της συμφωνίας⁴³⁴. Είναι εμφανής, επομένως, η σύγχυση, ταυτόχρονα όμως και η δυνατότητα διάκρισης των δύο αυτών μεγεθών· θα μπορούσε να λεχθεί, σχηματικά, ότι κατά τη διάρκεια του αναιρετικού ελέγχου επέρχεται ένας «κατακερματισμός» του νοητικής πορείας του δικαστή της ουσίας, πάντοτε σε σύμπνοια και αναφορικά με τα αποδειχθέντα πραγματικά περιστατικά, προκειμένου να ελεγχθεί η ορθότητα ή μη του τελικού δικανικού συλλογισμού. Όπου δεν είναι δυνατός αυτός ο κατακερματισμός, όπως όταν λ.χ. δεν εκτίθενται με σαφή τρόπο τα πραγματικά περιστατικά, αλλά επαναλαμβάνονται οι όροι του νόμου αυτούσιοι στον τελικό δικανικό συλλογισμό, τότε ο τελευταίος πάσχει από την εκάστοτε αναιρετική πλημμέλεια – εν προκειμένω, λόγω έλλειψης νόμιμης βάσης (βλ. επίσης αναλυτικότερα παρακάτω)⁴³⁵.

Σε συνέχεια των ανωτέρω, σε συμφωνία με τις απόψεις του Μητσόπουλου και του καθηγητή Κ. Καλαβρού, η οντολογική κρίση του δικαστηρίου της ουσίας, δηλ. το αποδεικτικό πόρισμα, δεν ελέγχεται αναιρετικά (αρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ), σε αντίθεση με την υπαγωγική κρίση του δικαστηρίου της ουσίας, η οποία ως νομικό ζήτημα ελέγχεται. Ωστόσο, λόγω της από κοινού παράθεσης των δύο κρίσεων στην ελάσσονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού, μπορεί να έχουν επιφορτωθεί δυσχερώς εντοπίσιμα σφάλματα κατά τον υπαγωγικό συλλογισμό, τα οποία να καθιστούν την κρίση του δικαστή της ουσίας εσφαλμένη.

Πιο συγκεκριμένα, τα σφάλματα στα οποία μπορεί να υποπέσει το δικαστήριο της ουσίας στο ανωτέρω παράδειγμα είναι τα εξής: είναι πιθανό, εν πρώτοις, να διατυπωθεί εσφαλμένη μείζων πρόταση στον επιμέρους υπαγωγικό συλλογισμό λόγω εσφαλμένης εξειδίκευσης της έννοιας των χρηστών ηθών και το αποτέλεσμα του συλλογισμού να είναι ψευδές. Στο ίδιο αποτέλεσμα καταλήγουμε και στη περίπτωση που γίνει μεν ορθή εξειδίκευση της έννοιας των χρηστών ηθών, αλλά γίνει εσφαλμένη υπαγωγή, τεθεί λ.χ. στην ελάσσονα πρόταση η κρίση ότι οι Α και Β κατήρτισαν συμφωνία, η οποία όμως δεν προσκρούει στα χρηστά ήθη. Οι σχετικές αναιρετικές πλημμέλειες της εσφαλμένης ερμηνείας και εφαρμογής του κανόνα

⁴³⁴ Κ. Καλαβρός, *Διάλογος με τη Νομολογία*, 2018, σελ. 237-238

⁴³⁵ Οι τελευταίες δύο προκειμένες αποτελούν γνώμη της γράφουσας.

δικαίου θα υπάγονται στον 1^ο λόγο αναίρεσης του αρ. 559 ΚΠολΔ. Επίσης, θα μπορούσε να ιδρυθεί και ο 19^{ος} λόγος αναίρεσης για έλλειψη νόμιμης βάσης εάν τα πραγματικά περιστατικά εκτεθούν στην ελάχιστονα πρόταση ατελώς ή με αντιφατικό τρόπο, με αποτέλεσμα να καθίσταται ανέφικτος ο αναιρετικός έλεγχος⁴³⁶. Βλ. επίσης την ΑΠ 748/2021⁴³⁷ «Με τον 1ο λόγο της ένδικης αναίρεσης (πιν...), κατά το Α' σκέλος αυτού, οι αναιρεσείοντες- ενάγοντες (διαχειριστική επιτροπή του οικισμού...) αποδίδουν στην προσβαλλόμενη απόφαση την πλημμέλεια εκ του άρθρου 559 αρ.1 περ. α ΚΠολΔ, με την αιτίαση ότι το Εφετείο κρίνοντας, ότι η δήθεν πρόβλεψη του άρθρου 14 του Κανονισμού 2632/1995 των σχέσεων των συνιδιοκτητών του οικισμού ... του συμβολαιογράφου Αθηνών, ..., που έχει μεταγραφεί νόμιμα, με τον οποίο η οικοπεδούχος ανώνυμη εταιρεία ... διατήρησε για τον εαυτό της το δικαίωμα να διορίζει διαχειριστή του όλου οικισμού ... στο διηνεκές και να καταλογίζει μέρος των κοινοχρήστων δαπανών του όλου οικισμού, επιφάνειας 367778 Μ2, σε ποσοστό 73% στις επί μέρους οριζόντιες ιδιοκτησίες του ΟΤ..., επιφάνειας 34740,40 Μ2, που είναι το μόνο ανοικοδομηθέν οικοδομικό τετράγωνο του οικισμού, είναι δήθεν αυτοδικαίως άκυρη, ως όρος καταπλεονεκτικός και αντίθετος στα χρηστά ήθη, διότι δήθεν ο ανωτέρω όρος 14 του Κανονισμού, αφενός μεν δεσμεύει στο διηνεκές υπέρμετρα όλους τους μετέπειτα συνιδιοκτήτες, μεταξύ των οποίων οι αναιρεσίβλητοι - εναγόμενοι, που οδηγούνται σε πλήρη υποταγή έναντι της οικοπεδούχου και αφετέρου ρυθμίζει ιδιαιτέρως ευνοϊκά για την οικοπεδούχο τη δική της συμμετοχή στις κοινόχρηστες δαπάνες της όλης έκτασης (367778 Μ2) σε ποσοστό 27%, έναντι δυσανάλογου ποσοστού συμμετοχής στις κοινόχρηστες δαπάνες 73% των αναιρεσιβλήτων συνιδιοκτητών οριζοντίων ιδιοκτησιών του ΟΤ... .., επιφάνειας 34740,40 Μ2, εσφαλμένα ερμήνευσε τις ουσιαστικού κανόνα δικαίου διατάξεις των άρθρων 178-179 ΑΚ, διότι τα περιστατικά, που δέχθηκε ότι αποδείχθηκαν δεν αρκούσαν για να πληρωθεί το πραγματικό των ανωτέρω ουσιαστικών διατάξεων ως προς την αόριστη νομική έννοια των χρηστών ηθών την οποία παραβίασε ευθέως.»

Τα ανωτέρω ισχύουν για τις περιπτώσεις όπου η μείζων πρόταση του επιμέρους υπαγωγικού συλλογισμού κατά την εξειδίκευση της αόριστης νομικής έννοιας (δηλ. ο ενδιάμεσος κανόνας δικαίου) διατυπωθεί με τρόπο ώστε να μπορεί να χρησιμοποιηθεί και σε μεταγενέστερες υποθέσεις, αποτελεί δηλ. έναν οδηγό για τον

⁴³⁶ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 581

⁴³⁷ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

δικαστή που θα επιληφθεί αργότερα όμοιας υπόθεσης. Αντιθέτως, όταν ο ενδιάμεσος κανόνας διατυπώνεται με τρόπο ώστε να αποτελείται από τα κατ' ιδίαν χαρακτηριστικά της ατομικής περίπτωσης, τότε δεν διατυπώνεται κατά κυριολεξία ενδιάμεσος κανόνας δικαίου και οι αναιρετικές πλημμέλειες που μπορούν να επισημωχθούν είναι, πρώτον, η εσφαλμένη ερμηνεία του κανόνα δικαίου (1^{ος} λόγος αναίρεσης του αρ. 559 ΚΠολΔ) και η έλλειψη νόμιμης βάσης (19^{ος} λόγος αναίρεσης του αρ. 559 ΚΠολΔ). Η αναιρετική πλημμέλεια της εσφαλμένης εφαρμογής δεν μπορεί εδώ να βρει εφαρμογή, καθώς η υπαγωγή της ατομικής περίπτωσης στη μείζονα πρόταση του υπαγωγικού συλλογισμού είναι απολύτως ευχερής ενόψει της απόλυτης ταύτισης των χαρακτηριστικών στοιχείων της μείζονος πρότασης και της ατομικής περίπτωσης⁴³⁸.

9. Ερμηνεία δικαιοπραξιών και αναιρετικός έλεγχος

Στην εμβέλεια του 1^{ου} λόγου αναίρεσης του αρ. 559 ΚΠολΔ εντάσσεται και η παράβαση των ερμηνευτικών κανόνων των δικαιοπραξιών (*«Αναίρεση επιτρέπεται μόνο αν παραβιάστηκε κανόνας του ουσιαστικού δικαίου, στον οποίο περιλαμβάνονται και οι ερμηνευτικοί κανόνες των δικαιοπραξιών, ...»*). Επίσης, κατά το αρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ *«Η εκτίμηση από το δικαστήριο της ουσίας πραγματικών γεγονότων και ιδιαίτερα του περιεχομένου εγγράφων δεν υπόκειται στον έλεγχο του Άρειου Πάγου, εκτός αν παραβιάστηκαν κανόνες δικαίου, στους οποίους περιλαμβάνονται και οι ερμηνευτικοί ή αν υπάρχει λόγος αναίρεσης κατά το άρθρο 559 αριθ. 19 και 20.»*. Από τη διατύπωση των δύο άρθρων παρατηρείται ότι το πρώτο, το οποίο έλυσε τις αμφιβολίες που παρατηρήθηκαν στο προϊσχόν δίκαιο, δεδομένου ότι η νομολογία εκλάμβανε τις σχετικές διατάξεις ως οδηγίες απλώς προς τον δικαστή⁴³⁹, αναφέρεται

⁴³⁸ Γ. Μητσόπουλος, Η διάκρισις πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 98, Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 583-584, ο ίδιος, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 247 επ.

⁴³⁹ Α. Λιτζερόπουλος, Τα άρθρα 173 και 200 ΑΚ και η αναίρεσις διά ψευδή ερμηνείαν δικαιοπραξίας, Τιμ. Τομ. ΑΠ, 1963, σελ. 521 επ., Κ. Μπέης, Ερμηνεία ΚΠολΔ, 3^{ος} τόμος, 1976, σελ. 2319, Γ. Μητσόπουλος, Η διάκρισις πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983, σελ. 106 επ., Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 286, Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 314, ιδίως υποσ. 1362

σε ερμηνευτικούς κανόνες των δικαιοπραξιών, ενώ το δεύτερο σε ερμηνευτικούς κανόνες εν γένει. Μετά την αναγνώριση των ερμηνευτικών κανόνων των δικαιοπραξιών ως κανόνων δικαίου, γεννήθηκε το μετέπειτα λογικό ερώτημα περί του τρόπου ελέγχου της ερμηνείας και εφαρμογής τους από τον Άρειο Πάγο, και για να συνδεθεί με τη προβληματική που αναλύεται στη παρούσα μελέτη⁴⁴⁰, το ζήτημα περί του σημείου έως το οποίο μπορεί ο Άρειος Πάγος να ελέγξει τη κρίση του δικαστηρίου της ουσίας περί της ερμηνείας των αμφιλεγόμενων δικαιοπραξιών. Η σημασία της ορθής ερμηνείας της δικαιοπραξίας είναι κεφαλαιώδης, καθώς έχει ως σκοπό την αναζήτηση, άλλως τη διερεύνηση, και την ανίχνευση του αληθινού νοήματος της δήλωσης βούλησης και μέσω αυτής τη πραγμάτωση της θεμελιώδους αρχής του ιδιωτικού δικαίου, ήτοι της ιδιωτικής αυτονομίας (αρ. 5 Σ)⁴⁴¹.

Έχει υποστηριχθεί, ωστόσο, και η άποψη ότι η έκταση του αναιρετικού ελέγχου της κρίσης του δικαστηρίου της ουσίας ως προς την αληθινή βούληση των δικαιοπρακτούντων δεν οδηγεί σε περιφρούρηση της αρχής της ιδιωτικής αυτονομίας, αλλά αντιθέτως απομακρύνει το Ανώτατο Δικαστήριο, που κατά τεκμήριο παρέχει πλείονα εχέγγυα κρίσης, από το να σταχυολογήσει την βούληση των δικαιοπρακτούντων λόγω των ορίων που το ίδιο θέτει, όπως είναι λ.χ. η πάγια νομολογιακή πρακτική της μη ερμηνείας των δηλώσεων που είναι σαφείς, ή λόγω περιορισμών που τίθενται από το νόμο, η πιο σημαντική εκ των οποίων είναι το ανέλεγκτο των πραγματικών παραδοχών του δικαστηρίου της ουσίας, όπως είναι η κρίση περί της σαφήνειας ή της αμφιβολίας, περί της ύπαρξης ή όχι κενών στη δικαιοπραξία, κ.λ.π.⁴⁴². Κατόπιν των ανωτέρω, θα μπορούσε να λεχθεί πως ο κίνδυνος των εσφαλμένων ανεξέλεγκτων κρίσεων είναι εδώ ορατός.

Οι κανόνες βάσει των οποίων ερμηνεύονται οι δικαιοπραξίες διακρίνονται σε γενικούς (ΑΚ 173 και 200) και ειδικούς⁴⁴³ (βλ. π.χ. οι κανόνες ερμηνείας των

⁴⁴⁰ Βλ. Α. Γεωργιάδης (-Μεντής), Σύντομη Ερμηνεία του Αστικού Κώδικα (ΣΕΑΚ), τόμος Ι, 2010, σελ.385 «και βέβαια δεν μπορεί να αμφισβητήσει κανείς ότι σε σχέση με την ερμηνεία των νόμων η ερμηνεία των δικαιοπραξιών είναι περισσότερο συνδυασμός οντολογικής (ουσιαστικής) και δεοντολογικής (αξιολογικής) προσέγγισης.»

⁴⁴¹ Βλ. Γ. Μεντής, Ερμηνεία των δικαιοπραξιών και αναιρετικός έλεγχος, ΕΠολΔ 2013, σελ. 274-284, Δ. Βλάχος, Η διεύρυνση του αναιρετικού ελέγχου κατά την ερμηνεία των δικαιοπραξιών, ΝοΒ 1996, 587

⁴⁴² Γ. Μεντής, Ερμηνεία των δικαιοπραξιών και αναιρετικός έλεγχος, ΕΠολΔ 2013, σελ. 274-284

⁴⁴³ Γ. Μπέης, Ερμηνεία ΚΠολΔ, 3^{ος} τόμος, 1976, σελ. 2314

Γενικών Όρων των Συναλλαγών στο ν. 2251/1994)⁴⁴⁴. η ορθή ερμηνεία τους είναι προϋπόθεση προκειμένου να εξαχθεί το ακριβές νόημα της δικαιοπρακτικής βούλησης. Επομένως, μόνον εφόσον προσδιοριστεί το νόημα των αρ. 173 και 200 ΑΚ και των λοιπών άρθρων που περιέχουν ειδικότερους κανόνες ερμηνείας, θα μπορέσει να γίνει κατανοητός ο ενδεδειγμένος τρόπος ερμηνείας. Κατά τη διάρκεια αυτής της ερμηνευτικής πορείας του δικαστή, χρησιμοποιούνται φυσικά οι κανόνες της λογικής και τα διδάγματα της κοινής πείρας⁴⁴⁵. Είναι εμφανές ότι προϋπόθεση ερμηνείας μιας δικαιοπραξίας ή μιας σύμβασης μέσω των αρ. 173 και 200 ΑΚ είναι να έχουν ερμηνευτεί οι διατάξεις αυτές πρώτα ορθά⁴⁴⁶, καθώς έτσι θα διευκολυνθεί η πορεία του δικαστή προς εξειδίκευση του νοήματος της εκάστοτε υπό αμφισβήτηση δικαιοπραξίας.

Η παράβαση των ερμηνευτικών κανόνων των δικαιοπραξιών ιδρύει, όπως η παραβίαση όλων των κανόνων ουσιαστικού δικαίου, τους 1^ο και 19^ο λόγους αναίρεσης και έτσι οι ερμηνευτικοί κανόνες των δικαιοπραξιών παραβιάζονται είτε ευθέως είτε εκ πλαγίου⁴⁴⁷⁴⁴⁸. Εκτός αναιρετικού ελέγχου παραμένει, φυσικά, η εκτίμηση του περιεχομένου της δήλωσης βούλησης από το δικαστή της ουσίας, τουλάχιστον όταν δεν ανακύπτει ζήτημα κενού ή αμφιβολίας σε αυτήν. Αντιθέτως, ο Άρειος Πάγος ελέγχει τη παραβίαση των κανόνων των δικαιοπραξιών, και ειδικώς των αρ. 173 και 200 ΑΚ⁴⁴⁹, το πρώτο εκ των οποίων αφορά την ερμηνεία των δικαιοπραξιών, ενώ το δεύτερο την ερμηνεία των συμβάσεων⁴⁵⁰. Επομένως, ο Άρειος

⁴⁴⁴ Βλ. σε *Κ. Μπέη*, Ερμηνεία ΚΠολΔ, 3^{ος} τόμος, 1976, σελ. 2316. Οι ερμηνευτικοί κανόνες των δικαιοπραξιών εφαρμόζονται με την εξής σειρά: υπό τη προϋπόθεση ότι η κρίσιμη δικαιοπραξία έχει κάποια σημαντικά στοιχεία για τη διαφορά και παρουσιάζει ασάφειες ή κενά, ο δικαστής θα αναζητήσει την αληθινή βούληση των δικαιοπρακτούντων (αρ. 173 ΑΚ). Στη συνέχεια, θα προβεί στο νομικό χαρακτηρισμό της δικαιοπραξίας. Θα ακολουθήσει στη συνέχεια η εφαρμογή τυχόν ειδικότερου ερμηνευτικού κανόνα, και, τέλος, σε περίπτωση απουσίας τέτοιου, γίνεται προσφυγή στο αρ. 200 ΑΚ.

⁴⁴⁵ *Κ. Καλαβρός*, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 286

⁴⁴⁶ *Κ. Καλαβρός*, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 286

⁴⁴⁷ *Κ. Καλαβρός*, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 286

⁴⁴⁸ Κατά πάγια διατύπωση του Αρείου Πάγου: «Αναίρεση επιτρέπεται και αν παραβιάσθηκαν οι ερμηνευτικοί κανόνες των δικαιοπραξιών», βλ. ΑΠ 2185/2009, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁴⁴⁹ *Σ. Τσαντίνης*, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 314, *Στ. Σπ. Πανταζόπουλος*, Ένδικα Μέσα και Ανακοπές, 2^η έκδ., 2022, σελ. 210-211

⁴⁵⁰ Γίνεται γενικώς δεκτό πως το αρ. 173 ΑΚ αφορά στο υποκειμενικό στοιχείο της δήλωσης, δηλ. στην άποψη του δηλούντος, και συμβάλλει στην αναζήτηση της αληθινής βούλησης του δηλούντος, όπως αυτή φυσικά εξωτερικεύθηκε, ενώ η δεύτερη αφορά στο αντικειμενικό στοιχείο της δήλωσης, δηλ. στην άποψη γενικώς των συναλλασσόμενων και επιβάλλει η

Πάγος δεν μπορεί να ελέγξει ποια ήταν η αληθινή βούληση του δικαιοπρακτούντος, ή το εάν υπήρξε κενό, ασάφεια ή αμφιβολία στη δήλωση⁴⁵¹, αλλά μπορεί να ελέγξει το εάν ορθώς ή όχι εφαρμόστηκαν τα αρ. 173 και 200 ΑΚ. Το τι ακριβώς θέλησε ο δικαιοπρακτών ή τα μέρη είναι πραγματικό ζήτημα το οποίο και διαφεύγει του αναιρετικού ελέγχου⁴⁵².

Έχει χαρακτηριστικά γραφεί πως το ζήτημα του αναιρετικώς ανελέγκτου επί ερμηνείας των δικαιοπραξιών είναι από τα πιο σοβαρά ζητήματα που θα κληθεί να αντιμετωπίσει ο Άρειος Πάγος στην εφαρμογή του ΑΚ⁴⁵³. Έχει υποστηριχθεί, επίσης, ότι οι ερμηνευτικοί κανόνες των δικαιοπραξιών είναι ένας «εύκολος» τρόπος για τον ηττημένο διάδικο να οδηγήσει τη διαφορά ενώπιον του Άρειου Πάγου και να στοχεύσει σε ένα πιο ευνοϊκό για εκείνον αποτέλεσμα, είτε με το να προσβάλει την απόφαση του δικαστηρίου της ουσίας για εσφαλμένη ερμηνεία είτε με το να την προσβάλει για εσφαλμένη εφαρμογή των ερμηνευτικών κανόνων των δικαιοπραξιών⁴⁵⁴.

Πριν προχωρήσουμε σε ανάλυση των κατ' ιδίαν περιπτώσεων κατά τις οποίες υφίσταται δυνατότητα του Αρείου Πάγου να ελέγξει τη κρίση του δικαστηρίου της ουσίας και αυτών κατά τις οποίες αυτή η δυνατότητα δεν συντρέχει, αξίζει να τονίσουμε ότι, κατά τη θεωρία, τη βάση της ερμηνείας δεν την υφίστανται μόνον οι ασαφείς δηλώσεις βούλησης, αλλά και οι σαφείς⁴⁵⁵, όταν αυτό κριθεί αναγκαίο⁴⁵⁶,

δήλωση να ερμηνεύεται βάσει της καλής πίστης, αφού ληφθούν υπόψη και τα συναλλακτικά ήθη, βλ. σε Σ. Τσαντίνη, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 307-308, Ι. Σπυριδάκη, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 3η έκδ., 2022, σελ. 988-989, 991-992, Π. Λαδάς, Γενικές αρχές αστικού δικαίου, τόμ. 2, 2009, σελ. 136-138, 142, Δ. Παπαστερίου/Δ. Κλαβαρίδου, Δίκαιο της δικαιοπραξίας, 2η έκδ., 2021, σελ. 254, 255 επ.

⁴⁵¹ Ι. Δεληκωστόπουλος, Το απαράδεκτο στην αναιρετική δίκη, 2021, σελ. 136

⁴⁵² Βλ. Α. Λιτζερόπουλο, Τα άρθρα 173 και 200 ΑΚ και η αναίρεσις δια ψευδή ερμηνείαν δικαιοπραξίας, Τιμ. Τόμ. ΑΠ, 1963, σελ. 447 επ., 531, κατά τον οποίον είναι διαφορετικό το ζήτημα του αν μια δήλωση βούλησης είναι μονοσήμαντη ή όχι και διαφορετικό το τι ακριβώς θέλησαν τα μέρη. από τα δύο, το δεύτερο είναι το πραγματικό ζήτημα, ενώ το πρώτο είναι το νομικό ζήτημα.

⁴⁵³ Π. Ζήσης, Παρατηρήσεις υπό την ΑΠ 93/1948, ΝΔ 1948, σελ. 201-202

⁴⁵⁴ Α. Λιτζερόπουλος, Τα άρθρα 173 και 200 ΑΚ και η αναίρεσις δια ψευδή ερμηνείαν δικαιοπραξίας, Τιμ. Τόμ. ΑΠ, 1963, σελ. 447 επ., Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 315-316

⁴⁵⁵ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 292-293, ο ίδιος, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 138-139, Α. Σινανιώτης, Η Αναίρεση κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, 2^η έκδ., 2006, σελ. 71, Κ. Τσάτσος, Το πρόβλημα της ερμηνείας του δικαίου, 1978, σελ. 71, Κ. Μπέης, Ερμηνεία ΚΠολΔ, 3^{ος} τόμος, 1976, σελ. 2318

όταν δηλ. τα μέρη διαφωνούν ή αμφιβάλλουν ως προς τη δέσμευση που έχουν αναλάβει από τις εκατέρωθεν δηλώσεις βούλησης, καθώς αναζητείται κάθε φορά το νομικώς σημαντικό νόημα της κάθε δικαιοπρακτικής⁴⁵⁷ δήλωσης βούλησης⁴⁵⁸⁴⁵⁹, και όχι το συγκεκριμένο αληθές περιεχόμενο της δήλωσης βούλησης, το οποίο μπορεί να προκύψει από την αποδεικτική διαδικασία, και αποτελεί αναμφίβολα πραγματικό και όχι νομικό ζήτημα⁴⁶⁰. Άλλωστε, η κρίση του δικαστηρίου ότι μια δήλωση είναι σαφής προϋποθέτει ότι ο εφαρμοστής του δικαίου πρώτα την ερμήνευσε και κατέληξε μεταγενέστερα στο συμπέρασμα αυτό, προβαίνει δηλ. σε κρίση περί του αν αυτή είναι μονοσήμαντη ή προκαλεί αμφιβολίες σε σχέση με το νόημά της, κάτι που αποτελεί νομικό ζήτημα. Διαφορετικό και απομακρυσμένο χρονικά είναι το τι θέλησαν στη πραγματικότητα τα μέρη, το αληθές δηλαδή περιεχόμενο των δηλώσεών τους, το οποίο αποτελεί πραγματικό ζήτημα που εκφεύγει από την ελεγκτική εξουσία του Αρείου Πάγου. Κάθε δικαιοπρακτική δήλωση βούλησης λοιπόν έχει δύο πλευρές: μια οντολογική (τι ακριβώς θέλησαν τα μέρη) και μια δεοντολογική (εάν τα μέρη ήθελαν ή όχι οι δηλώσεις βούλησής τους να παράξουν νομικά αποτελέσματα, ήτοι να δεσμευτούν μέσω αυτών νομικά)⁴⁶¹. Κατά την διατύπωση του καθηγητή Κ. Καλαβρού «*Η κρίση, αντίθετα, αν η δήλωση βούλησης είναι σαφής ή όχι, προϋποθέτει ιδίως τη δοκιμαστική της υπαγωγής σε πραγματικά κανόνων δικαίου που καθιερώνουν διάφορους δικαιοπρακτικούς τύπους· προϋποθέτει, λοιπόν, μια προκαθεστηκυία υπαγωγή*»⁴⁶².

⁴⁵⁶ Ενώ στις ασαφείς δηλώσεις υφίσταται υποχρέωση να καταφύγει ο δικαστής στην εφαρμογή των κανόνων 173 και 200 ΑΚ.

⁴⁵⁷ Ως πράξη με νόημα στο χώρο του δικαίου, βλ. Κ. Καλαβρό, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 299

⁴⁵⁸ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 292-293, 300-301

⁴⁵⁹ Μπορεί, λ.χ., ένας αλλοδαπός να μην γνωρίζει πολύ καλά την έννοια των λέξεων ή των εκφράσεων που χρησιμοποιεί και έτσι να νομίζει πως ο τρόπος που τις χρησιμοποιεί αντικατοπτρίζει πλήρως τη θέλησή του, ενώ στη πραγματικότητα αυτό δε συμβαίνει, και επιθυμεί κάτι διαφορετικό. Σε αυτή τη περίπτωση, μπορεί εν πρώτοις να φαίνεται πως η δήλωση βούλησης είναι αρκούτως σαφής, αλλά στη πραγματικότητα αυτή να μην είναι. Τότε αναδεικνύεται καιρία η συνδρομή της ερμηνείας της δήλωσης βούλησης.

⁴⁶⁰ Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 293

⁴⁶¹ Βλ. παράδειγμα αντλημένο από τον Κ. Καλαβρό, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 300

⁴⁶² Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 294, 301επ.

Αντιθέτως, σύμφωνα με την απολύτως κρατούσα άποψη στη νομολογία⁴⁶³, όπως θα αναλυθεί παρακάτω, οι σαφείς δηλώσεις βούλησης δεν επιδέχονται ερμηνεία⁴⁶⁴ και η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας περί του σαφούς ή ασαφούς μιας δήλωσης βούλησης είναι ζήτημα πραγματικό, το οποίο δεν υπόκειται σε αναιρετικό έλεγχο. Ωστόσο, κατά τη γνώμη της γράφουσας, ένας τρόπος «έμμεσου αναιρετικού ελέγχου» της κρίσης του δικαστηρίου της ουσίας ως προς τον σαφή ή μη χαρακτήρα της δήλωσης βούλησης, με την έννοια ότι θα οδηγήσει σε επανάκριση του σαφούς ή μη χαρακτήρα αυτής από το δικαστήριο της ουσίας, είναι η περίπτωση που το δικαστήριο της ουσίας ανέγνωσε (σε περίπτωση γραπτής δήλωσης βούλησης) ή άκουσε (σε περίπτωση ηχογραφημένης δήλωσης βούλησης) με λανθασμένο τρόπο

⁴⁶³ Βλ. ενδεικτικά ΑΠ 768/2008, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Εφόσον γι' αυτά είναι σαφής η διαθήκη, εφόσον δηλαδή οι λέξεις που έχει χρησιμοποιήσει ο διαθέτης μόνες τους και χωρίς άλλο αποδίδουν τη βούλησή του, δεν υπάρχει έδαφος για ερμηνεία της διαθήκης. Διαφορετικά, θα πρέπει να ανευρεθεί η αληθής βούλησή του, η οποία αναζητείται με την ερμηνεία της διαθήκης, χωρίς προσήλωση στις λέξεις και κατά την υποκειμενική άποψη του διαθέτη, σύμφωνα με τα άρθρα 173 και 1781 ΑΚ, λαμβάνονται δε υπόψη και περιστατικά που βρίσκονται εκτός της διαθήκης, μεταξύ των οποίων και η σπουδαιότητα των αντικειμένων που έχουν καταληφθεί με τη διαθήκη, σε σχέση με την όλη κληρονομία, καθώς και οι προσωπικές σχέσεις του διαθέτη.», ΑΠ 1431/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Στην προκειμένη περίπτωση, με τον τρίτο λόγο της αναίρεσης, η αναιρεσείουσα υπό την επίκληση της διάταξης του αρ. 1 του άρθρου 559 ΚΠολΔ, μέμφεται το Εφετείο ότι παραβίασε τις ουσιαστικού δικαίου διατάξεις των άρθρων 173 και 200 ΑΚ, καθόσον δέχθηκε, αιτιολογώντας την απορριπτική της κρίση για την προβληθείσα νόμιμα ένσταση έλλειψης ενεργητικής νομιμοποίησης της αναιρεσίβλητης για την αξίωση καταβολής της ποινικής ρήτρας, ότι οι περιεχόμενες στο/2006 συμβόλαιο γονικής παροχής σχετικά με την εκχώρηση της σχετικής αξίωσης από τους γονείς της, δικαιοπαρόχους αυτής, δηλώσεις βούλησης είναι πλήρεις και σαφείς, και ειδικότερα ότι 'από τη σαφή διατύπωση του/2006 συμβολαίου γονικής παροχής, το περιεχόμενο του οποίου κατά την κρίσιμη εν προκειμένω περικοπή αναφέρθηκε παραπάνω, προκύπτει ότι οι δικαιοπάροχοι της ενάγουσας εκχώρησαν σε αυτή όλες τις αξιώσεις τους κατά της εναγομένης εργολήπτριας, τόσο για τις ελλείψεις του εκτελεσθέντος έργου, όσο και λόγω της υπερημερίας της ως προς την αποπεράτωση και παράδοση των μεταβιβαζόμενων ιδιοκτησιών', μολοντί, κατά την εκτίμηση της αναιρεσείουσας, γεννιέται εύλογη αμφιβολία για την έννοια και το περιεχόμενο αυτών, που έπρεπε να κριθεί με προσφυγή στους άνω ερμηνευτικούς κανόνες, στους οποίους παρέλειψε να προσφύγει. Επίσης, αποδίδει στο Εφετείο το σφάλμα, ότι και αν ήθελε υποτεθεί ότι προσέφυγε στην εφαρμογή των κριτηρίων αυτών, προέβη σε κακή εφαρμογή τους, δεδομένου ότι το αποδεικτικό του πόρισμα δεν είναι σύμφωνο με την καλή πίστη και τα συναλλακτικά ήθη. Ο προβαλλόμενος αναιρετικός λόγος, είναι κατά μεν το πρώτο σκέλος του απαράδεκτος, καθόσον η αναιρεσείουσα δεν ισχυρίζεται ότι το Εφετείο διαπίστωσε με την απόφασή του κενό ή ασάφεια στις σχετικές δηλώσεις των συμβαλλόμενων στο συμβόλαιο γονικής παροχής, ώστε να δημιουργείται υποχρέωση προσφυγής στους ερμηνευτικούς κανόνες για τη διαπίστωση της πραγματικής βούλησης αυτών και να ιδρύεται με την παράλειψη προσφυγής η πλημμέλεια του αναιρετικού λόγου, ως προς το δεύτερο δε σκέλος του, στηρίζεται σε εσφαλμένη βάση, καθόσον το Δικαστήριο της ουσίας δεν προσέφυγε στους κανόνες αυτούς ώστε να θεμελιώνεται κακή εφαρμογή τους.»

⁴⁶⁴ Α. Σινανιώτης, Η Αναίρεση κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, 2^η έκδ., 2006, σελ. 71-72, Γ. Μεντής, Ερμηνεία των δικαιοπραξιών και αναιρετικός έλεγχος, ΕΠολΔ 2012, σελ. 274-284

τον φορέα στον οποίον ήταν διατυπωμένη αυτή. Στη περίπτωση αυτή, λοιπόν, θα πρέπει να προσβληθεί η απόφαση με τον 20^ο λόγο αναίρεσης του αρ. 559 ΚΠολΔ (βλ. σχετικά παρακάτω), και όχι με τον 1^ο ή 19^ο λόγο αναίρεσης, διότι δεν γίνεται δεκτή αυτή η δυνατότητα από τη νομολογία.

Πρέπει, στο σημείο αυτό, να γίνουν οι ακόλουθες νοηματικές διασαφήσεις: εάν το δικαστήριο της ουσίας, κατόπιν προβολής ισχυρισμού του διαδίκου περί αμφισβήτησης του νοήματος μιας δήλωσης βούλησης, κρίνει ότι αυτή είναι σαφής, αλλά προβεί σε εσφαλμένη ερμηνεία και εφαρμογή της διάταξης νόμου η οποία ρυθμίζει τον συγκεκριμένο τύπο δικαιοπραξίας, τότε προβαίνει σε εσφαλμένη ερμηνεία και εφαρμογή της συγκεκριμένης διάταξης που ρυθμίζει τον τύπο αυτόν, π.χ. την πώληση. Εάν ακολουθηθεί η άποψη της νομολογίας ότι οι σαφείς δηλώσεις βούλησης δεν επιδέχονται ερμηνεία, τότε δεν θα μπορεί να προβληθεί ο 1^{ος} ή ο 19^{ος} λόγος αναίρεσης για παραβίαση των αρ. 173 και 200 ΑΚ, αλλά ο 1^{ος} ή ο 19^{ος} λόγος αναίρεσης για ευθεία ή εκ πλαγίου εφαρμογή του αρ. 513 ΑΚ. Διαφορετικό ζήτημα είναι, εάν το δικαστήριο της ουσίας, επί σαφούς δήλωσης βούλησης προέβη σε εσφαλμένη ερμηνεία, εσφαλμένη υπαγωγή ή στη παραβίαση της έλλειψης νόμιμης βάσης σε σχέση με το αρ. 513 ΑΚ. Τότε παραβιάζεται ευθέως και εκ πλαγίου ο συγκεκριμένος κανόνας δικαίου.

Οι δηλώσεις βούλησης σε μια δικαιοπραξία περιέχουν συγκεκριμένο νόημα, το οποίο προκειμένου να οριστεί, πρέπει αυτές πρώτα να ερμηνευτούν⁴⁶⁵. Άλλοις λόγοις, αντικείμενο της ερμηνείας των δικαιοπραξιών αποτελεί η δήλωση βούλησης⁴⁶⁶ που ανήκει στο πραγματικό τους. Γίνεται δεκτό στη σύγχρονη θεωρία ότι η δικαιοπραξία αποτελεί «σύστημα»⁴⁶⁷, ήτοι σύνολο λέξεων και όρων με εσωτερική συνάφεια και ενότητα, ώστε η κατανόησή τους να προαπαιτεί την ένταξή τους στο όλο σύστημα, όπως αυτό διαμορφώνεται με βάση και τους υπόλοιπους όρους. Η ερμηνεία των δικαιοπραξιών διαβαθμίζεται σε επίπεδα⁴⁶⁸. Στο πρώτο

⁴⁶⁵ Δ. Βλάχος, Η διεύρυνση του αναιρετικού ελέγχου κατά την ερμηνεία των δικαιοπραξιών, ΝοΒ 1996, 587, Π. Γέσιου-Φαλτσή, Η διάσταση νομολογίας και θεωρίας ως προς τον αναιρετικό έλεγχο της εικονικότητας –Με αφορμή την ΑΠ 1340/2017–, ΕΠολΔ 2020, σελ. 443, υποσ. 17

⁴⁶⁶ Α. Λιτζερόπουλος, Τα άρθρα 173 και 200 ΑΚ και η αναίρεσις διά ψευδή ερμηνείαν δικαιοπραξίας, Τιμ. τόμ. ΑΠ, 1963, σ. 454

⁴⁶⁷ Δ. Βλάχος, Η διεύρυνση του αναιρετικού ελέγχου κατά την ερμηνεία των δικαιοπραξιών, ΝοΒ 1996, σελ. 588 υποσ. 9

⁴⁶⁸ Π. Λαδάς, Γενικές αρχές αστικού δικαίου, 2^{ος} τόμος, 2009, σελ. 132επ.

στάδιο, αντικείμενο ερμηνείας αποτελεί μια «δήλωση» που ελέγχεται αν αποτελεί δικαιοπρακτική δήλωση βούλησης (βλ. παρακάτω) και αν αυτή έχει δεσμευτικό χαρακτήρα ή όχι⁴⁶⁹. Στο δεύτερο στάδιο, η ερμηνεία της τείνει στη διακρίβωση του περιεχομένου της συγκεκριμένης δικαιοπρακτικής δήλωσης βούλησης, από το οποίο και εξαρτάται το δικαιοπρακτικό (=νομικό) αποτέλεσμα που επιδιώκεται. Σε αυτό το επίπεδο της ερμηνείας διαπιστώνεται και η νομική φύση και η κατηγορία στην οποία ανήκει η δικαιοπραξία, το δικαστήριο της ουσίας δε δεσμεύεται από το νομικό χαρακτηρισμό που έχουν δώσει τα μέρη, και έτσι μπορεί να καταλήξει σε διαφορετικό νομικό χαρακτηρισμό εντάσσοντας την επίδικη δικαιοπραξία σε άλλη κατηγορία από αυτήν που θέλησαν τα μέρη εν πρώτοις. Το περιεχόμενο της συγκεκριμένης δήλωσης βούλησης εξακριβώνεται, σε περίπτωση αμφιβολίας και μόνον, μέσω των κριτηρίων που προσφέρουν τα αρ. 173 και 200 ΑΚ⁴⁷⁰.

9.1. Τι ελέγχεται από τον Άρειο Πάγο

Εισαγωγικά, διάκριση πρέπει να γίνει ανάμεσα στο «τι ελέγχεται αναιρετικά» και στο «πότε ελέγχεται αναιρετικά». Ελέγχεται π.χ. αναιρετικά η απόφαση που εσφαλμένα ερμήνευσε τον ερμηνευτικό κανόνα της δικαιοπραξίας, ή τον εφάρμοσε εσφαλμένα ή πάσχει από έλλειψη νόμιμης βάσης («πότε ελέγχεται αναιρετικά»), και εφόσον έλαβαν χώρα οι περιορισμένες στο νόμο παραβιάσεις (αρ. 559 ΚΠολΔ), τότε ελέγχεται λ.χ. η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας για το νομικό χαρακτηρισμό της δικαιοπραξίας καθώς επίσης και για το αν υπήρχε συνολικώς δικαιοπρακτική δέσμευση των μερών.

Εν προκειμένω, το κεφάλαιο πραγματεύεται το «τι ελέγχεται αναιρετικά». Κατά την πάγια νομολογία του Άρειου Πάγου, ελέγχεται αναιρετικά η παραβίαση των ερμηνευτικών κανόνων των δικαιοπραξιών από το δικαστήριο της ουσίας. Συγκεκριμένα, οι ερμηνευτικοί κανόνες των δικαιοπραξιών παραβιάζονται στις εξής περιπτώσεις:

⁴⁶⁹ Προαπαιτούμενο είναι φυσικά η ύπαρξη της βούλησης της δήλωσης και ο καταλογισμός της στον δηλούντα ως ορισμένου είδους δήλωση βούλησης, βλ. σε *Π. Λαδά*, Γενικές αρχές αστικού δικαίου, 2^{ος} τόμος, 2009, σελ. 132επ.

⁴⁷⁰ Πάγια νομολογία. Βλ. και *Ι. Δεληκωστόπουλο*, Οι δικονομικοί λόγοι αναίρεσης, 2009, σελ. 54

(α) όταν το δικαστήριο της ουσίας παραλείπει να προσφύγει σ' αυτούς για τη συμπλήρωση ή ερμηνεία της δήλωσης της βούλησης των συμβαλλομένων, καίτοι δέχθηκε κενό ή ασάφεια έστω και έμμεσα,

(β) όταν το δικαστήριο της ουσίας προσφεύγει στην εφαρμογή των διατάξεων των αρ. 173 και 200 ΑΚ και στη συμπλήρωση ή ερμηνεία της σύμβασης, καίτοι δέχεται ανέλεγκτα ότι η σύμβαση είναι πλήρης και σαφής και δεν έχει ανάγκη να συμπληρωθεί ή να ερμηνευτεί⁴⁷¹,

(γ) όταν το δικαστήριο της ουσίας εσφαλμένα τους ερμήνευσε και τους εφάρμοσε⁴⁷², και

(δ) όταν το δικαστήριο της ουσίας παραλείπει να παραθέσει στην απόφαση του τα πραγματικά στοιχεία από τα οποία προκύπτει η συγκεκριμένη εφαρμογή των ερμηνευτικών κανόνων, ή παράλειψη παράθεσης των πραγματικών στοιχείων από τα οποία προκύπτει η σαφήνεια των δηλώσεων βούλησης και η μη ανάγκη προσφυγής στους ερμηνευτικούς κανόνες⁴⁷³.

Σημειώνεται πως δεν αποτελεί παραβίαση των περί δικαιοπραξιών ερμηνευτικών κανόνων η μη ανεύρεση κενού ή ασάφειας στις δηλώσεις βούλησης των δικαιοπρακτούντων⁴⁷⁴, καθώς και όταν, καίτοι το δικαστήριο της ουσίας

⁴⁷¹ Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 358, Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 289

⁴⁷² Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 292, βλ. για τα (α), (β), και (γ) την ΑΠ 1457/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Οι διατάξεις αυτές παραβιάζονται όταν το δικαστήριο της ουσίας, παρά τη διάγνωση ασάφειας ή ατέλειας κατά τη διατύπωση της βουλήσεως ή οποιασδήποτε αμφιβολίας ως προς την έννοιά της, παραλείπει να προσφύγει στους κανόνες που τίθενται με αυτές για τη συναγωγή της προσηκουσας ερμηνείας ή να παραθέσει τα πραγματικά περιστατικά από τα οποία προκύπτει η εφαρμογή τους. Οι ίδιες διατάξεις, όμως, παραβιάζονται και όταν το δικαστήριο της ουσίας, αν και ρητώς δέχεται ότι η υπό αξιολόγηση δήλωση βουλήσεως είναι σαφής και δεν έχει ανάγκη ερμηνείας, σιωπηρώς καταφάσκει την ανάγκη αυτή, διότι προβαίνει σε αναζήτηση του πράγματι ηθελημένου νοήματος της υπό αξιολόγηση δηλώσεως με συσχέτιση των επί μέρους εκφράσεων των ενδιαφερομένων ή άλλων, προηγούμενων ή μεταγενεστέρων δηλώσεων αυτών, με χρησιμοποίηση πρόσθετων αποδεικτικών στοιχείων ή με ενδοιαστικές εκφράσεις ή επιχειρήματα, τα οποία αναδεικνύουν προσπάθεια ερμηνείας της δηλώσεως βουλήσεως, κατά την οποία δεν έγινε εφαρμογή των ερμηνευτικών κανόνων που προαναφέρθηκαν. Τέλος, οι ίδιες διατάξεις παραβιάζονται και όταν το δικαστήριο της ουσίας προβαίνει σε κακή εφαρμογή τους, δηλαδή όταν η ερμηνεία που δίδεται από αυτό ως προς το περιεχόμενο της υπό αξιολόγηση δηλώσεως δεν είναι σύμφωνη προς τους κανόνες των ΑΚ 173 και 200, ήτοι προς την καλή πίστη και τα συναλλακτικά ήθη.»

⁴⁷³ Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 358, Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 289

⁴⁷⁴ ΑΠ 31/2020, ΑΠ 1420/2013, ΑΠ 115/2013, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

εφαρμόζει τις διατάξεις των αρ. 173 και 200 ΑΚ και τα ερμηνευτικά κριτήρια που αυτές θέτουν, ήτοι προβαίνει σε ερμηνεία βάσει της καλής πίστης και των συναλλακτικών ηθών, δεν τις αναφέρει ως διατάξεις στην απόφαση⁴⁷⁵⁴⁷⁶. Επίσης, δεν παραβιάζονται οι διατάξεις περί ερμηνείας των δικαιοπραξιών εάν στην μείζονα πρόταση της δικαστικής απόφασης αναφέρεται ως εκ περισσού ορισμένη σκέψη για τους ερμηνευτικούς κανόνες των αρ. 173 και 200 ΑΚ, παρά τον μη εντοπισμό κενού, ασάφειας ή αμφιβολίας στη δήλωση βούλησης⁴⁷⁷.

⁴⁷⁵ Π. Γέσιου-Φαλτσή, Η διάσταση νομολογίας και θεωρίας ως προς τον αναιρετικό έλεγχο της εικονικότητας –Με αφορμή την ΑΠ 1340/2017–, ΕΠολΔ 2020, σελ. 445-446, Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 366, ΑΠ 133/2008, κατά την οποία «Με την κρίση του αυτή δεν παραβίασε τις ουσιαστικές διατάξεις των άρθρων 1461 και 1462 ΑΚ, όπως και τους ερμηνευτικούς κανόνες των δικαιοπραξιών των άρθρων 173 και 200 ΑΚ, αφού δέχθηκε ότι η καταρτισθείσα μεταξύ των διαδίκων μεσιτική σύμβαση είχε αμφίβολα σημεία και ανάγκη ερμηνείας και ορθώς προσέφυγε στους ερμηνευτικούς κανόνες των δικαιοπραξιών, τους οποίους και ορθώς εφάρμοσε, μολονότι δεν αναφέρονται ρητώς στην προσβαλλόμενη απόφαση οι σχετικές ως άνω διατάξεις, δεχόμενο ότι ο όρος της μεσιτικής συμβάσεως "συγγενής με πρώτο βαθμό συγγενείας" περιελάμβανε και μέλη της οικογένειας του αναιρεσείοντος, όπως ήταν και η σύζυγός του.», ΑΠ 355/2004, ΑΠ 79/2009, ΑΠ 437/2007, ΑΠ 530/2011, ΑΠ 455/2017, ΑΠ 507/2017, ΑΠ 31/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁴⁷⁶ Βλ. ωστόσο ΑΠ 1071/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, στην οποία, παρόλο που το δικαστήριο ουσίας εντόπισε εμμέσως κενό στις δηλώσεις βούλησης (αφού προσέφυγε σε έγγραφα εκτός του κειμένου της σύμβασης και συγκεκριμένα στις επόμενες της σύμβασης αυξητικές συμβάσεις) εφάρμοσε κάποια ερμηνευτικά κριτήρια (συσχετισμός όρων σύμβασης, λήψη υπόψη στοιχείων εκτός της σύμβασης και σκοπός της), χωρίς όμως να κατονομάσει τα αρ. 173 και 200 ΑΚ, ο Άρειος Πάγος αναίρεσε την απόφαση. Τα ερμηνευτικά αυτά κριτήρια, βέβαια, ήταν εκείνα που εξειδίκευσαν τη καλή πίστη και τα συναλλακτικά ήθη, βλ. σε Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 367-368, «Αποκαλύπτεται, έτσι, ότι το Εφετείο δέχθηκε έμμεσα την ύπαρξη κενού ή αμφιβολίας, ως προς την αληθή έννοια της δήλωσης βούλησης των συμβαλλομένων μερών, σχετικά προς το ως άνω κρίσιμο ζήτημα, εξ αιτίας του οποίου (κενού ή αμφιβολίας) προκύπτει ανάγκη προσφυγής σε ερμηνεία της σύμβασης, ως προς το ζήτημα αυτό. Ενώ, όμως, έπρεπε, μετά την ως διαπίστωση της ύπαρξης κενού ή αμφιβολίας, να προσφύγει στους περιεχομένους στα άρθρα 173 και 200 Α.Κ. ερμηνευτικούς κανόνες των δικαιοπραξιών, προκειμένου να αποσαφηνισθεί το νόημα της αληθούς βούλησης των μερών, ως προς το ως άνω ζήτημα, το δικάσαν Εφετείο δεν έκανε χρήση των κανόνων αυτών. Ως εκ τούτου, το Εφετείο, παραβίασε, παραλείποντας να εφαρμόσει, παρότι συνέτρεχαν οι προϋποθέσεις εφαρμογής τους, τις ως άνω διατάξεις των άρθρων 173 και 200 Α.Κ. Επομένως, ο δεύτερος λόγος από τους αριθμούς 1 και 19 του άρθρου 559 ΚΠολΔ και κατά τα σχετικά του σκέλη, με τα οποία προσάπτεται στο Εφετείο η αιτίαση πως, μολονότι διαπίστωσε, εμμέσως, κενό στο ηθελημένο νόημα των όρων της σύμβασης, σχετικά με τον ανατοκισμό πριν και μετά το οριστικό κλείσιμο του αλληλόχρεου λογαριασμού, δεν προσέφυγε στους ερμηνευτικούς κανόνες των άρθρων 173 και 200 ΑΚ είναι βάσιμος και πρέπει να γίνει δεκτός.». Βλ. επίσης και ΑΠ 176/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁴⁷⁷ Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 363-364, βλ. και ΑΠ 92/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Το Μονομελές Πρωτοδικείο με το να δεχθεί με τις ανωτέρω σκέψεις την αγωγή που είχε ασκήσει το πρώτο αναιρεσίβλητο διαχειριστικό Συμβούλιο και την πρόσθετη παρέμβαση υπέρ του πρώτου που άσκησε ο δεύτερος

Αναλυτικότερα, η πρώτη περίπτωση κατά την οποία υφίσταται δυνατότητα αναιρετικού ελέγχου της κρίσης του δικαστηρίου της ουσίας είναι όταν το τελευταίο, καίτοι εντόπισε, έστω και με έμμεσο τρόπο, κενό ή αμφιβολία στην δήλωση βούλησης, δεν προσέφυγε στους ερμηνευτικούς κανόνες των δικαιοπραξιών προκειμένου να ανεύρει το αληθές νόημα της βούλησης των συμβαλλομένων (εξηγηματική ή συμπληρωτική ερμηνεία). Η εν λόγω πλημμέλεια εντοπίζεται στη μείζονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού, η οποία δεν διατυπώνεται ορθά, καθώς, ενώ συντρέχουν όλες οι προϋποθέσεις εφαρμογής του οικείου ερμηνευτικού κανόνα, αυτός δεν εφαρμόζεται, ιδρυόμενου έτσι του 1^{ου} λόγου αναίρεσης του αρ. 559 ΚΠολΔ⁴⁷⁸. Έμμεση διαπίστωση κενού υπάρχει και όταν το δικαστήριο προβαίνει

αναιρεσίβλητος συνιδιοκτήτης ορθά ερμήνευσε και εφάρμοσε και δεν παραβίασε τις εφαρμοσθείσες ως άνω ουσιαστικές διατάξεις των άρθρων 1002, και 1117 του Α.Κ., 1, 2 παρ. 1, 4 παρ. 1, 5 και 13 του ν. 3741/1929, καθόσον τα ανελέγκτως πιο πάνω δεκτά γενόμενα ως αποδειχθέντα πραγματικά περιστατικά για τις αυθαίρετες και αντίθετες με τον κανονισμό της συνιδιοκτησίας κατασκευές που επεχείρησε η αναιρεσείουσα στον κοινόκτητο χώρο της συνιδιοκτησίας πληρούν το πραγματικό των νομικών εννοιών των αυθαίρετων κατασκευών κτίσματος από το οποίο προέκυψε κατάληψη κοινόκτητου και κοινόχρηστου χώρου και δικαιολογούν την παραδοχή της ένδικης αγωγής. Τονίζεται στο σημείο αυτό, ότι στην προσβαλλόμενη απόφαση διαλαμβάνεται ότι με το άρθρο 6 περ. α και β του Κανονισμού του συγκροτήματος του ... επιτρέπεται στους ιδιοκτήτες των συνεχόμενων ιδιοκτησιών, κατ' εξαίρεση η κατασκευή ανοίγματος στο διαχωριστικό εσωτερικό μεσότοιχο για να καθίσταται δυνατή η επικοινωνία και ότι απαγορεύεται οποιαδήποτε μεταβολή στα κοινόκτητα και κοινόχρηστα και στους εσωτερικούς μεσότοιχους μεταξύ των διαφόρων ιδιοκτησιών. Η προσβαλλόμενη απόφαση (βλ. σελ. 8β αυτής) χαρακτηρίζει τους ανωτέρω όρους «ρητούς». Η διατύπωση της προσβαλλόμενης ότι οι πιο πάνω όροι ερμηνεύονται σε περίπτωση αμφιβολίας, όπως απαιτεί η καλή πίστη και τα συναλλακτικά ήθη, είναι πλεοναστική, άλλως ρητορική, καθόσον δεν προκύπτει ότι το Δικαστήριο διαπίστωσε κάποια αμφιβολία ως προς το περιεχόμενο των ανωτέρω όρων του Κανονισμού, ούτε προσέφυγε, έστω και έμμεσα, σε άλλα στοιχεία για τον σχηματισμό της κρίσης του. Συνεπώς δεν είχε υποχρέωση να ερμηνεύσει τους όρους του Κανονισμού και να προσφύγει στις αρχές της καλής πίστης και των συναλλακτικών ηθών κατά τις διατάξεις των άρθρ. 173 και 200 ΑΚ, τις οποίες συνακόλουθα δεν παραβίασε.»

⁴⁷⁸ Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 361, Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 289 επ., ΟΛΑΠ 26/2004, ΑΠ 1413/2008, ΑΠ 110/2009, ΑΠ 604/2011, ΑΠ 315/2016, ΑΠ 934/2014, ΑΠ 245/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Απ' αυτά που δέχτηκε το Εφετείο προκύπτει ότι, εμμέσως πλην σαφώς, διαπίστωσε κενό στις δηλώσεις βουλήσεως των συμβαλλομένων στην ένδικη υπ' αριθ. .../20-9-2004 έγγραφη σύμβαση σε συνδυασμό με την από 2-4-2004 προσφορά της ενάγουσας και ήδη αναιρεσείουσας, στην οποία και αναγράφονταν τα τεχνικά χαρακτηριστικά και οι προδιαγραφές των παραδοτέων στον εναγόμενο και ήδη αναιρεσίβλητο ΟΤΕ υλικών. Ειδικότερα, διαπίστωσε ότι αυτές δεν ήταν σαφείς ως προς την έννοια του όρου ότι "η μέτρηση θα γινόταν χρησιμοποιώντας 8/20μδβο, 3+6 γειωμένα", όπως αναγραφόταν στην από 2.4.2004 τεχνική προσφορά της ενάγουσας προς την εναγομένη, ενόψει του ότι η μεν ενάγουσα τον εννοούσε ως "a+b γειωμένα" με μέγιστη κρουστική εκτίμηση 10 ΚΑ οπότε κάθε ακροδέκτης έπρεπε να αντέχει κρουστικό ρεύμα 5 ΚΑ και συνολικά οι δύο 10 ΚΑ, η δε εναγομένη εννοούσε ότι κάθε ακροδέκτης έπρεπε να αντέχει κρουστικό ρεύμα 10 ΚΑ και συνολικά οι δύο 20 ΚΑ. Η έννοια του όρου αυτού συνιστούσε κρίσιμο ζήτημα αφού η αντοχή σε κρουστικό ρεύμα του

σε ερμηνεία της σύμβασης, στο συσχετισμό των όρων της, καταφεύγοντας για το σχηματισμό της κρίσης του για τη μορφή και το περιεχόμενο της, σε έγγραφα και λοιπά στοιχεία εκτός αυτής ή αντλεί επιχειρήματα από το σκοπό της⁴⁷⁹. Είναι πιθανό, έτσι, το δικαστήριο της ουσίας, να καταφεύγει στη χρήση άλλων αποδεικτικών μέσων ή επιχειρημάτων προκειμένου να βρει το αληθές νόημα των δικαιοπρακτικών βουλήσεων⁴⁸⁰, να χρησιμοποιεί ενδοιαστικές εκφράσεις⁴⁸¹ ή να προσφεύγει σε άλλες αποφάσεις που αφορούν όμοιες έννομες σχέσεις⁴⁸², να προβαίνει σε ερμηνεία του επίμαχου όρου, αφού τον συσχετίσει με άλλους συμβατικούς όρους⁴⁸³, να αναφέρει ότι «προφανώς αυτό εννοούσαν οι συμβαλλόμενοι»⁴⁸⁴, να χρησιμοποιεί δικαστικά τεκμήρια από μεταγενέστερα συμφωνητικά⁴⁸⁵, κ.λπ.

υλικού αποτελούσε συμφωνημένη ιδιότητα των πωληθέντων. Ρητά μάλιστα το Εφετείο αναφέρει ότι ο όρος αυτός, όπως ήταν διατυπωμένος στη σύμβαση, ήταν "αμφίρρηστος" και "ασαφής". Ενώ, όμως, ενόψει αυτών το Εφετείο ήταν υποχρεωμένο να προσφύγει στους ερμηνευτικούς κανόνες, που αναφέρονται στις διατάξεις των άρθρων 173 και 200 ΑΚ, προκειμένου να διαπιστώσει την αληθινή βούληση των συμβαλλομένων ως προς την έννοια του ανωτέρω κρίσιμου όρου, δεν προσέφυγε σ' αυτούς, τους οποίους ούτε αυτούς τους ίδιους ούτε τις διατάξεις που τους περιέχουν αναφέρει στην προσβαλλόμενη απόφαση του, ούτε και από το περιεχόμενο αυτής συνάγεται ότι έκανε χρήση. Αντίθετα, με διάφορα αποδεικτικά επιχειρήματα, συντάχθηκε με τις θέσεις του εναγομένου ΟΤΕ, δεχόμενο ότι "...εύλογα η εταιρεία Ο.Τ.Ε. Α.Ε., θεωρώντας αδόκιμο τον σχετικό όρο, εξέλαβε ότι μεταξύ τους είχε συμφωνηθεί ότι έκαστος ακροδέκτης θα άντεχε κρουστικό ρεύμα 10ΚΑ, και συνολικά, και οι δύο ακροδέκτες 20 ΚΑ", χωρίς ωστόσο να έχει προσφύγει στους ερμηνευτικούς αυτούς κανόνες. Επομένως, η προσβαλλόμενη απόφαση παραβίασε (με τη μη εφαρμογή τους) τους ερμηνευτικούς κανόνες των δικαιοπραξιών, οι οποίοι περιέχονται στα άρθρα 173 και 200 του ΑΚ Ιδρύεται έτσι ο από το άρθρο 559 αριθ. 1 του ΚΠολΔ λόγος αναιρέσεως, που εξετάζει αυτεπαγγέλτως ο Άρειος Πάγος, αφού πρόκειται για σφάλμα συναγόμενο από την ίδια την απόφαση (άρθρο 562 παρ. 2β ΚΠολΔ), σύμφωνα με το άρθρο 562 παρ. 4 του ίδιου Κώδικα όπως αντικαταστάθηκε από το άρθρο 1 άρθρο τρίτο του Ν 4335/2015, διάταξη η οποία εξυπηρετεί την απονομή του δικαίου, διότι δεν είναι ορθό να μένει άθικτη εσφαλμένη νομικά απόφαση εξ αιτίας του ότι δεν προτάθηκε ο προσήκων λόγος αναιρέσεως (ΑΠ 1447/2002)».

⁴⁷⁹ ΑΠ 441/2015, ΑΠ 252/2016, ΑΠ 10/2021, ΑΠ 245/2018, ΑΠ 22/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, Γ. Μεντής, Ερμηνεία των δικαιοπραξιών και αναιρετικός έλεγχος, ΕΠολΔ 2012, σελ. 274-284

⁴⁸⁰ ΑΠ 1969/2009, ΑρχΝ 2010, σελ. 308, ΑΠ 1977/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁴⁸¹ Βλ. π.χ. στην ΑΠ 185/2004, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Έκρινε δε περαιτέρω, ότι η ύπαρξη του κενού αυτού (το οποίο χαρακτήρισε ως επουσιδέες) «δεν σημαίνει ότι δεν καταρτίστηκε το προσύμφωνο», ενώ προσέφυγε για τη συμπλήρωση του εν λόγω κενού και εντεύθεν την ερμηνεία των δηλώσεων βουλήσεως των συμβληθέντων ως προς το πιο πάνω ζήτημα, σε στοιχεία εκτός της συμβάσεως, όπως μαρτυρικές καταθέσεις και έγγραφα, και σε επιχειρήματα («το προσύμφωνο ολοκληρώθηκε, όπως προκύπτει από το ότι η αναιρεσίβλητη άρχισε την υλοποίηση της προσυμφωνηθείσας σύμβασης») χρησιμοποιώντας μάλιστα και ενδοιαστικές εκφράσεις («το ύψος της πρώτης παραγγελίας θα κυμαινόταν μεταξύ των άνω ορίων... το προσύμφωνο ολοκληρώθηκε, αφού έτσι θέλησαν και τα μέρη».)»

⁴⁸² ΟΛΑΠ 590/1968, ΝοΒ 1969, σελ. 277

⁴⁸³ ΑΠ 80/2004, ΑΠ 1049/2009, ΑΠ 1270/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁴⁸⁴ ΑΠ 84/2012, διαθέσιμη εδώ <https://www.sakkoulas-online.gr/reader/8f3c82d571158f39daa6/> «Στην προκειμένη περίπτωση, το Εφετείο δέχθηκε,

Επίσης, εάν το δικαστήριο της ουσίας δεχόμενο ότι δεν υπάρχει κενό ή ασάφεια στις διατυπωμένες δηλώσεις βούλησης⁴⁸⁶, παρόλα αυτά προσφύγει στις ερμηνευτικές των δικαιοπραξιών διατάξεις, τότε υποπίπτει στην αναιρετική

επίσης ότι η εναγομένη (και ήδη αναιρεσείουσα) "παρακράτησε από το οφειλόμενο ποσό αποζημίωσης, ως μη όφειλε, τον φόρο μισθωτών υπηρεσιών, που ανερχόταν σε 27.783,41 ευρώ και κατέβαλε στον ενάγοντα και ήδη αναιρεσίβλητο μόνο 131.133,64 ευρώ ... καθόσον, όταν τα συμβαλλόμενα μέρη όριζαν με το τελευταίο εδάφιο της παρ. γ' του όρου 3 της ως άνω, από 28-3-2003 συμφωνίας τους ότι "όλες οι νόμιμες επιβαρύνσεις δεν περιλαμβάνονται στο ποσό της παραπάνω αποζημίωσης και συνυπολογίζονται πέραν αυτής", με το όρο "νόμιμες επιβαρύνσεις" προφανώς εννοούσαν τον φόρο του άρθρου 14 του Ν. 2238/1994, στον οποίο και μόνο υπόκειται η αποζημίωση αυτή, αφού ουδεμία άλλη επιβάρυνση επί του καταβληθησομένου ποσού αυτής προβλέπεται από το νόμο. Δηλαδή, κατά την υπογραφή της εν λόγω συμβάσεως, τα συμβαλλόμενα μέρη, με την ειδικότερη αναφορά στη διατύπωση του ως άνω συμβατικού όρου (3γ), που ερμηνεύεται σύμφωνα με τις αρχές της καλής πίστης και των συναλλακτικών ηθών (άρθρα 173 και 200 Α.Κ.), θέλησαν και απέβλεψαν να απαλλάξουν την καταβαλλόμενη αποζημίωση απολύσεως από τον ως άνω φόρο του άρθρου 14 Ν. 2238/1994, έτσι ώστε το καθοριζόμενο (διπλάσιο) ύψος αυτής να αποτελέσει το καταβλητέο καθαρό ποσό, απαλλαγμένο οποιωνδήποτε επιβαρύνσεων, επ' ωφελεία των αποχωρούντων, στα πλαίσια της εθελουσίας εξόδου μισθωτών, αφού σε αντίθετη περίπτωση, η παραπάνω συμβατική πρόβλεψη, που αποτέλεσε και περιεχόμενο μεταγενέστερης, ταυτόσημης νομοθετικής ρύθμισης, θα ήταν κενή περιεχομένου". Στην ερμηνεία αυτή οδηγήθηκε το δικαστήριο, καθόσον και κατά την ανέλεγκτη αναιρετική κρίση του, διαπίστωσε, εμμέσως πλην σαφώς και ειδικότερα με τη φράση "προφανώς εννοούσαν", ασάφεια και αμφιβολία εκ μέρους των συμβληθέντων και ήδη διαδίκων, ως προς την αληθινή έννοια του ως άνω συμβατικού όρου, σύμφωνα με τον οποίο "όλες οι νόμιμες επιβαρύνσεις δεν περιλαμβάνονται στο ποσό ης οφειλόμενης αποζημίωσης και συνυπολογίζονται πέραν αυτής".»

⁴⁸⁵ ΑΠ 756/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁴⁸⁶ ΑΠ 559/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Δεν δημιουργείται δε αμφιβολία και δεν υπάρχει κενό στη δήλωση βουλήσεως, είτε στην περίπτωση που ο δηλών εκφράστηκε σαφώς και περιέλαβε στη δήλωσή του όλα όσα θέλησε, είτε στην περίπτωση που στη ρητή δήλωση της βουλήσεως του συμβαλλομένου διάταξη νόμου, που περιέχει κανόνα αναγκαστικού δικαίου, προσδίδει έννομες συνέπειες και για πράγματα που δεν περιελήφθησαν στη δήλωση», ΑΠ 1281/2013, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Η δεύτερη περίπτωση συντρέχει και στη μεταβίβαση ακινήτου με κάποια απαλλοτριωτική της κυριότητας σύμβαση στην οποία περιγράφεται μεν το ακίνητο (έδαφος, γήπεδο, οικόπεδο, αγρός), χωρίς όμως να γίνεται μνεία των πάνω σ' αυτό συστατικών του και μάλιστα των ουσιωδών και ως εκ τούτου αναποχωρίστων, όπως είναι και τα πάνω σ' αυτό κτίσματα. Πράγματι, στην περίπτωση αυτή τα προαναφερθέντα συστατικά ακολουθούν τη νομική τύχη του κυρίου, όπως προκύπτει από τον κανόνα αναγκαστικού δικαίου που θέτει η διάταξη του άρθρου 953 ΑΚ, κατά την οποία συστατικό μέρος πράγματος, που δεν μπορεί να αποχωριστεί από το κύριο πράγμα χωρίς βλάβη αυτού του ίδιου ή του κυρίου πράγματος ή χωρίς αλλοίωση της ουσίας ή του προορισμού του, όπως είναι κατά την αποκλειστική απαρίθμηση του άρθρου 954 ΑΚ, τα με το έδαφος σταθερά συνδεδεμένα οικοδομήματα, ακολουθούν τη νομική τύχη του κυρίου πράγματος. Επομένως εμπράγματη δικαιοπραξία που αφορά το κύριο πράγμα περιλαμβάνει κατά νομική ανάγκη χωρίς άλλο και το συστατικό αυτού. Η μη μνεία, συνεπώς, σε σύμβαση μεταβιβαστική της κυριότητας ακινήτου των πάνω σ' αυτό υπάρχοντων κτισμάτων, δεν αποτελεί κενό της σύμβασης που να δικαιολογεί ερμηνεία αυτής, επειδή η δηλωθείσα βούληση για τη μεταβίβαση της κυριότητας ακινήτου περιλαμβάνει, κατά τα προεκτεθέντα και τα πάνω σ' αυτό κτίσματα, δυνάμει ρητής και αναγκαστικού δικαίου διάταξης νόμου.»

πλημμέλεια του 1^{ου} λόγου αναίρεσης⁴⁸⁷. Στις περιπτώσεις αυτές, το δικαστήριο, ενώ δέχεται ότι δεν υπάρχει κενό, παρόλα αυτά προσφεύγει στη χρήση των κριτηρίων της καλής πίστης και των συναλλακτικών ηθών είτε αφίσταται από το καθαρό γράμμα της δήλωσης βούλησης και το διαστρεβλώνει με το επιχείρημα ότι αναζητά την αληθινή βούληση του δικαιοπρακτούντος⁴⁸⁸. Παράδειγμα αποτελεί η ΑΠ 849/2017⁴⁸⁹, κατά την οποία «Από τον όρο αυτό και το όλο περιεχόμενο της συμβάσεως (χωρίς, μάλιστα, την ανάγκη προσφυγής στους ερμηνευτικούς κανόνες άρθρα 173, 200 ΑΚ) δεν προκύπτει συμβατική υποχρέωση της ... Α.Ε. μεταφοράς και αποθήκευσης των πιο πάνω ποσοτήτων σκύρων (550.000 τόνων) στους ενδιάμεσους σταθμούς της υπό κατασκευή σιδηροδρομικής γραμμής (...) και περαιτέρω, ποιές οι επιμέρους ποσότητες σκύρων που θα αποθήκευε και διέθετε η καθής η προσφυγή στην προσφεύγουσα στον κάθε ένα από τους σταθμούς αποθήκευσης. Ούτε, επί πλέον από τα άλλα αποδεικτικά μέσα προέκυψε ότι η καθής η προσφυγή, ανέλαβε την υποχρέωση προμήθειας προς την προσφεύγουσα των πιο πάνω σκύρων πλην του χώρου αποθήκευσης του ..., όπου και είχε αποθηκεύσει κατά τη σύναψη της συμβάσεως τη μεγαλύτερη ποσότητα των εν λόγω σκύρων, γεγονός που γνώριζε η προσφεύγουσα. Πειστική για το Δικαστήριο είναι η κατάθεση του μάρτυρα της καθής η προσφυγή ..., που κατέθεσε κατά λέξη " ... Η συμβατικά προβλεπόμενη προς παράδοση, από την ... στους αναδόχους, ποσότητα των 550.000 τόνων σκύρων ήταν αποθηκευμένη στο ... ήδη την υπογραφή της συμβάσεως ..., με άλλη εργολαβία από το τμήμα προμηθειών της ... η οποία ήταν σε εξέλιξη κατά την υπογραφή της ενδίκου συμβάσεως (...) και έβαινε προς ολοκλήρωση κατά την υπογραφή της συμβάσεως ήτοι κατά την 27.7.2003, οι δε ανάδοχοι το ε γνώριζαν... [...] Έτσι που έκρινε το Εφετείο με την προσβαλλομένη απόφαση υπέπεσε στην αποδιδόμενη με την προβαλλομένη ως άνω αιτίαση **πλημμέλεια της παραβάσεως των ερμηνευτικών κανόνων των άρθρων 178 και 200 ΑΚ υπό την ειδικότερα μορφή της προσφυγής σ' αυτούς παρά την ρητή και σαφή διαπίστωση ελλείψεως κενού στην παραπάνω δήλωση βουλήσεως καθόσον αν και δέχεται την ανυπαρξία τέτοιας αναγκαιότητας με την υποστηρίζουσα την κρίση αυτή ρητή παραδοχή ότι "από τον όρο αυτό, χωρίς μάλιστα την ανάγκη**

⁴⁸⁷ ΑΠ 316/2006, ΑΠ 28/2007, ΑΠ 110/2009, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, Γ. Μεντής, Ερμηνεία των δικαιοπραξιών και αναιρετικός έλεγχος, ΕΠολΔ 2012, σελ. 274-284, Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 373επ.

⁴⁸⁸ Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 373-374

⁴⁸⁹ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

προσφυγής στους ερμηνευτικούς κανόνες των άρθρων 173 και 200 ΑΚ" καταφεύγει ακολούθως στην αναζήτηση της αληθινής βουλήσεως των συμβληθεισών διαδίκων αναφορικά με τη διαλαμβανόμενη στον με αριθμό 2.2 όρο του τεύχους της τεχνικής προδιαγραφής δήλωση αυτών (μερών) και σε άλλα, εκτός του παραπάνω όρου, αποδεικτικά μέσα και ειδικότερα αφενός στην ένορκη κατάθεση του μάρτυρος της αναιρεσιβλήτου - ...- και αφετέρου σε άλλη μεταξύ της αναιρεσιβλήτου και της μη διαδίκου στην παρούσα δίκη ΑΕ με την επωνυμία "... ΑΕ" καταρτισθείσα ομοειδή σύμβαση και εκ τούτου "σ' όλο το λοιπό περιεχόμενο" της ενδίκου συμβάσεως.». Βλ. επίσης την ΑΠ 66/2022⁴⁹⁰, κατά την οποία «Έτσι που έκρινε το Εφετείο, υπέπεσε στην πλημμέλεια της παραβάσεως των ερμηνευτικών κανόνων των άρθρων 178⁴⁹¹ και 200 ΑΚ υπό την ειδικότερη μορφή της προσφυγής σ' αυτούς παρά την ρητή και σαφή διαπίστωση ελλείψεως κενού στην παραπάνω δήλωση βουλήσεως, καθόσον αν και δέχεται την ανυπαρξία τέτοιας αναγκαιότητας, με την επιστηρίζουσα την κρίση αυτή ρητή παραδοχή ότι "ουδεμία αμφιβολία ή ασάφεια καταλείπεται από τη γραμματική διατύπωση του επίμαχου όρου περί της κατοχής ίσου αριθμού μετοχών από έκαστο των δύο συνεταιρών μετά τη μεταβίβαση των 2.242 μετοχών από τον ... στον ..., ώστε να είναι δεκτικός ερμηνείας ή συμπλήρωσης", ακολούθως, για να καταλήξει στο αποδεικτικό του πόρισμα ότι οι δύο εταίροι συμφώνησαν να έχουν απλώς ίσο αριθμό μετοχών, ανεξαρτήτως του συνολικού αριθμού αυτών που αντιπροσώπευε το σύνολο του μετοχικού κεφαλαίου, αναζήτησε την αληθινή βούληση των συμβληθέντων μερών, **προσφεύγοντας σε στοιχεία εκτός του κειμένου της σύμβασης καθώς και σε λογικούς συλλογισμούς και επιχειρήματα και ειδικότερα:** α) για τον προσδιορισμό των μετοχών που αντιπροσώπευαν το σύνολο του εταιρικού κεφαλαίου έλαβε υπόψη και προσμέτρησε και τις 236 μετοχές του τρίτου νεοεισελθόντος εταίρου ..., που όμως **δεν συμπεριλαμβάνονταν στο περιεχόμενο του συμφωνητικού**, β) κατέφυγε σε συλλογισμούς ως προς τον τρόπο υπολογισμού του προς μεταβίβαση αριθμού των 2.242 μετοχών, ώστε να προκύπτει ο αριθμός των 11.990 μετοχών για έκαστο των ως άνω δύο εταίρων σε σχέση με το συνολικό αριθμό των μετοχών που αντιπροσωπεύουν το 100% του μετοχικού κεφαλαίου της εταιρείας, γ) αναζήτησε την αιτία υπογραφής του επίμαχου ιδιωτικού συμφωνητικού, δεχόμενο ότι ο αναιρεσίβλητος, ευρισκόμενος υπό συνθήκες πίεσης, μη μπορώντας να πιστέψει την αλλαγή στάσης του συνεταιίρου του την

⁴⁹⁰ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁴⁹¹ Ενν. 173 (προφανώς εκ παραδρομής)

τελευταία στιγμή, αναγκάστηκε προκειμένου να αποτρέψει τις δυσμενείς για την εταιρεία συνέπειες, να αναλάβει την υποχρέωση να του μεταβιβάσει 2.242 ονομαστικές μετοχές από τις 14.232 ονομαστικές μετοχές της εταιρείας ... που είχε μετά τη συγχώνευση, δ) συνεκτίμησε περιστατικά που έλαβαν χώρα πριν την κατάρτιση του επίμαχου συμφωνητικού, σχετικά με τη γνώση και αποδοχή του αναιρεσιόντος των όρων συγχώνευσης των εταιρειών, τη συμμετοχή και τρίτου προσώπου (...) στην απορροφώσα εταιρεία καθώς και τη μεταβολή των ποσοστών συμμετοχής των ιδίων (διαδίδων), όπως ότι ο αναιρεσιών γνώριζε όλα όσα έγιναν στις προπαρασκευαστικές ενέργειες που προηγήθηκαν της υπογραφής της από 7.8.2002 Σύμβασης Συγχώνευσης και είχε ήδη εγκρίνει ρητά και ανεπιφύλακτα τη συμμετοχή του ... ως μετόχου στην Εταιρεία, καταφεύγοντας και σε σχετικές μαρτυρικές καταθέσεις, αλλά και στο σχέδιο συγχώνευσης που εγκρίθηκε δυνάμει της από 22.7.2002 απόφασης της ΓΣ της εταιρείας, και ε) διαλαμβάνει ως επιχείρημα ότι, είναι γνωστό ότι κάθε μηχανισμός συγχώνευσης με απορρόφηση καταλήγει σε ποσοστό συμμετοχής των εταίρων της απορροφώμενης στην απορροφώσα, εφόσον δεν εξαγοραστεί το ποσοστό τους και αποχωρήσουν από την απορροφώσα εταιρεία.»

Εξ αντιδιαστολής, στη νομολογία γίνεται παγίως δεκτό ότι όταν το δικαστήριο της ουσίας δεν εντοπίσει κενό ή ασάφεια στις δικαιοπρακτικές δηλώσεις, και δεν προσφύγει έτσι στην εφαρμογή των αρ. 173 και 200 ΑΚ, η σχετική του κρίση δεν ελέγχεται αναιρετικά⁴⁹². Η στάση αυτή, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, έχει επικριθεί από τη θεωρία, η οποία υποστηρίζει ότι η κρίση περί της σαφήνειας ή μη της δήλωσης συνιστά υπαγωγή της αποδεδειγμένης εμπειρικής πραγματικότητας (πραγματικών περιστατικών) στη νομική έννοια της σαφήνειας (ή ασάφειας), η οποία (υπαγωγή) γίνεται βάσει των διδαγμάτων της κοινής πείρας και ελέγχεται αναιρετικά (αρ. 559 αρ. 1 και 19 ΚΠολΔ)⁴⁹³.

Επίσης, εάν το δικαστήριο της ουσίας εντοπίσει κενό ή ασάφεια στη δήλωση βούλησης και προσφύγει στην εφαρμογή των ερμηνευτικών κανόνων των δικαιοπραξιών, τους ερμηνεύσει ή εφαρμόσει, όμως, λανθασμένα, υποπίπτει ομοίως στην αναιρετική πλημμέλεια του 1^{ου} λόγου του αρ. 559 ΚΠολΔ. Σε σχέση με την εσφαλμένη ερμηνεία των ερμηνευτικών κανόνων, αυτή μπορεί να οφείλεται στην

⁴⁹² Κ. Μπέης, Ερμηνεία ΚΠολΔ, 3^{ος} τόμος, 1976, σελ. 2322

⁴⁹³ Κ. Μπέης, Ερμηνεία ΚΠολΔ, 3^{ος} τόμος, 1976, σελ. 2322

εσφαλμένη ερμηνεία της έννοιας των συναλλακτικών ηθών ή της καλής πίστης, ή μπορεί να οφείλεται στο ότι η προσβαλλόμενη δέχτηκε ότι δεν μπορεί να αξιοποιηθεί κανένα εξωτερικό της σύμβασης στοιχείο προκειμένου αυτή να ερμηνευτεί⁴⁹⁴. Το αποτέλεσμα ερμηνείας που δίνει το δικαστήριο της ουσίας στην νομικά σημαντική δήλωση βούλησης δεν είναι το ίδιο με αυτό που θα έδινε εάν ερμήνευε ή εφάρμοζε ορθά τους κανόνες των αρ. 173 ή 200 ΑΚ, δεν είναι δηλ. σύμφωνο με τη καλή πίστη και τα συναλλακτικά ήθη⁴⁹⁵. Σε σχέση με τα κριτήρια που πρέπει να λάβει υπόψη ο δικαστής κατά την ερμηνεία των δικαιπρακτικών δηλώσεων βούλησης, διαφωτιστική είναι η ΑΠ 1763/2011⁴⁹⁶, σύμφωνα με την οποία «Για την διαμόρφωση σχετικής κρίσης [σύμφωνα με τη καλή πίστη και τα συναλλακτικά ήθη] το δικαστήριο της ουσίας λαμβάνει υπόψη, με διαφορετική κατά περίπτωση βαρύτητα, τα συμφέροντα των μερών και κυρίως εκείνου από αυτά, το οποίο αποβλέπει να προστατεύσει ο ερμηνεύόμενος όρος, το δικαιπρακτικό σκοπό, τις συνήθειες και τις λοιπές τοπικές χρονικές και άλλες συνθήκες, υπό τις οποίες έγιναν οι δηλώσεις βούλησης των συμβαλλομένων, τη φύση της σύμβασης, τις διαπραγματεύσεις που είχαν προηγηθεί, την προηγούμενη συμπεριφορά των μερών και πώς η σχετική δήλωση του ενός μέρους αναμενόταν να εκληφθεί από το άλλο μέρος. Έτσι, κάθε δήλωση βούλησης θα πρέπει να ληφθεί με την έννοια που απαιτεί, στη συγκεκριμένη περίπτωση, η συναλλακτική ευθύτητα και κατά τους κανόνες της οποίας θα μπορούσε να γίνει αντιληπτή η δήλωση βούλησης και από τον τρίτο. Το δικαστήριο της ουσίας, όταν ερμηνεύει, κατά τις αρχές της καλής πίστης, λαμβάνοντας υπόψη του και τα συναλλακτικά ήθη, τη δήλωση βούλησης, δεν είναι ανάγκη να αναλύσει και εξειδικεύσει τις αρχές αυτές ή τα συναλλακτικά ήθη και δεν δεσμεύεται στην κρίση του από τους ισχυρισμούς των διαδίκων. Επίσης, το δικαστήριο της ουσίας, προκειμένου να σχηματίσει τη δικανική του κρίση, δεν είναι υποχρεωμένο να αρκестεί στο περιεχόμενο της σύμβασης, αλλά μπορεί να αντλήσει και στοιχεία εκτός της σύμβασης που θα προταθούν από τους διαδίκους». Στην ίδια κατηγορία ανήκει και ο λανθασμένος νομικός χαρακτηρισμός της δικαιπραξίας, επειδή το δικαστήριο της ουσίας μπορεί να προέβη σε εσφαλμένο ερμηνευτικό πόρισμα αναφορικά με το περιεχόμενό της, οπότε στη περίπτωση αυτή

⁴⁹⁴ Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 376

⁴⁹⁵ ΑΠ 1229/2004, ΕλλΔνη 2005, σελ. 87, ΑΠ 1763/2011, ΕλλΔνη 2012, σελ. 40

⁴⁹⁶ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, βλ. και ΑΠ 1134/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

έχει λάβει χώρα εσφαλμένη ερμηνεία ή εφαρμογή των ερμηνευτικών κανόνων των δικαιοπραξιών⁴⁹⁷.

Εσφαλμένη (ή κακή) εφαρμογή των ερμηνευτικών κανόνων των δικαιοπραξιών λαμβάνει χώρα όταν το δικαστήριο της ουσίας ερμηνεύσει ορθά τις διατάξεις των αρ. 173 και 200 ΑΚ, αλλά καταλήξει σε ερμηνευτικό πόρισμα που δεν είναι σύμφωνο με την καλή πίστη ή τα συναλλακτικά ήθη. Ως προς το ζήτημα αυτό, βλ. την ΑΠ 1134/2019⁴⁹⁸, κατά την οποία *«Παραβιάζονται δε οι κανόνες αυτοί (ενν. οι ερμηνευτικοί) όταν το δικαστήριο, παρά τη διαπίστωση έστω και εμμέσως κενού ή αμφιβολίας σχετικά με την έννοια της δηλώσεως βουλήσεως, [...] ή προβαίνει σε κακή εφαρμογή τους, με την έννοια ότι το ερμηνευτικό πόρισμα στο οποίο, μετά από ερμηνεία της δικαιοπραξίας κατέληξε (το δικαστήριο), δεν είναι σύμφωνο με την καλή πίστη και τα συναλλακτικά ήθη (ΑΠ 1520/2014, ΑΠ 338/2016, ΑΠ 355/2018).»* Συχνά, η εσφαλμένη υπαγωγή χαρακτηρίζεται ως εκ πλαγίου παράβαση των αρ. 173 και 200 ΑΚ⁴⁹⁹.

Οι κανόνες των αρ. 173 και 200 ΑΚ παραβιάζονται, όμως, και εκ πλαγίου⁵⁰⁰, όταν το δικαστήριο της ουσίας επιβεβαιώνει ότι η δήλωση βουλήσεως είναι σαφής και ότι παρέλκει η ερμηνεία της, χωρίς να εκθέτει στην απόφασή του όλα εκείνα τα πραγματικά στοιχεία, από τα οποία προκύπτει πώς σχημάτισε την ανέλεγκτη κρίση του για την ανυπαρξία κενού ή αμφιβολίας ως προς το αληθινό νόημά της⁵⁰¹. Ομοίως, εκ πλαγίου παράβαση υφίσταται όταν το δικαστήριο της ουσίας δεν αιτιολογεί

⁴⁹⁷ Εάν, δηλ., το δικαστήριο της ουσίας ερμηνεύσει με λανθασμένο τρόπο μια σύμβαση, επειδή πρωθύστερα ερμήνευσε με λανθασμένο τρόπο τη διάταξη του αρ. 200 ΑΚ, τότε υποπίπτει στην αναιρετική πλημμέλεια του 1^{ου} λόγου αναίρεσης του αρ. 559 ΚΠολΔ. Βλ. και ΑΠ 76/1998, ΕλλΔνη 1996, σελ. 1350-1352 *«Η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας περί του χαρακτήρος της συμβάσεως που κατάρτισαν οι ενδιαφερόμενοι, ως αναγόμενη στην υπαγωγή του δεκτού γενομένου περιεχομένου της συμβάσεως στον ουσιαστικόν κανόνα δικαίου που ορίζει την έννοια και το περιεχόμενο επώνυμης συμβάσεως, υπόκειται στον έλεγχο του Αρείου Πάγου. Και για να είναι εφικτός ο έλεγχος της ορθής ή μη υπαγωγής της καταρτισθείσης συμβάσεως στην έννοια μιας ρυθμισμένης συμβάσεως πρέπει το δικαστήριο της ουσίας να εκθέτει στην απόφασή του, με σαφήνεια και πληρότητα, το αποδειχθέν περιεχόμενο της καταρτισθείσης συμβάσεως βάσει του οποίου υπάγεται αυτή στην έννοια μιας επώνυμης συμβάσεως ή αποκλείεται η υπαγωγή της στην έννοια της συμβάσεως στην οποία την υπάγουν οι συμβληθέντες διάδικοι.»*

⁴⁹⁸ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁴⁹⁹ ΑΠ 529/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵⁰⁰ ΑΠ 66/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵⁰¹ ΑΠ 1360/2017, ΑΠ 1093/ 2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 426/1995, ΕλλΔνη 1996, σελ. 1564, ΑΠ 79/1996, ΝοΒ 1998, σελ. 332, ΟΛΑΠ 590/1968, ΝοΒ 1969, σελ. 277, ΑΠ 601/2002, ΑΠ 721/2003, ΑΠ 84/2008, ΑΠ 849/2017, ΑΠ 10/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

επαρκώς τη κρίση του για την ύπαρξη κενού ή ασάφειας, κάτι που αποτελεί προϋπόθεση για την εφαρμογή των ερμηνευτικών κανόνων των δικαιοπραξιών⁵⁰², και ταυτόχρονα είτε εφαρμόζει, είτε δεν εφαρμόζει του ερμηνευτικούς κανόνες των δικαιοπραξιών⁵⁰³. Στις ανωτέρω περιπτώσεις, απαραίτητη προϋπόθεση είναι να έχει σημειωθεί μεταξύ των διαδίκων έριδα αναφορικά με την ερμηνεία των δηλώσεων βούλησης· δεν σημαίνει, δηλ., ότι σε κάθε περίπτωση αδιακρίτως το δικαστήριο της ουσίας οφείλει να αιτιολογεί ειδικώς και εμπειριστατωμένως τις αποφάσεις του όταν το αντικείμενο της διαφοράς συνδέεται με ορισμένη σύμβαση ή δήλωση βούλησης⁵⁰⁴.

Σημειώνεται, ωστόσο, πως όταν το δικαστήριο της ουσίας προχώρησε σε εφαρμογή των ερμηνευτικών κανόνων των δικαιοπραξιών, δίχως όμως να διευκρινίζει ρητά ότι διαπίστωσε κενό ή ασάφεια, τότε δεν ιδρύεται ο 19^{ος} λόγος αναιρέσης, καθώς γίνεται παγίως δεκτό πως κενό μπορεί να διαπιστώνεται και εμμέσως, με τη προϋπόθεση φυσικά ότι η κρίση της απόφασης αιτιολογείται με ορισμένο τρόπο⁵⁰⁵. Όπως αναφέρθηκε άλλωστε και παραπάνω, η εφαρμογή των ερμηνευτικών κριτηρίων με ορθό και πλήρη τρόπο, παρόλο που ενδεχομένως δεν αναφερθούν οι διατάξεις των αρ. 173 και 200 ΑΚ, δεν οδηγεί σε παραβίασή τους.

Εκ πλαγίου παράβαση των ερμηνευτικών κανόνων των δικαιοπραξιών υπάρχει, επίσης, όταν στην απόφαση του δικαστηρίου της ουσίας δεν εκτίθενται με σαφήνεια και πληρότητα όλα τα πραγματικά περιστατικά που διαπιστώθηκαν για τους σκοπούς της ερμηνείας ή της συμπλήρωσης της δικαιοπραξίας⁵⁰⁶, όταν

⁵⁰² ΑΠ 112/1988, ΕλλΔνη 1988, σελ. 1597, ΑΠ 426/1995, ΕλλΔνη 1996, σελ. 1564, ΑΠ 79/1996, ΝοΒ 1998, σελ. 332, ΑΠ 822/1998, ΝοΒ 2000, σελ. 29

⁵⁰³ *Ι. Δεληκωστόπουλος*, Οι δικονομικοί λόγοι αναιρέσης, 2009, σελ. 54, ΑΠ 1703/2008, Δ 2009, σελ. 294 «*Ειδικότερα, το δικαστήριο παραβιάζει τους ερμηνευτικούς κανόνες των δικαιοπραξιών, που εισάγουν οι διατάξεις 173 και 200 ΑΚ, όταν, καίτοι ανελέγκτως, διαπιστώνει, έστω και εμμέσως την ύπαρξη κενού ή αμφιβολίας στις δηλώσεις βουλήσεως των δικαιοπρακτούντων και εντεύθεν την ανάγκη συμπληρώσεως ή ερμηνείας αυτών, παραλείπει να προσφύγει για την συμπλήρωση ή ερμηνεία τους στις διατάξεις των άρθρων 173 και 200 ΑΚ ή προσφύγει στην εφαρμογή των διατάξεων αυτών και τη συμπλήρωση ή ερμηνεία της δικαιοπραξίας, καίτοι δέχεται, επίσης ανελέγκτως, ότι η δικαιοπραξία είναι πλήρης και σαφής και δεν έχει ανάγκη συμπλήρωσης ή ερμηνείας, αφού ληφθούν υπόψη και τα συναλλακτικά ήθη, ως στοιχεία προσδιοριστικά της καλής πίστης.*». βλ. επίσης ΑΠ 1580/1995, ΑΠ 254/2003, ΑΠ 1504/2005, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵⁰⁴ Διατύπωση της γράφουσας

⁵⁰⁵ ΑΠ 1638/2001, ΕλλΔνη 2002, σελ. 767

⁵⁰⁶ *Ι. Δεληκωστόπουλος*, Οι δικονομικοί λόγοι αναιρέσης, 2009, σελ. 54, ΟΛΑΠ 26/2004, ΑΠ 386/2004, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 274/2008, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «*Επίσης, δεν παραβίασε εκ πλαγίου, ερμηνεύοντας τον επίμαχο συμβατικό όρο, τις ουσιαστικού δικαίου διατάξεις των άρθρων 173*

περιέχονται ασαφείς και αντιφατικές αιτιολογίες ως προς την εφαρμογή ή όχι των αρ. 173 και 200 ΑΚ, και όταν δεν παρατίθενται παραδοχές επί των πραγματικών στοιχείων από τα οποία προκύπτει η εφαρμογή των ερμηνευτικών κριτηρίων των ερμηνευτικών κανόνων των δικαιοπραξιών⁵⁰⁷. Αντιθέτως, δεν υφίσταται εκ πλαγίου παραβίαση όταν η προσβαλλόμενη περιέχει αιτιολογίες που καλύπτουν τόσο τους όρους της υποκειμενικής, όσο και της αντικειμενικής ερμηνείας (αρ. 173 και 200 ΑΚ).

Επί διαθήκης, ο ερμηνευτικός κανόνας του αρ. 173 ΑΚ παραβιάζεται εκ πλαγίου, υπό την έννοια ότι η απόφαση του δικαστηρίου στερείται νόμιμης βάσεως, όταν στην απόφασή του δεν διευκρινίζεται αν στη διαθήκη υπάρχει, ή δεν υπάρχει, κενό ή ασάφεια και εντεύθεν ανάγκη συμπληρώσεως ή ερμηνείας της και παρά ταύτα εφαρμόζεται ή παραλείπεται να εφαρμοστεί ο ερμηνευτικός κανόνας προς αναζήτηση της αληθινής βούλησεως του διαθέτη⁵⁰⁸.

9.2. Τι δεν ελέγχεται από τον Άρειο Πάγο

Ο Άρειος Πάγος δεν ελέγχει αναιρετικά **οτιδήποτε μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο απόδειξης**, ήτοι:

(α) τον τρόπο διατύπωσης της δήλωσης, ήτοι το ακριβές της περιεχόμενο, όπως αυτό ήταν εξωτερικώς αναγνωρίσιμο⁵⁰⁹, λ.χ. γραπτή (σύμβαση, διαθήκη, e-mail) ή προφορική δήλωση βούλησης (λ.χ. μαγνητοφωνημένη συνομιλία υπό προϋποθέσεις, βίντεο, κ.λπ.) - κρίση που δεν είναι όμοια με το αν υπήρξε δήλωση βούλησης,

και 200 του ανωτέρω Κώδικα, αφού παρέθεσε στην απόφασή του, σαφώς και με επάρκεια, τα πραγματικά στοιχεία, από τα οποία προκύπτει η συγκεκριμένη εφαρμογή των κανόνων αυτών, που καθιστούν δυνατό το αναιρετικό έλεγχο για την ορθή ή μη εφαρμογή τους, ενώ και το παραπάνω συμπέρασμά του είναι σύμφωνο με τις αρχές της καλής πίστεως και τα συναλλακτικά ήθη, κατά την έννοιά τους, όπως αυτή αναφέρεται στη μείζονα σκέψη.»

⁵⁰⁷ ΑΠ 1565/2017, ΑΠ 1134/2015, ΑΠ 10/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵⁰⁸ ΑΠ 215/2021, ΑΠ 683/2016, ΑΠ 24/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵⁰⁹ Τυχόν λανθασμένη ανάγνωση της δήλωσης των συναλλασσομένων από το δικαστήριο της ουσίας ιδρύει τον 20^ο λόγο αναίρεσης του αρ. 559 ΚΠολΔ, οπότε και πρόκειται για κατεξοχήν πραγματικό ζήτημα, το οποίο σκοπίμως εξαιρείται από το αρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ.

(β) όλες τις συνοδευτικές περιστάσεις από τις οποίες το δικαστήριο της ουσίας άντλησε επιχειρήματα για να νοηματοδοτήσει τις δηλώσεις βούλησης των συμβαλλομένων (μόρφωση δηλούντος, κοινωνική πείρα, ηλικία, κ.λπ.)

(γ) τον χρόνο, τόπο και τρόπο ανταλλαγής των δηλώσεων βούλησης,

(δ) ποια ήταν τα συναλλακτικά ήθη σε ορισμένο τόπο, χρόνο, κύκλο προσώπων και το εάν τα μέρη ανήκουν στον κύκλο αυτόν (λ.χ. τα συναλλακτικά ήθη σε περιοχές με αλλοεθνείς μειονότητες μπορεί να διαφέρουν από τα συναλλακτικά ήθη στις πόλεις), και

(ε) εάν οι δηλούντες προέβησαν στις υπό κρίση δηλώσεις εικονικά ή όχι, ή και με ελεύθερη και υγιή βούληση (ως προς τη περίπτωση αυτή, βλ. αναλυτικά κατωτέρω)⁵¹⁰.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, δεν ελέγχεται αναιρετικά η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας περί ύπαρξης κενού ή αμφιβολίας στη δήλωση βούλησης, έστω και έμμεσα εκφερόμενης, διότι «η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας ότι η δήλωση βούλησης είναι σαφής ή ασαφής και ότι, αντιστοίχως, [...] αποτελεί εκτίμηση πραγμάτων»⁵¹¹. Η ανέλεγκτη κρίση του δικαστηρίου της ουσίας ότι υπάρχει ή δεν

⁵¹⁰ Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 358-360

⁵¹¹ ΑΠ 1457/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, κατά την οποία κρίθηκε ότι το Εφετείο, αν και δέχθηκε εμμέσως κενά στη συμφωνία μεταξύ των μερών, ήτοι του ενάγοντος και ήδη αναιρεσιβλήτων εταπειών-εντολέων του, περί του ύψους της αμοιβής του πρώτου, και προσέφυγε στους ερμηνευτικούς κανόνες των δικαιοπραξιών (173 και 200 ΑΚ), εφάρμοσε εσφαλμένα αυτούς. Συγκεκριμένα, ο ενάγων και ήδη αναιρεσιβλήτων δικηγόρος είχε αναλάβει το χειρισμό υποθέσεων των δύο αναιρεσιβλήτων, χωρίς ωστόσο να συμφωνηθεί ο ακριβής τρόπος αμοιβής του. Διαρκούσης της εξέλιξης αμφοτέρων των εντολών, ο αναιρεσιβλήτων κοινοποίησε στον αντιπρόσωπο της πρώτης αναιρεσιβλήτων με e-mail ενημερωτικό σημείωμα για τον τρόπο αμοιβής του, ο οποίος για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα ήταν η χρονοχρέωση και το ύψος αυτής ήταν 264 ευρώ την ώρα. Το Εφετείο δέχτηκε πως ο συνδυασμός ανυπαρξίας συμφωνίας και αποστολής του ενημερωτικού e-mail οδηγεί στο συμπέρασμα πως με το e-mail ενημερώνονταν για πρώτη φορά οι αναιρεσιβλήτες για τον τρόπο αμοιβής. Η μη απάντηση των αναιρεσιβλήτων στο e-mail σήμαινε, κατά το Εφετείο, τη μη αναπλήρωση της εξαρχής ελλείπουσας συμφωνίας περί αμοιβής, με αποτέλεσμα να οφείλεται η ελάχιστη αμοιβή στον δικηγόρο και όχι η περιεχόμενη στο e-mail. Στη συνέχεια (σε χρονικό σημείο τοποθετημένο εκτός της περιόδου για την οποία ίσχυε κατά το e-mail η χρέωση των 264 ευρώ την ώρα), η πρώτη αναιρεσιβλήτων, παρόλο που δεν είχε απαντήσει στο ανωτέρω e-mail, ανέθεσε στον αναιρεσιβλήτων τον χειρισμό μιας άλλης υπόθεσης, κάτι που σήμαινε ότι αποδεχόταν το σύστημα της χρονοχρέωσης και το ύψος αυτής. Η δεύτερη αναιρεσιβλήτων, ανήκουσα στον ίδιο Όμιλο εταιρειών με τη πρώτη, ανέθεσε στον αναιρεσιβλήτων δικηγόρο το χειρισμό μιας υπόθεσης υπαγόμενη σε διαιτησία. Εν προκειμένω, το Εφετείο δέχτηκε πως «από τα

διδάγματα της κοινής πείρας προκύπτει πως σε μια τόσο σοβαρή υπόθεση το ζήτημα της αμοιβής του ενάγοντος είχε συζητηθεί μεταξύ αυτού και της εντολέα του», και πως ναι μεν ήταν ενήμερη η δεύτερη αναιρεσίβλητη για τον τρόπο χρέωσης, αλλά είχε στο μεταξύ λήξει η ισχύς του ποσού των 264 ευρώ. Ο αναιρεσείων ζήτησε για τον χειρισμό της υπόθεσης το ποσό των 694.320 ευρώ, το οποίο φάνηκε υπέρογκο στην εντολέα του, και έτσι αυτή απευθύνθηκε σε αλλοδαπή εταιρεία. Από τα ανωτέρω, το Εφετείο δέθηκε πως μεταξύ του αναιρεσείοντος και της αναιρεσίβλητης είχε συναφθεί συμφωνία βάσει της οποίας η αμοιβή δεν θα καταβαλλόταν διά χρονοχρέωσης με ποσό 264 ευρώ, επειδή δεν ίσχυε αυτή βάσει του e-mail, αλλά συμφωνήθηκε να καταβληθεί το ποσό των 100.000 ευρώ λόγω της δυσκολίας της υπόθεσης (75.000 ευρώ η νόμιμη αμοιβή αυξημένη λόγω της δυσκολίας). Στη συνέχεια, η πρώτη αναιρεσίβλητη ανέθεσε έτερη υπόθεση στον αναιρεσείοντα, για την οποία δεν ίσχυε η ωριαία χρέωση των 264 ευρώ, ενώ ήταν και πρόσφατη η συμφωνία μεταξύ του αναιρεσείοντος και της δεύτερης εκ των αναιρεσίβλητων για καταβολή της νόμιμης αμοιβής. Επομένως συμφωνήθηκε και σε αυτή τη περίπτωση η νόμιμη αμοιβή. Σύμφωνα με την υπό κρίση απόφαση του Αρείου Πάγου, το Εφετείο κρίνοντας κατά τον ανωτέρω τρόπο παραβίασε τις διατάξεις 173 και 200 ΑΚ, καθώς σε αντίθεση με τα ανωτέρω διαλαμβανόμενα (σε εισαγωγικά «»), σύμφωνα με τη καλή πίστη και τα συναλλακτικά ήθη, όποιος προσφεύγει στις υπηρεσίες εξειδικευμένου δικηγόρου για το χειρισμό υποθέσεων μεγάλης αξίας ή σημασίας, είτε εξαρχής συμφωνεί με αυτόν ως προς την αμοιβή, που θα κληθεί να καταβάλει, είτε, άλλως, αποδέχεται σιωπηρώς την αμοιβή που θα του ζητηθεί, αφού είναι νόμιμο και πρέπει να θεωρείται δεδομένο ότι οι δικηγορικές υπηρεσίες προσφέρονται πάντοτε με αμοιβή, της οποίας μόνο τα ελάχιστα όρια καθορίζονται δεσμευτικώς στον κώδικα δικηγόρων». Επίσης, όταν διαρκούσης της εκτέλεσης μιας τέτοιας σοβαρής δικηγορικής εντολής, για την οποία δεν διευκρινίστηκε το θέμα της αμοιβής, ο δικηγόρος στέλνει e-mail στους εντολείς που περιγράφει τους όρους αμοιβής με τη διευκρίνιση ότι οι όροι αυτοί εφαρμόζονται σε όλους τους πελάτες για τη παροχή οποιασδήποτε υπηρεσίας σε οποιονδήποτε τομέα δικαίου, δεν είναι δυνατόν η υπόμνηση αυτή να μην έχει ουδεμία σχέση με την υπό εξέλιξη εντολή, αλλά να αποτελεί απλή ενημέρωση του πελάτη. Επίσης, το γεγονός ότι πέρασε το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα για το οποίο ίσχυε βάσει του e-mail η χρονοχρέωση δεν σημαίνει άνευ ετέρου ότι μετά από το χρονικό αυτό διάστημα δεν ίσχυε ούτε σύστημα χρονοχρέωσης ούτε το ύψος της ωριαίας αμοιβής, αλλά ότι ο δικηγόρος δεσμεύεται να μην ζητήσει μεγαλύτερη αμοιβή για όσο χρονικό διάστημα ισχύει η ήδη καθορισθείσα. Βλ. επίσης ΑΠ 553/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, στην οποία εντοπίστηκε ατελής, προκαλούσα αμφιβολία διατύπωση της αληθινής βούλησης των μερών και προσέφυγε έτι το δικαστήριο στους κανόνες 173 και 200 ΑΚ αναζητώντας την αληθινή βούληση των μερών χωρίς προσήλωση στις λέξεις. Βλ. επίσης ΑΠ 738/2018 και ΑΠ 1597/2017, και ΑΠ 754/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, «Εν προκειμένω, όπως προκύπτει από τις ανωτέρω αναφερόμενες παραδοχές του Εφετείου, που περιλαμβάνονται στις προσβαλλόμενες αποφάσεις του, το εν λόγω δευτεροβάθμιο Δικαστήριο, με βάση του όρους της μεταξύ των διαδίκων συμβάσεως, κατέληξε στην κρίση του ότι η έννομη σχέση που συνδέει τους διαδίκους είναι σύμβαση κοινού δανείου και όχι πίστωση με ανοικτό αλληλόχρεο λογαριασμό, δεν προκύπτει δε περαιτέρω από τις αιτιολογίες των προσβαλλόμενων αποφάσεων ότι το ανωτέρω Δικαστήριο διαπίστωσε άμεσα ή έμμεσα, κενό ή αμφιβολία ως προς την έννοια των δηλώσεων των συμβληθέντων διαδίκων, όπως αυτές περιελήφθησαν στις επίδικες συμβάσεις, ώστε να παραστεί ανάγκη να καταφύγει στους ερμηνευτικούς κανόνες των άρθρων 173 και 200 ΑΚ. Επομένως, ο τέταρτος λόγος αναίρεσης, με τον οποίον αποδίδεται στις προσβαλλόμενες αποφάσεις η πλημμέλεια της παραβίασης των ερμηνευτικών κανόνων των άρθρων 173 και 200 ΑΚ με το να μη προσφύγουν στους κανόνες αυτούς για να διαπιστωθεί η αληθής βούληση των συμβληθέντων διαδίκων, είναι απορριπτέος ως αβάσιμος, δεδομένου ότι, όπως προεκτέθηκε, το Εφετείο δεν δέχθηκε ότι υπάρχει κενό ή αμφιβολία ως προς την έννοια των δηλώσεων βουλήσεως των διαδίκων μερών.», ΑΠ 881/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «[...] δεν διαπίστωσε έμμεσα κενό και αμφιβολία, κατά την ανέλεγκτη κρίση του, αναφορικά με το κρίσιμο ζήτημα, της ερμηνείας του κανονισμού της πολυκατοικίας αναφορικά με το επιτρεπτό ή μη της μίσθωσης του ακάλυπτου χώρου του δώματος για την εγκατάσταση και λειτουργία σταθμού κινητής

υπάρχει κενό, ασάφεια ή αμφιβολία στη βούληση των μερών πρέπει να εντοπίζεται και να αναπτύσσεται στην ελάχιστονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού. Ωστόσο, αυτό δεν ισχύει, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, «αν, από όσα το δικαστήριο της ουσίας δέχεται, δεν διευκρινίζεται η θέση του στο ζήτημα, αν υπάρχει ή όχι κενό ή ασάφεια στη δήλωση βουλήσεως, αφού από την καταφατική ή αποφατική απάντηση στο ζήτημα αυτό, εξαρτάται αν θα εφαρμοστούν ή όχι οι παραπάνω ερμηνευτικές διατάξεις»⁵¹².

9.3. Ειδικότερα η ερμηνεία διαθήκης και η εικονικότητα

Λόγω της συχνότητας που εμφανίζονται στη καθημερινή δικηγορική πρακτική και στη νομολογία, επιλέχθηκε να αναλυθούν ειδικότερα, σε σχέση με τη προβληματική της παρούσας μελέτης, οι περιπτώσεις (α) της ερμηνείας της αληθινής βούλησης του κληρονομούμενου επί διαθήκης και (β) της εικονικότητας της δικαιοπραξίας.

(α) Γίνεται καταρχήν δεκτό πως οι γενικοί κανόνες ερμηνείας των δικαιοπραξιών ισχύουν αναλογικά και στην ερμηνεία της διαθήκης με όσες παρεκκλίσεις είναι απαραίτητες λόγω της φύσης της ως τελευταίας «επιθυμίας» του κληρονομούμενου (ισχύει το δόγμα της βούλησης του διαθέτη και όχι της προστασίας

τηλεφωνίας από τους δεύτερη και τρίτο των αναιρεσειόντων στους οποίους παραχωρήθηκε η αποκλειστική χρήση του εν λόγω χώρου χωρίς τη συναίνεση των υπολοίπων συνιδιοκτητών της πολυκατοικίας, καθόσον δέχθηκε ότι οι προσθήκες στον κοινόκτητο ακάλυπτο χώρο του δώματος έγιναν χωρίς τη συναίνεση των συνιδιοκτητών και σε κάθε περίπτωση επηρεάζουν την αισθητική εμφάνιση του κτιρίου, αυτή δε η μεταβολή και προσθήκη στα κοινόκτητα μέρη της οικοδομής, που επηρεάζει την αρμονία αυτής προβλέπεται ως απαγορευμένη στον κανονισμό. Συνεπώς, ο πρώτος λόγος αναίρεσης με τον οποίο προβάλλεται η αιτίαση, ότι η προσβαλλόμενη απόφαση υπέπεσε στην πλημμέλεια από τον αριθμό 1 του άρθρου 559 Κ.Πολ.Δικ., γιατί δεν προσέφυγε στους ερμηνευτικούς κανόνες των άρθρων 173 και 200 ΑΚ, αγνοώντας την ανάγκη ερμηνείας του κενού που υπάρχει στον κανονισμό που συντάχθηκε το έτος 1978, αναφορικά με την εγκατάσταση και λειτουργία σταθμού κινητής τηλεφωνίας, πρέπει να απορριφθεί ως αβάσιμος, επειδή στηρίζεται επί της προϋποθέσεως ότι το Εφετείο είχε υποχρέωση να προσφύγει στους ερμηνευτικούς κανόνες των άρθρων 173 και 200 του ΑΚ για τους προαναφερόμενους λόγους, η οποία είναι εσφαλμένη, καθόσον αυτό δεν αναφέρθηκε στο αν προβλέπεται ή όχι από τον κανονισμό πολυκατοικίας που ισχύει η εγκατάσταση και λειτουργία σταθμού κινητής τηλεφωνίας, αλλά δέχθηκε ότι οι προσθήκες στον κοινόκτητο ακάλυπτο χώρο του δώματος έγιναν χωρίς τη συναίνεση των συνιδιοκτητών και σε κάθε περίπτωση αυτή η μεταβολή και προσθήκη στα κοινόκτητα μέρη της οικοδομής, που επηρεάζει την αρμονία αυτής προβλέπεται ως απαγορευμένη στον κανονισμό.»

⁵¹² ΑΠ 10/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

των συναλλαγών⁵¹³)⁵¹⁴- θα μπορούσε να ειπωθεί πως λαμβάνει χώρα μια *προσωποκεντρική* ερμηνεία της τελευταίας βούλησης του διαθέτη⁵¹⁵.

Συγκεκριμένα, το δικαστήριο της ουσίας, όταν εντοπίσει, έστω και έμμεσα, κενό ή ασάφειες στη δήλωση βούλησης του διαθέτη, προβαίνει σε *υποκειμενική*, και όχι αντικειμενική ερμηνεία της διαθήκης, προκειμένου να αναζητήσει την αληθινή βούληση του διαθέτη· καταφεύγει προς τούτο, κατά τη κρατούσα άποψη στη νομολογία⁵¹⁶ και κατά ένα μέρος στη θεωρία⁵¹⁷, στην εφαρμογή του κανόνα του αρ. 173 ΑΚ σε συνδυασμό με το αρ. 1781 ΑΚ (και όχι στη διάταξη του αρ. 200 ΑΚ⁵¹⁸), με στόχο να εξακριβώσει τι πραγματικά θέλησε ο διαθέτης κατά την υποκειμενική του αντίληψη και δίχως προσήλωση στις λέξεις. Προς το σκοπό αυτόν, το δικαστήριο της ουσίας θα αξιοποιήσει στοιχεία και εκτός της διαθήκης, θα λάβει δηλ. υπόψη την εποχή στην οποία συντάχθηκε η διαθήκη, τις συνήθειες του διαθέτη, το περιβάλλον του, τη σπουδαιότητα των αντικειμένων που έχουν καταλειφθεί με τη διαθήκη σε

⁵¹³ Ν. Ψούνη, Κληρονομικό Δίκαιο, τόμ. 2, 4η έκδ., 2014, σελ. 360, υποσ. 14

⁵¹⁴ Ι. Σπυριδάκης, Κληρονομικό Δίκαιο, 4η έκδ., 2018, σελ. 200

⁵¹⁵ Διατύπωση της γράφουσας

⁵¹⁶ ΑΠ 1665/2000, ΑΠ 1374/2002, ΑΠ 538/2003, ΑΠ 1038/2004, ΑΠ 865/2006, ΑΠ 389/2012, ΑΠ 1375/2014, ΑΠ 1820/2014, ΑΠ 1198/2015, ΑΠ 24/2015, ΕφΑιγ 35/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 233/2020, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, ΠΠΘεσσαλ 10122/2021, ΕφΠατρ 61/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵¹⁷ Βλ. π.χ. Γ. Μπαλής, Κληρονομικόν Δίκαιον, 5^η έκδ., 1965, σελ. 103, Γ. Διαμαντόπουλος, Ερμηνεία όρου δημόσιας διαθήκης περί ανάθεσης της αποκλειστικής διαχείρισης κληρονομιαίας περιουσίας σε τρίτο πρόσωπο· παύση του εκτελεστή διαχειριστή, συνεπεία της παρέλκυσης παροχής λογοδοσίας, ΕλλΔνη 2022, σελ. 721, Ν. Ψούνη, Κληρονομικό Δίκαιο, τόμ. 2, 4η έκδ., 2014, σελ. 360, Δ. Κλαβανίδου, Ερμηνεία Διαθήκης, Αρμ 2007, σελ. 1849

⁵¹⁸ Έχει επισημανθεί, ωστόσο, ότι ακόμα και αν γίνει δεκτό ότι εφαρμόζεται και η διάταξη του αρ. 200 ΑΚ, τότε και πάλι αυτή θα οδηγήσει στην ΑΚ 173, καθώς βάσει των συναλλακτικών ηθών, η αναζήτηση της βούλησης του διαθέτη γίνεται ακριβώς όπως επιτάσσει η τελευταία. Βλ. και ΑΠ 1224/2011, η οποία κρίνει ότι επί ερμηνείας της διαθήκης το δικαστήριο οφείλει να προσφύγει και στην ΑΚ 200, και μάλιστα αναίρεσε την απόφαση λόγω του ότι δεν προσέφυγε σ' αυτήν, «Με την κρίση του αυτή το Εφετείο παραβίασε τόσο τις διατάξεις του ν 3741/1929 και αυτές του ν 1024/1971, όσο και τις διατάξεις των άρθρων 173 και 200 ΑΚ. Και τούτο διότι ενώ δέχεται ότι από το περιεχόμενο της διαθήκης του κοινού δικαιοπαρόχου των διαδίκων προκύπτει ότι αυτός κατέλιπε στους γιούς του αυτοτελή και διακεκριμένα χωρίς να συνιστά χωριστή κυριότητα κατά την έννοια του ν 3741/1929 και 1024/1971 και ότι δεν υπάρχουν κοινότητες και κοινόχρηστες εγκαταστάσεις (ειδικότερα οι επίδικες), στη συνέχεια προβαίνει εμμέσως σε ερμηνεία της τελευταίας δήλωσης του διαθέτη, λαμβάνοντας υπόψη για το σχηματισμό της κρίσης και άλλα αποδεικτικά στοιχεία που βρίσκονται έξω από το κείμενο της διαθήκης, παραλείποντας να προσφύγει στους ερμηνευτικούς κανόνες των άρθρων 173 και 200 ΑΚ για την ανεύρεση της αληθινής βούλησης του διαθέτη. Ο πρώτος λόγος της αναίρεσης, επομένως, με τον οποίο αποδίδεται στην απόφαση η πλημμέλεια από τον αριθμό 1 του άρθρου 559 ΚΠολΔ, είναι βάσιμος.»

σχέση με την όλη κληρονομιά⁵¹⁹, τις προσωπικές (τοπικές, γλωσσικές ή επαγγελματικές) συνήθειές του, τη πνευματική και κοινωνική του ανάπτυξη, τη τυχόν νομική ή άλλη παιδεία του⁵²⁰, καθώς και τις προσωπικές του σχέσεις⁵²¹ σχηματίζοντας έτσι μια αντιπροσωπευτική εικόνα για τη προσωπικότητα και τη βούλησή του⁵²².

Επί ερμηνείας της διαθήκης, σε αναλογία με όσα έχουν ήδη αναφερθεί, η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας για την αληθινή βούληση του διαθέτη δεν ελέγχεται αναιρετικά (αρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ). Χαρακτηριστικά αναφέρει η ΕφΑιγ 49/2021⁵²³: «[...] η ερμηνεία διαθήκης δεν αποτελεί, κατά την έννοια του άρθρου 335 ΚΠολΔ, πραγματικό γεγονός, που υπόκειται σε απόδειξη, αλλά ανάγεται στο έργο του δικαστηρίου της ουσίας, το οποίο δεν δεσμεύεται στην κρίση του περί της αληθούς βουλήσεως του διαθέτη από τους ισχυρισμούς των διαδίκων, με τους οποίους αποδίδεται διαφορετική έννοια στο περιεχόμενο της διαθήκης και ειδικότερα στην περίπτωση της πλήρους σαφήνειας της διαθήκης και στην περίπτωση της πλήρους ασάφειας και της αοριστίας διαθήκης ή διάταξης αυτής, τόσο ως προς το πρόσωπο του τιμωμένου, όσο και ως προς τα λοιπά στοιχεία της διαθήκης, με συνέπεια να καθίσταται άκυρη. Η κρίση δε του δικαστηρίου της ουσίας ότι η διάταξη της διαθήκης είναι σαφής ή αντίθετα ότι αυτή είναι ασαφής και έχει ανάγκη ερμηνείας, η οποία προϋποθέτει εκτίμηση του περιεχομένου της διαθήκης, αποτελεί εκτίμηση πραγματικών γεγονότων.»⁵²⁴. Επίσης, δεν ελέγχεται αναιρετικά η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας για την ύπαρξη κενού ή ασάφειας στη δήλωση του διαθέτη⁵²⁵.

Αντίθετα, ιδρύεται ο 1^{ος} λόγος αναίρεσης για ευθεία παράβαση του αρ. 173 ΑΚ «όταν το δικαστήριο της ουσίας, **παρότι, αμέσως ή εμμέσως, διαπίστωσε κενό ή ασάφεια στη διαθήκη, δεν προσέφυγε σε ερμηνεία της**⁵²⁶, ή, αν και προσέφυγε στην ερμηνεία της, δεν αναζήτησε, ακόμη και λαμβάνοντας στοιχεία εκτός της διαθήκης, την αληθινή βούληση του διαθέτη, **κατά την υποκειμενική αυτού άποψη, αλλά ερμήνευσε**

⁵¹⁹ ΕφΠατρ 61/2022, ΑΠ 768/2008, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵²⁰ ΑΠ 72/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵²¹ Βλ. π.χ. ΕφΑιγ 49/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵²² Ι. Σπυριδάκης, Κληρονομικό Δίκαιο, 4η έκδ., 2018, σελ. 200, Κ. Κεραμής/Δ. Κονδύλης/Ν. Νίκας (-Δ. Κονδύλης), Ερμηνεία ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2020, σελ. 301

⁵²³ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵²⁴ Βλ. και ΑΠ 1375/2002, ΝοΒ 2003, σελ. 465, ΑΠ 97/2019, ΑΠ 589/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵²⁵ ΑΠ 215/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵²⁶ ΟΛΑΠ 26/2004, ΑΠ 589/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

τη βούληση αυτού **αντικειμενικά, όπως, κατά την συναλλακτική καλή πίστη, την εκλαμβάνουν οι τρίτοι**⁵²⁷, καθώς επίσης και όταν «το δικαστήριο βεβαιώνει στην απόφασή του ότι η δήλωση βουλήσεως είναι σαφής και δεν έχει ανάγκη ερμηνείας, αν και **σιωπηρώς καταφάσκει την ανάγκη αυτή**, διότι προβαίνει σε αναζήτηση του ηθελημένου νοήματος με συσχέτισμό των όρων της διαθήκης ή με τη λήψη υπόψη στοιχείων εκτός αυτής ή με την χρησιμοποίηση επιχειρημάτων, τα οποία αποδεικνύουν την προσπάθεια ερμηνείας της δηλώσεως βουλήσεως, κατά την οποία, όμως, δεν έχει εφαρμόσει τους ανωτέρω κανόνες, με σκοπό την εξεύρεση της αληθούς βουλήσεως»⁵²⁸. Εκ πλαγίου παραβίαση του ερμηνευτικού κανόνα του αρ. 173 ΑΚ λαμβάνει χώρα όταν «στην απόφασή του (δικαστηρίου της ουσίας) δεν διευκρινίζεται αν στη διαθήκη υπάρχει ή όχι κενό ή ασάφεια και εντεύθεν ανάγκη συμπληρώσεως ή ερμηνείας της και παρά ταύτα (αυτό) εφαρμόζει ή παραλείπει την εφαρμογή του ερμηνευτικού κανόνα προς αναζήτηση της αληθινής βουλήσεως του διαθέτη»⁵²⁹.

(β) Το ζήτημα της εικονικότητας της δήλωσης βούλησης, η απουσία δηλ. της σοβαρής πρόθεσης των συμβαλλόμενων μερών για νομική δέσμευση (αρ. 138 – 139 ΑΚ)⁵³⁰, αποτελεί αντικείμενο πλούσιου διαλόγου στη νομολογία και τη θεωρία σε σχέση με το αν αποτελεί ή όχι πραγματικό γεγονός και συνακόλουθα αντικείμενο απόδειξης, ή νομικό γεγονός, υπαγόμενο έτσι στον αναιρετικό έλεγχο του Αρείου Πάγου. Απολύτως κρατούσα στη νομολογία είναι η άποψη ότι **η εικονικότητα της δικαιοπραξίας αποτελεί πραγματικό γεγονός μη ελεγχόμενο αναιρετικά**⁵³¹, καθώς

⁵²⁷ ΑΠ 1561/2005, ΝοΒ 2006, σελ. 402, ΑΠ 1069/2007, ΑΠ 482/2010, ΑΠ 24/2015, ΑΠ 683/2016, ΑΠ 215/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵²⁸ ΑΠ 541/2002, ΑΠ 838/2005, ΑΠ 1581/2007, ΑΠ 533/2008, ΑΠ 245/2018, ΑΠ 589/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵²⁹ ΑΠ 24/2015, ΑΠ 683/2016, ΑΠ 215/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵³⁰ Βλ. ΑΠ 1175/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Εξάλλου κατά το άρθρο 138 εδ.α` Α.Κ. δήλωση βουλήσεως που δεν έγινε στα σοβαρά παρά μόνο φαινομενικά (εικονική) είναι άκυρη, κατά δε του ίδιου άρθρου άλλη δικαιοπραξία που καλύπτεται κάτω από την εικονική είναι έγκυρη, αν τα μέρη την ήθελαν και συντρέχουν οι όροι που απαιτούνται για τη σύστασή της. Από τις διατάξεις αυτές προκύπτει ότι για την εικονικότητα μιας δικαιοπραξίας αρκεί η ελαττωματικότητα της δηλωθείσας βουλήσεως του δικαιοπρακτούντος ή των δηλωθεισών βουλήσεων των εκατέρωθεν δικαιοπρακτούντων, συνισταμένη, στο ότι αυτή δεν αποσκοπεί πράγματι στην παραγωγή των έννομων αποτελεσμάτων της καταρτιζόμενης δικαιοπραξίας, χωρίς να είναι αναγκαίο να προκύπτει και ο σκοπός για τον οποίο έγινε η ελαττωματική αυτή δήλωση βουλήσεως, εκτός αν υποκρύπτει άλλη δικαιοπραξία και μόνον για την έρευνα του κύρους ή μη της υποκρυπτόμενης, κατά το εδ. β` του άρθρου 138 του ΑΚ (ΑΠ 1620/2008).»

⁵³¹ Α. Κιτσαράς, Περί του αναιρετικού ελέγχου της εικονικότητας, ΕΠολΔ 2021, σελ. 133, ΑΠ 1175/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Σύμφωνα δε με το αρθ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ η εκτίμηση από το δικαστήριο της ουσίας πραγματικών γεγονότων και ιδιαίτερα του περιεχομένου εγγράφων δεν

αποτελεί ζήτημα ειλικρίνειας ή ανειλικρίνειας της δήλωσης βούλησης, πρωθύστερο της ερμηνείας της⁵³².

Πιο συγκεκριμένα, η απόφαση του δικαστηρίου της ουσίας που διερευνά την εικονικότητα της δήλωσης βούλησης δεν προβαίνει σε ερμηνεία της και δεν αναζητά κενά ή ασάφειες, δεν εφαρμόζει δηλ. τα ερμηνευτικά κριτήρια των αρ. 173 και 200 ΑΚ⁵³³, αλλά αναζητά απλώς το αν αυτή ήταν ειλικρινής, άλλως «σοβαρή», κατά την ακριβή διατύπωση του αρ. 138 ΑΚ, ή όχι⁵³⁴. Όπως αναφέρει και η ΑΠ 752/2020⁵³⁵ *«Από την εκτίμηση δε του ως άνω περιεχομένου της προσβαλλόμενης απόφασης, προκύπτει ότι το Εφετείο δεν προέβη σε ερμηνεία των δηλώσεων βουλήσεων των διαδίκων στο από 24-7-2008 ιδιωτικό συμφωνητικό, αφού, κατά τη μείζονα σκέψη, η εικονικότητα δικαιοπραξίας δεν ανάγεται στην έννοια της δήλωσης βούλησης αλλά συνιστά έλλειψη αληθούς βούλησης, η δε κρίση του ότι αυτό είναι εικονικό αποτελεί πραγματική διαπίστωση συναχθείσα από την εκτίμηση των μνημονομένων στην απόφαση αποδεικτικών μέσων και δεν είναι προϊόν αξιολογήσεως και ερμηνευτικής αποσαφηνίσεως των σχετικών δηλώσεων βουλήσεως και ειδικότερα αυτής της αναιρεσίβλητης, ούτε και διαπίστωση το Εφετείο, έστω και εμμέσως, την ύπαρξη κενού ή αμφιβολίας όσον αφορά την ανωτέρω δήλωση βουλήσεως της αναιρεσίβλητης και, ως εκ τούτου, δεν είχε υποχρέωση να προσφύγει στους ερμηνευτικούς κανόνες των δικαιοπραξιών των άρθρων 173 και 200 ΑΚ, τις διατάξεις των οποίων έτσι δεν παραβίασε ευθέως με τη μη εφαρμογή τους.»*

υπόκειται στον έλεγχο του Αρείου Πάγου, εκτός αν παραβιάστηκαν κανόνες δικαίου, στους οποίους περιλαμβάνονται και οι ερμηνευτικοί (173 και 200 ΑΚ) ή αν υπάρχει λόγος αναίρεσης κατά το άρθρο 559 αριθ. 19 και 20. Συνεπώς, η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας για την απόλυτη ή σχετική εικονικότητα μιας δικαιοπραξίας, σχηματιζόμενη από την εκτίμηση των αποδείξεων και αναφερόμενη στη αληθή βούληση των δικαιοπρακτούντων είναι αναίρετικώς ανέλεγκτη, γιατί αφορά κρίση περί τα πράγματα, εκτός αν παραβιάστηκαν οι ερμηνευτικοί κανόνες των δικαιοπραξιών (ΑΠ 1671/2000).»

⁵³² Πράγματι, λογικά πρώτα εξετάζεται το αν όντως αυτό που συμφωνήθηκε από τα συμβαλλόμενα μέρη ήταν ειλικρινές και αληθινό και στη συνέχεια ερμηνεύεται το αληθινό του νόημα. Βλ. Κ. Καλαβρό, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 308επ., Γ. Μεντής, Ερμηνεία των δικαιοπραξιών και αναιρετικός έλεγχος, ΕΠολΔ 2012, σελ. 274-284

⁵³³ Επομένως, λόγος αναίρεσης περί εσφαλμένης ερμηνείας ή εφαρμογής των αρ. 173 και 200 ΑΚ κατά απόφασης που αποφαινεται την εικονικότητα της δήλωσης βούλησης δεν είναι παραδεκτός, καθώς επί κρίσης περί της εικονικότητας οι διατάξεις περί ερμηνείας δεν βρίσκουν έδαφος εφαρμογής, βλ. ΑΠ 1459/2011 και ΑΠ 1340/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵³⁴ ΑΠ 1267/1994, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ *«Η έρευνα αυτή, σχετικά με την αλήθεια ή εικονικότητα των επίμαχων πωλητηρίων, δεν ανάγεται στην ερμηνεία τους ούτε ενέχει ή υποδηλώνει τη διαπίστωση κενού ή αμφιβολίας ως προς την προκύπτουσα από τα συμβόλαια αυτά δήλωση των μερών, ώστε να ανακύπτει ανάγκη ερμηνείας τους»*, ΑΠ 1426/2007, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵³⁵ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

Άλλωστε, όπως γίνεται γενικώς δεκτό, οι ερμηνευτικοί κανόνες των δικαιопραξιών δεν οδηγούν μόνον στην **ανεύρεση του νοήματος** των δηλώσεων βούλησης, αλλά και στην ανεύρεση του **αν η δικαιοπραξία καταρτίστηκε**⁵³⁶, καθώς επίσης και στην **ανεύρεση του αν αυτή έχει δικαιοπρακτική σημασία, είναι δηλ. νομικά σημαντική**⁵³⁷, το οποίο αποτελεί λογικά και χρονικά προγενέστερο ζήτημα της ερμηνείας της.

Η θεωρία ασπάζεται ομοίως, την αποφαιτική άποψη, καθώς γίνεται δεκτό, πως η δήλωση βούλησης ως πράξη δικαίου διακρίνεται σε «*ψυχοφυσικό*» και σε «*νομικώς αξιόλογο φαινόμενο*», εκ των οποίων το μεν πρώτο αποτελεί αντικείμενο των αισθήσεων, ήτοι αντικείμενο απόδειξης, ενώ το δεύτερο αποτελεί αντικείμενο ερμηνείας⁵³⁸. Αναλυτικότερα, **αντικείμενο απόδειξης** αποτελεί η **δήλωση βούλησης ως ψυχοφυσικό φαινόμενο**, η οποία συντίθεται από τη **πράξη της δήλωσης και την δικαιοπρακτική δήλωση συγκεκριμένου περιεχομένου**. Η πράξη της δήλωσης συντίθεται από τη βούληση πράξεως (υποκειμενικό στοιχείο)⁵³⁹ και από το

⁵³⁶ Γ. Μεντής, Ερμηνεία των δικαιοπραξιών και αναιρετικός έλεγχος, ΕΠολΔ 2012, σελ. 274-284, Α. Κιτσαράς, Περί του αναιρετικού ελέγχου της εικονικότητας, ΕΠολΔ 2021, σελ. 139, ΑΠ 1426/2007, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, Σ. Τσαντίνης, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022, σελ. 359, κατά τον οποίον **ο τρόπος διατύπωσης ή εξωτερικεύσης της δήλωσης βούλησης** (το οποίο, όπως αναφέρθηκε, είναι πραγματικό ζήτημα) **διακρίνεται από το ζήτημα εάν αυτή όντως υπήρξε**, το οποίο μπορεί να θεωρηθεί ζήτημα υπαγωγής ή ερμηνείας.

⁵³⁷ Γ. Μεντής, Ερμηνεία των δικαιοπραξιών και αναιρετικός έλεγχος, ΕΠολΔ 2012, σελ. 274-284, ο οποίος αναφέρει τη περίπτωση των δηλώσεων των μερών στην επιστολή προθέσεων (Letter of Intent), οι οποίες μέσω ερμηνείας θα διαπιστωθεί εάν καταλήγουν σε πλήρη δέσμευση των μερών ή παραμένουν απλές κατευθυντήριες γραμμές για τις διαπραγματεύσεις. Έτσι το δικαστήριο της ουσίας, θα κρίνει βάσει των κριτηρίων των αρ. 173 και 200 ΑΚ, θα κρίνει λ.χ. ότι στις συναλλαγές στον συγκεκριμένο τομέα οι επιστολές αυτές έχουν απλώς συμβουλευτικό χαρακτήρα και δεν γεννούν δικαιώματα και υποχρεώσεις για τα μέρη.

⁵³⁸ Μ. Καραλής, Γενικές αρχές του αστικού δικαίου, Δικαιοπραξία Ι, 1996, σελ. 464επ., Ι. Δελγκωστόπουλος, Το απαράδεκτο στην αναιρετική δίκη, 2021, σελ. 68-69, Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4^η έκδ., 2021, σελ. 142 επ., ο ίδιος, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 297 επ., Α. Κιτσαράς, Περί του αναιρετικού ελέγχου της εικονικότητας, ΕΠολΔ 2021, σελ. 136

⁵³⁹ Δ. Παπαστερίου/Δ. Κλαβανίδου, Δίκαιο της δικαιοπραξίας, 2008, σελ. 111, η βούληση της πράξης σημαίνει ότι το πρόσωπο ήθελε το «πράττειν», άλλως το «ενεργείν», άλλως ότι ήθελε να επέλθει μεταβολή στον εξωτερικό κόσμο από δική του πράξη. Στη βούληση της πράξης λείπει το στοιχείο της νομικής δέσμευσης in abstracto, όσο και το στοιχείο της δικαιοπρακτικής δέσμευσης in concreto. Η βούληση της πράξης είναι απαραίτητη για τη βούληση ως στοιχείο της δήλωσης βούλησης, και άρα για τη δήλωση βούλησης. Όταν λείπει η βούληση της πράξης η δήλωση βουλήσεως ή η δικαιοπραξία είναι ανύπαρκτη (ανυπόστατη).

αποτέλεσμα της βούλησης, τη δήλωση καθ' εαυτήν (αντικειμενικό στοιχείο)⁵⁴⁰. Η δήλωση ως δικαιοπρακτική δήλωση προσδιορίζεται επιπροσθέτως από τη δικαιοπρακτική βούληση (υποκειμενικό στοιχείο)⁵⁴¹.

Ως νομικά αξιόλογο φαινόμενο, η δήλωση βούλησης είναι φορέας νοήματος, το οποίο μπορεί να είναι είτε υποκειμενικό (βλ. ανωτέρω επί διαθήκης), είτε αντικειμενικό, όταν κρίνεται π.χ. σε αναφορά προς τα κριτήρια της έννομης τάξης (καλή πίστη και συναλλακτικά ήθη). Βάσει των παραπάνω, **η δήλωση βούλησης ως ψυχοφυσικό φαινόμενο αποτελεί μόνον αντικείμενο απόδειξης.**

Συγκεκριμένα, αναφορικά με (α) τη δήλωση ως πράξη, αντικείμενο απόδειξης αποτελεί (αα) η δήλωση ως **πραγματικό φαινόμενο που έλαβε χώρα**, δηλ. ο προφορικός ή γραπτός λόγος, ο ρητός ή σιωπηρός τρόπος διατύπωσης της δήλωσης, ο άμεσος ή έμμεσος χαρακτήρας αυτής, και (αβ) η βούληση ως ψυχικό φαινόμενο, δηλ. ο εκούσιος χαρακτήρας αυτής, και η αιτιώδης σχέση ανάμεσα σε δήλωση και βούληση πράξης, ενώ αναφορικά (β) με τη δήλωση ως δικαιοπρακτική δήλωση, αποδεικτέα είναι (βα) η **βούληση δήλωσης**, δηλ. η βούληση του δηλούντος να προκαλέσει γενικά μια έννομη συνέπεια (βλ. εδώ ως προς την εικονικότητα) και (ββ) η **δικαιοπρακτική βούληση**, δηλ. η βούληση πρόκλησης συγκεκριμένης έννομης συνέπειας ως **ψυχικά φαινόμενα**⁵⁴².

Σε ακολουθία όσων αναφέρθηκαν σχετικά με το πως γίνεται αντιληπτή από τη θεωρία η δήλωση βούλησης ως ψυχοφυσικό και νομικώς σημαντικό φαινόμενο, επιβεβαιώνεται η ορθότητα της κρατούσας στη νομολογία άποψης, κατά την οποία η ύπαρξη ή ανυπαρξία της βούλησης πραγματικής δέσμευσης των συμβαλλόμενων

⁵⁴⁰ Δ. Παπαστερίου/Δ. Κλαβανίδου, Δίκαιο της δικαιοπραξίας, 2008, σελ. 113, η δήλωση αποτελεί την εξωτερική της διαμορφωμένης βούλησης. Στη νομική έννοια της δήλωσης εμπίπτει μόνον αυτή που ενδιαφέρει το δίκαιο, ρυθμίζεται από αυτό και παράγει έννομες συνέπειες. Η δήλωση μπορεί να λαμβάνει χώρα με πολλούς τρόπους, γραπτά, προφορικά, κ.λπ.

⁵⁴¹ Δ. Παπαστερίου/Δ. Κλαβανίδου, Δίκαιο της δικαιοπραξίας, 2008, σελ. 112-113, δικαιοπρακτική δήλωση σημαίνει ότι το πρόσωπο κατευθύνεται στην παραγωγή συγκεκριμένου έννομου αποτελέσματος, λ.χ. στη μεταβίβαση κυριότητας ακινήτου ή κινητού, το οποίο ενυπάρχει στον εσωτερικό του κόσμο. Δεν πρόκειται μόνο για τη βούληση του προσώπου να δεσμευτεί νομικά ή αλλιώς να παραχθεί έννομο αποτέλεσμα, αλλά πολύ περισσότερο για τη βούληση του προσώπου να παραχθεί συγκεκριμένο έννομο αποτέλεσμα. Η δικαιοπρακτική δήλωση προϋποθέτει κατά νομική αναγκαιότητα τόσο τη βούληση της δήλωσης, όσο και τη βούληση της πράξης.

⁵⁴² Α. Κιτσαράς, Περί του αναιρετικού ελέγχου της εικονικότητας, ΕΠολΔ 2021, σελ. 136-137, Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 296-297

αποτελεί αντικείμενο απόδειξης και μόνο, και δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο ερμηνείας, με κριτήρια αντλούμενα από τις ΑΚ 173 και 200.

Διαφορετικό είναι το ζήτημα του τρόπου διαπίστωσης του ζητήματος αν τα συμβαλλόμενα μέρη θέλησαν τη δικαιοπραξία που καλύπτεται από την εικονική, όταν αυτή (η εικονική) ανιχνευτεί και συνεπώς ακυρωθεί (αρ. 138 παρ. 1 ΑΚ). Στη περίπτωση αυτή, το μέσο προκειμένου το δικαστήριο της ουσίας να ανιχνεύσει το αν τα συμβαλλόμενα μέρη ήθελαν να καταρτίσουν λ.χ. τη δωρεά που καλύπτεται από τη φαινομενική πώληση⁵⁴³, την οποία (δωρεά) επικαλέστηκε ο εναγόμενος, είναι, σε περίπτωση ασάφειας ή κενού, οι διατάξεις των αρ. 173 και 200 ΑΚ (αρ. 138 παρ. 2 ΑΚ)⁵⁴⁴, και αναζητείται η αληθινή βούληση των μερών χωρίς προσήλωση στις λέξεις (οι οποίες, ούτως ή άλλως, θα είναι διαφορετικές από αυτές που θα εξατομικεύουν την καλυπτόμενη δικαιοπραξία, καθώς μπορεί λ.χ. να χρησιμοποιείται η λέξη «πώληση», ενώ ουσιαστικά τα μέρη θέλησαν τη συνομολόγηση δωρεάς), με την έννοια που απαιτεί στη συγκεκριμένη περίπτωση η συναλλακτική ευθύτητα (στη συγκεκριμένη κατηγορία σύμβασης) και κατά τους κανόνες της οποίας θα μπορούσε να γίνει αντιληπτή η δήλωση βούλησης και από τους τρίτους. Στις περιπτώσεις αυτές όπου παρουσιάζεται ανάγκη ερμηνείας των δικαιοπρακτικών δηλώσεων και το δικαστήριο της ουσίας καταφεύγει στην χρήση των ερμηνευτικών κριτηρίων που υποδεικνύουν οι διατάξεις των αρ. 173 και 200 ΑΚ, ισχύουν όσα αναφέρθηκαν ανωτέρω σε σχέση με την ευθεία και εκ πλαγίου παράβαση των ερμηνευτικών αυτών κανόνων, καθώς επίσης και σε σχέση με τη διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος, οπότε παραπέμπουμε στα οικεία χωρία. Τέλος, ο νομικός χαρακτηρισμός που προσδίδει το δικαστήριο της ουσίας στην υποκρυπτόμενη δήλωση βούλησης κάτω από την εικονική αποτελεί νομικό ζήτημα, και έτσι ελέγχεται από τον Άρειο Πάγο⁵⁴⁵.

Στο σημείο αυτό, προβαίνουμε στις εξής επισημάνσεις πρακτικού ενδιαφέροντος. Η επίκληση της καλυπτόμενης, ηθελημένης και έγκυρης δικαιοπραξίας, προκειμένου αυτή να στηρίξει το αποτέλεσμα της εικονικής αποτελεί

⁵⁴³ ΑΠ 1627/2008, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵⁴⁴ *Ι. Δεληκωστόπουλος*, Το απαράδεκτο στην αναιρετική δίκη, 2021, σελ. 68-69, *Α. Κιτσαράς*, Περί του αναιρετικού ελέγχου της εικονικότητας, ΕΠολΔ 2021, σελ. 137, *Γ. Μεντής*, Ερμηνεία των δικαιοπραξιών και αναιρετικός έλεγχος, ΕΠολΔ 2012, σελ. 274-284, *Κ. Καλαβρός*, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 309 επ.

⁵⁴⁵ *Ι. Δεληκωστόπουλος*, Το απαράδεκτο στην αναιρετική δίκη, 2021, σελ. 68

ένσταση έναντι αγωγής με αίτημα την αναγνώριση της ακυρότητας της μεταβίβασης πράγματος λόγω εικονικότητας της αιτίας. Για τον λόγο αυτόν, πρέπει να προταθεί με ορισμένο τρόπο, και όχι με απλή άρνηση, καθώς το δικαστήριο της ουσίας δεν θα δύναται έτσι να ερευνήσει τη τυχόν ύπαρξη της άλλης, καλυπτόμενης δικαιοπραξίας που να δικαιολογεί την μεταβίβαση. Αυτό οφείλεται στο ότι η καλυπτόμενη σύμβαση στηρίζεται σε νέα πραγματικά περιστατικά, τα οποία δεν μπορεί να λάβει αυτεπαγγέλτως υπόψη το δικαστήριο της ουσίας εάν δεν προβληθούν από τους διαδίκους⁵⁴⁶. Σημειώνεται, επίσης, πως, κατά την ορθότερη γνώμη, επειδή η ένσταση εικονικότητας είναι δικαιοκωλυτική του δικαιώματος από την εικονική δικαιοπραξία, ήτοι καταχρηστική, αυτή δεν χρειάζεται να προβληθεί με συγκεκριμένο τρόπο, αλλά μπορεί να ληφθεί υπόψη αυτεπαγγέλτως από το δικαστήριο της ουσίας εφόσον προκύπτει από τα στοιχεία της δικογραφίας⁵⁴⁷. Η ύπαρξη της ισχυρής δικαιοπραξίας κάτω από την εικονική, όπως επίσης και η εικονικότητα της αρχικής φαινόμενης δήλωσης βούλησης, μπορεί να αποδειχθεί με **όλα τα επιτρεπόμενα αποδεικτικά μέσα**, διότι δεν πρόκειται για τροποποίηση της δικαιοπραξίας κατά το περιεχόμενό της που καθορίστηκε από τα μέρη, δεδομένου ότι η απόδειξη της εικονικότητας **δεν στρέφεται κατά του περιεχομένου της δικαιοπραξίας**, το οποίο αναγνωρίζεται όπως έχει εξωτερικώς, **αλλά κατά του κύρους της περιεχόμενης σε αυτήν πράξης, η οποία έγινε χωρίς πρόθεση παραγωγής εννόμων αποτελεσμάτων η παραγωγής διαφορετικών αποτελεσμάτων από την φαινόμενη δικαιοπραξία**⁵⁴⁸. Προς επίρρωσιν της κρατούσας άποψης περί του οντολογικού χαρακτήρα της εικονικότητας, υπογραμμίζουμε ότι αυτή μπορεί να αποδειχθεί και με μάρτυρες, μη εφαρμοζόμενου του περιορισμού του αρ. 393 παρ. 2 ΚΠολΔ, ανεξάρτητα από το αν πρόκειται για τυπική δικαιοπραξία, επειδή η εικονικότητα δεν είναι στοιχείο της δικαιοπραξίας, ούτε στρέφεται κατά του περιεχομένου της, αλλά κατά του κύρους της⁵⁴⁹.

Προκειμένου να γίνει πλήρως σαφής η κρατούσα άποψη στη νομολογία και θεωρία σχετικά με τον χαρακτήρα της εικονικότητας ως πραγματικού ζητήματος,

⁵⁴⁶ βλ. ΟΛΑΠ 32/1998, ΕλλΔνη 1998, σελ. 1262, ΕφΠατρ 2/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵⁴⁷ βλ. ΑΠ 902/1994, ΑρχΝ 1994, σελ. 647, Ν. Νίκας, Οι νέοι πραγματικοί ισχυρισμοί στην κατ' έφεση δίκη, 1987, σελ. 100.

⁵⁴⁸ ΑΠ 291/2018, ΕφΔωδ 72/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵⁴⁹ Γ. Ράμμος, Εγχειρίδιον αστικού δικονομικού δικαίου ΙΙ, 1980, σ. 837, Α. Κιτσαράς, Περί του αναιρετικού ελέγχου της εικονικότητας, ΕΠολΔ 2021, σελ. 139, Α. Βαθρακοκόιλης, ΕΡΝΟΜΑΚ, 2001, σελ. 593, 594

αποδειχθέντος διά των αποδεικτικών μέσων, παρατίθεται το ακόλουθο παράδειγμα. Όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, οι ερμηνευτικοί κανόνες των δικαιοπραξιών εφαρμόζονται και προς διαπίστωση του αν η δικαιοπραξία το πρώτον καταρτίστηκε, καθώς προκειμένου να διαπιστωθεί ποιο είναι το *εκ πρώτης όψεως* νόημα και περιεχόμενό της και το αν αυτό πληροί τα αναγκαία στοιχεία κάποιας δικαιοπραξίας συγκεκριμένου τύπου, μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνον μέσω ερμηνείας. Έτσι, προκειμένου να διαπιστώσει το δικαστήριο ότι καταρτίστηκε πώληση αυτοκινήτου όταν ο ένας συμβαλλόμενος δηλώσει «*σου δίνω το αυτοκίνητό μου*» και ο άλλος απαντά «*ναι, αλλά θα σε πληρώνω με το μήνα*» είναι αναγκαία η διά της ερμηνείας της δικαιοπραξίας αποκάλυψη του περιεχομένου της συμφωνίας και ειδικότερα το αν αυτή αποτελεί σύμβαση πώλησης ή μίσθωσης. **Η ερμηνεία αυτή είναι φυσικά νομικό ζήτημα που ελέγχεται από τον Άρειο Πάγο καθώς «δεν αποτελεί πραγματικό γεγονός, κατά την έννοια του άρθρου 335 ΚΠολΔ, υποκείμενο σε απόδειξη, αλλά ανάγεται στο έργο του δικαστηρίου της ουσίας, το οποίο ως εκ τούτου, επιλαμβανόμενο της διαφοράς, προβαίνει σ' αυτήν απευθείας χωρίς να διατάξει απόδειξη»⁵⁵⁰.** Το ζήτημα όμως αν οι ανωτέρω δηλώσεις έγιναν ή όχι στα σοβαρά δεν προκύπτει από την ερμηνεία, αλλά αποτελεί **αντικείμενο απόδειξης**, επομένως για ζήτημα πλήρως διακρινόμενο από το προηγουμένως αναφερθέν⁵⁵¹.

Τα ζητήματα (α) αν καταρτίστηκε η δικαιοπραξία και (β) αν αυτή είναι δεσμευτική για τα μέρη εμφανίζονται πολλές φορές να εμπίπτουν στην ίδια προβληματική περί του «αν υπάρχει δικαιοπρακτική δέσμευση»⁵⁵², η οποία αποτελεί κρίση νομική. Ωστόσο, η ύπαρξη ή ανυπαρξία δικαιοπρακτικής δέσμευσης είναι προϊόν υπαγωγής των εκάστοτε αποδειχθέντων πραγματικών περιστατικών στον εφαρμοστέο κανόνα δικαίου (όπως αναλύθηκε εκτενώς ανωτέρω, εφόσον αποδειχθούν μέσω της αποδεικτικής διαδικασίας η ύπαρξη της δήλωσης της βούλησης, ο εκούσιος χαρακτήρας της, η αιτιώδης σύνδεση ανάμεσα στη βούληση

⁵⁵⁰ ΑΠ 240/1995, ΕλλΔνη 1996, σελ. 682

⁵⁵¹ Α. Κιτσαράς, Περί του αναιρετικού ελέγχου της εικονικότητας, ΕΠολΔ 2021, σελ. 139-140

⁵⁵² Κ. Καλαβρός, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015, σελ. 308-309 «*Γίνεται δεκτό ότι οι κανόνες των ΑΚ 173 και 200 δεν εφαρμόζονται μόνο για την εξεύρεση του νοήματος της δικαιοπραξίας, αλλά και για το λογικώς πρωθύστερο ζήτημα της κατάρτισης της δικαιοπραξίας, της ύπαρξης δηλαδή, ακόμα και δικαιοπρακτικής δήλωσης βούλησης. Είναι προφανές, ότι η εφαρμογή στις περιπτώσεις αυτές των ΑΚ 173 και 200 θα οδηγεί στην αναζήτηση της βούλησης των μερών για δικαιοπρακτική δέσμευση, ερμηνευόμενης κατά την καλή πίστη, λαμβανομένων υπόψη και των συναλλακτικών ηθών.*»

και τη δήλωση και η δικαιοπρακτική βούληση, στη συνέχεια γίνεται υπαγωγή όλων των ανωτέρω στον εκάστοτε κανόνα δικαίου, όπως είναι λ.χ. η πώληση, αρ. 513 ΑΚ). Οποιοδήποτε σφάλμα του δικαστηρίου της ουσίας σε αυτό το στάδιο της υπαγωγής, ελέγχεται αναιρετικά με τον 1^ο λόγο αναίρεσης.

Ο αναιρετικός έλεγχος περί εικονικότητας δεν πραγματοποιείται με τους 1^ο και 19^ο λόγους αναίρεσης, επειδή πρόκειται περί αξιολόγησης αποδεικτικού υλικού και όχι περί παραβίασης ερμηνευτικών κανόνων των δικαιοπραξιών⁵⁵³. Επομένως, η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας ότι μια δήλωση είναι εικονική ή όχι δεν μπορεί να προσβληθεί λόγω ευθείας ή εκ πλαγίου παράβασης των ερμηνευτικών κανόνων των δικαιοπραξιών, επειδή αποτελεί κρίση επί πραγματικού ζητήματος. Κατά την κρατούσα άλωστε άποψη, για εκ πλαγίου παράβαση δεν ελέγχεται η απόφαση του δικαστηρίου της ουσίας που παρουσιάζει ελαττώματα στην εκτίμηση του αποδεικτικού υλικού⁵⁵⁴.

10. Έλεγχος εγγράφων

Σύμφωνα με τη διάταξη του αρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ «*Η εκτίμηση από το δικαστήριο της ουσίας πραγματικών γεγονότων και ιδιαίτερα του περιεχομένου εγγράφων δεν υπόκειται στον έλεγχο του Άρειου Πάγου, εκτός αν παραβιάστηκαν κανόνες δικαίου, στους οποίους περιλαμβάνονται και οι ερμηνευτικοί ή αν υπάρχει λόγος αναίρεσης κατά το άρθρο 559 αρ. 19 και 20.*». Ως «έγγραφα» νοούνται στη παρ. 1 τα **αποδεικτικά έγγραφα**, αυτά δηλ. που χρησιμοποιούνται από τους διαδίκους για άμεση και έμμεση απόδειξη πραγματικών γεγονότων⁵⁵⁵. Κατά την παρ. 2 του ίδιου άρθρου «*Η εκτίμηση του περιεχομένου διαδικαστικών εγγράφων της ίδιας ή άλλης δίκης, ιδίως αγωγών, παρεμβάσεων, ενδίκων μέσων, προτάσεων ή δικαστικών αποφάσεων, ελέγχεται από τον Άρειο Πάγο.*»

Σύμφωνα με τη γενική αρχή που αποτελεί και τον πυρήνα της παρούσας μελέτης, ο Άρειος Πάγος δεν μπορεί να ελέγξει το περιεχόμενο των εγγράφων, όπως

⁵⁵³ ΑΠ 743/2013, ΝοΒ 2013, σελ. 2207

⁵⁵⁴ ΟΛΑΠ 24/1992, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΟΛΑΠ 1/1999, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 713/2006, ΕλλΔνη 2008, σελ. 1025

⁵⁵⁵ Κ. Καλαβρός, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4η έκδ., 2021, σελ. 618, Α. Σινανιώτης, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2006, σελ. 252

αυτό **εκτιμήθηκε** από το δικαστήριο της ουσίας (κανόνας θεσπιζόμενος με τη παρ. 1 του αρ. 561 ΚΠολΔ)⁵⁵⁶. Κατ' εξαίρεση, μπορεί να θεμελιωθεί **έλεγχος** του Αρείου Πάγου σε σχέση με τα αποδεικτικά έγγραφα, εφόσον συντρέχει ο 19^{ος} λόγος αναίρεσης για έλλειψη νόμιμης βάσης, ή ο 20^{ος} λόγος αναίρεσης για παραμόρφωση εγγράφου, ή αν παραβιάστηκε κανόνας ουσιαστικού δικαίου (συμπεριλαμβανομένων των ερμηνευτικών κανόνων των δικαιοπραξιών) κατά την εκτίμηση των αποδεικτικών εγγράφων⁵⁵⁷. Επίσης, έλεγχος μπορεί να λάβει χώρα και επί των διαδικαστικών εγγράφων της ίδιας ή άλλης δίκης (αρ. 561 παρ. 2 ΚΠολΔ), λ.χ. για να κριθεί εάν η αγωγή ήταν ορισμένη⁵⁵⁸ ή αν συνέτρεχαν οι προϋποθέσεις του δεδικασμένου από προηγούμενη δικαστική απόφαση. Όπως αναφέρει η ΑΠ 14/2022⁵⁵⁹ «Εξάλλου, από τη διάταξη του άρθρου 561 παρ. 1 του ΚΠολΔ προκύπτει ότι η εκτίμηση από το δικαστήριο της ουσίας των πραγματικών περιστατικών, εφόσον δεν παραβιάστηκαν με αυτά κανόνες ουσιαστικού δικαίου, στους οποίους περιλαμβάνονται και οι ερμηνευτικοί ή εφόσον η εκτίμησή τους δεν ιδρύει λόγο αναιρέσεως από το άρθρο 559 αριθμός 19 και 20 του ΚΠολΔ, είναι αναιρετικά ανέλεγκτη, ο δε αντίστοιχος λόγος αναιρέσεως, από το περιεχόμενο του οποίου προκύπτει ότι δεν συντρέχει καμία από τις προαναφερθείσες εξαιρετικές περιπτώσεις, απορρίπτεται ως απαράδεκτος, διότι πλήττει την ουσία της υποθέσεως, που δεν υπόκειται σε αναιρετικό έλεγχο (ΑΠ 967/2015). Τέλος, κατά το άρθρο 559 αριθμός 16 του ΚΠολΔ, αναίρεση επιτρέπεται αν το δικαστήριο κατά παράβαση του νόμου, δέχτηκε ότι υπάρχει ή ότι δεν υπάρχει δεδικασμένο ή ότι υπάρχει δεδικασμένο, με βάση απόφαση που εξαφανίστηκε ύστερα από ένδικο μέσο ή αναγνωρίστηκε ως ανύπαρκτη. Εξάλλου, από την ίδια ως άνω διάταξη του άρθρου 559 αριθμός 16 του ΚΠολΔ προκύπτει ότι ο λόγος αυτός προϋποθέτει ότι το δικαστήριο, αυτεπαγγέλτως ή κατά πρόταση διαδίκου, ερεύνησε περί της συνδρομής ή μη των προϋποθέσεων του δεδικασμένου και, για τον λόγο αυτό, απέρριψε την ύπαρξη ή δέχθηκε τη ύπαρξή του. Αν η απόφαση δεν ασχολήθηκε με το

⁵⁵⁶ Κ Κεραμέυς, Ένδικα μέσα, 4^η έκδ., 2007, σελ. 114επ. Δεν μπορεί να προσβληθεί η διαπίστωση του δικαστηρίου της ουσίας ότι αυτός στον οποίον έγινε πρόταση προς κατάρτιση δικαιοπραξίας δεν την αποδέχθηκε και έτσι δεν καταρτίστηκε η σύμβαση (αρ. 192 και 193 ΑΚ)

⁵⁵⁷ Αδιάφορη είναι η παραβίαση δικονομικών κανόνων ως προς την εκτίμηση των αποδεικτικών εγγράφων, η οποία δεν θεμελιώνει έναν από τους λόγους αναίρεσης των αρ. 559 και 560 ΚΠολΔ, βλ. Κ. Κεραμέυς/Δ. Κονδύλης/Ν. Νίκας (-Δ. Κονδύλης), Ερμηνεία ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2020, σελ. 417

⁵⁵⁸ ΑΠ 1330/2002, ΕλλΔνη 2003, σελ. 414

⁵⁵⁹ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

δεδικασμένο που προτάθηκε, δεν ιδρύεται ο από τον αριθμό 16 του άρθρου 559 ΚΠολΔ λόγος αναίρεσης, αλλά ενδεχομένως λόγος από τον αριθμό 8. Τέλος, προκειμένου να εξετασθεί, εάν υφίσταται δεδικασμένο από τελεσίδικη απόφαση, το οποίο κωλύει την έρευνα του ήδη με τη νέα αγωγή φερόμενου προς κρίση αιτήματος, βάσει ορισμένης ιστορικής αιτίας, θα ληφθεί υπόψη η αιτιολογία της πρώτης απόφασης, όσον αφορά την ιστορική αιτία την οποία έκρινε και ο λόγος της απόρριψης (ΟΛΑΠ 15/1998). Αν η κρίση περί δεδικασμένου στηρίζεται επί διαδικαστικών εγγράφων, προς διακρίβωση της βασιμότητας ή μη του λόγου ελέγχεται και η εκτίμηση του περιεχομένου τους. Ο Άρειος Πάγος επισκοπεί και την απόφαση απ' όπου απορρέει το δεδικασμένο και ελέγχει με βάση αυτή τη σχετική παραδοχή του δικαστηρίου (ΟΛΑΠ 15/1998, ΑΠ 416/2019, ΑΠ 1115/2003).».

Ειδικότερα:

10.1. Αποδεικτικά έγγραφα

Αναγκαίο είναι να προηγηθούν ορισμένες καίριες επισημάνσεις· **εν πρώτοις**, υπενθυμίζεται ότι η έλλειψη αιτιολογιών της απόφασης ως προς την εκτίμηση των αποδεικτικών εγγράφων δεν θεμελιώνει έλλειψη νόμιμης βάσης της απόφασης εφόσον το αποδεικτικό πόρισμα είναι σαφές και πληροί χωρίς αντιφάσεις και ελλείψεις το πραγματικό του κανόνα δικαίου⁵⁶⁰. Επομένως, σε περίπτωση ασαφούς αποδεικτικού πορίσματος, ιδρύεται ο 19^{ος} λόγος αναίρεσης, αλλά ο Άρειος Πάγος περιορίζεται σε έλεγχο νομιμότητας και όχι σε εκτίμηση πραγματικών γεγονότων.

Δεύτερον, η **εκτίμηση** του περιεχομένου εγγράφου και η **παραμόρφωσή** του είναι δύο σαφώς διακεκριμένες έννοιες χωρίς κοινά χαρακτηριστικά, καθώς η παραμόρφωση ανάγεται στο διαγνωστικό λάθος του δικαστή της ουσίας, στο οποίο υποπίπτει, όταν δίνει διαφορετικό περιεχόμενο στο έγγραφο από αυτό που πραγματικά έχει, ενώ κακή εκτίμηση του εγγράφου υφίσταται όταν το περιεχόμενο του διαγνώστηκε μεν σωστά, αλλά ο δικαστής εξήγαγε διαφορετικό συμπέρασμα από εκείνο που θεωρεί ορθό ο ανααιρεσείων. Στη δεύτερη περίπτωση πρόκειται για

⁵⁶⁰ Α. Σινανιώτης, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2006, σελ. 252

κυριαρχική εκτίμηση του δικαστή της ουσίας, η οποία εκφεύγει του αναιρετικού ελέγχου.

Το πως θα ελέγξει ο Άρειος Πάγος το αν έλαβε χώρα παραμόρφωση εγγράφου στο πλαίσιο του 20^{ου} λόγου αναίρεσης είναι ένα ζήτημα για το οποίο υποστηρίχθηκαν διαφορετικές απόψεις. Εν πρώτοις, το λογικό θα ήταν ότι πρέπει να εκτιμήσει το συγκεκριμένο έγγραφο⁵⁶¹ για να αποφανθεί αν το πόρισμα στο οποίο κατέληξε ο δικαστής της ουσίας ως προς την ύπαρξη ή ανυπαρξία πραγματικού γεγονότος, προήλθε από την κυριαρχική απ' αυτόν γενόμενη εκτίμηση ή παραμόρφωση. Ωστόσο, η εν πρώτοις λογική αυτή προσέγγιση δεν μπορεί να γίνει δεκτή, διότι **συγγέει τα δύο διακρινόμενα στάδια της πορείας ενέργειας του δικαστή, ήτοι τη διάγνωση** του νοητικού περιεχομένου του εγγράφου και την αποτύπωση του περιεχομένου αυτού ως νοητικού πορίσματος στην απόφασή του (διαγνωστικό έργο του δικαστή), λ.χ. στην εξοφλητική απόδειξη που προσήγε ο εναγόμενος με τις προτάσεις του αναγράφεται η ημερομηνία 10.10.2022 ως ημέρα εξόφλησης και ο τρόπος εξόφλησης μέσω κάρτας, **και εν συνεχεία την εκτίμηση** του περιεχομένου του εγγράφου, μετά την οποία καταστρώνεται το αποδεικτικό πόρισμα («εκτιμητικό» ή «αξιολογικό» έργο του δικαστή). Η παραμόρφωση του εγγράφου λαμβάνει χώρα στο πρώτο στάδιο, όταν δηλ. ο δικαστής κάνει λανθασμένη διάγνωση του περιεχομένου του εγγράφου, με αποτέλεσμα να δεχτεί εντελώς διαφορετικό πόρισμα από εκείνο που προκύπτει από αυτό ως προς την ύπαρξη ή ανυπαρξία ενός πραγματικού γεγονότος⁵⁶². αυτό που ελέγχεται αναιρετικά είναι αυτή ακριβώς η διάγνωση.

⁵⁶¹ Για την έννοια αυτού θα γίνει αμέσως παρακάτω λόγος.

⁵⁶² Α. Σινανιώτης, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2006, σελ. 201επ., ΟΛΑΠ 1/1999, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Κατά την έννοια του άρθρου 559 αριθ. 20 ΚΠολΔ παραμόρφωση του περιεχομένου εγγράφου, που ιδρύει τον αντίστοιχο λόγο αναίρεσης, υπάρχει όταν το δικαστήριο, από εσφαλμένη ανάγνωση του εγγράφου, δέχθηκε ως περιεχόμενό του κάτι διαφορετικό από το πραγματικό, όχι δε και όταν το δικαστήριο εξετίμησε απλώς το περιεχόμενο του εγγράφου, ακριβώς όπως έχει, ύστερα από ορθή ανάγνωση. Στη προκειμένη υπόθεση, όπως προκύπτει από την προσβαλλόμενη απόφαση, το Εφετείο, παρέθεσε τον σκοπό του εν λόγω ιδρύματος, όπως ακριβώς διατυπώνεται στην ιδρυτική πράξη (φιλανθρωπικοί και κοινωνικοί, και βάσει της ορθής αυτής ανάγνωσης του εγγράφου της διαθήκης κατέληξε, όπως προαναφέρθηκε, στο συμπέρασμα ότι ο σκοπός αυτός του ιδρύματος είναι επαρκώς ορισμένος, ένιαία, ως φιλανθρωπικός. Επομένως, ο τέταρτος λόγος του αναιρετηρίου, με τον οποίο προβάλλεται η αιτίαση, ότι το Εφετείο παραμόρφωσε το περιεχόμενο της εν λόγω ιδρυτικής πράξης, πρέπει να απορριφθεί ως αβάσιμος.»

Αντιθέτως, η **εκτίμηση του εγγράφου από τον δικαστή**, η κρίση δηλ. ότι από το έγγραφο που έγινε ορθά αντιληπτό από τον δικαστή εξάγεται ένα συγκεκριμένο αποδεικτικό συμπέρασμα (στο ανωτέρω παράδειγμα ότι από την εξοφλητική απόδειξη αποδεικνύεται ο ισχυρισμός του εναγόμενου περί εξόφλησης), το οποίο είναι διαφορετικό από εκείνο που θεωρεί ο αναιρεσείων, δεν ελέγχεται από τον Άρειο Πάγο και τυχόν λόγος αναίρεσης με τέτοιο περιεχόμενο είναι απορριπτέος⁵⁶³. Βλ. σχετικά την ΑΠ 600/2021⁵⁶⁴ *«Εν προκειμένω με τον τέταρτο λόγο αναίρεσης, υπό την επίκληση του άρθρου 559 αριθ. 20 ΚΠολΔ, προσάπτεται στην προσβαλλόμενη απόφαση η αιτίαση ότι το Εφετείο με το να δεχθεί ότι ο αναιρεσείων δεν φορούσε κράνος υπέπεσε στην πλημμέλεια του ανωτέρω άρθρου διότι παραμόρφωσε το περιεχόμενο: α) της έκθεσης αυτοψίας της Τροχαίας ως προς τον αριθμό 17, όπου καταγιγνώσκονται οι παραβάσεις του ΚΟΚ και σ' αυτές δεν περιλαμβάνεται η παράβαση για έλλειψη κράνους, β) της ένορκης κατάθεσης του α' εναγομένου-αναιρεσιβλήτου, όπου δεν αναφέρει ότι ο αναιρεσείων δεν φορούσε κράνος, γ) της φωτογραφίας της ποινικής δικογραφίας, στην οποία εμφανίζεται σαφώς το κτύπημα από το κράνος πάνω στην πόρτα του οδηγού του αυτοκινήτου των αναιρεσιβλήτων, β) της υπ' αριθμ. .../2012 έκθεσης πραγ/νης του ωτορυνολαρυγγολόγου ιατρού εκ της οποίας προκύπτει με μαθηματική βεβαιότητα ότι φορούσε κράνος διότι άλλως θα είχε υποστεί κάταγμα λιθοειδούς οστού. Ο λόγος αυτός είναι απαράδεκτος, καθ' όσον με αυτόν δεν αποδίδεται στην προσβαλλομένη απόφαση διαγνωστικό σφάλμα κατά την ανάγνωση των παραπάνω εγγράφων, αλλά σφάλμα ως προς την εκτίμηση και αξιολόγηση του περιεχομένου τους, οι οποίες δεν υπόκεινται σε αναιρετικό έλεγχο.»* Για τα λοιπά ζητήματα που αφορούν τον 20^ο λόγο αναίρεσης, θα γίνει λόγος στο οικείο κεφάλαιο.

⁵⁶³ Α. Σινανιώτης, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2006, σελ. 204-205, ΑΠ 504/1986, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ *«Επειδή κατά το αρθρ. 559 αρ. 20 ΚΠολΔ ιδρύεται ο λόγος αναίρεσεως εάν το δικαστήριο παρεμορφωσε το περιεχόμενον εγγράφου, δεχθέν πραγματικά περιστατικά καταδήλως διαφορετικά από εκείνα που διαλαμβάνονται σε αυτό. Από την ανωτέρω διάταξη προκύπτει ότι η πλημμέλεια υφίσταται όταν το δικαστήριο της ουσίας αποδίδει σε αποδεικτικόν έγγραφον περιεχόμενον καταδήλως διαφορετικόν του αληθούς και όχι όταν από την αξιολόγηση του αληθούς περιεχομένου του εγγράφου καταλήγει από λανθασμένη εκτίμηση σε συμπέρασμα διαφορετικόν από εκείνον το οποίον θεωρεί ως ορθόν ο αναιρεσείων, διότι τότε πρόκειται περί αιτιάσεως αναγόμενης στην εκτίμηση πραγμάτων, η οποία είναι αναιρετικώς ανέλεγκτη, κατά το αρθρ. 561 § 1 ΚΠολΔ.»*

⁵⁶⁴ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

Τρίτον, το γεγονός ότι στην απόφαση διατυπώνεται ορθώς το γνωστικό περιεχόμενο εγγράφου, αλλά ο δικαστής το αντιλαμβάνεται εσφαλμένα, συνιστά περίπτωση εσφαλμένης ερμηνείας, η οποία ελέγχεται από τον Άρειο Πάγο **μόνον κατά την έκταση που ο δικαστής της ουσίας εφάρμοσε ή δεν εφάρμοσε (ενώ έπρεπε) ερμηνευτικούς κανόνες δικαίου**⁵⁶⁵ - η ερμηνεία για τον καθορισμό του ασαφούς νοήματος του περιεχομένου του εγγράφου αποτελεί εκτίμηση πραγμάτων, η οποία εκφεύγει του αναιρετικού ελέγχου και έτσι δεν δύναται να ιδρυθεί ο 1^{ος}, 19^{ος} ή 20^{ος} λόγος αναίρεσης επειδή το δικαστήριο της ουσίας εσφαλμένα ερμήνευσε το περιεχόμενο του εγγράφου, παρά μόνον εάν έχουν εφαρμοστεί οι ερμηνευτικοί κανόνες των δικαιοπραξιών.

Τέταρτον, τονίζεται ότι το περιεχόμενο των αποδεικτικών εγγράφων ελέγχεται από τον Άρειο Πάγο και δεν ισχύουν οι γνωστοί περιορισμοί, όταν το δικαστήριο της ουσίας παραβίασε τους κανόνες ως προς την αποδεικτική δύναμη των εγγράφων, όταν αυτή δεν απόκειται στην ελεύθερη εκτίμηση του δικαστή (αρ. 559 αρ. 12 ΚΠολΔ).

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η γραμματική διατύπωση του αρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ δημιουργεί εν πρώτοις δημιουργεί την εντύπωση ότι ο Άρειος Πάγος σε ορισμένες περιπτώσεις προβαίνει σε έλεγχο ουσίας. Ωστόσο, οι οντολογικές διαπιστώσεις της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης, και η εκτίμηση των πραγματικών γεγονότων (αν αυτά δηλ. αληθεύουν ή όχι), ή η στάθμιση της αποδεικτικής αξίας των αποδεικτικών μέσων, καθώς και το εξαγόμενο πόρισμα ανήκουν στην αναιρετικώς ανέλεγκτη εξουσία του δικαστηρίου της ουσίας. Εάν ακολουθούνταν διαφορετική άποψη, ο Άρειος Πάγος θα μετατρέπονταν σε τρίτο βαθμό δικαιοδοσίας. Είναι απαράδεκτος, έτσι, λόγος αναίρεσης, ο οποίος προσάπτει στην αναιρεσιβαλλόμενη ότι «ερμήνευσε εσφαλμένα το αποδεικτικό υλικό»⁵⁶⁶. Στο πλαίσιο του 19^{ου} λόγου

⁵⁶⁵ Α. Σινανιώτης, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2006, σελ. 253

⁵⁶⁶ ΑΠ 1684/2018, διαθέσιμη εδώ: <https://www.sakkoulas-online.gr/reader/a19b8d1e2842f01fb063/> «Στην προκειμένη περίπτωση, με τον τρίτο λόγο αναίρεσης, ο αναιρεσιβαλλόμενος αποδίδει στην προσβαλλόμενη απόφαση την αιτίαση ότι το Εφετείο, "ερμήνευσε (εκτίμησε) εσφαλμένα το αποδεικτικό υλικό και δέχτηκε ύπαρξη μισθωτικής σχέσης η οποία δεν προκύπτει από κανένα έγγραφο στοιχείο, παραβιάζοντας έτσι θεμελιώδεις αρχές του ουσιαστικού και του δικονομικού δικαίου". Ο λόγος αυτός αναίρεσης είναι απορριπτέος ως απαράδεκτος, εφόσον αφορά στην εκτίμηση των αποδείξεων, η οποία δεν ελέγχεται αναιρετικά (άρθρο 561 παρ. 1 ΚΠολΔ) ούτε άλλωστε η αποδιδόμενη αιτίαση συνδέεται από τον

αναίρεσης, ο Άρειος Πάγος περιορίζεται να ελέγξει αν τα περιλαμβανόμενα στο αποδεικτικό πόρισμα της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης περιστατικά πληρούν ή όχι, χωρίς αντιφάσεις, το πραγματικό του εφαρμοστέου κανόνα δικαίου και στο πλαίσιο του 20^{ου} λόγου αναίρεσης ελέγχεται το αν το δικαστήριο παρέβη ή όχι την υποχρέωσή του να αναγνώσει ορθά το έγγραφο. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις ο Άρειος Πάγος προβαίνει σε έλεγχο νομιμότητας, και όχι σε «εκτίμηση γεγονότων» ή «εγγράφων» κατά την έρευνα του παραδεκτού του 19^{ου} και του 20^{ου} λόγου αναίρεσης⁵⁶⁷. Επίσης, αναφέρεται ότι σε περίπτωση που ο Άρειος Πάγος εκτιμήσει το περιεχόμενο των διαδικαστικών εγγράφων της δίκης ενώπιον του ουσιαστικού δικαστηρίου, απαγορεύεται να επανεκτιμήσει τις αποδείξεις για να ελέγξει εάν έλαβε χώρα ορθή εκτίμηση αποδείξεων από την αναιρεσιβαλλόμενη⁵⁶⁸.

Από τα παραπάνω διαφέρει το εξής: όταν τίθεται ενώπιον του Αρείου Πάγου το θέμα εάν το δικαστήριο της ουσίας ορθώς ή όχι εδέχθη την ύπαρξη ή όχι ομολογίας από το περιεχόμενο ενός διαδικαστικού εγγράφου, τότε πρόκειται για έλεγχο εάν έγινε ή όχι συγκεκριμένη διαδικαστική πράξη, και όχι για εκτίμηση αποδείξεων. Ο Άρειος Πάγος έτσι μπορεί να ασκήσει τον σχετικό έλεγχο, καθώς η αποδιδόμενη στα διαδικαστικά έγγραφα πλημμέλεια δημιουργεί τον 11^ο λόγο αναίρεσης, ο οποίος είναι η εσφαλμένη λήψη ή μη λήψη υπόψη αποδεικτικού μέσου, όπως είναι εν προκειμένω η δικαστική ομολογία, η οποία αποτελεί αποδεικτικό μέσο και συγχρόνως διαδικαστική πράξη, διότι οδηγεί σε έκδοση απόφασης με συγκεκριμένο περιεχόμενο (δεν ισχύει το ίδιο για την εξώδικη ομολογία, η οποία ως αποδεικτικό στοιχείο δεν μπορεί να επανεκτιμηθεί από τον Άρειο Πάγο)⁵⁶⁹.

10.2. Παραμόρφωση εγγράφου (αρ. 559 αρ. 20 ΚΠολΔ)

Ο συγκεκριμένος λόγος αναίρεσης είναι, κατά την διατύπωση του καθηγητή Ι. Δεληκωστόπουλου *«ιδιαίτερα αγαπητός στους δικηγόρους και τους αρεοπαγίτες. Στους*

αναιρεσιόντα με παραβίαση συγκεκριμένου κανόνα δικαίου, ή με κάποια πλημμέλεια από τους αριθμούς 19 και 20 του άρθρου 559 ΚΠολΔ.»

⁵⁶⁷ Κ. Κεραμεύς/Δ. Κονδύλης/Ν. Νίκας (-Δ. Κονδύλης), Ερμηνεία ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2020, σελ. 417

⁵⁶⁸ Α. Σινανιώτης, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2006, σελ. 255

⁵⁶⁹ Α. Σινανιώτης, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2006, σελ. 255-156

μεν για να τον επικαλούνται, στους δε για να τον απορρίπτουν.»⁵⁷⁰, καθώς συνηθίζεται να απορρίπτεται από το Ανώτατο Ακυρωτικό ως απαράδεκτος. Το δικαστήριο της ουσίας ελέγχει, όπως είναι γνωστό, κυριαρχικώς τα αποδεικτικά μέσα (αρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ). Αντίβαρο σε αυτή την εξουσία αποτελεί η νομική υποχρέωσή του να διαβάξει σωστά τα γραπτά κείμενα⁵⁷¹ και να διατυπώνει επακριβώς το περιεχόμενο των μηχανικών απεικονίσεων, βλ. λ.χ. στην ΑΠ 513/2016⁵⁷², όπου προβλήθηκε ο 20^{ος} λόγος αναίρεσης επειδή το Εφετείο δεν είχε αναγνώσει ορθά φωτογραφίες, ή να μεταφράζει ορθά τα ξενόγλωσσα έγγραφα, εφόσον φυσικά τα λάβει υπόψη του αμετάφραστα⁵⁷³, κ.λπ. Ο παρών λόγος αναίρεσης αφορά μόνον στα αποδεικτικά έγγραφα υπό την έννοια των αρ. 339 και 432 επ. ΚΠολΔ, τα οποία παρέχουν άμεση ή έμμεση απόδειξη κατά του αντιδίκου⁵⁷⁴. Γίνεται έτσι διάκριση ανάμεσα (α) **στα έγγραφα που αποτυπώνουν άλλο αποδεικτικό μέσο**⁵⁷⁵, λ.χ. οι καταθέσεις μαρτύρων

⁵⁷⁰ Ι. Δεληκαστόπουλος, Το απαράδεκτο στην αναιρετική δίκη, 2021, σελ. 253

⁵⁷¹ ΑΠ 392/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Στην τελευταία περίπτωση πρόκειται για παράπονο αναφερόμενο στην εκτίμηση πραγματικών γεγονότων, που εκφεύγει κατά το άρθρο 561 παρ 1 του ίδιου Κώδικα του αναιρετικού ελέγχου (Ολ. ΑΠ 2/2008, ΑΠ 235/2019). Στην προκειμένη περίπτωση οι αναιρεσιδόντες με τον τέταρτο εκ του αριθμού 20 του άρθρου 559 του ΚΠολΔ λόγο αναίρεσης προσάπτουν στην προσβαλλόμενη απόφαση την αιτίαση ότι με την κρίση της ότι η πρώτη από αυτούς διατήρησε την εποπτεία και τη διεύθυνση του ένδικου έργου και συνεπώς ότι συνδέεται με σχέση πρόστησης με τον πρώτο εναγόμενο εργολάβο του έργου παραμόρφωσε το περιεχόμενο της προσκομισθείσας από αυτούς από 8.8.2013 σύμβασης μίσθωσης έργου καθότι από το περιεχόμενό της και από τους όρους 1 και 6 αυτής προκύπτει ότι αποκλειστικά υπαίτιος για την εκτέλεση του έργου ήταν ο πρώτος εναγόμενος εργολάβος (όρος 1) και ότι ο πρώτος εναγόμενος ήταν αποκλειστικά υπεύθυνος για την τήρηση των μέτρων ασφαλείας (όρος 6). Ο ως άνω τέταρτος λόγος είναι απορριπτέος ως αβάσιμος καθότι το δευτεροβάθμιο Δικαστήριο δεν υπέπεσε, ως προς το ως άνω έγγραφο, σε διαγνωστικό λάθος αναγόμενο στην ανάγνωση του εγγράφου με την παραδοχή ότι περιέχει περιστατικά προδήλως διαφορετικά από εκείνα που πράγματι το έγγραφο αυτό περιελάμβανε, αλλά αντίθετα σωστά ανέγνωσε αυτό και από το περιεχόμενό του συνήγαγε το αποδεικτικό πόρισμα ότι η δεύτερη εναγόμενη και ήδη πρώτη αναιρεσιδούσα ως κυρία του έργου της συντήρησης-επισκευής της σκεπής αποθήκης του εργοστασίου της είχε επιφυλάξει για τον εαυτό της την παρακολούθηση τον έλεγχο της ορθής εκτέλεσής του από τον προστηθέντα από αυτήν πρώτο εναγόμενο εργολάβο του ως άνω έργου, συνάγοντας από τον όρο (6) που περιελήφθη στην ως άνω σύμβαση περί αποκλειστικής ανάληψης ευθύνης του εργολάβου για την τήρηση των μέτρων ασφαλείας ότι ρύθμιζε τις μεταξύ των συμβαλλομένων σχέσεις και ότι δεν ίσχυε, ούτε απάλλασσε τη δεύτερη εναγομένη από την ευθύνη της από τη μη τήρηση των μέτρων αυτών, δηλαδή συνήγαγε από τους όρους του εγγράφου αυτού αποδεικτικό πόρισμα με διαφορετικό περιεχόμενο από εκείνο που οι αναιρεσιδόντες θεωρούν ορθό.»

⁵⁷² ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵⁷³ Κ. Κεραμής/Δ. Κονδύλης/Ν. Νίκας (-Δ. Κονδύλης), Ερμηνεία ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2020, σελ. 405

⁵⁷⁴ Α. Σινανιώτης, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2006, σελ. 206, ΑΠ 2038/2006, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 44/2003, ΝοΒ 2003, σελ. 1621

⁵⁷⁵ ΑΠ 1447/2017, διαθέσιμη εδώ: <https://www.sakkoulas-online.gr/reader/a4368cfedb71321990d4/>, «Όμως δεν συνιστούν έγγραφο κατά την έννοια του

(βλ. ΑΠ 310/1999⁵⁷⁶, «Ως εκ τούτου, δεν είναι έγγραφα εκείνα που αποτυπώνουν στο περιεχόμενό τους άλλα αποδεικτικά μέσα, όπως είναι τα πρακτικά των δικαστηρίων και οι εκθέσεις του εισηγητού δικαστού, κατά το μέρος που περιέχουν τις καταθέσεις των μαρτύρων αποδείξεως και ανταποδείξεως, καθώς και οι ένορκες βεβαιώσεις ενώπιον ειρηνοδίκου ή συμβολαιογράφου»), οι εκθέσεις πραγματογνωμοσύνης (βλ. ΑΠ 1737/2007⁵⁷⁷ «Αμφότεροι οι ως άνω λόγοι αναιρέσεως πρέπει, σύμφωνα με όσα στην πιο πάνω σκέψη διαλαμβάνονται, να απορριφθούν ως απαράδεκτοι, ο μιν δεύτερος του κυρίου δικογράφου της αναίρεσης διότι η έκθεση πραγματογνωμοσύνης δεν αποτελεί έγγραφο κατά την έννοια του ανωτέρω άρθρου 559 αρ. 20 ΚΠολΔ...»), οι εκθέσεις αυτοψίας (βλ. ΑΠ 1271/2021⁵⁷⁸ «Η παραμόρφωση γραπτού, που αποτυπώνει το περιεχόμενο άλλου αποδεικτικού εγγράφου, έστω και αν σ' αυτό, αποκλειστικώς ή κυρίως, στηρίζεται η απόφαση, όπως είναι οι εκθέσεις πραγματογνωμοσύνης, ακόμη και αν συντάχθηκαν στα πλαίσια άλλης δίκης, η έκθεση αυτοψίας, οι γνωμοδοτήσεις προσώπου με ειδικές γνώσεις (άρθρο 390 του Κ.Πολ.Δ.), οι γνωμοδοτήσεις τεχνικών συμβούλων, ακόμη και οι εισηγητικές εκθέσεις και τα πρακτικά, κατά το μέρος, που αποτυπώνουν τις καταθέσεις των μαρτύρων, των ενόρκων βεβαιώσεων, κατά το μέρος που διαλαμβάνουν τα υπό των μαρτύρων βεβαιωθέντα, που αποτελούν ιδιαίτερο αποδεικτικό μέσο (Α.Π. 27/2020, Α.Π. 620/2014) καθώς και τα διαδικαστικά έγγραφα της ίδιας δίκης») και οι ένορκες βεβαιώσεις, τα οποία δεν αποτελούν έγγραφα κατά την ανωτέρω διάταξη, και σε διαδικαστικά έγγραφα (για τα οποία λόγος στη συνέχεια).

Σημαντική προς τη θεμελίωση του συγκεκριμένου λόγου είναι η προϋπόθεση να μην έχει συνεκτιμηθεί το «παραμορφωμένο» έγγραφο με άλλα αποδεικτικά στοιχεία, στο συνδυασμό των οποίων το δικαστήριο της ουσίας στήριξε τη κρίση

αρθρ. 559 αριθ. 20 ΚΠολΔ εκείνα που δεν χαρακτηρίζονται κατά τα αρθρ. 339 και 432 - 449 του ΚΠολΔ ως αποδεικτικά έγγραφα και απλώς αποτυπώνουν στο περιεχόμενό τους άλλα αποδεικτικά μέσα, όπως είναι οι εκθέσεις με τις γνωμοδοτήσεις πραγματογνωμόνων (ΑΠ 861/1994 674/1997) ή προσώπων με ειδικές γνώσεις επιστήμης ή τέχνης (ΑΠ 792/1993), οι βεβαιώσεις τρίτων ενώπιον ειρηνοδίκη ή συμβολαιογράφου ή τα πρακτικά των δικαστηρίων και οι εκθέσεις του εισηγητή δικαστή που περιέχουν τις καταθέσεις των μαρτύρων απόδειξης και ανταπόδειξης (ΑΠ 391/2001, 1425/2002, 1813/2005, 300/2006, 355/2008, 1289/2011), καθώς και οι εκθέσεις με τις καταθέσεις μαρτύρων στην ποινική διαδικασία».

⁵⁷⁶ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵⁷⁷ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵⁷⁸ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

του⁵⁷⁹. Ο Άρειος Πάγος κατά πάγια νομολογία δέχεται πως θα πρέπει το επίμαχο έγγραφο να στηρίζει **αυτοτελώς** το αποδεικτικό πόρισμα προκειμένου να μπορέσει να ιδρυθεί ο 20^{ος} λόγος αναίρεσης, βλ. σχετικά την ΑΠ 955/2022⁵⁸⁰ «Ο λόγος αυτός είναι *αβάσιμος, διότι από την παραδεκτή επισκόπηση της προσβαλλόμενης απόφασης, κατ' άρθρο 561 παρ. 2 του ΚΠολΔ, το Εφετείο, προκειμένου για τη διαμόρφωση του αποδεικτικού του πορίσματος σχετικά με το μέσο όρο των καθαρών μηνιαίων αποδοχών του αναιρεσίβλητου και την εν μέρει παραδοχή της ένστασης μηδενικής συμβολής, έλαβε υπόψη τα εκκαθαριστικά σημειώματα των πιο πάνω φορολογικών δηλώσεων, συνεκτιμώντας όμως αυτά με τα άλλα αποδεικτικά μέσα που προσκόμισαν και επικαλέστηκαν οι διάδικοι (καταθέσεις μαρτύρων, λοιπά έγγραφα, ένορκες βεβαιώσεις), χωρίς να στηριχθεί αποκλειστικά ή κυρίως στα ως άνω συγκεκριμένα έγγραφα.*». Ομοίως, βλ. τις ΑΠ 14/2022, ΑΠ 81/2022, ΑΠ 600/2021, ΑΠ 703/2021, ΑΠ 917/2020, ΑΠ 1112/2020, ΑΠ 295/2018⁵⁸¹.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, κατά τον έλεγχο της παραμόρφωσης του εγγράφου, ο Άρειος Πάγος προβαίνει σε εκτίμηση των πραγματικών γεγονότων, βάσει των κανόνων της λογικής και της κοινής πείρας, με περιορισμό τη διατύπωση του νοήματος αυτού, όπως αυτό προκύπτει από το ίδιο το έγγραφο, προβαίνει δηλ. σε εκτίμηση πραγμάτων, η οποία όμως δεν φτάνει έως το σημείο εκτίμησης του περιεχομένου του εγγράφου⁵⁸². Η παραμόρφωση μπορεί να γίνει θετικά, με ανάγνωση όρων, λέξεων ή άλλων στοιχείων που δεν περιέχονται στο έγγραφο ή με τρόπο που δεν είναι αυτός με τον οποίον όντως αναγράφεται⁵⁸³. Για παράδειγμα, η απόφαση του δικαστηρίου της ουσίας η οποία υπέλαβε ότι η διάρκεια μιας βιντεοκασέτας ήταν 2 δευτερόλεπτα, ενώ στη πραγματικότητα ήταν 17 δευτερόλεπτα, αναιρέθηκε κατόπιν παραδοχής του 20^{ου} λόγου αναίρεσης (ΑΠ 1646/2011⁵⁸⁴), ομοίως η απόφαση που υπέλαβε ότι στις ηλεκτρονικές καρτέλες απασχόλησης του προσωπικού δεν αναγράφονταν οι ώρες εργασίας, ενώ αναγράφονταν (ΑΠ 1032/2017⁵⁸⁵), η απόφαση που υπέλαβε ότι η ημερομηνία μισθωτηρίου ήταν 15.05.2006, ενώ ήταν 15.05.2008,

⁵⁷⁹ *Ι. Δεληκωστόπουλος*, Το अपαράδεκτο στην αναιρετική δίκη, 2021, σελ. 251

⁵⁸⁰ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵⁸¹ Όλες διαθέσιμες στη ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵⁸² *Π. Στυμφαλιάδης*, Αναίρεσις επί παραβάσει ερμηνευτικών κανόνων, ΝοΒ 12, σελ. 449 επ., *Α. Σινανιώτης*, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2006, σελ. 204-205

⁵⁸³ ΟΛΑΠ 1/1999, ΕλλΔνη 1999, σελ. 270

⁵⁸⁴ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵⁸⁵ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

με αποτέλεσμα να επιδικάσει επιπλέον 24 μισθώματα (ΑΠ 236/2017⁵⁸⁶), η απόφαση που υπέλαβε ότι ο μισθωτός παρέλαβε αποζημίωση χωρίς επιφύλαξη, ενώ στο σχετικό έγγραφο αναγραφόταν επιφύλαξη στην ελληνική και την αγγλική (ΑΠ 925/2005⁵⁸⁷), κ.λπ. Επίσης, η παραμόρφωση μπορεί να λάβει χώρα και με αρνητικό τρόπο, όταν το δικαστήριο παραλείπει να αναγνώσει κρίσιμους όρους, λέξεις και αριθμούς. Βλ. σχετικά την ΑΠ 1811/2014⁵⁸⁸ κατά την οποία «Όπως, όμως, προκύπτει από το παραπάνω έγγραφο (υπ' αριθμ. ... Πρακτικό), το οποίο προσκομίζεται σε επικυρωμένο φωτοτυπικό αντίγραφο, το Εφετείο παρέλειψε να αναγνώσει ουσιώδη, κρίσιμα, σημεία του εγγράφου αυτού και ειδικότερα παρέλειψε να αναγνώσει, ότι "Το Διοικητικό Συμβούλιο, βάσει του Καταστατικού, ομόφωνα αποφασίζει, εγκρίνει, καθορίζει και αναθέτει τις εξουσίες εκπροσώπησης της εταιρείας μόνο στον Πρόεδρό του και Διευθύνοντα Σύμβουλο Σ. Κ. του Γ.. Στη συνέχεια, το Διοικητικό Συμβούλιο παρέχει παμψηφεί, σύμφωνα με το Καταστατικό, δικαίωμα υπογραφής μόνο στον Σ. Κ. του Γ., Πρόεδρο και Διευθύνοντα Σύμβουλο του Διοικητικού Συμβουλίου". Δηλαδή το Εφετείο, κατά την ανάγνωση του εν λόγω εγγράφου, αγνόησε τη λέξη "μόνον", που επαναλαμβάνεται σ' αυτό. Έτσι, όμως, παραμόρφωσε το περιεχόμενό του γιατί, αν είχε εκτιμήσει το έγγραφο αυτό στο σύνολό του, θα μπορούσε να είχε καταλήξει στην κρίση, ότι ο Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου (Δ.Σ.) της εναγόμενης - αναιρεσίβλητης ανώνυμης εταιρείας και Διευθύνων Σύμβουλος Σ. Κ. του Γ. ήταν υποκατάστατος του Δ.Σ., ενεργούσε ως όργανο εκπροσώπησης του νομικού προσώπου της εταιρείας και εξέφραζε πρωτογενώς τη βούλησή της (άρθρα 18 παρ. 1 και 2 και 22 του Κωδ. Ν. 2190/1920 "Περί Ανωνύμων Εταιρειών") και ότι, επομένως, είχε και την εξουσία εκπροσώπησης της εταιρείας έναντι του προσωπικού της για θέματα προσλήψεως και απολύσεως αυτού. Με τα δεδομένα αυτά, το Εφετείο υπέπεσε στην από το άρθρο 559 αριθμ. 20 του ΚΠολΔ προβλεπόμενη πλημμέλεια, κατά τον σχετικό βάσιμο, από τη διάταξη αυτή, μοναδικό λόγο της αιτήσεως αναιρέσεως.»

10.3. Διαδικαστικά έγγραφα

⁵⁸⁶ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵⁸⁷ ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵⁸⁸ Διαθέσιμη εδώ: <https://www.sakkoulas-online.gr/reader/69ec8362929e13caf05c/>

Λόγο αναίρεσης δεν συνιστά αντίθετα η παραμόρφωση των διαδικαστικών εγγράφων της ίδιας δίκης⁵⁸⁹. Δεν μπορεί δηλ. να ιδρυθεί λόγος αναίρεσης λόγω παραμόρφωσης της αγωγής⁵⁹⁰, ανταγωγής, έφεσης⁵⁹¹, των προτάσεων, των αλλοδαπών αποφάσεων των οποίων ζητείται η κήρυξή τους ως εκτελεστών, των πρακτικών του διαιτητικού δικαστηρίου⁵⁹², των αποφάσεων, κ.λπ.⁵⁹³ Ωστόσο, ως προς αυτά, ο Άρειος Πάγος έχει ευρύτερες εξουσίες, καθώς μπορεί να προχωρά σε έλεγχο της εκτίμησής τους από το δικαστήριο της ουσίας (αρ. 561 παρ. 2 ΚΠολΔ), όταν η πλημμέλεια, που αποδίδεται στα έγγραφα αυτά, δημιουργεί λόγο αναίρεσεως από τους αναφερόμενους στο αρ. 559 ΚΠολΔ (δεν εισάγεται δηλ. άλλος ειδικότερος

⁵⁸⁹ Κ. Κεραμεύς/Δ. Κονδύλης/Ν. Νίκας (-Δ. Κονδύλης), Ερμηνεία ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2020, σελ. 407, ΑΠ 339/1996, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, «Κατά τη διάταξη του άρθρου 559, αριθμ. 20, ΚΠολΔ, αναίρεση επιτρέπεται όταν το δικαστήριο της ουσίας παραμόρφωσε το περιεχόμενο εγγράφου. Κατά την έννοια της διατάξεως αυτής παραμόρφωση υπάρχει, όταν προσδιορίζεται εσφαλμένα το κείμενο του εγγράφου (διαγνωστικό λάθος), έγγραφα δε είναι μόνο αυτά, τα οποία προβλέπονται ως αποδεικτικά μέσα από τα άρθρα 339 και 432 επ. ΚΠολΔ, όχι και τα διαδικαστικά.» ΑΠ 931/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Κατ' ακολουθίαν αυτών, οι δεύτεροι, κατά το πρώτο σκέλος του, και όγδοος λόγοι της αναίρεσης με τους οποίους προβάλλεται από τους αναιρεσιόντες η από το αρθ. 559 αρ. 20 ΚΠολΔ αιτίαση με την επίκληση της παραμόρφωσης από την προσβαλλόμενη απόφαση των ενώπιον του δευτεροβαθμίου δικαστηρίου νομίμως προσκομισθέντων εγγράφων (βουλεύματα και αποφάσεις των πολιτικών δικαστηρίων που εκδόθηκαν επί συναφών μεταξύ των διαδίκων ποινικών και αστικών δικών), τα οποία αποτελούν έγγραφα κατά την έννοια της παραπάνω διάταξης (ΑΠ 25/2011, ΑΠ 2060/07)....»

⁵⁹⁰ ΑΠ 1684/2018, διαθέσιμη εδώ: <https://www.sakkoulas-online.gr/reader/a19b8d1e2842f01fb063/> «Κατά το άρθρο 561 παρ. 2 Κ.Πολ.Δ., η εκτίμηση του περιεχομένου των διαδικαστικών εγγράφων, και ιδίως της αγωγής, από το δικαστήριο της ουσίας ελέγχεται από τον Άρειο Πάγο, προς βεβαίωση λόγου αναίρεσης.»

⁵⁹¹ ΑΠ 637/2001, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Στα πιο πάνω αποδεικτικά έγγραφα δεν περιλαμβάνονται τα διαδικαστικά έγγραφα της ίδιας δίκης, όπως είναι το δικόγραφο της εφέσεως. Επομένως ο πρώτος λόγος αναίρεσεως του κυρίου δικογράφου κατά το υπόλοιπο μέρος του, από το άρθρο 559 αριθ. 20 ΚΠολΔ, με τον οποίο προβάλλεται η αιτίαση ότι το εφετείο παραμόρφωσε με την προσβαλλόμενη απόφασή του το περιεχόμενο της εφέσεως των αναιρεσιόντων επί της οποίας έκρινε, πρέπει να απορριφθεί ως απαράδεκτος, αφού το δικόγραφο της εφέσεως της ίδιας δίκης δεν είναι έγγραφο αποδεικτικό υπό την πιο πάνω έννοια, με αποτέλεσμα, και υπό την εκδοχή ότι παραμορφώθηκε το περιεχόμενό του, να μην ιδρύεται λόγος αναίρεσεως από την αμέσως πιο πάνω διάταξη.»

⁵⁹² ΑΠ 445/2002, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ «Ο ίδιος λόγος της αναίρεσης κατά το μέρος, με το οποίο αποδίδει στην προσβαλλόμενη απόφαση την πλημμέλεια από το άρθρο 559 αρ. 20 ΚΠολΔ επειδή το Εφετείο παραμόρφωσε τα μνημονεύομενα έγγραφα (πρακτικά του διαιτητικού δικαστηρίου), είναι απορριπτέος, ως απαράδεκτος, διότι τα πρακτικά αυτά, δεν αποτελούν έγγραφα κατά την έννοια του νόμου, αλλά διαδικαστικά έγγραφα της δίκης και διότι δεν προσδιορίζεται για το ορισμένο του λόγου το ακριβές περιεχόμενο των εν λόγω εγγράφων ούτε τι δέχθηκε το δικαστήριο ως περιεχόμενό τους, ώστε να εξειδικεύεται η επικαλούμενη παραμόρφωση.»

⁵⁹³ ⁵⁹³ Αναλυτικά σε Α. Σινανιώτη, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2006, σελ. 253-254

λόγος αναίρεσης⁵⁹⁴), λ.χ. εάν ο αναιρεσείων διατείνεται ότι το δικαστήριο της ουσίας εσφαλμένα απέρριψε την αγωγή του ως νόμω αβάσιμη, ιδρυμένου έτσι του 1^{ου} λόγου αναίρεσης του αρ. 559 ΚΠολΔ, τότε ο Άρειος Πάγος θα «εκτιμήσει» το αγωγικό δικόγραφο (και τις προτάσεις) και θα αναιρέσει την απόφαση (εφόσον φυσικά συντρέχουν και οι λοιπές προϋποθέσεις παραδεκτού). Σε σχέση με το ζήτημα της κρίσης του δικαστηρίου της ουσίας ότι η αγωγή είναι αόριστη, παρόλο που η αοριστία προκαλεί το απαράδεκτο της αγωγής, αυτή παγίως (όχι ορθώς⁵⁹⁵) δεν ελέγχεται από τον Άρειο Πάγο με τον 14^ο λόγο αναίρεσης.

Αναφορικά με τα διαδικαστικά έγγραφα άλλων δικών, αυτά μπορεί να χρησιμοποιούνται στην υπό κρίση υπόθεση ως αποδεικτικά μέσα, είτε προς **άμεση, είτε προς έμμεση απόδειξη**, λ.χ. αγωγή ή προτάσεις άλλης δίκης, πρακτικά δικαστηρίων με συμβιβασμό, αποφάσεις δικαστηρίων άλλων δικαιοδοσιών μεταξύ των διαδίκων, κ.λπ., είτε **προς συναγωγή δικαστικών τεκμηρίων**. Στη περίπτωση αυτή, ιδρύεται κανονικά ο 20ος λόγος αναίρεσης του αρ. 559 ΚΠολΔ, κατά το μέρος που αυτά έχουν δεσμευτική αποδεικτική δύναμη⁵⁹⁶. βλ. σχετικά την ΑΠ 245/2010⁵⁹⁷, κατά την οποία «Επειδή, ως "έγγραφα", η παραμόρφωση του περιεχομένου των οποίων ιδρύει τον αναιρετικό λόγο του άρθρου 559 αρ. 20 ΚΠολΔ, νοούνται τα αποδεικτικά, κατά τα άρθρα 339 και 432 επ. ΚΠολΔ, έγγραφα, στα οποία περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, τα διαδικαστικά έγγραφα άλλης δίκης, όπως λ.χ. οι εκθέσεις των ανακριτικών υπαλλήλων και οι ποινικές αποφάσεις, μόνο ως προς τα αναφερόμενα σ' αυτά (έγγραφα) πραγματικά γεγονότα για τα οποία έχουν κατά τον νόμο δεσμευτική αποδεικτική δύναμη, όχι όμως και ως προς τις περιεχόμενες μαρτυρικές καταθέσεις.» και την ΑΠ 1447/2017⁵⁹⁸ «Αντίθετα συνιστούν έγγραφα κατά την παραπάνω έννοια οι αποφάσεις των ποινικών (ΑΠ 359/1993) ή πολιτικών δικαστηρίων (ΑΠ 185/1993) κατά το μέρος που έχουν αποδεικτική δύναμη ως προς τα βεβαιούμενα σ' αυτές πραγματικά περιστατικά ή ως προς το περιεχόμενο των διατάξεων τους (ΑΠ 339/1996) και όχι βεβαία ως προς το περιεχόμενο των τυχόν διαλαμβανόμενων σ' αυτές μαρτυρικών καταθέσεων.».

⁵⁹⁴ Α. Σινανιώτης, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2006, σελ. 254, ΑΠ 19/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁵⁹⁵ Α. Σινανιώτης, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2006, σελ. 257

⁵⁹⁶ Α. Σινανιώτης, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 2^η έκδ., 2006, σελ. 254

⁵⁹⁷ Διαθέσιμη εδώ: <https://www.sakkoulas-online.gr/reader/3b34eaa43d586118e5ff/>

⁵⁹⁸ Διαθέσιμη εδώ: <https://www.sakkoulas-online.gr/reader/a4368cfedb71321990d4/>

11. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Από την ανωτέρω ανάλυση κατέστη σαφές ότι η εξουσία που έχει το Ανώτατο Ακυρωτικό να ελέγχει την απόφαση του δικαστηρίου της ουσίας είναι, παρά τη γραμματική διατύπωση της διάταξης του αρ. 561 παρ. 1 ΚΠολΔ, αρκετά ευρεία. Σε κάθε περίπτωση, ό,τι άπτεται πραγματικής παραδοχής του δικαστηρίου της ουσίας, ό,τι δηλ. είναι αντικείμενο απόδειξης, εντάσσεται στην αναιρετικώς ανέλεγκτη περιοχή της κρίσης του δικαστηρίου της ουσίας. Αντιθέτως, ο Άρειος Πάγος ελέγχει όλα τα «νομικά ζητήματα», δηλ. όλα τα σημεία της διανοητικής πορείας του δικαστή της ουσίας, στα οποία μπορεί να παρατηρηθεί κάποιο είδος ερμηνείας ή υπαγωγής. Αναλυτικότερα, επιχειρώντας να προβούμε σε μια ανακεφαλαίωση όσων ανωτέρω εκτέθηκαν, ο Άρειος Πάγος μπορεί να ελέγξει τον τρόπο ερμηνείας μιας νομικής έννοιας από τον δικαστή της ουσίας, την αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών που έχουν ενταχθεί στην αόριστη νομική έννοια, την υπαγωγή των πραγματικών περιστατικών στην αόριστη νομική έννοια, τον νομικό χαρακτηρισμό των πραγματικών περιστατικών, τη διαδικασία εύρεσης, ερμηνείας και εφαρμογής του κανόνα δικαίου που θα αποτελέσει το περιεχόμενο της μείζονος πρότασης του τελικού δικανικού συλλογισμού καθ' όλες τις φάσεις της προκαθεστηκυίας υπαγωγής (ακόμα και αν αυτός ελλείπει, όπως συμβαίνει λ.χ. όταν παρατηρείται κενό δικαίου), την υπαγωγική κρίση του δικαστή της ουσίας, όπως αυτή διατυπώθηκε στην ελάσσονα πρόταση (υπενθυμίζουμε πως στην ελάσσονα πρόταση το αποδεικτικό και το υπαγωγικό πόρισμα του δικανικού συλλογισμού διατυπώνονται από κοινού, επομένως κάποιες φορές είναι δυσχερής η διάκρισή τους), την ορθή ερμηνεία και εφαρμογή των ερμηνευτικών κανόνων των δικαιοπραξιών, οι οποίες «παραβιάζονται» όταν (α) το δικαστήριο της ουσίας παραλείπει να προσφύγει στους κανόνες αυτούς για τη συμπλήρωση ή ερμηνεία της δήλωσης της βούλησης των συμβαλλομένων, καίτοι δέχθηκε κενό ή ασάφεια έστω και έμμεσα, (β) το δικαστήριο της ουσίας προσφεύγει στην εφαρμογή των διατάξεων των αρ. 173 και 200 ΑΚ και στη συμπλήρωση ή ερμηνεία της σύμβασης, καίτοι δέχεται ανέλεγκτα ότι η σύμβαση είναι πλήρης και σαφής και δεν έχει ανάγκη να συμπληρωθεί ή να ερμηνευτεί, (γ) το δικαστήριο της ουσίας εσφαλμένα ερμήνευσε και εφάρμοσε τους ερμηνευτικούς κανόνες των δικαιοπραξιών, καθώς και (δ) όταν το δικαστήριο της ουσίας παραλείπει

να παραθέσει στην απόφαση του τα πραγματικά στοιχεία από τα οποία προκύπτει η συγκεκριμένη εφαρμογή των ερμηνευτικών κανόνων.

Εν κατακλείδι, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα Καθηγητή μου, κ. Ι. Δεληκωστόπουλο που μου πρότεινε ως θέμα διπλωματικής τη παρούσα θεμελιώδη διάκριση, καθώς η ενασχόλησή μου με τις πλείονες προεκτάσεις του ζητήματος αυτού με έκανε να αγαπήσω έτι περαιτέρω το γνωστικό αντικείμενο της Πολιτικής Δικονομίας, καθώς με έφερε σε επαφή με ζητήματα μεθοδολογίας και φιλοσοφίας του δικαίου που μου άλλαξαν την έως τώρα νομική μου σκέψη και με βοηθούν κάθε μέρα όλο και περισσότερο στην επαγγελματική και ακαδημαϊκή μου πορεία.

12. Βιβλιογραφία

- N. Ανδρουλάκης*, Αιτιολογία και αναιρετικός έλεγχος ως συστατικά της ποινικής απόδειξης, 1998
- I. Αραβαντινός*, Στοιχεία μεθοδολογίας του δικαίου, 1974
- E. Ασημακοπούλου*, Η σύγχρονη φυσιογνωμία της συζητητικής αρχής, 2017
- A. Βαθρακοκοίλης*, ΕΡΝΟΜΑΚ, 2001
- A. Βαλτούδης*, Η ευθύνη από τα ελαττωματικά προϊόντα, 1999
- A. Γεωργιάδης*, Σύντομη Ερμηνεία του Αστικού Κώδικα (ΣΕΑΚ), τόμος I, 2010
- I. Δεληκωστόπουλος*, Οι δικονομικοί λόγοι αναίρεσης, 2009
- I. Δεληκωστόπουλος*, Το απαράδεκτο στην αναιρετική δίκη, 2021
- Δ. Διαμαντόπουλος*, Η αντιφατική συμπεριφορά των διαδίκων στην πολιτική δίκη, 1996
- K. Καλαβρός*, Αιτήσεις και ισχυρισμοί στην πολιτική δίκη, 2013
- K. Καλαβρός*, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 4η έκδ., 2021
- K. Καλαβρός*, Διάλογοι με τη νομολογία, 2018
- K. Καλαβρός*, Τα όρια του αναιρετικού ελέγχου, 2015
- M. Κεράσης*, Γενικές αρχές του αστικού δικαίου, Δικαιοπραξία I, 1996
- M. Κεράσης*, Η έννοια της πράξεως και της πράξεως δικαίου σε Μελέτες γενικής θεωρίας του δικαίου και αστικού δικαίου I, 2002
- K. Κεραμεύς*, Αστικό Δικονομικό Δίκαιο, 1986
- K. Κεραμεύς*, Ένδικα μέσα, 4η έκδ., 2007
- K. Κεραμεύς/Δ. Κονδύλης/ N. Νίκας*, Ερμηνεία ΚΠολΔ, 2η έκδ., 2020
- A. Κιτσικόπουλος*, Ερμηνεία ΚΠολΔ, 5ος τόμος, 1946
- N. Κλαμαρής/Γ. Ορφανίδης/Γ. Ράμμος*, Εγχειρίδιο Αστικού Δικονομικού Δικαίου, 2η έκδ., 2015
- Π. Κολοτούρος*, Η αναγνώριση της αγωγής, 2021
- Σ. Κουσουλής*, Οι πραγματικοί ισχυρισμοί στην πολιτική δίκη, 2003
- Π. Λαδάς*, Γενικές αρχές αστικού δικαίου, τόμ. 1, 2007
- K. Μακρίδου/Χ. Απαλαγάκη/Γ. Διαμαντόπουλος*, Πολιτική Δικονομία, 2η έκδ., 2018
- K. Μακρίδου*, Η αόριστη αγωγή και οι δυνατότητες θεραπείας της, 4η έκδ., 2006
- Γ. Μητσόπουλος*, Θέματα γενικής θεωρίας και λογικής του δικαίου, 2005
- K. Μακρίδου*, Πραγματικοί ισχυρισμοί και θεμελιώδη Δικονομικά Συστήματα, Εισήγηση, 32ο Πανελλήνιο Συνέδριο της Ένωσης Ελλήνων Δικονομολόγων, ΕΛΛΔνη 2008
- Γ. Μητσόπουλος*, Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983
- Γ. Μητσόπουλος*, Αναλογικότητα και αναιρετικός έλεγχος για υπέρμετρη επιδίκαση ποσού λόγω ηθικής βλάβης, ΧρΙΔ 2006, σελ. 771
- Γ. Μητσόπουλος*, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη αναιρετική διαδικασία, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983
- Γ. Μητσόπουλος*, Η πιθανολόγησις εν τω αστικώ δικονομικώ δικαίω. Αι αόριστοι έννοιαι εν τη αναιρετική διαδικασία, 2004
- Γ. Μητσόπουλος*, Διαδικαστικά πράξεις, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, 1983
- Γ. Μητσόπουλος*, Περί του νομικού προσδιορισμού του πραγματικού γεγονότος, 1968
- Γ. Μητσόπουλος*, Πολιτική Δικονομία, 1972
- E. Μιχελάκης*, Περί του αντικειμένου της δικονομικής απόδειξης, 1940

- Ε. Μιχελάκης*, Εισηγήσεις και Πρακτικά του Δ' εν Αθήναις Συνεδρίου διά την Πολιτικήν Δικονομίαν του μηνός Σεπτεμβρίου 1967, ΕΕΔ, 1972, 503 επ.
- Γ. Μπαλής*, Κληρονομικόν Δίκαιον, 5η έκδ., 1965
- Κ. Μπέης*, Ερμηνεία ΚΠολΔ, 3ος τόμος, 1976
- Ν. Νίκας*, Εγχειρίδιο Πολιτικής Δικονομίας, 3η έκδ., 2018
- Ν. Νίκας*, Νομικές μελέτες, 2ος τόμος, 2014
- Ν. Νίκας*, Οι νέοι πραγματικοί ισχυρισμοί στην κατ' έφεση δίκη, 1987
- Ν. Νίκας*, Πολιτική Δικονομία, 2ος τόμος, 2005
- Σ. Πανταζόπουλος*, Ένδικα Μέσα και ανακοπές, 2020
- Κ. Παντελίδου*, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 2022
- Α. Παπαλάμπρου*, Η παράβασις κανόνος δικαίου και η έλλειψις νομίμου βάσεως ως λόγοι αναιρέσεως κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, 1975
- Α. Παπαστάθης*, Ο αναιρετικός έλεγχος της αρχής της αναλογικότητας στην πολιτική δίκη, 2018
- Δ. Παπαστερίου/Δ. Κλαβανίδου*, Δίκαιο της δικαιοπραξίας, 2008
- Δ. Παπαστερίου/Δ. Κλαβανίδου*, Δίκαιο της δικαιοπραξίας, 2η έκδ., 2021
- Κ. Παραβάντης*, Η αναίρεση στην αστική δίκη, 2007
- Ε. Ποδηματά*, Μελέτες Ιστορίας, Μεθοδολογίας και Δογματικής του Δικονομικού Δικαίου, 2019
- Γ. Ράμμος*, Εγχειρίδιον αστικού δικονομικού δικαίου ΙΙ, 1980
- Γ. Ράμμος*, Εκτίμησις αποδείξεων και ακυρωτικός έλεγχος αποφάσεων των πολιτικών δικαστηρίων, Αφιέρωμα στον Κωνσταντίνο Τσάτσο, Αθήναι 1980
- Κ. Σημαντήρας*, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 4η έκδ., 1988
- Α. Σινανιώτης*, Η αναίρεση κατά τον ΚΠολΔ, 2η έκδ., 2006
- Κ. Σούρλας*, Η αναίρεσις εν τη πολιτική δίκη, 1959
- Δ. Σπινέλλης*, Εισαγωγή στη νομική σκέψη (Μετάφραση του έργου του Karl Englisch με τίτλο «EINFUHRUNG IN DAS JURISTISCHE DENKEN»), 1999
- Ι. Σπυριδάκης*, Ενοχικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος, 2η έκδ., 2018
- Κ. Σταμάτης*, Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων, 8η έκδ., 2009
- Συλλογικό Έργο, Οικονομία – τεχνολογία – δίκαιο και εργασία (-Π. Λαζαράτος), 2020, σελ. 637-646
- Σ. Τσαντίνης*, Δεδικασμένο και νομική αιτία, 2016
- Σ. Τσαντίνης*, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, 2022
- Κ. Τσάτσος*, Η πρωταρχική πηγή του δικαίου, Μελέται Φιλοσοφίας του Δικαίου, τόμος Ι, 1939 (ανατ. 2008)
- Κ. Τσάτσος*, Πολιτική, 1975
- Κ. Τσάτσος*, Τινά περί των πηγών του παρ' ημίν ισχύοντος δικαίου, Μελέται Φιλοσοφίας του Δικαίου, τόμος Ι, 1939 (ανατ.2008)
- Κ. Τσάτσος*, Το πρόβλημα της ερμηνείας του δικαίου, 2η έκδ., 1978
- Κ. Τσάτσος*, Η έννοια του θετικού δικαίου, Ανάτυπό από το Αφιέρωμα στον Αλέξανδρο
- Ν. Ψούνη*, Κληρονομικό Δίκαιο, τόμ. 2, 4η έκδ., 2014
- Ε. Schwinge*, Grundlagen des Revisionsrechts, 1960
- F. Stein*, Das private Wissen des Recters, 1987
- Κ. Englisch*, Logische Studien zur Gesetzesanwendung, 3η έκδ., 1963

13.Αρθρογραφία

Δ. Βλάχος, Η διεύρυνση του αναιρετικού ελέγχου κατά την ερμηνεία των δικαιοπραξιών, ΝοΒ 1996, σελ. 587

Σ. Γαβαλάς, Η αιτιολογία των ποινικών αποφάσεων, ΕλλΔνη 1991, σελ. 1426-1442

Π. Γέσιου-Φαλτσή, Η διάσταση νομολογίας και θεωρίας ως προς τον αναιρετικό έλεγχο της εικονικότητας –Με αφορμή την ΑΠ 1340/2017–, ΕΠολΔ 2020, σελ. 441-449

Χ. Δέδες, Η διάκρισις νομικού και πραγματικού ζητήματος και ο νέος Κώδιξ Πολιτικής Δικονομίας, ΝοΒ 1968, σελ. 353-361

Γ. Διαμαντόπουλος, Ερμηνεία όρου δημόσιας διαθήκης περί ανάθεσης της αποκλειστικής διαχείρισης κληρονομιαίας περιουσίας σε τρίτο πρόσωπο· παύση του εκτελεστή διαχειριστή, συνεπεία της παρέλκυσης παροχής λογοδοσίας, ΕλλΔνη 2022, σελ. 719-731

Κ. Καλαβρός, Ο αναιρετικός έλεγχος της επιδίκασης χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρ. 932 ΑΚ, ΝοΒ 2015, σελ. 1901-1909

Κ. Καλαβρός, Επιδίκαση εύλογης χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρθρο 932 ΑΚ και αναιρετικός έλεγχος -Ταυτόχρονα παρατηρήσεις στην ΑΠ 1141/2013, ΕΠολΔ 2013, σελ. 326-337

Κ. Καλαβρός, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος κατά τον αναιρετικό έλεγχο της επιδίκασης εύλογης χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρ. 932 ΑΚ, ΝοΒ 2009, σελ. 1038-1052

Μ. Καραάσης, Έννοια και χαρακτήρας του υπαγωγικού συλλογισμού ως τρόπου εφαρμογής του δικαίου, ΕλλΔνη 1991, σελ. 449-468

Μ. Καραάσης, Θεμελίωση και λειτουργία του υπαγωγικού συλλογισμού κατά το αντικειμενικό τελολογικό σύστημα δικαίου, Αρμ 2002, σελ. 173-192

Ν. Κατηφόρης, Οι αόριστες νομικές έννοιες στη δικαστική απόφαση, ΕΠολΔ 2019, 624-637

Α. Κιτσαράς, Περί του αναιρετικού ελέγχου της εικονικότητας, ΕΠολΔ 2021, 133-143

Δ. Κλαβανίδου, Ερμηνεία Διαθήκης, Αρμ 2007, σελ. 1848-1856

Α. Λιτζερόπουλος, Τα άρθρα 173 και 200 ΑΚ και η αναίρεσις διά ψευδή ερμηνείαν δικαιοπραξίας, Τιμ. Τομ. ΑΠ, 1963

Π. Μάζης, Η αναίρεση στην Πολιτική Δίκη (κατά τα βασικά της σημεία), ΕλλΔνη 2008, σελ. 12-46

Γ. Μεντής, Ερμηνεία των δικαιοπραξιών και αναιρετικός έλεγχος, ΕΠολΔ 2012, σελ. 274-284

Κ. Μπέης, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου, Δ 2009, σελ. 1116-1129

Α. Μπουρόπουλος, Ο μύθος της εννοιολογικής διακρίσεως πραγματικών και νομικών ζητημάτων, ΑρχΝ 1, σελ. 41 επ.

Κ. Οικονόμου, Διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος στο δίκαιο της αναίρεσης, Αρμ 2021, σελ. 1817-1825

Α. Παπαλάμπρου, Αι αόριστοι έννοιαι και ο έλεγχος της νομιμότητος, ΕΔΔ 1966, σελ. 341-360

Α. Παπαλάμπρου, Η παράβασις κανόνος δικαίου και η έλλειψις νομίμου βάσεως ως λόγοι αναίρεσεως κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, Νομικές Μελέτες, 2008, σελ. 197-223

Ι. Παπανικολάου, Αναιρετικός έλεγχος του ύψους του ποσού για εύλογη ή κατά τις περιστάσεις αποζημίωση κατά τον Αστικό Κώδικα, ιδίως κατά την 932 ΑΚ, ΝοΒ 2016, σελ. 811-818

Ε. Ποδηματά, Η αρχή της αναλογικότητας (25 § 1 εδ. δ' Συντ.) στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου. Από την ΟΛΑΠ 6/2009 στην ΟΛΑΠ 9/2015: αποτίμηση μιας

πολυκύμαντης και επισφαλούς πορείας με αφορμή το ζήτημα της «εύλογης» ικανοποίησης κατ' ΑΚ 932, ΕλλΔνη 2017, σελ. 977-1007

B. Ρήγας, Εύλογη χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης επί προσβολής της προσωπικότητας και αναιρετικός έλεγχος της εφαρμογής της ΑΚ 932, Δ 2009, σελ. 789-810

B. Ρήγας, Οι πραγματικοί ισχυρισμοί στην πολιτική και την ποινική δίκη και η απάντηση του δικαστηρίου, ΕΠολΔ 2008, σελ. 10-24

B. Ρήγας, Ο αναιρετικός έλεγχος της αιτιολογίας της ποινικής (και αντιστοίχως της πολιτικής) αποφάσεως, ΕΠολΔ 2009, σελ. 140-155

B. Ρήγας, Περί της δικανικής πεποιθήσεως, ΕΠολΔ 2013, σελ. 289-297

Π. Σούρλας, Δικαιϊκό σύστημα και τελολογική μέθοδος, σκέψεις γύρω από το «Πρόβλημα της ερμηνείας του δικαίου» του Κ. Τσάτσου, ΝοΒ 1978, σελ. 1172-1181

Π. Στυμφαλιάδης, Αναίρεσις επί παραβάσει ερμηνευτικών κανόνων, ΝοΒ 12, σελ. 449 επ.

14. Νομολογία

ΑΠ 93/1948, με παρατηρήσεις Π. Ζήση, ΝΔ 1948

ΑΠ 30/1961, ΝοΒ 9, σελ. 211

ΑΠ 144/1966, ΝοΒ 14, σελ. 929

ΟΛΑΠ 590/1968, ΝοΒ 1969, σελ. 277

ΑΠ 504/1986, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

ΟΛΑΠ 45/1987, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

ΟΛΑΠ 20/1992, ΝοΒ 1993, σελ. 85

ΟλομΑΠ 24/1992, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

ΑΠ 902/1994, ΑρχΝ 1994, σελ. 647

ΑΠ 1011/1994, ΕλλΔνη 1996, σελ. 131επ.

ΑΠ 1267/1994, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

ΑΠ 22/1995, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

ΑΠ 221/1995, ΕλλΔνη 1996, σελ. 300

ΑΠ 240/1995, ΕλλΔνη 1996, σελ. 682

ΑΠ 1580/1995, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

ΑΠ 79/1996, ΝοΒ 1998, σελ. 332

ΑΠ 339/1996, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

ΑΠ 469/1996, ΕλλΔνη 1998, σελ. 368-369

ΑΠ 426/1995, ΕλλΔνη 1996, σελ. 1564

ΟΛΑΠ 3/1997, ΕλλΔνη 1997, σελ. 539

ΟΛΑΠ 21/1998, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

ΟΛΑΠ 27/1998, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

ΟΛΑΠ 28/1998, ΕλλΔνη 1998, σελ. 806

ΟΛΑΠ 32/1998, ΕλλΔνη 1998, σελ. 1262

ΑΠ 76/1998, ΕλλΔνη 1996, σελ. 1350-1352

ΑΠ 112/1988, ΕλλΔνη 1988, σελ. 1597

ΑΠ 822/1998, ΝοΒ 2000, σελ. 29

ΟΛΑΠ 1/1999, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

ΑΠ 310/1999, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

ΟΛΑΠ 21/2000, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

ΑΠ 749/2000, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

ΑΠ 886/2000, ΕλλΔνη 2001, σελ. 390

ΑΠ 1665/2000, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

ΟΛΑΠ 9/2001, ΕλλΔνη 2001, σελ. 891
ΑΠ 290/2001, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 483/2001, ΕλλΔνη 2002, σελ. 382
ΑΠ 637/2001, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1638/2001, ΕλλΔνη 2002, σελ. 767
ΟΛΑΠ 13/2002, ΝοΒ 2003, σελ. 660
ΑΠ 83/2002, ΝοΒ 2002, σελ. 1707
ΑΠ 150/2002, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 445/2002, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 541/2002, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 601/2002, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 723/2002, ΝοΒ 2003, σελ. 33
ΑΠ 849/2002, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 981/2002, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1330/2002, ΕλλΔνη 2003, σελ. 414
ΑΠ 1374/2002, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1375/2002, ΝοΒ 2003, σελ. 465
ΑΠ 44/2003, ΝοΒ 2003, σελ. 1621
ΑΠ 254/2003, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 538/2003, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 602/2003, ΕλλΔνη 2004, σελ. 1049
ΑΠ 721/2003, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 743/2003, ΝοΒ 2004, σελ. 237
ΟΛΑΠ 26/2004, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 80/2004, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 120/2004, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 355/2004, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 386/2004, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1020/2004, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1038/2004, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1094/2004, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1229/2004, ΕλλΔνη 2005, σελ. 87
ΟΛΑΠ 10/2005, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΟΛΑΠ 20/2005, ΕλλΔνη 2005, σελ. 710
ΟΛΑΠ 43/2005, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΟΛΑΠ 44/2005, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΟΛΑΠ 45/2005, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 838/2005, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 925/2005, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1504/2005, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1561/2005, ΝοΒ 2006, σελ. 402
ΑΠ 1662/2005, ΝοΒ 2006, σελ. 408
ΟΛΑΠ 7/2006, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 38/2006, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 132/2006, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 316/2006, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 713/2006, ΕλλΔνη 2008, σελ. 1025
ΑΠ 865/2006, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1670/2006, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 2038/2006, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

ΑΠ 28/2007, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΟΛΑΠ 41/2007, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 195/2007, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 168/2007, ΕλλΔνη 2007, σελ. 1440
ΑΠ 437/2007, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 698/2007, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 762/2007, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΠατρ 936/2007, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1362/2007, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1426/2007, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1581/2007, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1712/2007, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1737/2007, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΟΛΑΠ 2/2008, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΟΛΑΠ 25/2008, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 84/2008, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 274/2008, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 533/2008, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 578/2008, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 768/2008, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1069/2007, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1339/2008, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1413/2008, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1627/2008, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1932/2008, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΟΛΑΠ 6/2009, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΑΠ 8/2009, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 44/2009, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 79/2009, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 110/2009, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 298/2009, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 614/2009, Δ 2009, σελ. 1144
ΑΠ 949/2009, ΕλλΔνη 2009, σελ. 1079
ΑΠ 1049/2009, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1734/2009, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1910/2009, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1969/2009, ΑρχΝ 2010, σελ. 308
ΑΠ 1851/2009, διαθέσιμη εδώ: <https://www.sakkoulas-online.gr/reader/2c91db7dde3fb32ee6b1/>
ΑΠ 2132/2009, ΔΕΕ 2011, σελ. 717
ΑΠ 2185/2009, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 2206/2009, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 2356/2009, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 175/2010, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 245/2010, διαθέσιμη εδώ: <https://www.sakkoulas-online.gr/reader/3b34eaa43d586118e5ff/>
ΑΠ 474/2010, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 482/2010, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 560/2010, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 937/2010, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

ΑΠ 1037/2010, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1357/2010, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1653/2010, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΟΛΑΠ 19/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 260/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 271/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 363/2011, ΔΕΕ 2011, σελ. 914
ΑΠ 528/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 530/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 604/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 719/2011, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΑΠ 734/2011, ΕλλΔνη 2012, σελ. 374-377
ΑΠ 855/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 919/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1093/ 2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1228/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1257/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1330/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1346/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1459/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1470/2011, ΝοΒ 2012, σελ. 682
ΑΠ 1583/2011, ΕφΑΔ 2012, σελ. 400
ΑΠ 1646/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1763/2011, ΕλλΔνη 2012, σελ. 40
ΑΠ 84/2012, διαθέσιμη εδώ <https://www.sakkoulas-online.gr/reader/8f3c82d571158f39daa6/>
ΑΠ 389/2012, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 530/2012, ΕΠολΔ 2012, σελ. 654
ΑΠ 977/2012, ΝοΒ 2013, σελ. 153
ΑΠ 1305/2012, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΑΠ 1551/2012, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1723/2012, Αρμ 2014, σελ. 212
ΟΛΑΠ 2/2013, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 115/2013, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 224/2013, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 382/2013, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 675/2013, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 743/2013, ΝοΒ 2013, σελ. 2207
ΑΠ 1125/2013, ΝοΒ 2013, σελ. 2709
ΑΠ 1420/2013, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1872/2013, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1942/2013, ΕΠολΔ 2013, σελ. 798-807, με σχόλιο Κ. Καλαβρού
ΑΠ 11/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 78/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 369/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 756/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 853/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 934/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 979/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1087/2014, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΑΠ 1375/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1811/2014, διαθέσιμη εδώ: <https://www.sakkoulas-online.gr/reader/69ec8362929e13caf05c/>
ΑΠ 1820/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΟΛΑΠ 1/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΟΛΑΠ 9/2015, ΕΠολΔ 2015, σελ. 538-552, με σχόλιο Κ. Καλαβρού/Ε. Γιαννακάκι
ΑΠ 10/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 24/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 145/2015, διαθέσιμη εδώ: <https://www.sakkoulas-online.gr/reader/177e46c11d2e2d1d4277/>
ΑΠ 308/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 441/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 602/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 615/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 716/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 823/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1105/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1198/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1134/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1350/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΟΛΑΠ 9/2016, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΟΛΑΠ 11/2016, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 252/2016, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 315/2016, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 346/2016, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 325/2016, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 513/2016, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 683/2016, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 724/2016, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΟΛΑΠ 10/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 59/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 64/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 89/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 92/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 211/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 234/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 236/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 455/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 507/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 529/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 553/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 780/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 818/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 849/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1032/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1051/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1071/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1269/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1305/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1340/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

ΑΠ 1360/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1447/2017, διαθέσιμη εδώ: <https://www.sakkoulas-online.gr/reader/a4368cfedb71321990d4/>
ΑΠ 1457/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1457/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1565/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1597/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1977/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 2080/2017, ΕλλΔνη 2018, σελ. 1676 επ.
ΑΠ 22/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 88/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 176/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 200/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 245/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 291/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 295/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 401/2018, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΑΠ 419/2018, ΕΕμπΔ 2019, σελ. 790
ΑΠ 502/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 515/2018, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΑΠ 547/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 730/2018, ΕλλΔνη 2018, σελ. 1710-1715, με ενημερωτικό σημείωμα Α. Πανταζόπουλου
ΑΠ 738/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 828/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1592/2018, ΝοΒ 2019, σελ. 502
ΑΠ 1684/2018, διαθέσιμη εδώ: <https://www.sakkoulas-online.gr/reader/a19b8d1e2842f01fb063/>
ΑΠ 24/2019, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΑΠ 74/2019, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΑΠ 90/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 97/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 110/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 132/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 142/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 298/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 336/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 343/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 347/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 439/2019, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΑΠ 559/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 881/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 958/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1134/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1149/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1174/2019, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΟΛΑΠ 3/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 5/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 31/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 208/2020, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΑΠ 233/2020, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΑΠ 253/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 551/2020, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΑΠ 686/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 752/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 917/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1048/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1112/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1175/2020, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΑΠ 1177/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1335/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 3/2021, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΑΠ 5/2021, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΑΠ 10/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 19/2021, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΑΠ 38/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 59/2021, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΑΠ 72/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 83/2021, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΑΠ 88/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 121/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 215/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 259/2021, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΑΠ 381/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 486/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 426/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 589/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 600/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 703/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 754/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 911/2021, ΕπιθΑκ 2022, σελ. 91-95
ΑΠ 1004/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1175/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1186/2021, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΑΠ 1270/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1271/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΟΛΑΠ 1/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΟΛΑΠ 2/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 3/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 14/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 19/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 42/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 57/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 60/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 66/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 72/2022, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΑΠ 81/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 147/2022, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΑΠ 284/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 354/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

ΑΠ 392/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 535/2022, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΑΠ 773/2022, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
ΑΠ 955/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΑΠ 1431/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΔωδ 333/2005, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΠειρ 851/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΑθ 241/2016, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΑθ 1483/2016, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΑθ 99/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΘρακ 176/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΑθ 2630/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΔωδ 72/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΠειρ 624/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΠατρ 94/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΑθ 190/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΑγ 35/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΠειρ 458/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΠειρ 12/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΑγ 49/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΠατρ 146/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΑθ 3362/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΑθ 3902/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΠατρ 2/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΠατρ 61/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΠατρ 153/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΑθ 193/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΕφΑθ 3041/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΔΠρΜεσσολ 104/2010, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΠΠΑ 3/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ
ΠΠΘεσσαλ 10122/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ